

HARDSYSSELS AARBOG

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND
FOR RINGKØBING AMT

59. BIND

Vinding - Sørvad

1965

INDHOLD:

<i>J. Søndergaard Jacobsen</i> : Kristelige Livsbevægelser paa Skjern-egnen . .	5
<i>Johns. Lumbolt</i> : Maleren Kræ' Bjerre fra Bovbjerg	29
<i>Gunnar Friis</i> : Striden mellem herremanden og degnen i Brejning . . .	49
<i>Esbern Jespersen</i> : Peder Ronnum Pedersens erindringer	62
Register for side 5-80 og 275-284	81
<i>Alfred Kaae</i> : Vestjyske godsejere og deres bønder	83
Register (Vestjyske godsejere og deres bønder)	191
Indholdsfortegnelse (Vestjyske godsejere og deres bønder)	194
Foreningsmeddelelser 1965	275
Regnskab	279
<i>Esbern Jespersen</i> : Amtmand Aa. Rangel-Nielsen	281

Samfundets styrelse:

Bibliotekar *Kr. Bjerregaard*.

Lærer *J. Søndergaard Jacobsen*, medlem af redaktionen.

Konsul *Eli Jepsen*.

Lærer *Esbern Jespersen*, sekretær, kasserer og redaktør.

Lærer *Alfred Kaae*, medlem af redaktionen.

Bogtrykker *Gadgaard Nielsen*.

Amtmand *Aa. Rangel-Nielsen*, formand. †

Gårdejer *Kristian Raunkjær*.

Landsretssagfører *N. C. Skouvig*.

KRISTELIGE LIVSBEVÆGELSER PAA SKJERN-EGNEN

Af J. Søndergaard Jacobsen

NAAR vi vil beskæftige os med dette Emne, kan vi jo ikke gaa helt tilbage til Kristendommens Indførelse og heller ikke til Reformationen. Jeg vil særlig holde mig til de Vækkelser, som er fremkaldt af Brødremenighedens og Pietismens Virksomhed samt den Vækkelse, der udgik fra de gudelige Forsamlinger i Begyndelsen af forrige Aarhundrede og kun svagt berøre den Vækkelse, som kom gennem Grundtvigianismen og Indre Mission.

Der er gennem Aarene skrevet en Del om Emnet, men dels er disse Kilder spredt, hvad Tid og Sted angaar, dels er der ogsaa kommet mere Stof frem, saa det er formentlig ikke ubetimeligt at fremdrage nogle af de Linier i Billedet, der danner sig for en, naar man sammenholder de forskellige Kilder og bliver klar over, at man her har en Egn, hvor de kristelige Livsrørelser har været kraftigere end sædvanligt her i Jylland.

Det er godt, at Emnet omfatter *Skjernegnen*; det var nemlig ikke i selve Skjern, det begyndte. Det var i Nabosognet Stavning. Dertil kom der i 1722 en ung, nidkær Præst, som hed Peder Nissen Wedel. Han var en Præstesøn fra Døstrup i Sønderjylland og nedstammede i lige Linie fra den kendte Præst og Historiker Anders Sørensen Wedel. Den unge Wedel havde studeret i Tyskland, i Halle, som var Pietismens Hovedsæde. Han var stærkt grebet af denne Bevægelse ligesom sin Rejsefælle, Enevold Ewald, Fader til Digteren Johs. Ewald. Wedel blev saa 1722 kaldet til Embedet i Stavning af Admiral Kaas paa Dejbjerglund. Wedel siger, at han ved sin Ankomst til Stavning fandt megen Vankundighed, og der var ikke et eneste omvendt Menneske i hele Sognet. Som Pietisterne i det

hele taget satte han straks ind paa at fremme Oplysningen. Selv lønnede han en Lærer i Sognet, tog ham i sit Hus og gav ham Kosten; desuden hjalp han selv til Rette med Børnenes Undervisning i Katekismus.

I Kirken satte Wedel stærkt ind med at prædike Omvendelse. Han brugte stærke Udtryk og sagde blandt andet, at han kunde finde sig i selv at bo i et Sohus, blot han kunde faa Folk omvendt. Derved kom han i Strid med en Del og ikke mindst med sin Provst, Allerup i Sdr. Lem. En Dag kom han over til Provsten, og det kom til en heftig Debat. I Wibergs Præstehistorie staar der, at han havde en Strid med sine omboende Kolleger, som han vilde have omvendt, og ikke mindst med sin Provst, den ovenfor nævnte Allerup. Den heftige Debat med Provsten samlede sig om 1) Omvendelsens Nødvendighed, 2) om Præsten havde Ret til at give Absolution til uomvendte, altsaa nægte dem Nadveren.

Provst Allerup maa betegnes som en værdig Repræsentant for den da herskende teologiske Retning, Ortodoksien. Han var godt inde i de teologiske Lærdomme, saa han kunde give et vidtløftigt Svar paa Wedels Skrivelse. Sagen kom ogsaa Biskoppen for Øre. Det var L. Thura i Ribe. Om ham hedder det, at han, modsat sin Forgænger, Johs. Ochsen, ikke var nogen Ynder af den pietistiske Konventikel-bevægelse, saa han kaldte nu de 2 Parter til Ribe. Det var i Sommeren 1727, men forinden forlangte Provsten i et Brev til Biskoppen at faa en skriftlig Tilbagekaldelse fra Wedel for sine Beskyldninger mod Provsten samt mod Pastor Hammerich i Skjern og Præsten i Vorgod. Ved det Møde, som derefter fandt sted hos Biskoppen, har Wedel sikkert maattet bøje sig, i alt Fald skrev Allerup bagefter til Biskoppen: Nu mener jeg, han vel her-efterdags ikke bliver saa springsk som tilforn.

Wedels Virksomhed i Stavning og det Liv, der vakttes ved hans Forkyndelse, gik der Ry af, ogsaa i Nabosognene. Ogsaa fra Skjern kom der Tilhørere til hans Gudstjenester, særlig fra den vestlige Del af Sognet, som jo laa Stavning nærmest. De nøjedes dog ikke med at tage til Gudstjenesterne i Stavning

Kirke, nej, da de først var bleven grebne af Wedels Forkyndelse, kom de ogsaa til de gudelige Forsamlinger, som Præsten og hans Venner afholdt i Hjemmene. Og da de var blevet en Flok, navnlig fra Ganer og Hedeby, begyndte de ogsaa selv at afholde Forsamlinger i Hjemmene. Det følte Sognepræsten i Skjern, Just Fr. Hammerich, sig meget stødt over, baade at de søgte udensogets til Gudstjeneste, og at de privat søgte Opbyggelse i Hjemmene. Han klagede da sin Nød for Provsten, og denne foreslog, at han skulde formane dem i Kærlighed med Guds Ord. I Henhold til Provstens Raad holdt da Hammerich ved Gudstjenesten 12. Jan. 1731 efter den egentlige Prædiken en Tale fra Kordøren, og her „forestillede han de særsindede deres Opfattelse“. Og efter Gudstjenesten havde han en Samtale „i et Rum“, dog med Nærværelse af de 2 Mænd, som kaldtes „Præstens Medhjælpere“, og som nærmest svarer til vor Tids Menighedsraad, først med Kredsens Leder, Mikkell Nielsen i Knude, derefter med Jens Mikkelsen i V. Smedegaard og Jens Mathsen i Ladekjær. Han formanede dem til, at de skulde lade deres nye Paafund fare.

Det gik imidlertid saadan, at de vaktes Dristighed og Iver voksede med Modstanden, saa Præsten kunde kort Tid efter skrive til Biskoppen, at der blev holdt endnu flere Samlinger end før. Biskoppen bestemte da, at der skulde holdes Provstet over disse „særsindede“. Denne skulde foregaa i Skjern Kirke den 12. April Kl. 8 Morgen, og der blev dertil indstævnet i alt 17 Personer, særlig fra Vestsognet. Der er Stednavnene Rahbæk, Knude, Ladekjær, Smedegaard og Kloster, desuden Vejlen og Vraa. Kun Navnet Nørgaard viser hen til den Del af Sognet, som ligger Øst for Landevejen.

De 17 indstævnede blev kaldt ud paa Kirkegulvet, og Sognepræsten begyndte at spørge dem ud. Det var især Mikkell Knude, der maatte holde for. Præsten fremsatte 45 Spørgsmaal for derudfra at faa bekræftet eller afkræftet, hvad der var berettet om Mikkells Optræden. Der var navnlig nogle stygge og ukærlige Udtalelser, han havde fremsagt en Dag, da han havde været inde hos Thomas Christensen for at spørge

til dennes syge Kone. Desuden havde han en Dag, da Præstens Søn, som var Student, havde prædikeret i Kirken, udtalt sig nedsættende om dennes Prædiken, „og han prædikede dog til Menighedens fulde Tilfredshed“, konstaterede Faderen. Mikkel maatte vedkende sig de fleste af de Udtalelser, der blev ham foreholdt, men i nogle Tilfælde mente han dog, at han var bleven fuldstændig misforstaaet. Derefter holdt baade Provsten og Præsten saa skrap en Formaningstale til de anklagede, at de lovede at falde til Føje og afholde sig fra at søge udensogns. Selv Mikkel Knude bad Præsten om Forladelse.

Men Mikkel fortrød, at han havde gjort det, og han holdt ikke sit Løfte. Derfor blev han igen indkaldt til en ny Provstereet den 26. Sept. s. A., og da han altså havde fortrudt, at han havde været saa eftergivende sidste Gang, saa var han nu hverken til at hugge eller stikke i. Trods alle Forestillinger og Trusler holdt han fast og vilde hverken love det ene eller det andet. Nu maatte saa Provsten og Præsten indberette det negative Udfald af deres Aktion for Biskoppen. Det var nu ikke længere Thura, der var Biskop, men den nye, Mathias Anchersen, saa ikke mildere paa Pietisterne end Thura. Anchersen havde været Professor i København, men paa Grund af Chr. VI' personlige Uvilje imod ham blev han forflyttet til Bispeembedet i Ribe, hvilket blev anset for en Forvisning og ikke en Forfremmelse, og det berettes da ogsaa, at han her havde mange Bryderier med den frembrydende Pietisme. Ham var det altsaa, Mikkel Knude skulde stedes for, og inden han kom der, var Sagen forberedt ved et Brev fra Provsten, hvor denne bl. a. skriver: „Siden jeg har fornummet, at den kjære Guds Mand Hr. Just Hammerich er indkaldet angaaende det slemme og fortrædelige Væsen, som har indsneget sig til nogle af hans Sognefolk, blandt hvilke een, Mikkel Knude, er Hovedmanden, saa har jeg ej kunnet efterlade at lade dette ringe ydmygst insinuere med allerindstændigste Begjæring . . . at Deres Høyærværdighed ej andet vil tillade, end at bemeldte Mand som Rædselsfører bliver saa exemplariter anseet, at hans

Tilhængere og andre ligesindede kan see ved; . . . Dette onde Væsen har krænket baade mit og andre religiøse og brave Mænds Hjerter, saasom det er at befrygte, at disse Fanatikere formedelst deres søde Ord og smigrende Tale skal forføre mange uskyldige Mænds Hjerter“. – Endnu videre fremfører Provsten sin Beskrivelse af disse Menneskers onde Væsen og underskriver sig: Deres Højærværdigheds, min Høygunstig Hr. Biskop hørsomme og tjenst-ergivende Tjener. – Det maatte jo nok vinde Gehør!

Brevet er skrevet 10. Nov., og kort efter maatte saa Præsten og Mikkel Knude af Sted til Ribe. De er sikkert ikke fulgte i samme Vogn. Præsten har nok aget i sin Karm, og Mikkel er nok gaaet de „10 Mil til Ribe“, som der i gamle Dage stod paa en Milepæl Syd for Skjern. Efterhaanden som han nærmede sig Stiftsbyen, sank Modet, og da han stod over for den høje Bisp, havde det ganske forladt ham, og han erklærede, „at det fortrød hannem, hvad var passeret mod hans Sognepræst, som han intet havde at sige paa i nogen Maader“. Han lovede, at Præsten ikke mere skulde faa noget at udsætte paa ham, og saa tilgav Præsten ham, „hvad han af Skrøbelighed havde forset sig imod hannem“. – Saaledes forløb altsaa dette Besøg i Bispegaarden. Havde Besøget været 10 Aar senere, var Forløbet nok blevet anderledes. Da var det H. A. Brorson, Pietisternes Ven, der sad i Bispestolen.

Mikkel Knude holdt sig sikkert nu i Stilhed.

Det gik dog sikkert ikke saadan, at Mikkel Knude mistede sin Tro eller mistede Forbindelsen med sine tidligere Trosfælle. Der findes fra mange Aar senere en Hilsen til ham i et Brev fra Pastor Wedel, som var flyttet fra Stavning. Han havde nemlig i 1738 faaet Befaling om at komme til København og prædike for Kongen, Chr. VI. Hans Venner frygtede – og andre ønskede – at han nu skulde blive afsat, men Resultatet blev derimod, at han kort efter blev kaldet til Hofpræst paa Frederiksborg. I 1742 kom der da et Brev til hans Venner i Stavning, og deri er der anført en særlig Hilsen til „Mikkel Knude og hans Hus“ samt til Ole Frandsen i V.

Ganer, en af de 17, som i sin Tid havde været for Provsteretten i Skjern Kirke. Havde Pastor Wedel betragtet Mikkell som en frafalden, havde nok Hilsenen faaet en anden Form.

Vi hører dog ogsaa senere noget positivt om ham. Da Biskop Brorson i 1744 var i Skjern, skrev han i sin Visitatsbog:

3. Oct. visiterede jeg Skjern Menighed. Sognepræsten Hr. Just Hammerich prædikede bevegelig om Kjærlighed til vor Næste af Gal. 6 V. 2. Ungdommen svarede skikkelig. I Menigheden fandtes en Deel særdeles Attention (Opmærksomhed). Ellers klagede Præsten og især en Mand i Sognet, navnl. Michel Knude om Sabbatens Vanhelligelse ved Drik og Købmandskab, og siden fornåm jeg, at de fornemmeligen sigtede til en Kroe, som af Herskabet til Lundenæs var nyligen anlagt ved Kirken; om dette efter min alvorlige Formaning bliver bedre, vil Tiden lære.

Her havde Mikkell Knude og Sognepræsten altsaa et Omraade, hvor de havde fælles Interesser, og det er nok det, der har bragt Pastor Hammerich til at se med andre Øjne paa Mikkell. – Men den største Overraskelse kommer ved Brorsons sidste Visitats her:

30. April 1755 visiterede jeg Skjern Menighed. Forældrene berettedes at være flittige til at holde deres Børn til Skole, og Medhjælperne Michel Nielsen og Ole Frandsen i at gjøre deres Embeder.

Nu var altsaa de to ivrigste af Præstens Modstandere udnævnt til hans Medhjælpere. Det var ganske vist – pro forma – Kirkeejeren, der stod for Udnævnelsen af disse, men det er nok sjældent, at det er sket mod Sognepræstens Vilje. Det er – som ovenfor nævnt – nok det, at Mikkell har optraadt som Præstens Medstrider mod Uvæsenet i Kroen, som har forandret Præstens Syn paa ham. Maaske har han opdaget, at de to var Menighedsarbejdets sande Venner. Eller skulde det være dem, der har forandret deres Syn paa Præsten?

Mikkell Knude levede endnu i mange Aar. Han døde først 1773, 84 Aar gl. Inden han døde, var der kommen til at lyde andre Toner i Skjern Kirke, idet Pastor Hammerich døde

1761, og hans Søn, der var Degn i Skjern fra 1732, døde 1766. Det er antagelig den Søn, hvis Prædiken Mikkel Knude i sin Tid havde klaget over.

Efter Hammerich blev Jens Bering Præst i Skjern. Han var Ven af Brødremenigheden, den kristelige Livsbevægelse, som naaede her til Landet sydfra. Det var den troende Greve Zinzendorff, som kom i Forbindelse med de mæhriske Brødre, og det Samfund, som han stiftede, kaldtes Herrnhut (Herrens Varetægt), og derefter kaldtes denne Trosretning Herrnhutismen; men – som Dr. theol. Jens Holdt udtrykker det – medens Ortodoksien og Pietismen gensidig forbandede hinanden i den saakaldte rene Kirkelæres Navn, saa var derimod Herrnhutismen som Pietismens yngre, men selvstændige Søster, og han mener, at først med Herrnhutismen var Luthers kirkelige Reformation fuldbyrdet. Der var dermed foretaget et nødvendigt Skridt fra den 2. til den 3. Trosartikel, fra historisk Paasketro til nutidig Pinsemenighed. Den er i sit Grundsigte ikke, som visse Modstandere vil beskyldte den for, et sentimentalt sektetisk Sværmeri, en erotisk betonet selvkredsende Jesumystik.

Den, der først optræder som denne Bevægelses Talsmand her i Vestjylland, var cand. theol. Gert Hansen fra Koldingegnen. Hans Virksomhed her i 1740'erne kan vi træffe paa i næsten hvert eneste Sogn helt op til Limfjorden, bl. a. i Nørre Nissum og paa Strueregnen og helt ned til Sønderjylland, naar vi studerer de kirkelige Forhold paa den Tid. Det berettes, at han „arbejdede smukt, muntert og ikke uden Velsignelse“. Det var hans Agt paa sin Rejse at komme til Stavning til Pinse, for han havde hørt saa meget godt derfra om den Vækelse, som var sket ved Pastor Wedel, og som efter dennes Forflyttelse til Frederiksborg var fortsat under hans Efterfølger, A. K. Balslev. Han naaede det ogsaa, og her gik han frit omkring og talte med de „102 vakte“. Han prædikede 3 Gange i Kirken og skriver selv om Opholdet her: „Paa dette Sted har Frelseren givet mig al Frimodighed paa Prædikestolen; thi jeg havde en Følelse af, at de forstod alt, hvad jeg kunde sige dem ... Ved mine Besøg fra Hus til Hus fik jeg en saadan

Frimodighed til at tale til alle og enhver, at det var mig selv til Forundring“.

Vi kan sikkert forudsætte, at der ogsaa ved denne Lejlighed er faldet noget af til de Rester, der i Skjern var tilbage af det lille pietistiske Samfund fra Pastor Wedels Tid. Aaret efter Gert Hansens Besøg her paa Egnen kom den berygtede Konventikelpakat af 13. Jan. 1741. Den var rettet mod Brødre-menigheden, som den pietistiske Konge Chr. VI havde været paa Vagt overfor, siden Zinzendorff i 1735 blev udvist af Landet. Kongen opfattede nemlig hans Virksomhed som et Angreb paa Statskirken, og som et Forsøg paa at danne sin egen Kirke indenfor denne. I denne Plakat blev det paabudt, at deres Møder skulde anmeldes for Sognepræsten, og han skulde give Tilladelse til deres Afholdelse, ja, helst selv overvære dem. Det var denne Plakat, som ca. 100 Aar senere blev anvendt mod de da opstaaende Gudelige Forsamlinger.

Brødre-menigheden og dens Udsendinge havde det da i nogle Aar vanskeligt, men da saa Fritænkeren Struensee i 1770 blev den egentlige Magthaver her i Landet, gav han 1771 Brødrene Lov til at oprette en Koloni paa Tyrstrupgaards Mark Syd for Kolding, og man gav den Navn efter Chr. VII og kaldte den Christiansfeld. Naar Struensee kunde være saa venlig over for Herrnhutismen, skyldtes det, at hans Far, som Biskop i Holsten, var en nær Ven af Brødrene og deres Virksomhed. Fra Christiansfeld udsendte man nu Diaspora-arbejdere over Landet, og da den nye Præst i Skjern, Jens Bering, var en nær Ven af dette Arbejde, tog han med Glæde imod den Hjælp, han kunde faa derfra. Ved Berings Forkyndelse udbrod der o. 1770 en stærk Vækkelse, som man regner for den første større Vækkelse i Sognet. Da samledes man ikke blot til Gudstjeneste Søndag Fm. i Kirken, men Søndag Em. samledes man i Præstegaarden til gudelig Forsamling; for at faa passet Sjæleplejen i Hjemmene for de gamle og svagelige, henvendte Pastor Bering sig til Brødre-menigheden for at faa Hjælp, og fra 1790–1846, da Herredsfogden fik det forstyrret, var der stadig en „Emissær“, som de

kaldtes, fastboende i Skjern. Man fik eget Forsamlingshus og Bolig for Emissæren. Den første hed Zimmermann. Han skrev 2 Aar senere i sin Aarsindberetning, at der næppe findes nogen i Skjern, der ikke er overbevist om Sandheden. Dette er skrevet kort før Pastor Berings død, som indtraf 2. Søndag i Advent 1792, da han paa Vej til Kirken var kommen indenfor Kirkegaardsstættten, hvor han segnede om, „omgivet af sin grædende Menighed“. Berings Fader fik ogsaa en brat Død. Han døde 1727 i Vindum „med sin Prædiken i Haanden“. — Jens Bering var faa Aar før sin Død blevet gift 3. Gang med Ellen Cathrine Christensen, en Datter af Herredsfogden her, Thomas Christensen. Af Efternavnet ser vi, at hun ikke var Bondedatter; i saa Fald vilde hun jo have heddet Thomasdatter. Hun blev senere gift med Pastor Saxtorph ved Nicolai Kirke i København. Han, der var den sidste Sognepræst ved Nicolai Kirke, døde 1803. „Hans religiøse Idéer vare noget mystiske (d. v. s. herrnhutiske) ellers blid“. Herredsfogeddatteren fra Skjern døde 1828 i Henne.

I Rationalismens Tid, i Tiden efter 1800, var det Brødre-menigheden, der nærrede Troslivet her paa Egnen. En præst i den nordlige Del af Hardsyssel har paa den Tid udtalt, at hvis Brødre-menigheden ikke havde vogtet Guds Ord om Korset, saa vilde det forlængst være udslukt der paa Egnen.

Brødre-menigheden fortsatte saa under forskellige Emissærers Ledelse ud fra Forsamlingshuset ved St. Nørgaard, selv om Antallet af dem, der sluttede sig til, nok en Tid gik noget tilbage. I Indberetningen for 1801 opgives Kredsen til at omfatte 46 Personer, deraf de 32 navngivne. Det er dog ikke det største Tal her i Amtet. Det har man i Fousing, det lille Sogn ved Struer, hvor der var 67. Foruden de 46 i Skjern nævnes 25 „i Nærheden“. Den Diaspora-arbejder, som virkede her paa den Tid, hed Jens Jacobsen. Han regnes for den betydeligste af dem, der har virket her. Han var fra Køge og havde oprindelig været Skomager. Men den, som fik den længste Virketid her, var Frantz Lund. Han var fra Nørbølling ved Kongeaaen og havde ogsaa oprindelig tjent sit Brød ved Sko-

magerprofessionen, mens han samtidig virkede i Tilknytning til Herrnhutterne. Da saa Jacobsen og hans Hustru 1815 opgav Gerningen og rejste til Christiansfeld for at nyde Alderdommen der, blev Frantz Lund sendt hertil for at afløse ham. Paa den Tid var Provst Thygesen Præst i Skjern. Han havde ikke lagt Hindringer i Vejen for Brødrenes Virksomhed, men da han døde i 1827, var man meget spændt paa, hvem der skulde blive hans Efterfølger. Det blev Præsten i Bølling, C. F. Jordan, som rykkede ind i Skjern Præstegaard. Paa hans Tid kaldte man Skjern Aa for Jordans Flod. I den første Tid, efter at den nye Præst var kommen, indstillede man Mødevirksomheden ved St. Nørgaard, men da saa nogen Tid var gaaet, dristede Frantz Lund sig til Præstegaarden for at erfare Præstens Indstilling over for Brødrenes Virksomhed. Pastor Jordan udtalte da, at han ikke havde noget imod deres Møder eller Besøg i Hjemmene, da han vidste, at de ikke vilde lære hans Sognebørn noget slet. Han tilføjede saa: „Men de andre, dem fra Norge, dem vil jeg ikke taale“. Han tænkte dermed paa Hans Nielsen Hauges Tilhængere. Det Røre, som disse havde vakt, byggede ogsaa paa den gamle Forkyndelse fra Pietismens Tid, men de var mere voldsomme i deres Fremfærd og Tale end Forsamlingsfolkene her. Det skulde da ogsaa vise sig, da Trængslerne kom i Fyrreterne, at Pastor Jordan nødigt vilde volde nogen Fortræd.

Det kristelige Liv, der i disse Aar blev vakt i Skjern, kom altsaa ved Brødremenigheden; saaledes skete det med de to Svogre, Peder og Laust Smedegaard. Deres „Kaldenavn“ Smedegaard stammede fra Ø. Smedegaard, hvor baade Peder Skaarup Pedersen, som hans egentlige Navn var, samt Laustes Kone var født. Peder kom til at bo paa Vejlen, eller Vejlegaard, og Laust, der var Tømrer, f. 1786 i Dejbjerg, byggede sit Hjem paa Ø. Smedegaards Udmark, og der findes endnu Rester af Boligen ved den gamle Stavningvej. – I den Forkyndelse, som lød her i de frie Kredse, kom der snart et nyt Indslag. Det skete ved, at Frantz Lund fik Forbindelse med Peder Larsen, som kaldtes Skræppenborg efter den Gaard i Brylle

Sogn paa Fyn, hvor han boede. Han var Den gudelige Lægmandsbælgelses første Mand. Fra 1841, da han købte en større Gaard i den sydlige Udkant af Landsbyen Dons ved Kolding, kaldtes han Peder Larsen Dons. Med ham kom

LAUST SMEDEGAARD

f. 1786 i Ledding i Dejbjerg. Søn af Gdr. Laust Nielsen og Else Mærendatter, uddannet som Tømrer, Soldat, med i Napoleonskrigene, gift 1819 med Karen Pedersdatter fra Ø. Smedegaard i Skjern, fik bygget en Ejendom paa Gaardens østlige Udmærk. Død 17. Juni 1877.

Frantz Lund i Forbindelse i 1829, og de foretog sammen en Prædikerejse gennem Hardsyssel. De tog først til Ringkjøbing, hvor de havde Ophold hos Købmand Søren Harpøth „og hans kære Familie“ og derfra op til Limfjordsegnene, saa ned til de sydlige Egne, og i Adventstiden var de hjemme i Skjern, hvor de holdt en Række godt besøgte Møder. Siden kom Peder Larsen igen Gang paa Gang. Dermed kom nye Toner ind i Forkyndelsen. Der kom ogsaa andre Lægprædikanter, navnlig af dem, som de havde stiftet Bekendtskab med

paa Rejsen til Limfjordsegnene. Der var Iver Viftrup fra Handbjerg og Jens Maarbjerger fra Sahl; han hed egentlig Jens Christensen, men efter sin Fødegård Maarbjerger blev han altid kaldt ved dette Navn; desuden var der Jens Chr. Smed fra Sahl og Chr. Sørensen fra Haasum i Salling. I Skjernboernes Omtale blev disse Mænd betegnet som „de helle' Narboer“. Det var en stor Opmuntring for de troende her, naar de fik saadant Besøg. Saa blev der sendt Bud rundt til de forskellige Hjem, hvor man mente, de vilde være glade for at deltage i en Sammenkomst med de tilrejsende Venner. Det gik godt, saa længe man havde den gamle Herredsfoged Hertz, for hverken han eller Pastor Jordan vilde lægge dem nogen Hindringer i Vejen – selv efter at der i 1835 var kommen en Paa-mindelse fra de højere Myndigheder om at huske Bestemmelserne i Konventikelplakaten af 1741. Men da saa Hertz i Slutningen af 1842 blev afløst af Hans Billeskov Jansen, som blev forflyttet hertil fra Herredsfogedembedet i Hobro, fik Piben en anden lyd. Han var ganske vist Søn af en Biskop – Rasmus Jansen i Aalborg (sine Fornavne havde han efter Proprt. Hans Billeskov paa Vejbjerggaard i Humlum) – men de gudelige Forsamlinger var han en Hader af. I Foraaret 1843 besluttede 3 af „de helle' Narboer“ at gøre en Rejse ned til Vennerne i Skjern. Det var de 2 fra Sahl, Jens Maarbjerger og Jens Chr. Smed, og desuden Sognefoged Jens Cortsen fra Fjallerslev i Outrup Sogn paa Mors. En Søn af Iver Viftrup i Handbjerg skulde køre for dem. De kørte dog ikke direkte til Skjern, men var undervejs om ad andre Egne, hvor der var vakte Kredse, bl. a. i Gjellerup ved Herning. Til Skjern naaede de Tirsdag den 20. Juni. Der blev stor Glæde over deres Komme, og det blev bestemt, at der næste Dag skulde være Møde i Mikkell Nielsens Gaard i Ganer. Et saadant Møde skulde jo anmeldes for Øvrigheden og Præsten. Det blev ogsaa meldt til Sognefoged Mikkell Smedegaard i Ganer og til Præsten. Denne indrømmede senere, at han om Morgenen havde faaet Efterretning fra Aftægtsmanden i Gaarden, Niels Mikkelsen, ogsaa kaldt Niels Skrædder, men han havde ikke gjort noget ved

det. Det gjorde derimod Herredsfogden. Han blev straks Fyr og Flamme. Han fik Budet Kl. 2, og han „forføjede sig øjeblikkeligen til Sognepræsten“ for at faa ham med til Ganer. Præsten vilde dog ikke med. Da han senere skulde begrunde sin Vægring, sagde han, at han gerne vilde staa sig godt med sine Sognebørn, der var flittige Kirkegængere, og han havde aldrig hørt, at der foregik noget usømmeligt ved Forsamlingerne, og saa mente han, at naar Forsamlingerne afholdtes inden for tilbørlige Grænser, saa var det bedre, at Folk tilbragte Søndag Eftermiddag med Salmers Afsyngelse og med Guds Ords Læsning end i Kroen.

Da nu Jansen ikke kunde faa Præsten med, skyndte han sig til Vogns af Sted til Ganer. Gaarden laa ved den gamle Vej til Stavning, umiddelbart Syd for denne. Da han naaede dertil, stod den gamle Niels Skrædder uden for Porten. Maaske har han staaet Vagt; ellers er det jo mærkeligt, at han ikke har været inde, hvor Mødet blev holdt. Da Herredsfogden saa drejede ind ad Porten, citerede den gamle Verslinierne: „Er du end, Satan, saa mægtig i dine – saa er dog Frelseren mere i sine“. Herover blev Fogden stærkt altereret og hævdede sin Stok for at give ham et dygtigt Rap, men – melder een Kilde – han ramte Tagskægget, en anden meddeler, at en greb fat i Stokken, saa han ikke kunde komme til at slaa. Dette Optrin gjorde ikke Jansen blidere stemt. Han kom ind i Stuen, som var fyldt med Folk. Jansen opgiver siden, at der var propfuldt af Mennesker, „mest Fruentimmer“, og han angiver Tallet til ca. 100. Man havde sunget en Salme af Brorsons Salmebog „Troens rare Klenodie“, og man havde læst en af Luthers Prædikener; mens de så bagefter var ved at synge et Vers af Kingo, kom Jansen pludselig i fuld Uniform ind i Stuen. Jens Chr. Smed stod for Bordenden og ledede Sangen. Jansen paa-bød Tavshed, og da det ikke øjeblikkelig skete, greb han Jens Chr. Smed i Haaret med en saadan Kraft, at „Haaret fulgte med Haanden“. Nu beordrede han de 3 fremmede, at de uopholdelig skulde til Vogns og føres til Arresten ved Herredsfogedboligen. Konen i Gaarden var meget ulykkelig, men

Jens Cortsen beroligede hende og hele Forsamlingen ved at sige: „Den, som er med os, er stærkere end den, som er i Verden“.

Paa Vejen til Herredsfogedgaarden gav de 3 sig til at synge en Salme. Jansen siger, at „de gav sig til at udbrøle en Sang, som vel skulde være en Salme“. Herover blev han ude af sig selv af Harme. Han stod ud af den lukkede Vogn og gav dem nogle Slag af sin Stok. Da de endelig ankom til Arresten, blev Jens Maarbjerger og Jens Chr. Smed sat ind i samme Celle, medens Jens Cortsen blev sat ind til en Tyv.

Dette saa brat afbrudte Møde havde sat Sindene i Oprør, men da man havde sundet sig et Par Dage, fik man sig taget sammen til at indgive en Indberetning til Amtmanden om det passerede, men samtidig arbejdede man paa at faa Arrestanterne fri. Det var Laust Smedegaard, der satte sig i Bevægelse for det, og det meddeles, at det var ved hans Kautions, de blev løsladt. Han var dog kun en fattig Husmand og Tømrer, saa der er nok mere pengestærke Mænd, der har staaet bagved. Da det rygtedes til andre Egne, var der flere, der gerne vilde hjælpe dem, bl. a. fortælles der om en rig Gaardejerske fra Gjellerup, Kirsten Marie Krøjgaard, som i sin Tid var blevet omvendt ved „de helle' Narboer's Virksomhed. Da hun hørte om Arrestationen i Skjern, fik hun 2 af sine Venner til at køre for sig, og hun tog saa alle sine Obligationer med sig for at kunne stille Kautions for de arresterede. Hun kom dog for sent. Ligeledes Iver Viftrup. Hans Søn havde jo kørt for dem, men blev ikke arresteret. Det siges, at han var ude for at fodre Hestene, mens Eksekutionen stod paa. Han tog da hjem Dagen efter, og saa rejste Faderen straks til Skjern for at hjælpe sine Venner, men han kom altsaa ogsaa for sent.

Selv om de 3 anholdte var frigivet og kunde rejse hjem, maatte de dog flere Gange foretage den ca. 11 Mil lange Rejse for at møde i Retten, saaledes 19. Okt., da de alle var mødt. Efter Justitsprotokollen synes der dog ikke at være foretaget noget særligt ved Retsmødet. Saaledes staar der om Jens Maarbjerger, at „han blev foreholdt sin Confirmationsattest, som han

vedgaar at være sig betræffende“. Sagen blev udsat Gang paa Gang. Alle 3 tiltalte var igen mødt 2. Nov. Endelig 14. Dec. 1843 blev der afsagt følgende Dom:

Jens Christensen, Jens Chr. Sørensen af Sahl og Jens Cortsen af Outrup Sogn paa Morsøe bør efter Amtets Ordre sættes under Tiltale for Overtrædelse af Forordningen af 13. Jan. 1741. Det maa ved de optagne Forhør og de tiltaltes herunder afgivne Tilstaaelse være tilstrækkelig godtgjort, at de tiltalte ankom her til Skjern Tirsdag den 20. Juni og lode den paafølgende Onsdag Bekjendtgørelse udgaa, at de denne Dag vilde afholde en saakaldt gudelig Forsamling hos Michel Nielsen i Ganer her i Sognet, samt at der til denne har indfundet sig over 100 Mennesker, dels Mandfolk og dels Fruentimmer. Det maa ogsaa antages, dels af dem vedgaaet, dels dem overført, at det forud var dem af Sognefogden betydet, at de ikke maatte afholde saadan Forsamling, og at de af Michel Nielsen her vare opfordret til at anmelde Mødet for Politimesteren uden at ville nogen af Delene. Som Forsvar for denne deres Handling have de anført, at de troede ikke, at det var stridende mod Loven at afholde slige Forsamlinger, at det var tilstrækkeligen, at de havde anmeldt det for Præsten. At denne deres Handling ligefrem var lovstridig, viser Forordning af 13. Jan. 1741 § 16 og 17, hvor det udtrykkeligen forbydes, at ingen maa rejse omkring og afholde deslige Forsamlinger. Der bestemmes dette Lovsted ikke nogen Straf for de Personer, som desuagtet heri gjør sig skyldige, men fordi at Lovbudet ikke udtrykkeligen sætter nogen Straf for dets Overtrædelse, saa maa Staten ikke desmindre være berettiget til at straffe dem, i Særdeleshed, hvor dette sker med Forsæt. – At saadant i nærværende Sag har været Tilfældet vise ikke alene deres egen Tilstaaelse for, at det er dem, som har foranlediget og foranstaltet sammenkaldede til den her paaklagede Forsamling, men ogsaa at de have vedgaaet, at de af Sognefogden vare alle betydede, at han maatte anmelde deres Samling for Politimesteren, dersom de ikke afholdt sig herfra. Men denne deres forsætlige Overtrædelse bliver saa meget mere strafbar,

som Jens Chr. Sørensen har vedgaaet, at Sognefogden har udtrykkelig tilkjendegivet, at han af Politimesteren var paalagt at betyde dem, at de ikke maatte holde denne Forsamling, og bemeldte Jens Christensen ikke vil kunne erindre, uden dog at benægte Rigtigheden deraf, ligesom begge disse have vedgaaet, at Michel Nielsen havde opfordret dem til at melde den for Politimesteren, men at de nægtede saadant, og at Jens Cortsen allerede 2de Gange er straffet for samme Lovovertrædelse. – Denne deres Adfærd i Forening med deres for Retten afgivne Erklæring, at de ikke vilde afholde sig fra deslige Forsamlinger, godtgjør, at de med aabenbar Trods overtræde Loven; thi den Hjemmel for deres Berettigelse til at holde slige Forsamlinger, som de vil finde i Cancelliskrivelse af 7. Sept. 1824 og 27. Okt. 1840, er aldeles ugrundet, idet at disse Skrivelser ere saa langt fra at tillade Afholdelse af slige Forsamlinger, at de meget mere foreskriver den Maade, hvorpaa Præsten skal søge at advare imod saadanne.

Med hensyn til den Straf, som de blive at idømme, er det ligeledes talende imod dem, at de i længere Tid have saaledes overtraadt Loven, dog formener Retten, at Jens Christensen og Jens Chr. Sørensen af Sahl passende kan afsone deres Brøde med en Mulkt af 10 Rdl. for hver, og samme tilfalder Amtets Fattigkasse, derimod finder Retten ikke, at dette kan blive Tilfældet med Jens Cortsen, der allerede 2de Gange tilforn, nemlig ved Morsøe Herreds Politirets domme af 10.7.1838 og 20.3.1839 er mulkteret for denne Lovovertrædelse, ligesom ogsaa hans Sognepræst har erklæret, at saadanne Mulktter ikke virker afskrækkende paa ham – han vil derfor blive at idømme en corporlig Straf, der efter Omstændighederne bestemmes til 2 Gange 5 Dages Fængsel paa Vand og Brød.

De vil derefter in solidum blive pligtige til alle af deres Arrest og Tiltale flydende Omkostninger og herunder Salair til Actor Procurator Krarup 8 Rdl. og til Defensor Procurator Kruse 8 Rdl. – Det idømte udredes inden 15 Dage.

Dommen over Jens Cortsen blev Retten dog fri for at eksekvere, da han i Mellemtiden var død. De 2 andre appellerede

til Overretten, og her blev Bøderne nedsat til Halvdelen, som saa blev betalt.

Sagen fik imidlertid en Udløber. Det er antagelig i Forbindelse med de tiltalte Rejse til Retsmødet 2. Nov., at Iver Viftrup og flere andre fra Egnen tog med til Skjern. Man vidste nemlig, at Vilh. Birkedal, som paa den Tid var Præst i Sdr. Omme og Hoven, skulde holde gudelig Forsamling i Skjern den 4. Nov. Der vilde Iver Viftrup gerne være med. Da nu dette var overstaaet, vilde Iver være nogle Dage hos Trosfællerne i Skjern. Han maatte være klar over, hvilken Risiko han løb, men alligevel holdt han de 2 følgende Dage gudelig Forsamling, først hos Laust Smedegaard og derefter hos Jacob Fiskbæk. Et Par Dage senere maatte de 2 Mænd, som havde huset Forsamlingerne, møde for Øvrigheden og afgive Forklaring. Iver Viftrup maatte møde i Retten 27. Nov., men Dommen faldt først 11. April næste Aar. Iver Viftrup maatte betale en Bøde paa 10 Rdl. og Jacob Fiskbæk 5 Rdl. Det er paafaldende, at Laust Smedegaard ingen Bøde faar, skønt hans Forseelse jo er den samme som Jacob Fiskbæks.

I 1845 var det galt igen. Da fik man atter Besøg af P. Larsen Skræppenborg. Han boede jo nu i Landsbyen Dons og kaldtes oftest efter denne By. Han var en velstaaende Mand og havde bygget en Forsamlingssal ved sin Gaard. Der blev der afholdt store Møder, og adskillige fra Skjern vandrede tværs over Jylland for at være med i Vennernes Kreds, bl. a. Peder og Laust Smedegaard. Den sidstes Datter, Dorte Marie, var i nogen Tid i Tjeneste hos ham. Da nu P. Larsen kom her paa Besøg, holdt han et Møde hos Jens Mikkelsen i Ladekjær, men da det kom Herredsfogden for Øre, blev P. Larsen indsat i Arresten. Under Forhøret, hvor han optraadte meget frimodigt, meddelte han, at han havde overnattet hos Laust Smedegaard og en anden Nat hos Jacob Fiskbæks. Jansen kunde ikke faa ham til at love, at han fremtidig vilde afholde sig fra Mødevirksomhed. Derover blev Herredsfogden meget irriteret, og da han mente, at en Pengebøde ikke vilde genere den velstaaende Mand, idømte han ham Fængsel paa Vand og

Brød i 4 Gange 5 Dage. Det vilde P. Larsen dog ikke lade sig byde, saa han appellerede til Overretten, og her blev Straffen 9. Febr. 1846 nedsat til en Bøde paa 80 Rdl.

Et Par Dage efter Mødet i Ladekjær blev Jens Mikkelsen kaldt ned til Herredsfogden og fik der at vide, at hvis det skete igen, at der blev afholdt Møder ved tilrejsende Talere, saa vilde han forbyde Forsamlingerne hos Frantz Lund. Og da der faa Dage efter indtraf et Tilfælde, hvor Jansen mente sig berettiget til at opfatte det saadan, at hans Forbud var overtraadt, meddelte han 10. Febr., at nu var det sket. For Fremtiden var det forbudt med gudelige Forsamlinger i Skjern under nogensomhelst Form. Det vakte Røre i Sognet. Der blev nu sendt en Ansøgning til Amtmanden, underskrevet af 68 Mænd – Skjern Sogn havde paa den Tid 169 Husstande – heri ansøgte man om, at det igen maatte blive tilladt Lund at holde de sædvanlige ugentlige Forsamlinger. Ansøgningen blev tilige anbefalet af Sognefogden, Mikkelt Smedegaard, og Pastor Jordan. Ansøgningen blev imødekommet. Jansen havde altsaa lidt et Nederlag. Hans Bitterhed derover kom frem i en Skrivelse, han sendte til Cancelliet, hvor han forlanger en bestemt Ordre for, hvorledes han skal forholde sig, for han „vil dog ikke være som den, der vil forhindre Guds Ords Udbredelse“. Men samtidig skriver han om Lund, at han er i høj Grad drikfærdig og et paa Sjæl og Legeme afsløvet Væsen.

Næste Aar lykkedes det ham imidlertid at faa sin Vilje sat igennem. Frantz Lund var nu ved at blive gammel og desuden træt af alle de Fortrædeligheder, han havde mødt, saa han trak sig 1846 tilbage fra Arbejdet og flyttede til Christiansfeld. Saa snart Jansen var klar over dette, sendte han Amtmanden en Skrivelse, hvor han udtalte sin Mistanke om, at man vilde sende en ny Emissær fra Christiansfeld, men det maatte endelig forpurres. Den konstituerede Amtmand „henstillede Spørgsmaalet til det høje Collegiums indsigtsfulde Bedømmelse“. Biskop Tage Müller lagde heller ikke noget Lod i Vægtskaalen for Societetets Bevarelse, saa Jansen opnaaede denne Gang sin Hensigt. Der var dog som ventet udnævnt en

ny Emissær, Boyle Christensen fra Hemmet, men han maatte trække sig tilbage og virkede siden ud fra Christiansfeld. Fra den Tid blev det saa de gudelige Forsamlings Folk, der blev de førende i den kristelige Vækkelse, men der var dog stadig nogle Familier, som savnede Brødremenighedens Forkyndelse. En Flok af disse blev engang enige om at foretage en Rejse til Vonsild ved Kolding for at besøge Pastor Salling og overvære en Gudstjeneste der. Han var en nær Ven af Brødremenigheden, og de havde forud korresponderet med ham om Besøget. Da de saa ankom til Præstegaarden og stod af Vognen, kom Præsten ud og tog imod dem. Da han hilste paa dem, sagde han: „Der er vel ingen Hyklere iblandt jer?“ – og så kom det karakteristiske Svar: „De' er der vis' ingen af os, der kan sej' sæ' hiel fri for“. – Med den Historie i Erindringen gjorde det et ejendommeligt Indtryk paa mig, da jeg et Sted læste om, at engang Pastor Salling var i København, vilde hans Venner der gerne have ham til at holde en Gudstjeneste, og de spurgte da Grundtvig, om de maatte laane hans Kirke til det Formaal, men Grundtvig svarede: „Nej, en saadan Hykler vil jeg ikke have paa min Prædikestol“.

Vi hører nu ikke mere om Jansens Indgriben. Han mente vel nu at have naaet sit Maal med Brødresocietetets Ophævelse. Nu laa jo Friheden heller ikke saa langt forude. Da Grundloven kom i 1849, blev der dermed givet Forenings- og Forsamlingsfrihed, saa nu kunde ingen Herredsfoged lægge nogen Hindring i Vejen, men det, der var sket, gjorde jo, at Jansen ikke fik noget godt Eftermæle. I en Bog (Min Far var Sagfører), som udkom i 1963, har hans Oldebarn skrevet en Del om Slægten, og han hævder, at Jansen kun gjorde sin Pligt. Regeringen saa med Mistro paa alle sekteriske Bevægelser. Man faar dog af Artiklen Bevis for, at et kolerisk og stridbart Sind har præget flere af Slægten. Allerede Rasmus Jansen havde det, og Aldal beretter, at da han var Kapellan i Holstebro, laa han i permanent Strid med sin Sognepræst, og om en Efterkommer staar der, at „en Vulkan skal af og til have Udbrud“. Om Affæren i Skjern staar der, at nogle jyd-

Mikkel Nielsens Gaard i Ganer. Tegnet

ske Lærere (Jens Abildtrup) skrev i en Bog fra 1928, at Jansen var en fanatisk Modstander af de gudelige Forsamlinger. Hans Sønnesøn havde derefter skrevet en Artikel, hvori han „forklarede Sagens rette Sammenhæng“, og han tilføjede, at den omtalte Spanskrørsstok kunde D'hrr. Lærere faa at se hos ham og overbevise sig om, at det er en ret tynd Spanskrørsstok med Elfenbens Haandtag. Det er jo dog ikke noget Bevis for, at det netop er denne Stok, Herredsfogden har brugt hin 21. Juni 1843. De nye Forhold under Grundloven fik Jansen ikke lang Tid at gøre sig fortrolig med. Han døde allerede 1852.

Som anført var det efter Brødresocietetets Nedlæggelse Forsamlingsfolkene, der førte an i Mødevirksomheden, men det gik saadan, at Tallet paa dem, der var med i de vaktens Kreds, gik noget tilbage, indtil der kom en ny Vækkelse i Tresserne. Lederne i 50'erne og 60'erne var de før nævnte Laust og Peder Smedegaard. Laust betegnes som en lovstreng, men ærlig Kristen, hvorimod Peder var mere mild i Sindet. I 1865 kom Bruddet mellem de 2 Vækkelsesretninger, Grundtvigianisme og Indre Mission. Det synes dog ikke at have betydet noget Skel mellem de troende her, men fra da af fik de nok ikke mere Besøg af Peder Larsen Dons, som nu klart tog sit Stand-

Foto Juli 1961 af P. Ingolf Christensen.

punkt som Grundtvigianer. Præsten her var paa den Tid Provst Kjær. Hans Forkyndelse var man glad for, men ud over Gudstjenesterne synes han ikke at have været virksom i Menigheden. Han var jo ogsaa Provst, og Provstiet omfattede dengang foruden Bølling-Nr. Horne Herreder ogsaa Hind Herred. Da Provst Kjær døde 1869, var man meget spændt paa, hvem man skulde faa som hans Efterfølger. Stor var Glæden, da Kateketen i Ringkjøbing Ivar de Hemmer Gudme blev kaldet hertil. Ham havde man hørt meget godt om, og undertiden var nogle taget til Ringkjøbing for at høre ham prædike. Efter at han var kommen her, kunde Laust Smedegaard sige til ham: „Vi er endda saa glade ved Dem“. Men da der var gaaet en Tid, var der nogle, der fik Mistanke om, at han hældede til Grundtvigianismen.

Imidlertid skete der det, at Aaret efter Gudmes Ankomst hertil fik man Besøg af den førende Mand inden for Luthersk Missionsforening, Smeden Christen Møller fra Bornholm. Han var paa en stor Møderejse i Jylland og havde bl. a. været i Vinderup. Her blev nu holdt Møde hos Jens Ganer, og Forsamlingen der hørte ham med Glæde. Senere holdt han Møde i Smedegaard. Her var Provst Gudme til Stede, og han tog

bagefter Ordet og sagde: Det er jo det samme, som jeg har forkyndt jer ... Vi skal blot tro, men det skal vi ogsaa.

Senere begyndte dog Gudme at angribe Bevægelsen. Det skete ved et Møde Aaret efter i Smedegaard, hvor Møller var sammen med en Missionær Andersen. Da Gudme blev modsagt, gik han bort i Vrede. — Blandt dem, der sluttede sig helt

Ivar de Hemmer Gudme,
født 1827 i Allesø Præstegård
ved Odense, Kateket i Ringkjø-
bing, 1870 Sognepræst i Skjern,
Provst, 1875 fl. til Ormslev-Kolt
v. Aarhus. Død i Aarhus 1911.

til Møller, var Peder Smedegaard og Jens Chr. Poller. Om Laust Smedegaard skrev Andr. Beiter i sit Mindeord i I. M. Tidende 1878, at Laust hørte dem gerne, men han var for selvstændig en Personlighed til at lade sig tage af Partiet, og navnlig var det ham imod, naar de talte, som om de havde forpagtet hele Sandheden. Provsten fik foranstaltet et Møde i Præstegaarden, som skulde være et Modtræk mod den bornholmske Indflydelse, og han havde faaet den stoute jyske Missionær Anders Stubkjær som Taler. Denne gik ud fra Paulus' Ord i 2. Thim.: Smeden Aleksander har gjort mig meget ondt. — Denne Hentydning til den bornholmske Missionærs Profession kan jo synes noget taktløs, men skal maa-ske snarere tages som Udtryk for Anders Stubkjærs legendari-ske Lune. Han slog drabeligt til over for Luthersk Missionsforenings Forkyndelse. Blandt Tilhørerne var Anders' gamle Soldaterkammerat, Jens Peder paa Vejlen, Peder Smedegaards

Svigerson. Han gjorde Indsigelse, men Anders fortsatte uanfægtet, og Gudme sagde stilfærdigt: „De, der ikke kan taale at høre det, kan jo gaa“. Jens Peder og Jens Chr. Poller rejste sig da straks, og omtrent Halvdelen af Forsamlingen fulgte efter. Fra da af var de troende delt. Det gik Provst Gudme nær til Hjerte. Ved et møde i Præstegaardshaven, hvor han brugte Billedet om Hønen og Kyllingerne, skal han have sagt: „Men der var en gammel Hane, der var mig for klog; den vilde ikke komme“. Det opfattede Laust Smedegaard som møntet paa sig, og efter hvad Provst Gudme senere har skrevet, var det sikkert rigtigt. Min Mor, som var Datterdatter af Laust Smedegaard, førte gennem en Aarrække Korrespondance med Provsten, efter at han 1875 var flyttet til Ormslev ved Aarhus. I Brevene omtaler han ofte Venner i Skjern og sender Hilsen til mange navngivne, men han nævner aldrig Laust Smedegaard eller sender Hilsen til ham. Et Brev slutter saaledes: „Og nu modtage De og Dorthe Marie en kjærlig Hilsen fra os. Vil De bringe en Hilsen til Mikkell Nielsens, Hans Vraaes, Aanum Pigerne, Jens Chr. Hansens, navnlig Maren, og saa til mange flere, som jeg ikke ved at navngive“.

Først efter Laust Smedegaards Død tog Provst Gudme til Orde, og hans Bitterhed mod „Bornholmeren“ kom da skarpt frem. Gamle Laust kunde til højt op i Aarene glæde sig ved et godt Helbred, og han var virksom til det sidste, men da han var 90½ Aar gl., blev han ramt af en Hjerneblødning og døde 17. Juni 1877. Da Mor havde meddelt Provsten dette, svarede han: „Jeg havde nogen Tid, før jeg fik Deres Brev, hørt, at gamle Laust var død, men jeg kjendte ikke noget til hans sidste Tid, og De skal have hjertelig Tak for Deres Oplysninger. Jeg har altid holdt meget af ham, uagtet jeg vel kan sige, at der er Faa, der har voldt mig større Sorg i Livet end han; thi han stod i en saadan Stilling, da det bornholmske kom op, at dersom han ikke havde sluttet sig dertil, vilde der have været Faa, maaske slet ingen, som havde fulgt denne Vranglære. Men jeg har altid haft den Tro til gamle Laustes Ærlighed, at der maatte komme en Dag, da han ikke mere

kunde sammen med den Vranglærdom. Og Gud ske Lov, det er jo netop det, som De melder, at han ikke kunde følge Bornholmerne til sidst. Vorherre har nok givet ham en salig Opstandelse. Fred med hans Minde. Han var en i mange Maader ualmindelig Mand og har staaet som en Kjæmpe for den gode Sag i de Dage, da det var sværere at blive tro end nutildags“.

Skilsmissen blandt de troende i Skjern voldte som sagt megen Sorg de første Aar, men siden arbejdede de 2 Hold Side om Side. De opdagede som Abraham og Loth, at Landet var stort nok til dem begge. Men Provst Gudme havde man altsaa maattet sige Farvel til. Han fik dog en god og frugtbringende Gerning i Ormslev-Kolt. Han glemte dog ikke Skjern. I et Brev skrev han, at han haabede at komme og besøge sine Venner en Gang om Aaret. I et Brev fra Begyndelsen af 1889 udtaler han sin Sorg over, at han paa Grund af Sygdom ikke kom til Skjern den Dag, „Forsamlingshuset“ (d. v. s. Missionshuset) blev indviet. Han fortsatte sin Præstegerning i Ormslev, til han 78 Aar gl. tog sin Afsked 1905 og flyttede til Aarhus, hvor han døde 1911.

Om de kristelige Livsbevægelser i Sognet og paa Egnen efter de her skildrede Begivenheder kunde der skrives lange Beretninger. I den Tid kom ogsaa det grundtvigske Menighedsarbejde, hvor man i nogle Aar havde Forbindelse med Provst Thyssen i Ølgod og senere i en Aarrække Valgmenighed med egen Præst.

MALEREN KRÆ' BJERRE FRA BOVBJERG

Strejflys over en kunstners livsskæbne

Af *Johns. Lumbolt*

VED Bovbjerg skyder Vestjylland for alvor ryg mod havet. Klinten løfter sig højt og stejlt. Fyret og kirken rækker højere endnu, sømærker paa havets og livets sejlads. Ferring bys huse dukker sig for vestenstormen. Det skur, som er Søndergaard-museum, og Søndergaards trodsige figurer tager vindens første skrub.

Badehotellet er Ferrings midtpunkt. Her var i en menneskealder Kræ' Bjerre og hans hustru Petrine værtsfolk. De byggede hotellet, de gav det sit særpræg, de skabte et hjem for kunstnere; gæster og værtsfolk var venner og aandsbeslægtede. For han var jo selv kunstner, og naar han kunde faa tid, stod han ved staffeliet og prøvede paa at fange lyset og luften og landskabet derude, eller han sad inde og fæstnede de særprægede ansigter, som egnen er saa rig paa, med olie paa lærred. Og Petrine stod ikke tilbage i dette selskab, en rig personlighed var hun, som i samtale og sang tog værdifulde ting frem af sit rige forraad. —

Kræ' Bjerre blev kunstner af indre drift og kromand paa grund af den haarde nødvendighed, for brødets skyld. —

Christen Nørager Jakobsen Bjerre er født i Kvisgaard i Fabjerg 17. maj 1869, han var søn af Niels Bjerre og hans hustru Ane Sofie Kristensen, tredieældst i en børneflokk paa 10.

Det laa i ham, at han skulde være kunstner. Allerede som barn havde han lyst til at give sine tanker og indtryk form i tegning. Og meget tidligt drømte han store drømme om sin fremtid. I den dagbog, han begyndte at føre, da han 14½ aar gammel kom paa Hejls efterskole, møder vi dem. Paa det tidspunkt var det især gymnastik, han var optaget af. Da stod hans lyst til at blive lærer i gymnastik paa en højskole.

„Hvis jeg nogensinde skal have en livsgerning af nogen betydning“, skriver han, „saa bliver det paa gymnastikkens omraade, og gid jeg kunde blive det kjære gamle Danmark til nogen nytte. Gymnastikken udvikler klarsynet i aanden, og folk bliver mere frie i deres bevægelser, ikke alene i de bevægelser, som ordet betyder, men ogsaa mere frie i talemaader og i at bevæge sig mellem folk“.

En meget dygtig gymnast var han, tog flere gange første præmie ved opvisninger. Han gik til konfirmationsforberedelse og blev konfirmeret, mens han var paa skolen, og rejste derefter til sit hjem. Men arbejdet paa gaarden kunde ikke stille ham tilfreds. Kunstnerdrømmen holdt ham fast. Faderen havde ikke noget imod, at han forsøgte sig i den retning, men han krævede, at han skulde lære malerhaandværket først.

Saa kom han da 16 aar gammel i malerlære hos Fr. Braae i Vandborg. Der er jubel i hans dagbog den 18. maj 1885: „I gaar var det min fødselsdag, saa var jeg hjemme, og min mester Frederik Braae var med mig. Jeg er nu malerdreng; det er et stort spring, for mig ialtfald. Den 11. april var jeg røgter, kobanker om man vil, og den 13. april var jeg maler. Mon jeg nogensinde skal naa at blive kunstner? Det kan jeg ikke afgøre nu, men Frederik tror det, og jeg haaber det“.

Glæden varede ikke ved. Samme dag som han skrev saa glad i bogen, fik han ondt i det ene knæ. I løbet af nogle timer blev det til ulidelige smerter. Han maatte gaa til sengs, og dr. Krarup i Lemvig behandlede ham i nogen tid, uden det dog blev bedre. Han blev da indlagt paa Viborg sygehus, hvor han gennemgik en operation, der gjorde hans knæ stift.

Den ulykke, som hermed ramte ham, den fortvivlelse, han gav udtryk for i sin dagbog, skal ikke her udpensles; men det var især tanken om, at han, den dygtigste til dans og gymnastik af sine jævnaldrende, aldrig mere skulde deltage i spring eller andre legemsøvelser, der slog ham ned.

Derimod vil vi bringe den skildring af hospitalslivet, han har noteret i dagbogen; man er ført 80 aar tilbage i tid og fornemmer det stærkt.

Hans fader og et par søstre har fulgt ham til hospitalet, der har de overgivet ham til hospitalskarlen, og saa hedder det i dagbogen:

„Jeg husker tydelig mine følelser, da jeg tillige med karlen paa sygehuset gik over i vesterbygningen. Jeg troede, at jeg skulde til at ligge mellem halvdøde og meget syge folk af alle aldre, ligesaavel gamle mænd som unge karle, og jeg forestilte mig, at det altsammen vilde have et meget sørgmodigt og ulykkeligt præg over sig. Min forundring var derfor stor, da jeg, idet jeg kom ud i gaarden, hørte fra vesterbygningen hørte nogle højst overgivne og uharmoniske hyl, som efterfulgtes af skraalen, latter og højrøstede stemmer imellem hinanden.

Jeg blev i den grad forbavset, at jeg tvivlende stod stille og spurgte karlen, om han ikke tog fejl af bygningen, da dette forekom mig at have meget lidt tilfælles med syge folks opførsel. Karlen var naturligvis vis i sin sag, og jeg fulgte derfor lidt tvivlende bag efter ham. Vi kom nu ind i et stort værelse med 10 senge staaende langs begge sider. Henne i et hjørne stod en tom seng, som nogle koner og karlen nu fik travlt med at hente madrasser og tæpper til, saa jeg kunde forstaa, at sengen var til mig. En halv time efter laa jeg i sengen med tre uldne tæpper over mig; det forekom mig imidlertid at være lovlig lidt, hvilket jeg i løbet af natten ogsaa erfarede rigtigheden af ved at fryse ganske overordentligt.

Om morgenen vaagnede jeg vistnok før nogen af de andre, men snart kom der liv i mandskabet, og det varede kun kort, inden der var en livlig konversation i gang, hyppigt afbrudt af en vise, foredraget af et eller andet lykkeligt medlem af samfundet.

Pludselig blev alt stille: „Søster kommer“, lød det, og et øjeblik efter gik døren op, og en høj, smuk dame traadte ind. Hun var iført et simpelt skørt af bomuldstøj, som sluttedes sammen i midjen af et bælte og hængte frit ned i en uendelighed af folder. Trøjen var af samme slags tøj med et slag over skuldrene. Foran havde hun et forklæde med en slag-

smække, der holdtes oppe med et par seler, som gik overkors paa ryggen af hende. Paa hovedet havde hun en morgenkappe af fint, hvidt tøj. Kappen gik ned over ørene og sad, saa den dannede en halvmaane over den øverste del af ansigtet, og som for at give det et rigtigt maaneskinsagtigt udseende var der fæstet en bred, pibet krave foran.

Hun hilste godmorgen og begyndte derpaa at bære vadskevand omkring til patienterne. Enkelte af disse stod op og begyndte at trække i klæderne. Jeg lagde mærke til en lille dreng, som gik ved to krykker. Jeg spurgte ham, hvad han fejlede. Han svarede, at han havde et stift knæ. Jeg gyste og saa medlidende paa den lille stakkel; hvor lidet anede det mig, at jeg om en meget kort tid skulde være stillet som han.

Da søster Leonora, saaledes hed hun, var færdig med at rette sengene og give os vand, gik hun atter ud. —

Kort efter kom en lille trivelig pige ind med en stor bakke overfyldt med kopper og tallerkener, og nu blev der et spektakel igen. „Maren! Lad mig faa fint brød“, „Maren, lad mig faa mælk“, „Lad mig faa te“, saadan raabte man fra alle sider.

„Aa! Hold da for satan jer hals“, lød Marens djærve svar; men hun smilte dog venligt til flere af patienterne. Maden blev nu baaret omkring, saa hver fik sin portion, saadan som Madammen havde bestemt det. Da hun fik øje paa mig, udbrød hun: „Det er sku sandt, der er jo en ny“, og hun benede af op i køkkenet efter en portion til mig. —

Var saaledes sygdommen en tragedie, saa kortede den dog hans vej til kunsten. Haandværket maatte opgives, og nu kom han til København, hvor han gik paa Teknisk Skole et aar, derefter paa Kunstakademiet i tre aar og endelig paa P. S. Krøyers malerskole et aar.

Den økonomiske støtte fik han fra sit hjem. Det var naturligvis en belastning; man hører det, men hører ogsaa den gode vilje i et brev fra faderen 28.11.88:

„... Du harmer dig over, at du bruger saa mange penge; det skal du dog ikke sørge over. Jeg har ganske vist ikke mange penge, jeg maa netop laane i denne tid. Men jeg har det haab,

og jeg vil ogsaa gerne holde haabet i live om, at du maa have den lykke at naa maalet, du stræber efter, og det haaber vi alle ved Guds hjælp, at det maa ske, og saa længe jeg kan spore, at du er saa sparsom som muligt og ikke bruger penge paa afveje eller slette steder, da vil jeg gøre, hvad jeg kan for at hjælpe dig til rette“.

Der blev ikke raad til at rejse hjem i julen, men der kommer brev hjemmefra og penge, og samtidig et hjertesuk:

„... Tænk du ikke, at du kan faa det stilt saadan, at du kan fortjene lidt i sommer; at leve flere aar i rad som millionær, naar man ingen penge har, er ikke saa let at blive ved med“.

Det var nu kun saa som saa med „millionærtilværelsen“. Her er et lille uddrag af hans regnskabsbog for denne vinter:

Forskellige udgifter paa skolen	1 kr. 38 øre
Handsker vadskede	10 —
Paa udstilling	30 —
Klippet og barberet	35 —
En omgang øl	65 —
Kost og logi i en halv maaned	18 — 50 —
Papir	50 —
Tuschpenne	25 —
Doktor og medicin	3 — 02 —
Paa Kristianshavn til ildebrand	50 —
Pariserhallen, Café Blanc og Bernina	2 — 00 —

Jo, der i den sidste post aner man „millionærtilværelsen“. Men ellers!

Glæden ved at gaa paa Akademiet var ikke ublandet, der var forskellige ting, som Kresten Bjerre og hans fem aar ældre fætter, den senere saa bekendte kunstner Niels Bjerre, havde at drøfte med hinanden. Niels Bjerre skriver nytårsaften til sin fætter:

„Hvad du skriver om Akademiet og dine gode forsætter for det nye aar, kan være meget godt; men jeg véd dog, at det bliver en haabløs kamp. Selv i den mest udmærkede skole vilde du have nok at kæmpe med, og nu tilmed modstanden fra en gammel professor med et halvt aarhundredes erfaring og auto-

ritet, og rundt omkring dig en halv snes staffelier, hvor sløjhed er eneraadende – det bliver for meget. At stampe imod brodden deroppe vil du ikke komme godt fra.

Derfor er et af to nødvendigt: Flyt enten over til Krøyer eller prøv at tage Akademiet med godt humør, med muskler og hjørneskygger og det hele. I grunden tror jeg, det kan falde lige saa vanskeligt at være sig selv hos Krøyer som paa Akademiet, men sløjheden er vist værst det sidste sted; det er i det hele elendigt, jeg véd ikke, hvad der bedst – men i alt fald, at gaa paa Akademiet og filosofere over *det maleriske* og *lyset*, det er akkurat den samme misforstaaelse og uoprettelige dumhed, som jeg har gjort mig skyldig i. Det var ligesom *Akademi* og *kunst* havde noget med hinanden at bestille. Nej, bryd med Akademiet eller sæt dig som foreløbigt maal at faa afgang, det er der da mening i“.

I det hele taget havde de to fætre meget at tale med hinanden om. Niels havde paa dette tidspunkt sagt København farvel. Derinde kunde han ikke male, motiverne kadede ham. Han havde „opdaget“ Bovbjerg og Ferring.

„Du undres maaske over, at jeg taler om nye, ejendommelige motiver herhjemme“, skriver han, „det er særlig oppe mellem højene, jeg tænker paa, og ogsaa ovre ved havet og nede under bakkerne. Ikke at tale om Ferring, naar jeg kommer derop. Det er fuldt af ejendommelige motiver; og ny, det bliver naturen altid ved at være, saa længe ens syn og malemaade stadig fornyes“ ...

„... Aa, men det er egentlig et nederdrægtigt arbejde at male. En hundekulde er det i disse dage – det er midt i marts. Vinden blæser lige tværs igennem en. Forfrossen, forkølet, hænderne tykke af frost. Og i den tilstand skal man være begejstret over naturen. Lige foran staffeliet gaar det nu forresten bedst, ellers er det uudholdeligt ude“. –

Efter de tre aar paa Akademiet flyttede Bjerre over paa Krøyers malerskole og var der et aar. Derefter var han en tid paa Sorø højskole, hvor han blandt andet malede et portræt af

Jutta Boysen Møllers søn. Dette maleri blev antaget paa Charlottenborgudstillingen.

Her paa Sorø højskole stiftede han bekendtskab med Helge Hostrup og blev ven med ham. Der foreligger en del meget interessante breve fra Hostrup til Bjerre. —

Imidlertid var Bjerre blevet forlovet med Petrine, en datter af den kendte Vandborg smed. De unge vilde gerne giftes, og da kunsten ikke gav et brød at gifte sig paa, greb Bjerre til den for en kunstner ret usædvanlige udvej at købe Ferring kro og nedsætte sig som kromand.

Brylluppet stod midsommerdagen 1891, og de to unge begyndte deres gerning paa kroen med en god vilje og et godt mod.

Naturligvis chokerede Bjerres spring fra kunsten til kroen mange. Helge Hostrup bryder ud i begejstring og skriver til Bjerre:

„Ja, dit brev kom ikke bag paa mig med nyheden, jeg havde set den i „Nationaltidende“. Dog, hvis jeg vilde paastaa, at jeg ikke blev forbavset, saa løj jeg. Jeg havde oprigtig talt ikke troet, at vort lille lukkede fædreland var saa amerikansk. Men skælde dig ud føler jeg ingen trang til, eftersom jeg gaar saa smaat og misunder dig hele den historie. Bevares! en kunstner krovært i Jylland, det smager da af noget — det er der mere friskhed i end i alverdens lærere og journalister tilsammen. —

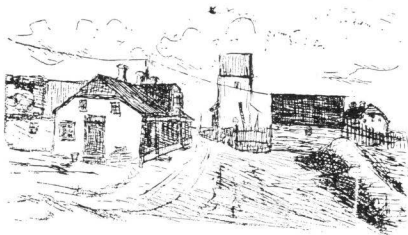
Saa skal du vel sidde og svire med de gamle øldunke fra omegnen — det var værd at se paa. Jeg haaber, du glæder efterverdenen med nogle af dine stamgæster — for der maa da komme nogle af egnens sorte faar — der maa jo være storartede typer iblandt. Som sagt, til lykke med det, det er meget kvikt gjort. Det er netop noget af det tristeste for kunstnere, at de saadan skal holdes frem af samfundet uden selv at kunne klare sig. I et par dage efter den nyhed var hele verden vendt op og ned for mig, jeg gik og spekulerede paa at nedsætte mig som høker“.

Fordi Bjerre blev kromand, opgav han ikke kunsten. Hver

gang han kunde afse tid til det, tog han staffeli og malerkasse og gik ud i naturen.

Det gik godt for de unge paa kroen.

Men saa bankede „Kræ Vejster“, Vesterhavet, paa døren. Kroen laa yderligt mod havet, og da dette for hvert aar ryk-

Ferring Gl. Kro

kede en halv snes alen nærmere, blev det nødvendigt for Bjerre at trække sig tilbage. I 1901 byggede han saa Bovbjerg Badehotel.

Havet angreb i disse aar graadigt kysten ved Bovbjerg. Af et notat i gæstebogen fremgaar det, at den 14. september 1894 var der 103 skridt fra gæstgivergaardens vestre gavl til det yderste af skrænten. – Den 28. april 1895 var der 98 skridt fra gavlen til den yderste skrænt. – Der var flere ejendomme, som enten maatte flyttes eller styrte i bølgerne.

Hvad var da mere naturligt for disse mennesker end at søge om statens hjælp til at flytte længere ind i landet.

Søren Christian Sørensen af Kaasgaardhus beskriver i sin ansøgning – som Kr. Bjerre har skrevet for ham – forholdene saaledes:

„Efter at jeg i 10 aar har ejet og beboet ovennævnte ejendom, er havet nu kommet saa nær ind til huset, at det er far-

ligt at bo der længere. Afstanden fra husets vestlige gavl til skrænten er nu ikke mere end 32 alen, medens den næsten lodrette lerskrænt er ca. 40 alen høj. Naar i stormvejr havet gaar helt op imod skrænten, saa bølgerne slaar mange alen op ad bjergets fod og sprøjter helt ind over land, da er det baade farligt og uhyggeligt at bo i huset. Det er omsider blevet saadan, at hele familien – jeg har kone og 7 børn – maa vaage om nætterne, naar det er vestenstorm“.

Han anfører derefter, at med iagttagelse af den største sparsommelighed kan han foretage flytningen for 600 kr. og søger Landbrugsministeriet om denne sum. Der bevilgedes ham 300 kr.

Ogsaa Kr. Bjerre søgte om flytningshjælp fra staten. Da hans ansøgning giver et godt billede af forholdene, skal den anføres her i sin helhed:

Til Landbrugsministeriet!

Undertegnede tillader sig herved ærbødigt at ansøge det høje Ministerium om Flytningshjælp i Anledning af, at Havets Bortskjæring af Jorden gjør det nødvendigt at flytte Bygningerne paa min Ejendom „Vester-Ferring“ Matr. Nr. 31 d., Ferring Sogn.

Naar jeg tillader mig at ansøge det høje Ministerium om Hjælp er det begrundet i de ejendommelige Forhold, som jeg og flere ere undergivne her paa Bovbjerg, idet Havet Aar efter Aar bortskjærer store Dele af Jorden, saaledes, at der af ovennævnte min Ejendom, som oprindelig har været en jævn Bondegaard, nu kun er ca. 1 Tønde Land tilbage, og det er blevet nødvendigt at flytte Bygningerne længere ind i Landet i Sikkerhed for Havet.

Sammenlignet med vore Nabokommuner imod Nord og Syd ere vi daarligt stillede her i Ferring med Hensyn til Havets Bortskjæring af Landet. Den lave og daarlige Sandjord paa Harboøre er beskyttet imod Havet ved Høfder og Dæmninger. Ligeledes imod Syd i Fjaltring, hvor der lægges Dæmninger for at hindre Oversvømmelse og Ødelæggelse af Engene.

Her i Bovbjerg derimod gjøres ikke noget for at holde paa Jorden. Aar efter Aar bortskjærer Havet store Stykker af den udmærket frugtbare Lerjord. Ejendom efter Ejendom forsvinder, og Beboerne maa bære Tabet, uden at der ydes nogen Erstatning derfor. Saaledes er det ogsaa gaaet mig. —

I Juni 1891 købte jeg Ejendommen og har beboet den hele Tiden siden, indtil for to Aar siden, i hvilke to Aar jeg har haft Lejefolk boende deri. Men nu er Havet efterhaanden kommet saa faretruende nær, og Kastevinde fra Skrænten ere i Stormvejr saa voldsomme, at ingen mere kan bebo Ejendommen.

Jeg er da nødsaget til at rive Bygningerne ned og flytte ind og opføre dem paa en plads, hvor de er i Behold for Havet, hvis jeg ikke vil prisgive dem til Elementerne. Det er da Omkostningerne ved denne Flytning, jeg ærbødigt tillader mig at ansøge det høje Ministerium om Hjælp til.

Bygningerne bestaar af et Stuehus, delvis i to Etager, paa 50 Al. Længde, og en Staldbygning paa 24 Al. Længde.

Nedbrydning, Flytning, Erhvervelse af Byggegrund, samt Opførelse og Erstatning af, hvad der under Nedbrydningen og Flytningen maatte blive ødelagt, vil sikkert blive ret kostbart, hvis Husene skal opføres i samme Størrelse, som de nu er. Jeg tænker dog at bygge noget mindre, saaledes at der vil kunne beregnes, at Materialet væsentligst vil kunne slaa til. Efter Sagkyndiges Beregning vil en saadan Flytning dog mindst komme til at koste 1600 Kroner, og det er da mit Haab, under Henvisning til at dette Beløb langt fra dækker mit hele Tab af Jord og Bygninger, at det høje Ministerium vil yde mig dette Beløb som Flytningshjælp.

Ferring pr. Bonnet, d. 15. September 1903.

K. Bjerre
Gæstgiver.

Der kom besked fra amtet, at man skulde indhente et detailleret overslag over omkostningerne ved nedbrydning af det gamle hus og anbringelse af materialerne i et nyt hus. Dette

blev udarbejdet, men ansøgningen gjorde intet indtryk i ministeriet. Den 29. januar 1904 kommer den besked, at ministeriet ikke agter at foretage sig noget i den anledning.

Bjerre forsøger sig i slutningen af aaret med en fornyet ansøgning. Den er efter kancellistilen med „ærbødigst“ for og bag, men rummer samtidig en skarp kritik af regeringens holdning baade i almindelighed over for kystbeskyttelsen ved Ferring og i Bjerres forhold i særdeleshed. Han henviser til, at to af hans naboer aaret forud havde faaet flytningsgodtgørelse og skriver i ansøgningen bl. a.:

„Er det den Omstændighed, at jeg har drevet Krohold i Ejendommen, der lægges til Grund for, at jeg ikke kan nyde samme Goder som mine Naboer, da indser jeg ikke, hvorledes dette kan være nogen Hindring derfor. Bevillingen er flyttet til min nye Ejendom, således at der ikke udøves nogetsomhelst Slags Krohold i „Vester-Ferring“, og Taxationen af Bygningernes Værdi er foretaget alene som sådanne, uden hensyn til den Næring, jeg i sin Tid har udøvet deri. Kan jeg af denne Grund ikke lige såvel få Flytningshjælp som mine Naboer, så må det være, fordi Beværtere tilhøre en lavere Kaste end andre Mennesker, og det vil jeg nødig indrømme“.

Bjerre peger paa, at mange tønder land god jord er skredet i havet i den tid, han har boet der, og anfører:

„... Siden jeg i Fjor i September ansøgte om Flytningshjælp er der skredet betydelige Jordstykker i Havet, ligesom Vraget af Jernbarkskibet „Capella“, der strandede den 22. Novbr. 1903 lige ud for min Ejendom, har bevirket, at Strømmen har måttet forandre Retning inden om Vraget, hvorved Strandbredden er skåret bort, og Skrænten nu står stejl og truende, så det er øjensynligt, at der i Løbet af Vinteren atter vil gå meget bort af Jorden ud for Bygningerne på „Vester-Ferring“...“

Og saa til slut: „Jeg tillader mig da påny ærbødigst at ansøge det høje Ministerium om Hjælp ved Flytningen af Bygningerne på min Ejendom ...“ —

Men han hentede sig atter et afslag. —

Virksomheden som kromand – eller gæstgiver, som Bjerre kalder sig – gik godt. Ser man de gamle fremmedbøger efter, opdager man, at gæsterne blot kommer den ene dag og rejser den næste; men det varer ikke længe, inden de slaar sig til ro og holder ferie. Det begynder allerede i den gamle Kro, men først da det nye badehotel er bygget, kan man sige, at gæsterne strømmer til.

Gæsterne er mange slags: Skærslibere, fiskere, arbejdere ved „Æ Hav“. Handelsrejsende – nu hedder de jo repræsentanter – kom kørende med hest og vogn; de skrev deres navn og stilning i fremmedbogen og nedenunder blot: Med kusk. – Af disse navnløse kuske er der mange. Efterhaanden kom turisterne: Studenter, embedsmænd, ja folk af alle stænder. Fra udlandet fandt man ogsaa vej til Bovbjerg Badehotel; allerede de første aar er der gæster fra Australien og Brasilien.

Men det, som skulle komme til at karakterisere Bovbjerg, var, at mange kunstnere fandt stedet, slog sig til ro, og kom igen. En kunstner, endnu i svøb, møder man allerede i 1892. Han har i kroens gæstebog den 10. juli 1892 skrevet nogle linier:

„At stævne frem paa Livets Hav
med Fremtidsmaalet for øje,
det er det Løsen os Skæbnen gav,
og for dens Bud vi os bøje“.

Sammen med nogle kammerater, der nylig havde overstaaet præliminæreksamen, fester han paa Bovbjerg, og i stolthed over det første skridt paa lærdommens bane underskriver han verset:

Th. Larsen-Underbjerg
Cand. præl.

Han blev senere bedre kendt ud over landet som digteren Thøger Larsen.

Af andre kunstnere, som gæster den gamle kro, skal nævnes billedhuggeren Ingeborg Plockross, marinemaleren Chr. Blache, maleren Niels Larsen Stevns og skuespilleren Svend Aggerholm.

Til det nye hotel kunde de komme i flok. Den 28. juli 1901 kommer hele dette selskab:

Jens Vige, Niels Bjerre, Arne Lofthus, Niels Larsen Stevns, Johan Mielche og Joakim Skovgaard.

Da blev der højt til loftet under diskussionerne om kunst, mens glassene tømtes og tobaksrøgen slørede konturerne.

Meget mere stilfærdigt var det, da cand. mag. – vi anfører stadig den titel, de forskellige selv har opgivet til fremmedbogen – Viggo Stuckenberg i juli 1903 kom med sine to drenge, Henrik og Holger. De holdt ferie i 4 uger. To aar efter kom Stuckenberg igen, denne gang staar der: med familie, og da blev de der mere end to maaneder.

Mange af kunstnerne kendte Bjerre fra København og brevvekslede med dem. Der ligger saaledes et brev i bunken fra Marie Bregendahl. Hun skriver bl. a. til Bjerre:

„... Jeg bliver regelmæssigt mindet om Dem hvert aar, naar jeg første gang gaar paa udstilling, fordi De var med mig den første gang, jeg blev stillet ansigt til ansigt med en malerisamling. Jeg husker, hvorledes jeg paa vejen ind til Charlottenborg kom forbi en marskandiserbod, uden for hvilken jeg saa nogle olietryk hænge og dingle. Jeg husker ganske tydeligt, at jeg da tænkte ved mig selv: Ja, du vil saamænd ikke kunne kende forskel paa saadant et olietryk og saa det herligste maleri. Det vil sikkert være for dig som to alen af et stykke.

Nu husker jeg, at noget af det første, mine øjne faldt paa, var et stykke skulptur, Niels Hansen-Jacobsens Loke, og jeg husker, hvor glad bevæget jeg følte mig, da jeg mærkede, at mit blik var godt opladt for det skønne i dette debutarbejde. Og det gik mig da heller ikke værre, da jeg kom op i salene og blev stillet ansigt til ansigt med malerierne. Jeg husker godt, hvordan jeg indvendig gik og glædtes, naar jeg fandt noget, som jeg syntes var rigtig levende malt – jeg husker især et par hænder paa et portræt – eller noget, der var „Idé“ i. –

Rimeligvis har mine bemærkninger til min ledsager været alt for prægede af bondepigekejtethed og generthed og deraf

flydende overflade-hovmod til, at de har givet noget udtryk for den indre glæde, jeg husker, jeg gik rundt med“.

Lidt længere nede skriver hun:

„Saa De kender den lille novelle, jeg skrev til „Jydsk Stævne“. I tilslutning dertil kan jeg fortælle Dem, at der om kort tid kommer en bog af mig paa „Gyldendalske Forlag“. Dens titel bliver: Hendrik i Bakken. – Jeg haaber at komme til Dem en gang i løbet af sommeren. – Der er noget, der gærer i mig, som jeg vilde kalde: „Havet og den stejle pynt“, og hvortil jeg haaber at kunne faa et par forstærkede indtryk ved at kigge paa Vesterhavet deroppe ved Bovbjerg. Den oprindelige idé har jeg faaet ved et andet hav.

Venlig hilsen

Deres

Marie Bregendahl Aakjær.

Hun kom nu ikke. Men Jeppe Aakjær kom det næste aar – 1905. Han var paa Bovbjerg fra 30. september til 29. december. De sidste fem dage fik han besøg af Nanna Krog, som senere blev hans hustru.

Aakjær kom ogsaa mange gange igen. Et aar til jul sendte Bjerre ham et maleri som julegave.

Aakjær kvitterer saaledes:

„De skal ha ret saa hjertelig mange tak for Deres julegave, Deres maleri af den herlige vesterhavsgaard, der ligesom min egen ved, hvad det er at ligge „i den rygende blæst“. Hvor den er typisk og barsk i hele sin ydre som sin indre djærvhed. Man kan komme til at længes rigtig regulært mod hele vesterhavskysten og alt dens saltfriske væsen ved at stille sig hen foran dette billede.

Der er en hel verden gemt i saadan en gaard. Den digter er en uhjælpelig torsk – større endnu end dem, der hales ind ved Bovbjerg strand – der ikke kan skrive en roman eller et lyrisk epos om den gaard. Jeg kan befolke den med *skæbne* fra øverst til nederst. Men jeg kan ogsaa, ligesom De har foretrukket det, la folkene og naturmagterne sove middagssovn, og sam-

men med Dem glæde mig over dette lille indtagende og dog saa realistiske udsnit af uendeligheden“.

Til Bovbjerg kom ogsaa Johs. V. Jensen med sin hustru. Og her har Valdemar Rørdam skrevet sit magtfulde digt om Bovbjerg Strand, der findes i samlingen „Lys og Land“.

Hvad Skagen var for Vendsyssel blev Bovbjerg for Vestjylland, et samlingssted for kunstnere.

Vi kan ikke nævne dem alle, men her er nogle navne i flæng: Malerne Albert Naur og Willumsen, digterne Gudmundur Kamban, Hans Hartvig Seedorf, Chr. Engelstoft, Skjoldborg, Johannes Buchholz og Nis Petersen, som i flere perioder holdt til paa Bovbjerg. Hertil kom saa de, som naturligt hørte hjemme her, fordi de var fra egnen, Jens Søndergaard, Niels Bjerre og Thøger Larsen. De malede og digtede og festede, saa badhotellet undertiden stod paa fire gloende pæle.

Aakjær trak sig dog gerne tilbage tidligt paa aftenen, han skulde op paa sit værelse og arbejde paa berømmelsen, som han sagde. —

Paa en maade blev de der alle. For Kræ Bjerre malede dem. En ypperlig portrætkunstner var han. Væggene paa hotellet vidner den dag i dag derom, de er ganske dækket af malerier. Nogle af hans portrætbilleder havnede paa fornemme steder, Stuckenberg og Jeppe Aakjær hænger paa Frederiksborgmuseet, og paa Lemvig museum kan man se det herlige billede: „Den jydsk bevægelse“, hvor man ser Thøger Larsen, Niels Bjerre og Johan Skjoldborg bredt tronende i en Charabanc, mens Jeppe Aakjær er ved at stige til vogns. Bjerre selv sidder paa bukken som kusk. —

I køkkenet raadede Petrine, og hendes indsats angik mere end maden. Anders Thuborg har givet denne skildring af Petrine og hendes køkken:

„Fru Bjerres køkken paa Bovbjerg badehotel er nok det forunderligste i Danmark — det tror jeg. Der er malerier paa væggene og blomsterplanter i vinduerne. Og bag kulkassen har fire katte hver sin killing, som de er fælles om. Desuden holder hunden „Dille“ til herinde, samt to hankatte ...

Det køkken er baade kunst og litteratur og folkeliv og dyreliv og sang og musik . . .

Her er alle een stor familie. Der handles og spilles kort og drikkes kaffepunser. Og fru Bjerre tager selv harmonikaen og

Petrine Bjerre

synger. Fru Bjerre er et sjældent menneske! En af de mærkeligste kvinder, jeg har truffet! Hun er fortrolig med kunst og poesi paa en egen førstehaands maade, som vist kun en vestjyde kan være det! Hun omfatter alt og alle. Hun er selv køkkenchef. Og hun er moder for sine piger. Hun er moder for os alle sammen. Enhver giver hende sin sorg og sin glæde. Og hun ved at omsætte det i godhed og humor.

Hendes hjerte er saa rigt, at det forstaar alt. Hun kan goutere en særlig udregnet kæltringestreg i en hestehandel. Og hun er medfølelse og medvidende i den mest komplicerede verdenssmerte. Hendes intelligens er knivsbladskarp . . .

Vi sidder godt sammen i fru Bjerres køkken – i familiens skød. Der er herskaberne: ti piger, tre karle, ti katte – foruden killinger – hunden Dille og mig. Desuden kommer der gerne et par mennesker mere . . . Vi sidder godt sammen!

Kr. Bjerre

Her sad Niels Katkjær og sang viser og spillede fiol til, en mand, der var stor og grim som en trolde, men hvis begavelse omfattede baade skjaldkunst og musik.

Her sad ogsaa Stuckenberg og talte fortroligt med fru Bjerre, som kun to fine og storhjertede mennesker kunde tale sammen.

Stemningen i fru Bjerres køkken omfatter disse to yderligheder. Her er intet menneskeligt fremmed . . . Der kan siges det groveste snak, bare det indeholder en dybere humor!

Og de sarteste rørelser i et kvindehjerter finder den rankeste forstaaelse . . .

Der er rejst folk hertil, som var fortvivlede over livets indviklethed, og som skulde finde ro ved havet ... Fru Bjerres samtaler har givet dem freden og fortrostheden tilbage. Hun var den moder, der forstod dem bedre end nogen anden.

Hun fandt den lægende sandhed“.

Petrine var sin mand en uvurderlig medhjælp. –

Foruden de mange kunstnere og de andre mere eller mindre prominente gæster, som kom paa hotellet, var der jo saa egnens jævne befolkning, som Bjerre havde det bedst mulige forhold til. For han snobbete ikke – saa lidt som Petrine gjorde det. De var velkomne og befandt sig godt. En hel del af dem maatte naturligvis sidde model for Bjerre; der var herlige typer imellem.

Kromand og kunstner, Bjerre magtede begge dele. Men kromand var han kun for brødets skyld; han længtes altid efter den dag, da han helt kunde give sig hen i udøvelsen af sin kunst.

Det var ham en befrielse, da han i 1936 afstod hotellet til sin søn, Kristian Bjerre.

I et interview med Tage Heft gjorde han op med fortiden i disse ord:

„Moses vandrede i ørkenen i 40 aar, før han naaede det forjættede land. Jeg har vandret i 45. Jeg blev kromand, ikke af lyst, men af nødvendighed. Jeg havde gaaet paa Akademiet i 80'erne, skulde giftes – og for et hjem er en kro et sikrere rygstød end kunsten. Men nu er det altsaa forbi med krovæsenet, nu skal jeg *kun* male. Det har jeg altid villet, fra jeg var en lille dreng: være kunstner ...

Hvad er en kunstner, spørger Tage Heft.

Et menneske, der kan meddele sine sjælelige indtryk til andre, lyder svaret.

Jeg har hele tiden længtes efter København, fortsætter han, den by er saa skøn, rent landskabelig set, men det synes ingen anden maler at have opdaget. Jeg vil gerne over og gøre atten-

Selvportræt (olie)

tat paa den skønhed. Man har ogsaa godt af at komme bort nu og da.

Her er pragtfuldt med de store kraftige agre og bakkedrag, med det stejle fald mod havet, med den høje luft og fugletrækket, pragtfuldest i rusk og regn og omhvirvlet af de vinterstorme, som har revet det halve af sognet bort. Men man kan se sig blind paa det. Man maa bort en gang imellem. Og nu, da jeg har tid, vil jeg dele mig mellem Bovbjerg, det frie land, og København, den skønneste by“.

Men kun tre aar fik de to elskelige mennesker lov til at nyde deres otium sammen. Saa døde Petrine, og fire aar efter fulgte Bjerre. –

Et menneske, som blev holdt fast af sin ungdoms drømme og længsler, en mand, der ikke snød sig fra sit arbejde, ærlig og ædruelig i sin kunst.

Han havde den rolige, sindige fremtræden, som er vestjydens særkende, ejede det tørre lune, der bunder i dyb sans for humor.

Usnobbet og med en udpræget retfærdighedssans regnede han ikke mennesker efter stand og formue – eller mangel paa det sidste – men efter deres egentlige menneskeværd.

Derfor blev hans livsvej saa lige.

Derfor blev hans liv saa rigt.

STRIDEN MELLEM HERREMANDEN PÅ BREJNINGGÅRD OG DEGNEN I BREJNING

Ved lærer *Gunnar Friis*, Viborg

HERREMANDEN er J. A. Kuhlmann, der ejede Brejninggaard fra 1831 til 1839, og degnen er Peter Stagelund Petersen, der var lærer og kirkesanger i Brejning fra 1832 til 1862. Iflg. biskop Fogtmanns kollats af 30. maj 1832 havde proprietær Kuhlmann selv, som største lodsejer i sognet, kaldet og beskikket Petersen til embedet; men de var begge stejle naturer, og i 1836 brød striden mellem dem ud i lys lue, hvilket efterfølgende skrivelser viser. — På den tid var Brejning anneks til Nr. Omme, og sognepræsten var H. Chr. Cramer, der i 1834 efterfulgte pastor J. V. Bang.

Den første skrivelse i sagen er Kuhlmanns klage til provst Abel på Holmsland over lærer Petersens optræden ved en altergangsgudstjeneste i Brejning kirke. Den har følgende ordlyd:

„I forrige Uge yttrede jeg det Ønske til Pastor Cramer at communicere med min Kone, Lærerinden og et ungt menneske fra Kiøbenhavn, som er i Huset hos mig, og blev Dagen bestemt til i Gaar, Fredag d. 8. dennes. Da — saa meget jeg kunne erindre — ved mundtlig Aftale ingen Tid blev fastsat, sendte jeg Torsdag Eftermiddag bud over til Omme Præstegaard for at faa en Klokkeslet bestemt og omspurgt tillige, om Degnen var underrettet, da jeg i modsat Fald skulle lade ham det vide, hvorpaa Hr. Pastor Cramer svarte: at han havde bestemt Tiden til Kl. 11 og personlig havde underrettet Degnen det angaaende i Onsdags, da han havde besøgt Brejninge Skole.

Fredag Kl. 11 slet kiørte vi altsaa fra Gaarden og ventede i det mindste at finde Kirkedøren aaben; men da vi saae, at samme var lukket endnu, synes min Kone ikke om at fryse, staaende uden for Døren, men foreslaae derimod at kiøre en liden Tour endnu for at undgaae den gyselige Blæst paa Kirkegaarden. – Kl. 11½ møder vi atter for Kirken, staaer af i den Formening, at Degnen Petersen da ville være kommen, og efter at have ventet endnu rigelig i 20 Minutter i en stærk Kulde og Blæst udenfor bemeldte Kirke, kommer Petersen ud af Skolebygningen (hvor ingen Skole blev holdt), hvor han maatte have seet os kiøre forbi, ganske langsom og skiødesløs paaklædt, talede med min Kudsk, som holdte udenfor Kirkegaarden, og seende os staaende udenfor Vaabenhusedøren.

Da jeg blev ham var, anmodte jeg ham om at lukke op for os, hvorpaa han i en grov Tone svarte, at Døren var oppe, som var usandfærdig, da vi alle fire med alle Kræfter forgiæves havde prøvet at lukke den op, og ingen Nøgle sad i Døren, og da min Kone siger til ham: at det var en Skam, at han lod hende fryse ½ Time i saadan Blæst, og anmodede ham atter om at lukke op, svarte han: at han skulle nok møde, naar Tienesten begyndte, at hun kunne lukke op med samme Nøgle, han brugte, hvorpaa han puttede Fingrene i Nøglehullet, og, Gud veed paa hvad Maade, aabnede Vaabenhusedøren saavel som Kirkedøren. Ligeledes svarte han i en sand diævelsk Tone, at hun ingenlunde havde frosset allerede ½ Time (Beviis for, at han havde seet os), og hvem der vilde fryse saadan en Sommerdag; kort at fortælle: han var i høiste Grad impertinent og uforskammet imod os og især imod min Kone, som udenfor Kirkedøren bad mig indstændig om ikke at blive hidsig, men over hans vedblivende Uforskammethed selv blev opbragt saaledes, at hun i det Humør, hun af bemeldte Petersen var bragt, ikke var stemt til at træde for Herrens Bord og altsaa renoncerede for dengang paa Kirkens Goder.

Imidlertid vi nu var kommen ind i Kirken, en Time efter den fastsatte Tid, er Petersen atter gaaet ud, og siger min Kone til Jomfru Qvistgaard, at det dog var en Skam af saadan en

Knægt, som tillige var Kirketiener, at lade sig saaledes behandle og tillige sætte i saadan Stemning ved saa høitidelig en Leilighed, hvorpaa Petersen (som sandsynligviis maatte have staaet paa Luur, sig sin nedrige Opførsel bevidst) kommer farende ind paa Kirkegulv og atter begynder i en skammelig Tone at irettesætte min Kone og overhænge hende med Grovheder, hvorpaa jeg forkyndede ham i al Rolighed, at naar han ikke øieblikkelig ville tie, jeg strax med Familie ville anbefale mig, og han ville komme til at staae til Ansvar for hans Opførsel, da jeg i alt Fald høieresteds nok ville gjøre min Ret giældende.

At hvert Ord i denne min Klage er overensstemmende med Sandheden kan jeg (ifald behøves) med Vidner bekræfte. – Det hele er Chicane fra hans Side, fordi han synes, vi gierne kunne gaae med Menigheden til Herrens Bord. – Forrige Gang, da Pastor Bang endnu forrettede Tieneste, gik det omtrent ligesaadan, saaledes at Bang hverken kunne komme i Skolehuuset, hvor han plejede at omklæde sig, eller vi ind i Kirke, og ønskede Bang den Tid allerede, at jeg skulle indgive Klage over ham; men havde jeg ikke Anledning dertil i saa høi Grad som denne gang, især da Bang i min Nærværelse irettesatte ham gevaltig for hans Forsømmelse. – Ikke at tale om Taknemmelighed, som Personen nok skyldte mig, fordi jeg begrundede hans Lykke ved at give ham Tienesten, og som ethvert andet Menneske med lidt christelig Følelse især ved slige Leiligheder ville skønne paa; – men den Agtelse, han skylder os, maatte han ingenlunde tilsidesætte.

Jeg foreslog Hr. Pastor Cramer, at han skulle formaae Petersen til at bede min Kone skriftlig om Forladelse og true ham i modsat Fald med en Klage til Deres Høiærværdighed fra min Side, hvilket Pastor Cramer ansaae for aldeles forgiæves, kiendende hans indbildske, stive Sind, hvorimod han selv ønskede Klagen fremmet.

Det er altsaa min ærbødige Begiæring til Deres Høiærværdighed: at det maatte behage Dem at give bemeldte Petersen efter Fortieneste en drøi Irettesættelse og paalægge ham i

Præstens og Menighedens Nærværelse paa en af Deres Høiærværdighed bestemt Søndag i Breininge Kirke at bede min Kone om Forladelse for det hende af ham under 8de dennes tilføiede Fornærmelse.

Med den inderligste Høiagtelse tegner jeg som
 Deres Høiærværdigheds ærbødige
J. A. Kuhlmann.

Breiningegaard, d. 9. Juli 1836.

Da provst Abel havde modtaget Kuhlmanns klage, sendte han den til pastor Cramer i Nr. Omme, der videresendte den til lærer Petersen i Brejning, for at han skulle afgive sin erklæring om, hvad der var passeret ved Brejning kirke den nævnte dag. Lærer Petersen skrev et meget langt forsvarsskrift, der både har næb og kløer og viser, at han ikke vil bøje sig for herremanden, og man må beundre hans slagfærdighed, selv om man somme tider må trække på smilebåndet af hans argumenter. Skrivelsen gengives her lidt forkortet:

„I Anledning af Kuhlmanns hoslagde Klage meddeles følgende Erklæring. Fredag den 8. juli, en Søgnedag, som efter Overenskomst mellem Præsten og Kuhlmann blev bestemt til Sidstnævntes Altergang, og hvorefter jeg blev beordret til at forrette Gudstjeneste, mødte jeg ved Kirken Kl. 11. Efter at jeg først havde oplukt Kirkedøren, det vil sige, isat Nøglen, oplukt Laasen og sat Døren paa Klem (til Vaabenhusdøren er der hverken Laas eller Nøgle, men blot en træ Skaade, som skydes fra med Fingrene), gik jeg ned i Skolehuset, som ligger nær ved Kirken, for der at hente den nye Psalmebog og at eftersee de Psalmer, som ved Kuhlmanns Altergang skulde synges. (Ellers bruge vi ved Gudstjenesten den gamle Psalmebog. Den nye er her ikke indført).

Da dette var bestilt, og da jeg troede, at det nu var hen imod den bestemte Tid Kl. 11, gik jeg ud for at erfare, om Præsten ikke var at see, kommende fra Omme, hvor han boer. – Jeg kunde imidlertid ikke blive ham vaer; men derimod seer jeg Kuhlmanns Vogn at holde ved Kirkegaards Porten. Jeg

gaaer derhen, siger maaske god Dag til Kudsken, idet jeg i en ordentlig jevn March gaaer ham forbi op efter Kirken; men aldrig saa snart kommer jeg til Kirkegaards Porten, ja, jeg troer, at jeg ikke engang kom saa langt, førend Kuhlmann – som med sit Følge stod oppe ved Kirken, og som nu først kunde see mig, og jeg ham – tilraabte mig i en høi og bydende Tone ligesom en Underofficer, der commanderer en Flok Soldater: „Vil han lukke – op!“ og svingede med sine Arme. (Dette kalder Kuhlmann at anmode mig om at lukke op). Herpaa svarede jeg øieblikkelig Ja og kaldte ham Herr Kuhlmann (som var meget for høfligt i Forhold til hans Tiltale); men dette fik jeg neppe sagt, førend en finere Røst, der kom fra hans Kone, tilraabte mig i samme Tone og med samme Ord, kuns med den Forskiel, at hun benævnede mig med „De“. Hende svarede jeg ligeledes høfligt og titulerede hende som Frue, fordi hun gierne hører sig benævnt saaledes, skjønt hun jo slet ikke er Frue, da hendes Mand ikke har nogen som helst Titel, men hedder blot slet og ret Kuhlmann.

Derpaa begyndte man at skamme mig ud og sagde: at de maatte staae og fryse en halv Time, og at Kirkedøren ikke var oplukket. Til disse to eller tre Besværinger skulde jeg sige noget.

Angaaende Madamme Kuhlmanns Anke (nu vil jeg kalde hende Mad^m) om Frosten, som hun først yttrede, svarede jeg, at hun vist ikke havde frossen saalænge (jeg mente, at det nok ikke var saa længe, siden hun reiste fra Kakkellovnen), og sagde derfor, at Frosten ikke kunde være stor en saadan tør og solskin Sommerdag, som det var idag (det var den 8. Juli d. A.), hvorpaa hun svarede, at min Hud (et pænt Udtryk) nok kunde taale det.

Betræffende hendes Besværing, at Kirkedøren ikke var aaben, svarede jeg, at den var oplukket, og dette var den, og saaledes som jeg før har meldt. Laasen var oplukt, og Døren stod paa Klem. Vaabenhusedøren var derimod ilukt, men ikke laaset, som jeg før har bemærket.

Disse faa Ord, som jeg saaledes ligesom blev afprættet, kom ikke fra mig i en grov Tone, i en sand eller, om det skal være, haard djævelsk Tone (Man kan vist bedst sige, at Forførelsen taler i en djævelsk Tone), heller ikke var jeg – som Kuhlmann siger – (sandsynligviis, da han ikke kan hitte paa mere af den Slags) – impertinent og uforskammet imod dem og endnu mindre i høieste Grad. Derimod har især Mad^m Kuhlmann yderligen fornærmet mig, som jeg nu skal forklare.

Efter at jeg som meldt næsten ikke kunde tage et Skridt fra Kirkegaards Porten og til Kirkedøren uden Tilraab og Tiltale enten af Kuhlmann eller hans Kone, kom jeg til Vaabenhuusdøren og derpaa til Kirkedøren, hvilke Døre jeg opslog saa høit paa Væggen, som de kunde komme. Mad^m Kuhlmann og Jomfru Qvistgaard spadserede ind i Kirken, og jeg bagefter. Kuhlmann og den anden Person, som efter hvad jeg har hørt, skal være fra Sjælland og være en broder til Jomfru Qvistgaard, bleve udenfor.

Kort efter kom Qvistgaard (som jeg vil kalde ham), og noget derefter Kuhlmann; men fra den Tid, Mad^m Kuhlmann kom ind i Kirken, og indtil Kuhlmann kom derind, overøste Mad^m Kuhlmann mig med store Grovheder. Hun sagde nemlig til mig (Kuhlmann siger, at det var til Jomfru Qvistgaard), at jeg var „Tjener“, hvortil jeg svarede, at jeg var Kirkebetjent og ikke hendes Tjener. Hun udskældte mig endvidere for „Knægt“ og sagde derhos, at jeg ikke passede min Tid. – Til disse hendes Ord angaaende Tiden, svarede jeg, at det troede jeg nok, jeg gjorde, og at jeg mødte til rette Tid. Fremdeles udraabte Mad^m Kuhlmann flere Gange, at jeg stod der (det var inde i Kirken), som en „Løgner“. Hvortil jeg bemærkede, at hun i Vidners Overværelse, nemlig Jomfru Qvistgaards og Qvistgaards Paahør, skældte mig for „Tjener“, „Knægt“ og „Løgner“, og at det var en besynderlig Tænkemaade, hvormed hun agtede sig til Herrens Bord. (Disse mine sidste Ord vare maaske Aarsag til, at hun ikke gik til Alters, men blev siddende i hendes Stol, da de andre gik op).

Just som Mad^m Kuhlmann i Guds Huus havde kaldt mig for Løgner og som meldt groveligen trakteret og behandlet mig, kom Kuhlmann ind. Han hørte da intet af det Mad^m Kuhlmann udskældte mig for, med mindre han havde staaet paa Luur, hvilket han usandfærdigen siger, jeg gjorde. — Kuhlmann fortæller endvidere, at han da ogsaa sagde, at naar jeg ikke øieblikkelig vilde tie, han da med Familie vilde anbefale sig, og at jeg vilde komme til at staae til Ansvar for min Opførsel, samt at han i al Fald høiere Steder nok vilde gjøre sin Ret gjældende. Med disse Ord i hans Klage forholder det sig lige saa lidet rigtig som med de fleste Andre. Det hele, jeg erindrer, han sagde, efter at han som meldt var kommen ind i Kirken, var: „De skal F. gale mig nok faae Deres Regres enten af Biskoppen eller Provsten“. — Regres! Det er jo Erstatning, Opreisning eller Skadesløsholdelse? Ja, nogen Opreisning ønsker jeg rigtignok. Tiden vil vise, om jeg kan faae samme. De om mig yttrede ærefornærmende Udtalelser vilde jeg have erklærede døde og magtesløse, og desforuden ønskede jeg Vedkommende afstraffet med en passende Mulct til Fatigtikassen; men herom maa jeg formodentlig henvende mig til Herredsfogden.

Fremdeles siger Kuhlmann, at det hele var Chicane fra min Side, fordi jeg synes, at han og Kone gjerne kunde gaae til Herrens Bord med Menigheden. — Hvoraf veed Kuhlmann, at jeg synes dette? Jeg veed aldrig at have udtalt mig derom til Nogen. Imidlertid er jeg ikke bange for, uden just Kuhlmann selv erindrer mig, her at fremsætte, at jeg ikke veed, hvorfor Kuhlmann og hans Kone ikke gaar til Alters med skikkelige Folk af Menigheden. Altergang hedder jo ogsaa Communion, d. e. Samfund eller Forening. Forening af Kuhlmann, hans Kone og nogle andre Folk end blot en Jomfru og en Kostgjænger ved Herrens Bord vilde ingen Skam være for det Kuhlmannske Huus. Stolthed har som mange andre Laster sin naturlige Straf.

Efter at Kuhlmann som meldt var kommen ind i Kirken, og jeg der havde hørt en saa hæsleg Eed (F. g. m.) af en Mand,

der, som det synes af hans Klage, gjør Regning paa stor Respect, just da han var indtraadt i Guds Huus for der at communicere, gik jeg ud af Kirken, og nu først saae jeg Præstens Vogn paa Veien fra Omme til Breininge. Jeg gik da igjen ned i Skolehuset saavel for at undgaae Ubehageligheder af det Kuhlmannske som for der, ligesom sædvanlig paa de Dage, der holdes Gudstjeneste, at samles med Præsten. Da jeg der, efter Hr. Cramers Ankomst, medens vi gjorde os færdige til at gaae i Kirken, havde yttret, at jeg var blevet slet behandlet af Kuhlmann og især af Madammen, gik vi i Kirke.

Kuhlmann stod da ved Breininggaards Fruentimmerstol, og idet Præsten nærmede sig, siger han meget høfligt: „De maa undskylde, Hr. Pastor, at min Kone ikke communicerer idag“ – og Mad^m Kuhlmann siger derpaa: „Jeg synes, det ikke er passende, siden jeg her har kjeblest med Degnen“. (At hun havde udskjældt mig, talte hun ikke om). Hertil svarede Præsten, at det kom an paa hende selv, om hun vilde communicere eller ei. Derpaa udlod hun sig til Præsten: „Kan De (Præsten) ikke holde ham (Degnen) an“, hvorpaa jeg svarede (Præsten sagde intet dertil), at jeg nok skulde holde mig selv an.

Efter saaledes postviis at have, til hen imod Enden, gennemgaaet og gjendrevet Kuhlmanns ugrundede Klage, samt overensstemmende med Sandhed, fortalt det passerende, tilføies endnu angaaende det i Kuhlmanns Klage omtalte Klokkeslet, der er, som det meste Andetfølgende: Vi kjørte, siger Kuhlmann, fra Breininggaard Kl. 11 (dette var vel sildig, naar de skulde være ved Kirken Kl. 11; thi der er dog noget fra Breininggaard og til Kirken), og Kl. 11½ mødte vi for Kirken, og efter at have ventet (hvorefter ventede de? Var det efter stille Veir? eller for at undgaae den gyselige Guds Blæst, hvorover de besværede dem saa meget? Ja, den gode Gud kan lige saa lidt gjøre Folk til Maade som Mennesket. Havde Gud nogen Øvrighed, da klagede Kuhlmann vist jammerlig til denne og gjorde grove Beskyldninger i haarde Udtryk over Guds Vind og Veir) kom vi i Kirken, siger Kuhlmann, en Time efter den fastsatte Tid. Hvad enten nu Kuhlmann lyver

sin Klokke paa, eller den virkelig gik urigtig, saa formener jeg dog, at jeg derfor hverken bør irettesættes eller straffes.

Men videre. Siden Kuhlmann i sin Klage udbreder sig om hans Communion forrige Gang, saa maa jeg ogsaa svare noget dertil. – Forrige Gang Kuhlmann vilde communicere, havde Pastor Bang tilladt, at Kuhlmann, hans Kone og et Fruentimmer mere, ialt 3 Personer, maatte gaae til Alters en Søndag, som var Fredag d. 4. Octbr. 1833. (Saa længe er det, siden han var til Alters). Kort efter denne Bestemmelse mellem Præsten og Kuhlmann talte Bang med mig ved et Skolebesøg og spurgte, om jeg vidste noget deraf. Jeg svarede som Sandhed var Nej, hvorpaa Præsten sagde, at naar dette var Tilfældet, saa kunde jeg gjerne reise af Byen Altergangsdagen.

Imidlertid har Kuhlmann dog nok anseet det for raadeligst at lade mig vide noget derom. Han sendte mig da et mundtligt Bud, Dagen før Altergangsdagen, med en Mand, der boede i Fattighuset og hedder Jens Tor, at jeg skulde imorgen Kl. 11 møde ved Kirken, han vilde tale med mig, og samme Dags Aften kommer et andet Bud med samme Besked; men da han endnu nok maa have været bange for, at jeg maaske ikke kom efter disse Stævninger, saa fik jeg om Morgen, som Altergangen skulde være samme Dag, endnu den tredie og smukke Ordre, der lød fra Budet saaledes: „A skul sei te ham fraa Kulemand, han skul mød ve æ Kirk mæ Viin, Brø aa hva dæ mier skul tæ te Kulemands Altergang Kl. 11“. (Nu fik jeg dog at vide, hvad Kuhlmann vilde).

Da Klokken bliver henimod 11, kommer Præsten ridende, Kuhlmann kjørende og jeg gaaende ved een og samme Tid. (Degneboligen lå et stykke fra kirken og skolehuset). Egentlig var jeg i Førstningen nærmest ved Kirken; men da de jagede saa forfærdelig af Sted, saa kom jeg en smule bagefter. Kuhlmann begyndte da, ligesom forleden, at skamme mig ud, fordi jeg ikke stod ledig paa Torvet og ventede paa dem, da de dog vare saadanne Folk, mod hvem man burde gjøre dette. Da Præsten havde hørt et Øieblik herpaa, uden i mindste

Maade at blande sig deri, sagde han blot: „Kom nu med mig ind i Skolen, Petersen“. I Skolen klædte Præsten sig om, gottede sig lidt over Kuhlmanns stolte Tale og var overhovedet ret munter ligesom for at opmuntre mig, fordi jeg ved Kuhlmanns Konfect blev noget fraperet. Bang irectesatte mig ikke i fjerneste Maade, og jeg formoder heller ikke, at han ønskede nogen Klage indgiven over mig, især da der hverken var Grund dertil eller var Misforstaaelse mellem Præsten og mig.

At Hr. Pastor Cramer, hvem Kuhlmann vilde formaae til at true mig og anmode mig om at bede Madm Kuhlmann om Forladelse, dertil har sagt (da han efter mit Udsagn vidste, hvorledes Madammen havde behandlet mig): „Det kan ikke nytte“ eller „det er forgjæves“, det kan gjerne være; men naar Kuhlmann fortæller, at Præsten kjender mit Sind som stiv og indbildt, da har jeg den samme Tro herom, som jeg havde til det, Kuhlmann siger om Bang. – Det var ellers en deilig Triumph for Kuhlmanns, naar de kunde give een Ørefigener, og den Slagne bagefter skulde bede dem om Forladelse, fordi de slog ham. – Hvor ugjerne jeg end roser mig selv, saa maa jeg dog her fremsætte den Formening, at min Præst kjender mig som en flittig og bestemt ham subordineret (underordnet) Embedsmand.

Nu kommer man til den omtalte Taknemmelighed. – Uagtet jeg næsten ingen Indtægt har fra Breininggaard, hverken af Eieren eller Tjenestefolkene, uden det, der leveres efter Ligning, saa har jeg dog været saa skaansom og overbærende med Kuhlmann, at jeg hverken har skrevet en Tøddel for at tilvinge mig min Ret eller bebreidet ham hans øvrige Forhold. Ikkuns faa Høitidsoffer har jeg faaet fra Breininggaard i de 4re paa 5te Aar, jeg har været Degn. Er Kuhlmann nu ikke taknemmelig mod mig for min Skaansel? – Naar Kuhlmann gaar i fiin Klædes Kjole, maa han tage til Takke med mig i en Vadmels Frakke; thi min Pung og min Dragt maae være hinanden noget liig.

Efter saaledes formentlig at have godtgjort, at jeg hverken har været forsømmelig i min Embedsførelse eller gjort noget

ulovligt, overlader jeg underdanigst min Sag til Høiærværdige Høilærde Hr. Provst Abels Kjendelse.

Underdanigst
S. Petersen.

Breininge Degnebolig, d. 9. Aug. 1836.

Da pastor Cramer havde modtaget lærer Petersens lange skrivelse, sendte han den videre til provsten sammen med sin egen redegørelse, der dog mest er en snak hen i tågen og ikke indeholder noget af betydning. Pastor Cramer har jo ikke overværet optrinet ved kirken, og man har på fornemmelsen, at han gerne vil stå på god fod med herremanden.

Nu skulle provst Abel så dømme i sagen; men han var først samme år blevet provst, og han skubber derfor sagen fra sig og sender alle sagens akter til biskoppen i Ribe sammen med følgende skrivelse:

„Høiærværdige og Velbaarne Hr. Biskop og
Superintendent Müller, Ridder af Dannebroke, i Ribe!

Uagtet jeg havde haabet at kunne undgaae at besvære Deres Høiærværdighed med vedlagte ubehagelige Klage fra Hr. Proprietair Kuhlmann, forekommer det mig dog, efter at jeg har indhentet Vedkommendes Erklæringer, som om Degnen har vist et Forhold, der ikke kan andet end misbilliges, og vilde end begge Parter være tilfredse med min Kjendelse, udsætter jeg mig nødig for et Feilgreb. — At jo en Deel af Brøden hviler hos den maaske lidt choleriske Klager, tør jeg ikke betænke ville; men naar det betænker, at Degnen Petersen skylder ham sit Levebrød, kaster den Tone, i hvilken han omtaler sin Velgjører en høist ufordelagtig Skygge paa Personens Karakter og synes ikke ganske uqualiceret til en liden Reprimande. Om denne skal bestaae i Valget mellem en Kjendelse til Fattigvæsenet eller retslig Undersøgelse eller en i Skolekommissionens og Klagerens Nærværelse meddeelt Tilkjendegivelse af Deres Høiærværdigheds Misbilligelse af hans Fremfærd, det sidste maaske helst, eller paa anden Maade, tillader jeg mig at

henstille til Deres Høiærværdigheds gunstige Bedømmelse. –
Tre Bilage medfølger.

Ærbødigst
L. Abel.

Holmsland, d. 16. Aug. 1836.

Biskop Müllers kendelse i sagen er dateret d. 22. aug. 1836 og har følgende ordlyd:

„Jeg maa være aldeles enig med De Herr. i, at der i det ubehagelige Optrin, som har fundet Sted mellem Proprietair Kuhlmann paa Breiningegaard og Kirkesanger Petersen i Breininge Fredag d. 8. Juli, hviler Skyld saavel paa den chole-
riske Klager som den ei uden Grund Anklagede. Paa Embedets Vegne vil det imidlertid være vanskeligt heri at foretage Noget, som kan føre til et tilfredsstillende Resultat.

Den største Deel af de Beskyldninger, som Hr. Kuhlmann gjør imod Kirkesangeren, angaaer fornærmelige Udtryk, hvilke denne ei vedgaaer at have brugt, hvor imod han paastaaer at være tiltalt paa en fornærmende Maade. – Herpaa kan da ingen officiel Irettesættelse begrundes; men det maa antages som en privat Sag mellem de Vedkommende.

Jeg tror virkelig, at Pastor Cramer har Ret i, at bemeldte Kirkesanger har villet chicanere Hr. Kuhlmann og Familie ved deres Communion, og om det saare Dadlværdige heri kan der vel ei være delte Meninger. Imidlertid er en officiel Irettesættelse af en saadan Beskaffenhed, at jeg ikke tør bygge den paa min subjective Overbevisning om en Mands Intention (hensigt).

At Petersens paa Embedsvegne affordrede Erklæring indeholder Meget, der saavel i Henseende til Indhold som Form høyligen bør misbilliges, er derimod et Factum, der ligger for Dagen.

Jeg maa derfor indskrænke mig til tjenstlig: at anmode De Herr. om igjennem Sognepræsten at tilkjendegive Kirkesanger Petersen i Breininge, at jeg, uden forresten at ville dømme om det imellem Proprietair Kuhlmann og ham værende ubehage-

lige Forhold, ikke kan antage, at han er uden Brøde med Hensyn paa den opbragte Sindsstemning, hvori Hr. Kuhlmann og Kone blev sadte paa deres Communionsdag d. 8. Juli d. A., samt at hans under 9. d. M. afgivne Erklæring er affattet i en Aand og Tone, jeg aldeles maa misbillige, da den indeholder meget for en saadan Erklæring Upassende og ikke vidner om den Sindighed, som en christelig Skolelærer og Kirkebetjent stedse mere og mere bør stræbe at tilegne sig. – Det maatte da tillige behage commissær Hr. Kuhlmann, at Ovenstaaende er tilkjendegivet Kirkesangeren, idet man naturligvis maa henstille til Førstnævnte, hvorvidt han dermed vil være tilfreds eller ikke.

I Skolecommissionens Nærværelse kan formentlig ingen Irettesættelse gives Petersen, da han ei har forset sig som Skolelærer. – Om at gjøre Afbigt i Kirken, efter Hr. Kuhlmanns Ønske, kan Talen ei være.

Sluttelige kan jeg intet andet end yttre, hvorledes jeg med misbilligen her seet, at Proprietair Kuhlmann med Familie ei gaaer til Herrens Bord med Menigheden, men paa Dage, da ingen offentlig Gudstjeneste finder Sted. – Skulde dette end kunne tillades, er det dog anstødeligt, og jeg ønsker derfor, at Pastor Cramer med passende Forestillinger til Vedkommende kunde forebygge det for Fremtiden.

Dette meddeles i tjenstlig Gjensvar paa De Herr.s behagelige Skrivelse af 16. d. M. denne Sag angaaende“.

Man må rose biskoppen for hans kloge og retsindige afgørelse af sagen. – At forholdet mellem herremanden og degnen herefter blev godt, er vel tvivlsomt; men så var det heldigt, at Kuhlmann allerede i 1839 solgte Brejninggaard og flyttede bort fra egnen.

PEDER RONNUM PEDERSENS ERINDRINGER

Udtog ved Esbern Jespersen

MIN FARFAR var født omkring år 1800 på gården Ronnum i Skarrild sogn. På den tid var der til gården ca. 3000 tdr. land, mest hede, mose og eng. Han hed Peder Pedersen, men blev næsten altid kaldt Peder Ronnum.

Han fik en ejendom i Skarrild-gren lige ved Skjern å. Jeg var fire år gammel, da han døde i en alder af 88 år, jeg var med til hans begravelse.

Min fader, Anders Ronnum, blev født i Skarrild-gren, og da han var 14 år gammel, kom han i lære på Clasonsborg uldspinderi. Senere kom han i snedkerlære hos en ældre broder.

Da han var 24 år gammel, tog han til Sjælland med uldpakken; han samlede 6000 kr., og det var mange penge 1882. Dette år kom Skanderborg/Skjern banen i gang, og han købte Kibæk kro, men syntes det var et dårligt liv, hvorfor han solgte kroen og købte et teglværk ved Kibæk mose; der tabte han hurtigt sine penge; han købte en landejendom i Kibæk mose, men hvert år fra 1. september til jul tog han til Nordsjælland med uldpakken, og han handlede på samme egn i 40 år.

Jeg blev født den 19. februar 1884 i Kibæk mose. 1890 købte min fader sin svigerfaders gård i Vilhusted i Assing sogn; der var et lille teglværk til gården. Far solgte også mergel, og der var en del mose, så der var nok at arbejde med. Om sommeren havde vi en halv snes mand til at grave tørv og mergel og til andet arbejde ved teglværket.

Med tiden blev vi otte søskende, tre drenge og fem piger.

Morfars forfædre var fæstere i Volsgård under herregården Tanderup i Snebjerg sogn; senere var de fæstere i Vester Lind og derefter i Gjelleruplund.

Morfar Troels Jensen var født 1818 i Povlsgård i Tjørring sogn – gården var da selvejergård. Som ung mand tog han et års tid til Fyn for at lære landbrug; derovre lærte han også at lave spinderokke. Han købte en gård i Vilhusted. Mor, den yngste af otte søskende, var født den 20. oktober 1858.

Vi gik i Mikkelsborg skole; den lå en fjerdingvej borte, og vi gik gennem mose og hede det meste af vejen.

Vor første lærer var Hans Jensen Løvborg (Hardsyssels Degnehistorie s. 429). Han var lærer og kirkesanger i Assing, men kom to gange om ugen for at undervise os.

Han var hidsig, og han havde en tamp i jakkelommen, som han brugte flittigt på de store drenge, men han var meget venlig mod mig og min tvillingsøster; vi var også kun syv år, og han havde hjemmedøbt os. Året efter fik vi en ung lærer, som brugte spanskrøret, men da jeg var ni år gammel, fik vi lærer Niels Peder Knudsen, som børnene elskede (Hardsyssels Degnehistorie s. 431). Han var meget afholdt; jeg besøgte ham tit som voksen. Jeg var ked af, at jeg ikke kunne fortsætte skolegangen efter mit 14. år. Jeg havde let ved at lære og sad øverst både i den lille og den store klasse; jeg interesserede mig meget for historie og geografi, og jeg græd, når læreren fortalte om jødernes trængsler.

Da jeg var elleve år gammel, kom jeg ud at tjene. Jeg skulle læsse gødning, og manden skældte ud, når jeg ikke kunne gøre det hurtigt nok; han bandede over mig, men så kom konen og skammede ham ud; hun kiltrede skørterne op og hjalp mig, til møddingen var kørt ud. Hun var fra Kalundborg, og hun var som en moder for mig; jeg glemmer aldrig hendes godhed imod mig. Da jeg var hjemme i 1949, tog jeg hen og takkede hende; hun var da 87 år. I 1956 var jeg atter hjemme, og jeg tog straks hen til hende; hun lå på sit dødsleje; jeg kyssede hende på panden, og hun så så glad og mild på mig, det vil jeg aldrig glemme; snart efter døde hun, men jeg skulle rejse tilbage til U. S. A. samme dag hun blev begravet, så jeg kunne ikke være med.

Mine forældre holdt Herning Folkeblad, og de læste begge meget. De holdt Ugens Nyheder og andre blade, de var vist forud for deres tid med hensyn til kundskaber. Bladene havde referater fra Folketinget, og jeg kunne som 12-årig more mig over, som politikerne gav hverandre på puklen. Særlig Jens Busk kunne komme med morsomme bemærkninger. Far skrev ofte breve for andre, således til amtsrådet og en enkelt gang til kongen for et par unge, der ville løse kongebrev for at blive gift. Mor hjalp os med regning, og vi fik ikke lov til at lege eller gå i seng, før vi kunne vore lektier.

Når far og mor kom ind fra malkningen om vinteren, så legede far med de små børn på gulvet; de red på hans ryg; siden, når han havde fået nok af det, tog han sin avis, mens vi større børn læste lektier, og imens måtte ingen snakke, hvis det da ikke var meget nødvendigt. Far slog os meget sjældent, men alligevel havde vi respekt for ham, noget som savnes i mange hjem nu om dage, især her i U. S. A., hvor børnene regerer både i hjem og skole.

Mors søskende var alle vittige eller stærke i munden, som de gamle sagde; hendes broder Kr. Troelsen kunne fortælle historier i dagevis og uden at gentage sig selv. Vi børn troede, han digtede dem selv; han skulle have været politiker eller skuespiller, men han var murer af profession; i mange år var han afholdsvært, først i Stoholm, senere i Ulfborg og til sidst i Varde; han murede om sommeren og var afholdstaler om vinteren, og så deklamerede han af Hostrup og Aakjærs skuespil. Af originaler husker jeg Peder Mose og især Store Dres, der havde været gardist. Han havde ord for at være den stærkeste mand i sognet og tillige som andre store mænd meget godmodig; men hans kone var skrap, og når Dres efter et par dages ferie på omegnens gæstgivergårde kom hjem, skældte Lisbeth ham ud. Så satte Dres sig på sengekanten og sagde: Å, Lisbeth, vent te a får mi pibe tændt. Så stoppede han og tændte og fortsatte: Ja, no ka do godt begynd igen. Når så Lisbeth ikke kunne finde på flere skældsord, og der blev en lille pause, sagde Dres: Er do nu sikker på, te do har fåt det

Sådan bor Peder Ronnum Pedersen i USA

hele med? Men så blev konen for alvor vred og tog fat igen, og når hun så endelig holdt op, sagde Dres: Hvis du nu er helt færdig, så vil a i seng.

En dag Dres gravede tørv for far, var der en, der drillede ham. Så gav Dres ham en lussing, så han faldt om. Vil du slå, sagde karlen. Dres svarede: Nej, det var et andt end lufttryk, men a ka godt slå. Så løb karlen hjem, og vi så ham ikke mere den dag. Kjelle Kasper kom engang med sine hunde og sine to koner; ham var vi børn bange for. Jens Provst, som var tækkemand, havde drengene altid sjov med, når de skulle stikke op; vi stak under lægten, når vi skulle stikke over, og over, når vi skulle stikke under, men så blev Jens Provst vred og klagede til far. Jeg hørte i min barndom en brændevins-historie som følger. Præsten i Skarrild skulle begrave en kone, som havde boet i fattighuset og som nok var slem til at drikke; brændevinen tiggede hun rundt omkring i gårdene. Nu var

hun altså død, og sognerådsmedlemmerne kørte til fattighuset efter kisten; men da der skulle drikkes gravøl, blev de forsinkede, og præsten blev vred og begyndte sin ligtale således: Her ligger en drukkenbolt, og rundt omkring graven står en fem-seks stykker af samme slags. En gammel kone i følget udbrød: Å, herregud, det er såmænd sandt hver ur, han sejer.

Mor var meget religiøs, vist nærmest indremissionsk, og far var grundtvigianer, men de diskuterede aldrig religion, når vi børn var nærværende; far tålte ingen banden, og mor brugte aldrig Gud som bussemand, men hun lærte os, at synden bærer straffen i sig selv. Engang en pige i nabolaget skulle have et barn, forklarede mor, hvilke trælsomme følger det kunne få, og hun lærte os J. P. Jacobsens vers:

Det bødes der for i lange år,
som kun var en stakket glæde.
Det smiler man frem i en flygtig stund,
man bort kan i år ej græde.
Der rinder sorg, rinder harm af roser røde.

Dette vers glemte jeg aldrig, og det har båret mig over mange fristelser.

Da jeg var 17 år gammel, syntes far, jeg skulle ud at lære noget mere, end han kunne lære mig. Jeg kom til Hofmangave på Fyn, hvor der var 200 køer, elleve spand heste og fire spand stude. De gifte husmænd brugte studene. Hofjægermester Hofman Bang var et af de ædleste mennesker, jeg har mødt. Jeg læssede roer, da han den anden november kom ud i marken for at hilse på mig. Mine hænder var snavsede, men han tog min hånd alligevel; han spurgte, om jeg drak spiritus. Jeg svarede, at jeg var afholdsmand. Han spurgte, om jeg gik i kirke, og dertil svarede jeg ja. Så sagde han, at om nogen satte mig til arbejde om søndagen, så skulle jeg bare komme til ham; men det ville jeg nu ikke. Hofman Bang var god mod både folk og fæ. Når det regnede, kom han ud i marken for at kalde os hjem; han var som en fader for sine folk. Engang kom materialkusken halvfuld hjem fra en tur i byen, og forvalteren fyrede ham; men da han kom op til hofjægermesteren

for at få sin løn, bad han karlen vente på kontoret, mens han talte forvalteren til rette; han plejede at have sine folk i mange år og ville ikke jage folk væk for småting; forvalteren skulle ikke indføre nye skikke. Mange husmænd var født på godset, og deres pladser gik i arv til deres børn. Når en mand blev gammel, fik han en lejlighed på godset, og han kunne gå op i folkestuen og få mad.

Man hører jo ofte om det vilde og utugtige liv, som levedes på herregårdene. Det så jeg ikke noget til på de tre gårde, hvor jeg lærte landbrug. De eneste piger, vi lærte at kende, var kokkepigen og en husholdningselev, og dem så vi kun, når vi spiste. Jeg var jo kun en dreng og derfor en undtagelse, så pigerne fik mig til at trække rullen, når de havde vasket, og derved blev jeg kendt med nogle, og om aftenen hjalp jeg dem med at vaske op og skære brød til næste morgens øllebrød; så fik jeg brødskorperne til mine heste, og selv fik jeg en kop kaffe og et stykke sigtebrød og somme tider et stykke kød. Hver karl havde sin egen skuffe med kniv, gaffel og ske; vi fik hvert et pund smør om ugen, og vi fik suppe, kål eller ærter et par gange om ugen og dertil så meget kød, at vi havde rigelig hele ugen til pålæg til vore mellemmadder, som vi selv smurte. Ølkældereren var lige ved vor spisestue eller borgstuen, som den kaldtes, og der kunne vi hente al det øl, vi ønskede, og det var godt øl. Om lørdag aften skete det, at karlene købte brændevin og blandede i øllet, men når de begyndte at blive fulde, listede jeg mig i seng; et par gange måtte jeg dog op midt om natten for hos høkeren i Hassmark at hente en ny forsyning brændevin.

Da vi havde høstgilde, fik vi gammeløl; alle gårdens folk med familie var med samt flere godsejere. Vi spiste ved lange borde i laden og dansede bagefter til langt ud på natten. Jeg kunne dog ikke danse og gik hen til nogle husmænd, der sad og drak gammeløl; jeg smagte på det, og da det ikke var stærkt som brændevin, tog jeg rigeligt af øllet; husmændene sagde, at jeg var tosset: Du bliver fuld, dreng! Det troede jeg ikke på, men snart blev jeg søvnig og ville i seng en times tid for

så bagefter at se på dansen igen; men jeg vågnede ikke før næste morgen, da forvalteren kaldte os op for at strigle vore heste; det var første gang, jeg var beruset, og det kom jeg uskyldig til.

*

I året 1903, da jeg var 19 år, var jeg hjemme. Allerede som 12-årig havde jeg været med til at læsse tørv i jernbanevogne på Kibæk station, og jeg husker fra den tid, at nogle veteraner fra krigen i 48 og 64 var blandt arbejderne; en af dem hed Jørgen Gaardal, og han sang gamle sange om krigen. Det gjorde et stærkt indtryk på mig, da jeg hørte ham synge:

Det var på Isted hede
og så i Øvrestolk,
for gamle Danmarks ære
da stred det danske folk.

Sådanne sange nærede mit had til tyskerne.

Mens jeg var dreng, blev jeg ofte sendt ud for at opkræve penge for mergel, tørv eller mursten, og jeg blev sendt af sted med afdrag til sparekassen i Assing eller til Hedebanken i Herning, en 2-mils tur, som jeg sagtens kunne løbe. Men bankdirektøren, kancelliråd Jensen, var en meget bøs mand, som råbte op, så snart han så mig i døren: Hvad vil du, dreng? Jeg var bange for ham, og jeg skyndte mig ud igen, når jeg havde mit ærinde forrettet.

Når far kom hjem fra Helsingør efter sin årlige 3-4 måneders tur med uldpakke, havde han gaver med hjem til os alle, mest strikkede trøjer, som vi var meget stolte af, og ingen andre børn i skolen havde sådanne sribede trøjer. Far havde også Svikmøllen med hjem – eller Ravnén, hvorfra jeg husker verset: Ned med Hørring, Scavenius og Styhr! Adelsmanden pudser på sit skjold med det mærkelige dyr.

Far tog mig engang med til et vælgermøde på Tinghuspladsen i Herning, og jeg fik tidlig interesse for politik. Men tilbage til 1903.

Da jeg kom hjem fra Hofmangave, havde far udvidet teglværket, så vi kunne brænde 50.000 sten ad gangen, og jeg

skulle nu lære at brænde stenene; far var farveblind og kunne ikke se, om stenene var varme nok eller ikke; blev de for varme, brændte de sammen, og blev de ikke varme nok, så blev de skøre. I de sidste fire døgn, brændingen stod på, fik jeg næsten ingen søvn, og når jeg var færdig med brændingen, var jeg så træt, at jeg ikke kunne falde i søvn. Alligevel holdt jeg af dette arbejde, og der kom unge piger og karle for at holde mig ved selskab til langt ud på natten; de dansede og fortalte historier og sang gamle folkeviser – og somren gik hurtig.

Den 1. november 1903 kom jeg til Aakjær mellem Horsens og Odder. Det var en meget stor gård, idet hovedgården var på 2700 tønder land, og der var 27 spænd heste foruden herskabets heste; der var 480 malkekøer, 200 ungkreaturer og 600 svin. Vi var 21 landvæsenselever, vi havde værelser i den nye bygning, tre mand på hvert værelse. Vi havde 11 karle og 70 husmænd.

Landvæsenseleverne havde deres egen spisestue ligesom på Hofmangave, og fodermestrene havde alle folkene i kost. Jeg gik ind i køkkenet og tilbød kokkepigen min hjælp ligesom på Hofmangave, men så kom fodermesterens kone og sagde på en pæn måde, at vi ikke var velsete i køkkenet, men et par aftener efter prøvede jeg og en anden elev igen, og da vi opførte os pænt, sagde fodermesterkone til pigerne, at de skulle give os en kop kaffe med julekage til, og siden hjalp vi pigerne hver aften, og den 25-årige fodermesterkone var som en moder for os; vi måtte godt komme på pigernes værelse – der var tre – og konen sørgede for, at vi fik jordbær med fløde og rødgrød; der var ikke noget kæresteri imellem os, og pigerne – det så jeg – var aldrig på herregården. På de små gårde arbejdede jo pigerne og karlene sammen om dagen og sov ofte sammen om natten.

På Aakjær kunne man lære noget; der var fart i landbruget; der var tre forvaltere og en forkarl. Klokken 5 om morgenen kom underforvalteren og slog på trappen med sin jernbeslagne egekæp: Så står vi op! råbte han.

Vi striglede så vore heste til halvseks, så gik vi til davre, og klokken seks rykkede vi ud både sommer og vinter. Ofte om efteråret, når vi red ud – på herregården rider man altid til og fra marken – var det så mørkt, at vi ikke kunne se at pløje, men ud skulle vi; der var 27 spænd heste, og når vi kørte gødning ud eller korn hjem, var vi fire eller seks i hvert hold. Når vi kørte gødning ud, stod der en forvalter ved møddingen og én halvvejs fra marken, som vi kørte til, og vi skulle køre i trav både med læs og med tom vogn. En dag styrtede to gamle heste om og døde på stedet; næste læs tog jeg det med ro, men forvalteren skældte ud; jeg sagde, at han vel kunne se, at hestene ikke kunne tåle det, men han svarede bare, at det skulle jeg ikke blande mig i.

Overforvalteren var en rå karl; han red altid i marken, og var der en karl, der ikke pløjede rask nok, kom han farende og slog med sin egestok på de stakkels heste. En dag gjorde han det ved mine heste, og de gjorde et spring fremad; jeg slap tømme og ploven og lod dem løbe. Jeg véd ikke, hvorfra jeg fik mod, og det var mærkeligt, at han ikke slog mig bagefter.

Vi skulle i marken, hvordan end vejret var. En dag, da det tordnede og regnede, sagde forkarlen: Nu tager vi hjem, jeg tager ansvaret.

Forvalteren blev rasende, men forkarlen var en sindig thybo, der havde været garde og var så stærk, at han kunne tage en tønde hvede på nakken og en tønde under hver arm og bære dem 22 trin op ad kornloftet. Da nu forvalteren blev voldsom, sagde forkarlen til forvalteren, at han kunne holde ham ud i stiv arm; så gik forvalteren sin vej.

Vi kørte meget træ til Malling. På en sådan tur blev en lille fynbo fuld, og forvalteren truede den lille med klø. Men denne kunne slå kraftspring i træskostøvler, og det gjorde han med det resultat, at den ene støvle ramte forvalteren lige i brystet, og da forvalteren kom sig af dette slag, stod den lille karl med en roegreb, parat til at bruge den mod sin fjende. Den lille karl blev fyret med det samme, men det var også den eneste

gang på de tre herregårde, hvor jeg var elev, at en mand kom af pladsen i utide. Eleverne lærte at føre regnskab over gårdens drift, og en landbrugskonsulent kom en aften om ugen i vinterhalvåret og holdt foredrag for os; ligeledes kom en dyrlæge og underviste os. Men der blev krævet meget, arbejdet var forceret, og to af eleverne fra velhavende byhjem fik hjertesygdomme og måtte rejse bort.

Jeg var lille og spinkel, men vant til hårdt arbejde, og jeg har mange gange senere i livet tænkt med glæde på, hvad jeg lærte af orden og punktlighed på Aakjær.

I året 1904/05 var jeg hjemme og 1905/06 tjente jeg på Store Trøstrup i Timring sogn; ejeren var Vilhelm Lassen. Året efter solgte han gården for 64.000 kr. Under første verdenskrig solgtes den for 300.000 kr., i dag er den vel en million værd. Det er, hvad inflationen har bragt os, gavn for dem, der skal sælge, og skade for dem, der skal købe. Her i U. S. A. er det vanskelig eller nærmest umuligt for de unge at skaffe sig hjem ved landbruget; det kan vel gå, når en søn efter sin fader får farmen for halv pris. Og dygtig skal han være, villig til at arbejde fra kl. 5 til 8 alle ugens syv dage – og hans kone lidt længere. Der gik i 1962 4000 farme ud af drift i staten New York; køer og maskiner bliver solgt ved auktion, og hvis manden ikke er konkurs, bliver han boende i huset; ofte bliver udbygningerne revet ned, for at de ikke skal have dem at betale skat af, eller de bliver forpagtet af en nabo, som lader dem forsvinde i ukrudt og tornebuske.

Efter mit år i Trøstrup overtog jeg gården efter min fader, men blev samme år taget til soldat. I november 1907 kom jeg til artilleriet; kasernen var i Bådsmandsstræde i København. Jeg kunne let lære, og jeg blev oppasser for en officer, en rar mand, og jeg havde ikke ret meget at bestille; jeg skulle holde hans værelse på kasernen ren, pudse hans motorcykel og en gang imellem gå ud til hans mor og pudse hendes sølvtøj; hun gav mig middagsmad for min hjælp. Efter jul udbrød der influenza, og jeg kom på sygehuset, som var overfyldt med soldater. Jeg blev udskrevet efter tre dages forløb, kom på

vagt og blev atter syg, betændelse i begge lungerne. Jeg hørte doktoren sige til en sygeplejerske, at der ikke var meget håb; jeg fik årebetændelse i benet og af medicinen nyregrus. Mens jeg lå på hospitalet, kom min tvillingesøster og hendes mand og besøgte mig; de spurgte, om jeg ville sælge gården. Doktoren troede ikke, jeg nogen sinde kunne komme til at arbejde ved landbruget igen, og så solgte jeg gården.

Nogle uger efter blev jeg afmønstret, og jeg begyndte at gå i dagleje, hvor der var lettere arbejde at få, men af den slags var der ikke meget dengang. Der var jo ingen traktorer, og at følge heste var hårdt nok for mig, så jeg fik krampe i benet. Et års tid gik jeg dog i dagleje og kom så til Rudbjerggaard ved Nakskov, hvor vi havde 60 polakker på arbejde i sukkerroerne. Efter et år på denne gård fik jeg 1910 plads i Sønderjylland hos Vilhelm Hansen, som havde en større gård og et stort teglværk. Da han havde erfaret, at jeg kunne vågne om morgenen, bestemte han, at jeg skulle være forkarl. Jeg blev hos ham i tre år. Vilhelm Hansen, hvis gård lå tæt ved Løgumkloster, havde været tysk officer; han var tysksindet, medens hans forældre og brødre var dansksindede, og der diskuteredes højlydt om forholdet mellem dansk og tysk. Hansen sagde, at det var lige meget, hvem der havde ret, for vi fik snart krig, og så ville tyskerne tage hele Danmark.

Da jeg var hjemme i 1949, besøgte jeg ham og spurgte, hvordan han nu så på det. Han svarede, at nu var Tysklands eneste håb, at Rusland og Amerika ville komme i krig med hinanden – og siden ville Tyskland slå dem begge.

Jeg besøgte ham igen 1956 på gården, som han stadig ejede, men han var svækket og er vel nu lige som mange andre af mine venner og slægtninge gået bort.

*

Den 1. november 1912 fik jeg plads som røgter på en proprietærgård tæt ved Løgumkloster. Men ved juletid satte ejeren ild på gården. Jeg fik de 70 kreaturer ud, før der kom hjælp, svinene fik jeg hjælp til. Der holdtes nu auktion over besætningen, og jeg rejste hjem til Danmark igen.

Jeg fik nu brev fra min broder i New York, og en to år yngre søster og jeg bestemte os til at rejse til U. S. A. Det var i 1913 ikke nogen behagelig rejse, bådene var gamle. Vi var med Oskar II, og vejret var meget stormfuldt, det blev tåge, og rejsen, som skulle have varet elleve dage, varede i 16, og de sidste to dage fik vi mindre at spise, næsten alle var søsyge. I fem dage lå jeg i kahytten. En nat vågnede jeg ved at skibet knagede, jeg rejste mig på albuen og tænkte, at folk var ved at gå i redningsbådene; det var de dog ikke, og jeg havde ikke kræfter til at tage nogen beslutning. I dag er skibene så flotte som første klasses hoteller.

Min broder arbejdede som tømrer i Jersey City lige over for Hudson-floden. Jeg og flere nyankomne fik arbejde samme sted; det var ved et af de største jernbaneselskaber i U. S. A. Der var folk af mange forskellige nationaliteter. Engelsk kunne jeg intet af. En dag bad formanden mig hente en bar. Jeg vidste ikke, hvad det var, men gik og kom tilbage med en hakke; formanden rystede på hovedet og hentede selv sin bar, en stålstang.

Wilson var lige blevet præsident, og storkapitalisterne lukkede den ene fabrik efter den anden for at straffe arbejderne, der havde stemt på demokraterne. Vi var dog heldige og havde arbejde det meste af tiden, men vi fik en meget lille løn, nok til kost og logi.

Om efteråret 1913 kom min forlovede herover og fik arbejde i huset hos en rig enke, hvor hun blev, til hun kunne klare sproget, vel en 6–8 måneder. Så gik jeg med hende til et arbejdsanvisningskontor, som kontaktede os med en rig kulbaron, som havde et landsted ved stranden i Connecticut, hvorfra han hver dag tog med toget ind på sit kontor i New York. Nu havde han købt en 1000 tønder land stor farm i Virginia, ca. 100 danske mil borte. Da han nu hørte, at vi var forlovet, og at jeg var landmand, syntes han, at vi skulle gifte os og bestyre den store farm, idet han regnede danskerne for de bedste farmere i verden. Men vi var betænkelige ved klimaet og afslod det gode tilbud, og min forlovede og min søster fik plads

som kokke- og stuepiger på hans estate (gods) i Connecticut. Han var en sjælden god mand. Hvis chaufføren havde fri, når pigerne var i teater, sad han gerne oppe til midnat for at hente

Peder Ronnum Pedersen og hustru

dem hjem i sin bil. Han var et af de bedste mennesker, jeg har mødt.

I august 1915 fik vi brev om, at fader på sin tur omkring med uldpakken havde fundet en hedegård i Skarrild sogn, den var på 170 tdr. land og meget forsømt. Min og min forlovedes familie ville gerne købe den til os, hvis vi ville komme hjem og overtage den. Min forlovedes forældre sørgede meget over, at deres datter var helt ovre i Amerika, en afstand som til månen i vore dage. Så tog vi hjem og blev viede i Vildbjerg kirke den 8. november 1915.

*

Her i Amerika har vi jo mange katolikker, og de er meget strengere med deres religion end vi. De skal helst gå til messe hver søndag, og de giver penge til kirken, når de har syndet,

og derfor er den katolske kirke uhyre rig. Alligevel har vi den højeste kriminalitet i verden. Vor kriminalitet koster os 20 milliarder dollars om året, en frygtelig byrde for samfundet.

Ved et dansk brodersamfunds konvention i vor nærmeste købstad havde vi en gammel dommer som taler. Han sagde, at han aldrig havde måttet dømme en dansker. Han var italiener og kunne ikke sige det samme om sine egne landsmænd. Skandinavere og tyskere har ord for at være de mest lovlydige – helt modsat irlænderne.

Men vi kom altså hjem under den første verdenskrig – og begyndte at producere tørv fra gårdens store mosearealer samt fra andre, som jeg lejede af mine naboer. Jeg havde akkord med et fynsk selskab om levering, og jeg havde nu 20 tørvegravere. Og jeg fik opsyn med lige så mange, med opmåling af gravene, udbetaling af arbejds løn. – Mange langvejsfra købte eller lejede moser og kunne ikke selv føre opsyn med forretningen.

Da de fleste moser var 7–12 kilometer fra Troldhedebanen, var jeg klar over, at vi måtte have spor til Stakroge, for vejene var meget dårlige. Jeg rejste ind til Hedeselskabet i Viborg. Og selskabet var villigt nok. Vi skulle indkalde til møde, og så ville de sende en assistent og hjælpe os med at danne et interessentskab ligesom mergelselskaberne.

Vi kom så i gang; det gik strygende, der var jo stor efterspørgsel. Penge tjente jeg og brugte dem til gårdens forbedring, til vandingsanlæg, grøftning o. s. v. Pengene brugte jeg lige så hurtigt, som jeg tjente dem – og hvorfor ikke! Inflationen voksede, det kunne vel gå med vore penge som med den tyske mark. Jeg kom også med i Andelskartoffelfabrikken i Sønder Omme og i Klædefabrikken i Troldhede.

I 1919 var jeg forsigtig, krigen var jo forbi, og måske ville efterspørgselen efter tørv formindskes, men det blev det bedste år af alle. I foråret 1920 forøgede jeg ikke alene min egen produktion, men lejede også andre moser, og jeg mente at sikre mig ved at sælge hele min produktion lidt under toppris til pengestærke firmaer. I oktober 1920 sank prisen på tørv

fra 60 til 18 kr. pr. tons og kunne endda dårligt sælges til denne pris; desuden havde vi en meget våd sommer, og mange tørv blev ikke tørre. Mange nægtede at tage dem. Jeg havde solgt de fleste af mine tørv til et kornkompagni, som min bank sagde var 5 mill. værd. Men de tabte hele deres formue på tre skibsladninger korn fra Amerika; prisen gik jo ned på alting. Jeg kunne nu nok have båret tabet på tørvene, men både klæde- og kartoffelfabrikken gav stort underskud, og jeg måtte levere 100 tdr. kartofler om året uden at få betaling. Jeg var klar over, at mine syv gange fordoblede skatter ikke ville gå ned, og jeg havde skrevet under på veksler for nogle af mine naboer, som med de dårlige tider ikke kunne klare sig. Jeg mente det var klogest at sælge gården, medens jeg kunne betale min gæld; jeg ville ikke gøre akkord, som så mange andre gjorde. – Jeg skulle dog være blevet hjemme og redet stormen af. – Jeg rejste tilbage til U. S. A. De syv år i Skarrild var noget lignende for mig som bonden Niels Halts. Dog spillede jeg ikke kort om store beløb eller havde omgang med fremmede kvinder.

I maj 1922 rejste jeg så tilbage til U. S. A. Det var ikke nogen let beslutning, for jeg var kommet til at holde meget af Danmark. Det er nok det samme med fædrelandet som med barndomshjemmet: det er først, når man kommer langt bort, at man rigtig føler savnet.

Jeg kom til New Jersey og fik arbejde som tømrer, og min hustru og to børn kom i november.

Efter halvandet års forløb købte min broder, som var bygmester i New Jersey, en farm på 175 tdr. land heroppe i bjergene, og vi flyttede for at bestyre den meget forsømte ejendom. Siden, 1929, forpagtede jeg farmen for seks år. Seks måneder efter havde vi bankkrakket, og priserne raslede ned, medens tusinder af farmere gik fallit og mistede alt, hvad de havde opsparet i et langt liv. Vort hus var et gammelt hotel, og vi begyndte at tage sommergæster, 40–50 gæster ad gangen. Vi tjente ikke meget, for ingen havde mange penge, men min hustru var opfødt på heden, sparsommelig og flittig. Når

hun ikke var i stalden for at malke eller i marken, bagte hun brød, alt bagværk, til gæsterne, og ved at arbejde i 16 timer i døgnet undgik vi at stifte gæld.

I foråret 1935 overtog min broder selv driften, medens jeg fandt en forsømt farm på 250 tdr. land, som vi kunne få uden udbetaling.

Min hustrus dygtighed var kendt viden om, og på min broders farm havde vi drevet besætningen op fra en af de dårligste til en af de højstydende i amtet.

Efter at vi var flyttet ind her, kom en mand, som ejede en stor foderstofforretning og havde måttet overtage flere farme for penge, han havde til gode; han havde gennem kontrolforeningen fulgt vor produktion i flere år, og han tilbød os en meget stor farm i god stil uden udbetaling; men vi ville ikke bryde vor handel og blev her, og der fulgte hårde, slidsomme år, men det var vi vant til.

Folk nede i landsbyen sagde, at disse udlændinge snart ville gå fallit; men vi er her endnu, medens næsten alle de farmere, som var født her, og hvoraf mange havde fået ejendommene uden gæld, er gået fallit for længe siden. Det er mest tyskere, som ejer farme heromkring.

Smeden i vor by kendte os fra den tid, vi var på min broders farm; han havde tjent sig op fra fattigdom til den næst-rigeste mand i byen. I 1939 kom han en dag og roste vort arbejde, og han havde 3000 dollars i banken, som vi kunne låne mod at betale renterne; jeg brugte dem til bedre køer og til maskiner – og nu gik det fremad, og da krigen udbrød i Europa, gik priserne også noget i vejret.

*

Mens jeg var på min broders farm, var jeg de sidste fire år formand for skolekommissionen, var også i bestyrelsen for vort amts landboforening og formand for vor kontrolforening. Her i sognet var vi jo fremmede; men jeg tog initiativet til oprettelse af et andelsmejeri efter dansk mønster, og jeg har skrevet om det i Herning Folkeblad, så jeg skal ikke komme nær-

mere ind på det. I 1933 blev jeg medlem af, hvad I derhjemme kalder landbrugernes sammenslutning, og jeg sad som amtsformand og i statsdirektionen indtil for to år siden, da vi flyttede til Florida om vinteren.

I 1945 blev jeg opfordret til at stille mig som demokraternes kandidat til sogneråd og amtsråd; jeg var ikke meget opsat derpå, men en mand fra Thy, min bedste ven gennem mange år, var opstillet i vort nabosogn, og han opfordrede mig stærkt til at prøve det. Vi regnede ikke med at blive valgt, da 80 procent af vælgerne var republikanere (svarende til vort gamle parti Højre), og herovre må en kandidat gå fra hus til hus og bede om stemme; desuden er det skik, at kandidaterne giver mændene cigarer og konerne chokolade. Det kunne jeg ikke få mig selv til at gøre. Til min store overraskelse blev jeg valgt med stort flertal, jeg var ikke særlig glad derfor; thi jeg blev den eneste demokrat i sognerådet, og af 19 amtsrådsmedlemmer var vi kun fem demokrater (Venstre). Men min ven var mere politiker end jeg; han fulgte landets skik og købte stemmer med cigarer og chokolade og blev genvalgt to år efter, medens jeg kom til at mangle to stemmer, og det var godt for mig. Her er en sognerådsformand også kasserer og må føre regnskab med vejvæsen og fattigvæsen, undersøge hvem der trænger til fattighjælp og hver måned skrive referat til amtet og staten, og sådant arbejde tillige med farmens drift og med 30-50 sommergæster ville give lidt for meget at bestille. Sommergæsterne sad tit oppe til langt over midnat, og der kunne ikke blive ro til at føre regnskab, før de gik i seng.

Jeg blev valgt til dommer, fredsdommer som det hedder, for småforseelser, højst pengebøder på indtil 250 dollars; en fredsdommer kan dog godt dømme en mand til flere års tugthus, men heldigvis blev jeg forskånet for at afsige nogen sådan dom. Statspolitiet mente, jeg godt kunne være noget mindre blødhjertet. Men jeg var aldrig glad ved at sidde til doms over andre mennesker. Jeg har også siddet som domsmand i hvad vi her kalder grand jury; 16 domsmænd overværer en anklagets afhøring, og finder de, at der er beviser nok imod

den anklagede, går sagen til trail jury og eventuelt videre med store udgifter for amtet. Sagførere vil jo gerne have folk for retten, selv om de er uskyldige; de tjener jo lige meget.

I mange år sad jeg også i bestyrelsen for vor andelsbank og siden 1947 i bestyrelsen for vor demokratiske vælgerforening, efter 1950 dens formand.

Siden krigen har vi i centralskolen haft nogle af verdens mest kendte talere, madame Curie, Elionor Roosevelt, Thomas Mann, Winston Churchills søn og mange diplomater og journalister. I 1952 blev jeg indbudt til medlemskab i en diskussionsklub, den eneste farmer mellem doktorer og lærere, og jeg mærkede ingen standsforskel. Jeg klarede mig, for jeg har altid været historisk interesseret. Herovre læres der kun lidt historie i skolerne og så godt som ingen geografi. Der klages meget over dette forhold i aviserne, men endnu er der ikke sket nogen forbedring.

De mange gøremål tog meget af min tid, men gav mig livet indhold.

*

Min hustru og jeg har vel nok haft vor del af modgang; det var således svært at sige Danmark farvel i 1922. Vi har en søn og en datter, som det går godt, for vor datter bor på en farm her i nærheden, og vor søn har de sidste 10 år drevet farmen her. Da jeg blev 70, kunne jeg ikke selv holde det ud; men ved min hustrus hjælp har jeg drevet farmen fra en af de dårligste til en af de bedste i amtet ...

Jeg har aldrig brudt mig om penge, men jeg elsker jorden og glæder mig over al fremskridt. Den eneste uoverensstemmelse i vort samliv var min interesse for politik og andre offentlige sager. Hun var og er et hjemmemenneske.

Jeg har jo været vidt omkring, og jeg blev kendt med mange piger, men lod aldrig forholdet udvikle sig til mere end som venskab mellem broder og søster. Dette skriver jeg ikke for at fortælle, at jeg har været en helgen, for det er jeg ikke, men jeg har erfaret, hvor meget gode forældre kan komme til at betyde for børn og unge gennem et langt liv.

Hvorledes finder man ud af, hvem man skal leve livet sammen med. Nogle taler om Guds styrelse, andre om skæbnen og nogle kalder det tilfældigheder. Jeg er ikke klog nok til at dømme i spørgsmålet. Mens jeg tjente i Trøstrup, fortalte en karl fra Vinding mig om nogle smukke piger i Væggemose, en gård i Timring tæt ved Vinding skel, han førte mig sammen med tre af dem en markedsdag i Herning. En af dem præsenterede mig siden på et dyrskue i Vildbjerg for en søster; hun var høj og slank med mørkt krøllet hår, kærlighed ved første blik. Næste år var jeg på Lolland; hun tjente i Kauslunde præstegård på Fyn, mens jeg var i Løgumkloster; vi så kun hinanden en gang om året; nu skal et kærestepar helst mødes et par gange om ugen.

Den 8. november 1965 kan vi holde guldbrillup efter 50 lykkelige år.

REGISTER omfattende siderne 1-80 og 275-284.

omfattende personnavne (personer, der bare er nævnt, men ikke videre omtalt, er udeladt), stednavne og emner. B angiver billede.

- Abel, Leonard (Provst, sognepræst på Holmsland) 49, 52, 59-60.
 Allerup, Chr. Christensen (Provst, sognepræst i Lem-Ølstrup) 6-9.
 Anchersen, Mathias (Biskop i Ribe) 8-9.
 Balslev, A. K. (Sognepræst i Stavn-
 ning) 11.
 Bang, J. V. (Sognepræst i Nr.
 Omme-Brejning) 49, 51, 57-58.
 Bang, N. E. Hofman (Hofmangave)
 66-67.
 Bering, Jens (Sognepræst i Skjern)
 11-13.
 Billeskov Jansen, Hans (Herreds-
 foged i Bølling-Nørre Horne her-
 reder) 16-18, 21-24.
 Birkedal, Vilh. (Sognepræst i Sdr.
 Omme-Hoven) 21.
 Bjerre, Kristen (Maleren) 29-48,
 B 45, B 47.
 Bjerre, Kristian (Hotelvært, Bov-
 bjerg) 46.
 Bjerre, Niels (Kvisgård) 29-33.
 Bjerre, Niels (Maleren) 33-34, 41,
 43.
 Bjerre, Petrine (Gift med Kristen
 Bjerre) 29, 35, 43-48, B 44.
 Bovbjerg 29-48.
 Bovbjerg badehotel 29, 36, 40-46.
 Bregendahl, Marie (Forfatterinden)
 41-42.
 Brorson, Hans Adolf (Biskop i
 Ribe) 10.
 Brødremenigheden. Skjern-egnen
 5-28.
 Braae, Fr. (Vandborg) 30.
 Christensen, Boyle (Emissær for
 brødremenigheden) 23.
 Christensen, Ellen Cathrine (Gift
 med pastor Jens Bering) 13.
 Christensen Allerup, Chr. (Provst,
 sognepræst i Lem-Ølstrup) 6-9.
 Christensen Maarbjerg, Jens (Sahl)
 16-21.
 Cortsen, Jens (Fjallerslev) 16-20.
 Cramer, H. Chr. (Sognepræst i Nr.
 Omme-Brejning) 49-61.
 Ehlers Hertz, Chr. (Herredsfoged i
 Bølling-Nørre Horne herreder) 16.
 Ferring gamle kro 35-40, B 36.
 Ferring sogn 29-48.
 Fiskbæk, Jacob (Skjern) 21.
 Frandsen, Ole (Vester Ganer) 9-10.
 Gudelige forsamlinger. Skjern-egnen
 5-28.
 Gudme, Ivar de Hemmer (Provst,
 sognepræst i Skjern) 25-28, B 26.
 Hammerich, Just Fr. (Sognepræst i
 Skjern) 6-11.
 Hansen, Gert (Missionær for brød-
 remenigheden) 11-12.
 Hemmer, Gudme, Ivar de (Provst,
 sognepræst i Skjern) 25-28, B 26.
 Herregårde. Landvæsenselevforhold
 66-71.
 Hertz, Chr. Ehlers (Herredsfoged i
 Bølling-Nørre Horne herreder) 16.
 Hofman Bang, N. E. (Hofmangave)
 66-67.
 Hostrup, Helge (Højskoleforstan-
 der) 35.
 Jacobsen, Jens (Diaspora-arbejder
 for brødremenigheden) 13-14.
 Jansen, Hans Billeskov (Herredsfog-
 ed i Bølling-Nørre Horne her-
 reder) 16-18, 21-24.
 Jensen, Troels (Velhusted) 63.
 Jensen Løvborg, Hans (Lærer i As-
 sing) 63.
 Jordan, C. F. (Sognepræst i Skjern)
 14, 16-17, 22.
 Katkjær, Niels (Vandborg) 45.
 Kirker. Trans kirke 275-277.
 Kjær, Jens Christian (Provst, sog-
 nepræst i Skjern) 25.
 Knude, Mikkel (Skjern) 7-11.
 Knudsen, Niels Peder (Lærer i Mik-
 kelborg) 63.
 Krøjgaard, Kirsten Marie (Gjelle-
 rup) 18.
 Krøyers (P. S.) malerskole 32, 34.

- Kuhlmann, Elise Christiane (gift med J. A. Kuhlmann) 49-61.
 Kuhlmann, J. A. (Brejninggård) 49-61.
 Kunstakademiet 32-34.
 Landvæsenselevforhold 66-71.
 Larsen, Thøger (Digteren) 40, 43.
 Larsen Skråppenborg, Peter (Lægprædikant) 14-15, 21-22, 24.
 Lauridsen, Laurids (Øster Smedegård) 14-15, 18, 21, 24-28, B 15.
 Lund, Frantz (Diaspora-arbejder for brødremenigheden) 13-15, 22.
 Luthersk missionsforening. Skjern-egnen 25-28.
 Løvborg, Hans Jensen (Lærer i Assing) 63.
 Mathsen, Jens (Ladekær) 7.
 Mikkelsen, Jens (Ladekær) 21-22.
 Mikkelsen, Jens (Vester Smedegård) 7.
 Mikkelsen, Niels (Ganer) 16-17.
 Müller, Tage (Biskop i Ribe) 22, 59-60.
 Møller, Christen (Luthersk missionsforenings stifter) 25-27.
 Maarbjer, Jens Christensen (Sahl) 16-21.
 Nielsen, Mikkkel (Ganer) 16, 19-20.
 Nielsen, Mikkkel (Knude) 7-11.
 Nielsen, Aage Rangel (Amtmand, Ringkøbing amt) 281-284, B 282.
 Nissen Wedel, Peder (Sognepræst i Stavning) 5-12.
 Originaler. Assing sogn 64-66.
 Pedersen, Peder (Skarrild-gren) 62.
 Pedersen, Peder Ronnum (USA) 62-80, B 74.
 Pedersen, Peder Skaarup (Øster Smedegård) 14, 21, 24, 26.
 Pedersen Viftrup, Iver (Handbjerg) 16, 18, 21.
 Petersen, Peter Stagelund (Lærer i Brejning) 49-61.
 Poller, Jens Chr. (Lærer i Ganer) 26-27.
 Rangel-Nielsen, Aage (Amtmand, Ringkøbing amt) 281-284, B 282.
 Ronnum, Anders (Uldhandler, Velhusted) 62, 64, 66, 68-69, 74.
 Ronnum, Peder (Skarrild-gren) 62.
 Ronnum Pedersen, Peder (USA) 62-80, B 74.
 Skarrild sogn 74-76.
 Skjern-egnen 5-28.
 Skjoldborg, Johan (Forfatteren) 43.
 Skrådder, Niels (Ganer) 16-17.
 Skråppenborg, Peter Larsen (Lægprædikant) 14-15, 21-22, 24.
 Skaarup Pedersen, Peder (Øster Smedegård) 14, 21, 24, 26.
 Smed, Jens Chr. (Sahl) 16-21.
 Smedegaard, Laust (Øster Smedegaard) 14-15, 18, 21, 24-28, B 15.
 Smedegaard, Mikkkel (Skjern) 22.
 Smedegaard, Peder (Øster Smedegård) 14, 21, 24, 26.
 Stagelund Petersen, Peter (Lærer i Brejning) 49-61.
 Struensee, J. F. (Geheimkabinettsminister) 12.
 Stubkjær, Anders (Indremissionær) 26-27.
 Stuckenberg, Viggo (Digteren) 41, 43, 45.
 Sørensen, Chr. (Håsum) 16.
 Sørensen, Jens Chr. (Sahl) 16-21.
 Sørensen, Søren Christian (Kåsgårdhus) 36-37.
 Thura, L. (Biskop i Ribe) 6-7.
 Thygesen, Mathias (Provst, sognepræst i Skjern) 14.
 Trans kirke 275-277.
 Troelsen, Kr. (Afholdsvært, Stoholm, Ulfborg, Varde) 64.
 Udvandrer-skæbner 62-80.
 Wedel, Peder Nissen (Sognepræst i Stauning) 5-12.
 Vejle, Jens Peder (Vejle, Skjern sogn) 26-27.
 Viftrup, Iver Pedersen (Handbjerg) 16, 18, 21.
 Visitationer 10.
 Vækkelser. Skjern-egnen 5-28.
 Zimmermann, Niels (Emissær for brødremenigheden) 13.
 Zinzendorff, N. L. (Brødremenighedens stifter) 11-12.
 Aakjær, Jeppe (Digteren) 42-43.

VESTJYSKE GODSEJERE OG DERES BØNDER

Af Alfred Kaae

INDLEDNING

Historikeren Hans H. Fussing siger som slutreplik i sin store bog „Herremand og Fæstebonde“ et par ord om, hvorledes fæstebondens stilling var omkring 1660. Da efterfølgende stykke lokalhistorie kredser omkring samme emne, men i en lidt senere tid, vil disse ord danne en god baggrund for gennemgangen af det hjemlige tingbogsstof. Fussing siger følgende:

„Livsfæstet blev praktisk talt enerådende, opladelse kunne i alt væsentligt foregå på de betingelser, som fæsterne kunne blive enige om, ægterne foregik efter tilsigelse og nogenlunde regelmæssigt efter tur, hoveriet var knyttet til faste lodder og foregik delvis sådan, at fæsteren kunne gøre det, når det var belejligt, blot det var til husbondens gavn. Fæsteforholdets opløsning kunne ske med den i loven fastsatte begrundelse, og selv den fæster, der blev dømt fra sin gård, kunne mod at yde nyt stedsmål oftest få lov at blive ved ejendommen. Endelig lovfæstedes den gamle praksis, at husbonden skulle bevise og specificere sine restancekrav årligt ved tinglæsning, så urimelige krav ikke kunne rejses mod fæsteren.

Bondens byrder voksede, men især takket være domstolenes uafhængighed levede han under stadig sikrere retsforhold. Overgreb og chikane var undtagelser og mødte bestemt modstand hos regeringen og domstolene. Fæsterens vilkår var faste og retsligt sikret. Danmark var et retssamfund“.

Og selv om Fussings syn på hoveriet og forholdene omkring fæstets opløsning i utide for mig synes at være for lyst, så fortjener hans ord at fastholdes, og især da dette, at fæsterens

vilkår var faste og retsligt sikret. Sådan var det også i den følgende tid. Bonden blev i flere forhold mere afhængig af gods-ejeren, men han blev aldrig hans træl, aldrig hans ejendom, selv om *Peder Nissen* til Voldbjerg så sent som i 1781 fik skøde på Kirkegård i Hover med den passus: – hvilken fornævnte gård med sin mandskab, som er fire karle navnlig Peder, Christen, Jens og Knud Mortensen tillige med ejendom, bygning, huse, herlighed, landgilde, sagefald osv. han må og skal have, nyde, bruge og beholde osv.¹ – Skødet er udstedt af *Jens Høj* i Stadil, og det er vel sandsynligt, at Nissen har fået karlenes navne sat ind i det for at fastslå, at nu havde karlene skiftet hjemstavn og var bundet til Voldbjergs gods. Men rent formelt har han ved skødet fået karlene som ejendom sammen med jord, huse og landgilde, og har det været almindelig tankegang i slutningen af stavnsbåndstiden, så har forholdene forandret sig ikke så lidt til det værre siden 1660. Hverken herredsfogeden eller herredsskriveren fandt sig forårsaget til at gøre opmærksom på, at et skøde af den art var ulovligt, og vi styrkes derved i den opfattelse, at man ikke har fundet noget usædvanligt eller lovstridigt i det.

Det kan måske mildne lidt på det mærkelige forhold, at der i gården sad en enke med fem voksne sønner, hvoraf en af de ældste, Anders Mortensen, fik gården i fæste vistnok samme år, og sælgeren har nok været vant til at regne med alle fem sønner som fast inventar i Kirkegård. Køberen, Peder Nissen, var selv af bonderod og regnes for en venlig og god husbonde, han kom senere til at bo på Spøttrup i Salling.²

Opgavens art

Alene det, at der i et skøde kan forekomme så urimelig en bestemmelse som den om de fire karle, kan være god grund til at prøve på at undersøge, hvorledes da forholdet var imellem godsejeren og hans bønder her i det vestlige Jylland i det mørke århundrede, stavnsbåndets århundrede.

Jeg har da valgt at gennemse Ulfborg-Hing herreders justitsprotokoller eller tingbøger og Timgård birks tingbøger for der

at finde, hvad de kan fortælle om forholdet. Oprindeligt var det min agt at gennempløje alle amtets tingbøger, men det blev snart åbenbart for mig, at det ville være at skræve videre, end bukserne kunne holde. Som supplement har jeg brugt mine optegnelser fra tidligere gennemgang af Bølling herreds og Rysensten birks tingbøger. Desuden har jeg gennem søgt den lokalhistoriske litteratur fra Ringkøbing amt for at finde, hvad den har at melde om forholdet imellem godsejeren og bonden i 1700-tallet, og her er der grund til at nævne to bøger: „Vorgod Sogn“ af Jens Abildtrup og „Hjerm Sogn“ I af P. Nørskov Lauritsen. I Hardsyssels Aarbogs lange række af bind er der kun nogle få ting at hente i tiden 1695–1788. Fremhæves må dog Esbern Jespersens store afhandling om Hoveri i Vestjylland, 1944, ligesom P. Storgaard Pedersen i „Ulfborg Herred“, 1900, og „Hing Herreds Historie og Topografi“ fra 1896 har nogle enkelte ting til belysning af forholdet. Og så findes der jo endelig en sjov bog med den mærkværdige titel „Skarnskvinden Anna Marie“ af Erik Westerby. Det er en systematisk gennemgang af Ulfborg-Hing herreders tingbøger fra 1695 til 1767, der giver et præcist billede af, hvorledes retsmaskineriet i et vestjysk retsområde, Københavns modpol, virkede, og en stor del af de sager, Westerby her fremdrager, har også relation til vort emne.

Mit mangelfulde kendskab til den historiske litteratur iøvrigt vil måske nok præge dette forsøg; men det er mit indtryk, at de vestjyske kilder kun i ringe grad er brugt til opklaring af forholdene i stanvsbåndets århundrede, og derfor har jeg vovet mig ud med et forsøg på at fremdrage de nævnte tingbøgers stof omhandlende de kontroverser, som med en naturløvs nødvendighed måtte indtræffe i vore herreder mellem herremanden og bønderne. Jeg ved godt, at hvis emnet skulle afrundes, måtte også skifteprotokoller, fæsteprotokoller, godsarkiver og skøde- og pantebøger tages med, men dels er godsernes arkiver med enkelte undtagelser magre, og dels er skifte-, fæste-, skøde- og panteprotokoller lidt svært tilgængelige, idet de ikke som tingbøgerne kan udlånes. Til arbejdet

med disse fordres der først og fremmest tid. Alene rækken for Ulfborg-Hing herreder i tiden 1695–1788 indeholder ca. 8000 tætskrevne sider. Men vil og kan man ofre den nødvendige tid, så foreligger resultatet fra side til side i ofte livsnære referater. I periodens sidste halvdel må man dog gennem megen prokuratorsnak og anden viderværdighed for at finde sagernes egentlige indhold.

Det har også været nødvendigt at begrænse opgaven til de sager, der har godsejeren og bonden som modparter. Alle andre sager, som bonden eller herremanden er indviklet i, springes over, også tiendesagerne er mestendels udeladt.

Det er jo for øvrigt karakteristisk for datidens forhold, at en sag mod fæstebonden eller nogen i hans gård anlagt af en, som bor uden for godset, også angår godsejeren, der har bonden i forsvar og fører hans sag, ligesom godset kan føre de sager, dets bønder anlægger. Er sagen anlagt af godset mod en af dets undergivne eller af en sådan mod godsejeren selv, kan godsets modpart af retten eller af amtmanden få udpeget en sagfører, hvis ikke han selv møder med en sådan eller personligt vil føre sin sag. Som oftest er det ridefogeden, som er godsets sagfører, men på de mindre godser møder godsejeren tit selv eller lader sig repræsentere ved en prokurator.

Skønt undersøgelsen i det væsentlige omfatter Ulfborg-Hing herreder, som i 1688 var slået sammen til én retskreds med tingsted i Madum og siden 1776 i Ringkøbing, så omfatter den dog ikke så få godser, idet 22 af egnens herregårde er kommet med.

Et par sager fra den pågældende tid om ondartet bondemishandling har længe været kendt fra Jeppe Aakjærs afhandlinger. Det er „Den mollerupske Retssag“ fra 1722–24 og „I Estvadgaards Halsjern“ fra 1736–39. Begge sager findes i Samlede Værker 1919, bd. V, Af min Hjemstavns Saga. Den første af sagerne fortæller om mishandling af en fisker fra Thyborøn, som da var landfast med Thy og hørte under Vestervig. Sagen ligger altså uden for Ringkøbing amt, og interesserede læsere henvises til Jeppe Aakjærs bog.

Sagen fra Estvadgård drejer sig om mishandling af en gårdmandsfamilie fra Kisum. Godsejer J. S. Bentzon beskyldte *Simon Eskesen* for at være hæler i en mindre tyverisag, som slet ikke blev pådømt. Simons broder skulle have stjålet et dækket på Estvadgård og bragt det til Kisum. Simon og hans kone blev grebet og ført til Estvadgårds arrest, og næste dag kom Simon i halsjernet, der var fæstet til gårdens brønd, mens konen inde i mælkestuen blev bundet til en støtte og pisket med ris af en karl og med en tyrepisk af den nådige herre selv, der lod hende klæde af til bæltestedet, for at afstraffelsen kunne virke des bedre. I Simons fæstegård blev alt skrevet, og for at slippe af halsjernet måtte Simon tage et hus i Sevel i fæste; men han og konen kom dog ikke til at bo der, for de undløb og kom til Viborg, og her kunne herremanden foreløbig ikke ramme dem. Derimod lod han sin vrede gå ud over deres halvvoxne søn, Peder. Der skete nemlig det, at Estvadgårds lade brændte, og man troede, at ilden var påsat. Da *Peder Simonsen* sammen med nogle andre karle natten efter gik på brandvagt, blev han kaldt ind til herremanden, der ville have at vide, om han havde været i Viborg hos forældrene, hvad Peder meget bestemt nægtede. Derpå bandt Bentzon hans hænder sammen på ryggen og smurte varm beg på hans ansigt omkring øjnene og næsen. Et passende stort stykke lærred blev oversmurt med beg, hvorefter en tot uld blev lagt på midten af lærredet. Nu klinede Bentzon dette beg-plaster over Simons øjne og næse, hvorefter han fik sin halsklud bundet udenom, så han var helt blindet. Bentzon trak nu sit offer op ad en trappe til et værelse, hvor der stod en tom seng. Han bød, at Simon skulle lægge sig ned, hvorefter han bandt drengens fødder sammen og bandt dem til sengestolpen, så hans hoved lå på gulvet og hans ryg mod sengefjælen. Så gik herremanden, mens drengen skrålte og jamrede sig og kom til at lade sit vand. Da Bentzon og fru en noget senere kom op i kammeret og så, hvad der var sket, sagde han: Se til det bæst! Og han slog ham et par slag i hovedet. Fruen talte til ham og ville have ham til at bekende, men han havde ikke noget at

bekende; så gik de og lod Peder hænge. Hen på morgenstunden kunne han høre, at fuglene uden for vinduet begyndte at kvidre, og tænkte så ved sig selv, det måtte være dag. Han skubbede nu klædet af sit hoved mod sengefjælen, og plastret gik fra hans øjne, da det var opblødt af hans vand, og han så, at det var dag. Ved at lægge sig imod sengefjælen fik han fødderne fri af sengestolpen; med tæerne fik han rebet af benene, hvorefter han kom ud af kammeret og ned ad trappen, fik et par „låste“ døre lukket op med fingrene, kom ud i gården, over vindebroen, og så løb han hjem til den gård, han tjente på. Her mødte han pigen, som han bad skære rebet om hans hænder itu, men da hun så, hvor „resne“ de var, så turde hun ikke gøre det, hvorpå han gik ud i laden til karlen, som skar rebet over, så Peder blev fri. Han kom nu til Viborg, og der blev rejst sag mod godsejeren.

Simon Eskesen blev dømt til at betale det omhandlede dækken med dobbelt værdi og en bøde på 2 rd. til de fattige, men han fik sine effekter erstattet og blev fri for det påtvungne fæstehus. Familien fik fripas fra godset og en erstatning på 50 rd., desuden måtte Bentzon betale en bøde på 60 lod sølv, til processen 30 rd., til justitskassen 4 og til Viborg domhus 10 rd.

Vi er altså stadig i den situation at kunne sige med Fussing, at Danmark var et retssamfund; idet vi dog i vort stille sind må indrømme, at loven var meget langt fra at tildele landets borgere lige ret. Men gik godsherrerne for vidt i deres trang til at øve hustugt mod deres undergivne, kunne fru Justitia ikke se igennem fingrene med dem længere.

Fremgangsmåden

Ved bearbejdelsen af det ret store materiale har jeg valgt at gå frem efter rent topografiske linier, altså tage hvert gods for sig, og ikke ordne materialet efter sagernes art. Det er mit håb, at det lidt tunge stof derved bliver noget lettere tilgængeligt og får det præg af lokalhistorie, som er tilsigtet. En mere systematisk ordning vil desuden ikke være særlig let at gen-

nemføre. I et slutningskapitel vil der dog blive gjort et forsøg på at sammendrage stoffet for at klargøre forholdet mellem godsejer og fæster, som det formede sig her i de to herreder, og at prøve på at se det både fra godsejerens og fra bondens side.

VESTJYSKE GODSEJERE OG DERES BØNDER

Timgård

Fra gammel tid havde Timgård birkeret over Tim sogn, og det var ikke ualmindeligt, at ridefogeden også var birkefoged, hvilket jo nok gav hans ord særlig vægt både i og uden for tingstuen. Efter gældende retspraksis kunne ridefogeden dog ikke være dommer i sager, der var rejst af ham på godsets vegne. Det skete også, at en ridefoged, som havde begge be- stillinger, afgik fra sin stilling som foged, men vedblev at være birkedommer, hvorved hans stilling over for godset blev mere fri. Dette var således tilfældet med Peder Sørensen, der havde fået begge stillinger i 1739 efter Michel Chistians død; men da Holger Sehested i 1756 solgte gården til Frans Linde, trak han sig tilbage som ridefoged, eller hans tjeneste som sådan var udløbet ved salget. Han flyttede til Rækkergård, men vedblev at være dommer.

Noget lignende skete, da hans efterfølger som ridefoged, Christian Jensen, i 1762 blev birkedommer og flyttede til Vester Søgård i Husby. Den nye ridefoged var Nicolai Wis- sing, der som godsforvalter for de nye ejere, Friedenreich'erne, havde sit kontor på S. Vosborg. Og det kan næppe være an- derledes, end at birkedommeren ved lejligheder, da ridefoge- den trådte i spinaten, har haft et lille sarkastisk blink i øjet, når hans dom gik godset imod. Dette skete f. eks. i sagen mod Per Smed, som vi senere skal vende tilbage til.

I 1777 gik Timgård over til borgerlige godsejere, først til Jacob Hygum og hans søn J. P. Hygum og i 1785 til bonde- sønnen, storkøbmanden Søren Tang af Ringkøbing. Denne mand havde i mange år som ridefoged *Poul Mathias Nødskov*,

der blev birkeskriver, men ikke dommer, og især har gjort sit navn kendt ved sit historiske forfatterskab, hvorefter det bedste er hans „Beskrivelse over Thimgård og Thim Sogn“ 1787. I sit virke med egnens topografi havde Nødskov den fordel, at birkets retsprotokoller og godskontorets papirmasser lå inden for hans daglige virksomhedsområde, hvilket da også i nogen måde prægede hans bog om gården og sognet.

Han kan således et sted sige: „Thimgårds bønder, ligesom de fleste godsers, have i forrige tider – besynderlig af hvad årsag – været så fattige, at f. eks. til maj 1745 beløb restancen af skatter og landgilde sig, alene af Thim sogn, til 565 rdl. foruden 63 rdl. af godset i Hee sogn. Nyeligen have de i almindelighed god velstand ... så enhver kunne svare kongen og hosbonden sit, som det hedder –“. Bønderne karakteriserer han således: høje, raske mennesker, særdeles hurtige til at forrette deres arbejde. Dog er de i forfatterens og ridefogedens øjne ikke ganske fejlfri. I særdeleshed kan de ikke siges fri for egen nytte, snyderi, kneb, eller hvad navn man lettest kan kalde lumsk bedrageri på plat dansk i handel og vandel. Dog må man sige, at de besidder en fortrinlig højagtelse for konge og øvrighed med beredvillighed til at gøre deres pligter og erkendelse af velgerninger samt høflighed og tjenestfærdighed mod alle. De afskyr tyveri, drukkenskab, slagsmål og alle slige laster; men i løsagtigheds synd er de just ikke så rene; 51 børn er således fra 1660–1760 født uden for ægteskabet. Ligeledes priser Nødskov dem ikke for „forligelighed på vide-stævne“, og blandt de onde frugter af bondens mangel på opdragelse regner han især den fordom, at intet kan være nyttigt, ja ikke engang kan lade sig iværksætte, som ikke af deres fædre har været brugt.

Således karakteriseres Thimgårds hovbønder af deres ridefoged i 1787. Og han kendte dem dog så nogenlunde. Måske så han for lyst på dem, måske ikke. Det er blandt dem og de to, tre foregående slægtled i birk og herred, vi henter vore eksempler på uforligelighed, fattigdom, vrangvilje, bondestolthed, udnyttelse, underkuelse, tvang og mishandling, idet

vi stadig husker på, at det er særtilfældene, vi har med at gøre.

Nødskovs ord om fortidens fattigdom fører os lige ind i vort emne. Tingbogen for birket begynder i 1739, og året efter har vi for os en restanceliste med 51 bønder, der skylder herskabet 456 rd., men ingen af restancerne er særlig høje, 26 rd. er den største sum. Året efter er restancelisten lige så lang og summerne lidt større, den største på 30 rd.

Det år røg der 3 fæstere af pinden, og det hjalp måske til, at restancelisten i en række år blev kortere; i 1744 er der kun 33 restanter med en skyld på 139 rd., og i 1748 er der kun 19, som til gengæld skylder 559 rd., hvilket vil sige, at de mere velstående bønder betalte nogenlunde regelmæssigt. Der er således kun 3 summer under 10 rd., mens der er 3 over 50 rd., højest ligger Jens Astrup med 93 rd., i 1752 har vi den største restance, nemlig 741 rd. fordelt på kun 24 mænd. Da havde Jens Astrup arbejdet sig op på 113 daler i restance.

Dette år døde Jens Sehested, og hans broder Holger Sehested fik gården, hvilket vistnok bevirkede, at der blev inddrevet en stor del restancer efter de gamle domme. Jens står dog i 1754 med sin egen rekord: 116 daler. Da godset 1756 gik over til Frans Linde, forsvandt restancerne næsten sporløst, enten det nu var større velstand eller mere energiske fogeder og godsejere, som var årsag dertil, måske begge dele.

Birkedommer Peder Sørensen fik ved afviklingen et par skilling i klemme, og et par år senere søger han at redde dem hjem. Han anlægger sag mod to mænd,¹ men han kan ikke fremlægge noget skriftligt bevis og kan kun fortælle om sagen med disse ord: „Da jeg kvitterede fra Timgårds tjeneste, blev de kaldt op på Timgård, og i junker Sehesteds nærværelse tilstod de, at de var mig pengene skyldige, hvilke de og derfor mange gange er bleven krævet, men altid begæret henstand, at de ikke havde pengene ved hånden, mens lovede nok betaling, som ikke er påfulgt“. Han tilbyder at beedige sin påstand.

Den nye ridefoged, Christian Jensen, som senere blev birkefoged, protesterede meget overlegent og sagde, at protokollen udviser, at Sørensen, inden han kvitterede sin stilling på Tim-

gård, erhvervede restance og dom over godsets bønder. Følgelig er samme dom indleveret ved regnskabets aflæggelse til godtgørelse, og hr. Linde på Pallisbjerg har købt Timgård uden restancer, så der er ikke noget at komme efter til hans bønder, og det giver sættemdommeren ham ret i.

Den forhenværende ridefoged har altså hjulpet sin husbonde med at få restancerne ind, og for at få gjort op har han lagt en sum ud for de to mænd, som da har lovet at betale senere, når de kom til penge, og – vi mindes Nødskovs ord.

Restancedommene var ret omstændelige. Listen skulle være specificeret, dernæst skulle som f. eks. i 1741 alle 51 restancer stævnes. Den 5. maj står så ridefogeden med sin liste i tingstuen og forlanger den læst og protokolleret; efter oplæsningen konstaterer skriveren, at der kun er mødt tre mænd, nr. 49, 50 og 51, som tilstod restancen; alle de andre blev borte. Ridefogeden siger da et par ord om det urimelige i, at man ikke vil betale hverken de kongelige skatter, landgilde eller lånekorn, men lader det henstå uklareret, skønt mange gjorde erindringer, og nu vil han i henhold til loven og deres fæstebreve have dom. Dog bliver Christen Kier fri, da han i dag har betalt sin restance for i år. Men Mads Skidensig, Morten Kier og Christen Jacobsen fordres desuden dømt fra deres gårde, skønt deres restancer: 21, 16 og 18 daler ikke var særlig store. Dommen faldt fjorten dage senere, som ridefogeden forlangte det.

Fra fæstet i utide

Hvordan denne dom er eksekveret, kan man ikke se. Mads Skidensig, som optræder i stykket „1 mark og 8 skilling“ i min bog „Timgård den røde“ fra 1940, træffes ikke senere i restancelisten, mens de to andre herrer snart efter kommer igen med mindre restancer. Enten har de fået deres gårde igen og fået sagen jævnet i mindelighed, eller de har fået et andet sted i fæste. Det er en af manglerne ved disse sager, at man som regel er afskåret fra at se, hvorledes dommene blev efter-

kommet. I stavnsbåndstiden var en bonde bundet til godset, selv om han med sin familie blev sat fra gården. Ridefogeden eller godsejeren var på en måde forpligtet til at skaffe dem tag over hovedet, og der var da i almindelighed kun den udvej at give en sådan familie et hus eller en mindre gård i fæste eller leje og således sikre arbejdskraften for godset.

Det er også tit umuligt at se, hvad der er den egentlige årsag til disse domme. I de tre nævnte tilfælde var restancerne ikke ret store, så ridefogeden må have haft andre motiver til at få mændene dømt fra deres gårde.

Fussing siger, at de mænd, som sådan blev fradømt deres gårde, i regelen kunne fæste gården igen imod at betale ny indfæstning. Indfæstningen var en slags køb af gården eller fæstepenge, og fogeden fik i regelen en del af sin indtægt ved at skrive fæstebrevene. At disse *fogedpenge* kunne friste til at få sådanne domme gennemført, kan ikke nægtes, men som vi skal se gennem alle den slags sager, antydes det kun en enkelt gang, at ridefogeden mistænkes for at have et sådant motiv til at forhverve en forsiddelsesdom over en bonde.

Der var flere fæstere på Timgårds gods, der kom fra deres gårde i utide. *Niels Holms* skæbne er også at finde i „Timgård den Røde“, hvor stykket „Var din mund, Niels Holm“ refererer sagen imod ham.² Han boede i Grønne by. I 1740 var han og konen gamle og udslidte. Det havde i flere år knebet dem med driften af deres gårdspart, og nu stod det ilde til hos dem. Hestene var ude af stand til at gøre hovarbejde, ejheller kunne Niels Holm få sin forårssæd i jorden. Flere gange i vinterens løb havde han over for ridefogeden, Christian Sørensen, slået på, at han ville af med sit fæste, men monsøren ville ikke gerne høre om noget sådant, der var knap tid på karle, og Niels skulle få nogen hjælp.

Bonden magtede det imidlertid ikke, han lod det hele ligge. Det ene af hans øg var så udsultet, at det ikke kunne rejse sig i båsen, og det andet var ikke stort bedre. Da ridefogeden fornam, at Niels Holm havde givet op, lod han Niels Ladefoged og et par vidner efterse gården en dag sidst i april, og ved

den lejlighed sagde Niels Holm, at han hverken kunne eller ville have mere med gården at gøre.

Der blev så rejst sag imod ham, og han holdt på, at han ikke kunne mere, og at han ikke ville have med gården at bestille, uden husbonden selv kom og satte ham til det. Sådanne ord måtte en fæster ikke sige, det kunne opfattes som opsætsighed og overtrædelse af fæstebrevets ord om, at bonden skulle være sin husbonde og hans fuldmægtig horig og lydig.

Under sagen blev Niels Holms gård igen synet og takseret, og derved kan vi se, at hans forhold var lidet misundelsesværdige. Vel var restancerne kun på 14 daler, husenes tilstand ikke særlig gode, men faldefærdige var de slet ikke, der var også nogenlunde den besætning, som sådan en lille gård skulle have: to heste, to køer og en kalv samt syv får med deres lam. Der var vogn, plov og harve. Håndredskaberne manglede heller ikke; men fattigdommen var åbenbar. Det kunne ses i hestestalden, hvor det ene øg var så usselt, at det ikke kunne rejse sig, hvis det gik omkuld. Dog kan man også se, at de gamle folk har stræbt med gården efter evne, for der manglede ikke noget til gårdens drift, blot var alt gammelt og usselt og trængte til afløsning som folkene selv. Vi ser det måske især inde i stuen. Deres hele boskab var foruden sengen et gammelt bordblad med et skab under, en skammel og et stykke gammelt fjælsæde, en fjæl eller to til hylde under loftsbjælken og en gammel furkiste med lås. I det oplagsrum, som kaldtes kælderen, stod et par gamle kværnsten med lidt træ, som engang havde været en brugelig håndkværn. Desuden var der en le, et hårtøj til at skærpe den på, et par løb, et par solde og en økse.

Ordet gammelt kunne som sagt bruges om alt i gården, og trist var det, at Niels Holm ikke selv havde fundet en afløser og fået gården afleveret på normal måde, så hans og konens alderdom dog kunne imødeses med nogen sindsro. De kunne ikke mere, og de ville ikke mere, så måtte monsør ridefogeden sige og gøre, hvad han ville, og så var det, at de ubetænksomme ord slap ud af den gamle mands mund.

Sagen mod ham stod på hele sommeren, og han fortrød selvfølgelig sin hidsighed. Birkeskriveren viser os det med følgende ord: „– bad han ydmygst, fuldmægtigen for hannem til herskabet ville på bedste måde skrive og recomodere, at han af uvidenhed og ikke af forstanden havde qvineret sig imod sit herskab eller fuldmægtig, bad derfor ydmygt, i fald han havde forset sig i ord og gerning, de ville forlade ham det, hvorom han beder om nåden, ikke om ret“.

Disse ydmyge ord havde dog ingen indflydelse på sagens gang. Den 9. september faldt dommen. Sættedommer var byfoged *Niels Foersom*, og hans dom er, som det også antydes, givet til skræk og advarsel. „– Og som Niels Holm ved sin selvrådighed og ubesindighed har været årsag til gårdens for-siddelse, så bør han, andre til eksempel at arbejde et år i jern udi næste fæstning, Fredericia, når denne dom først af stifts-befalingsmanden hr. geheimeråd Gabel er bleven attesteret, med mindre Timgårds ejer højædle og velbårne hr. oberstløjtnant Sehested i henseende til hans alderdom og fattighed hannem dermed sin forseelse vil skænke og eftergive“.

Holger Sehested boede ikke her, men på Broholm på Fyn, og vi får så håbe, at han har givet pardon, så hans fattige bonde har sluppet for lænkerne.

Lene Jørgensdatter i Oxbjerg³ var bleven enke efter Lars Pedersen, og hun havde siddet i gården i tre år med sin søn, Jørgen, og ville nu af med den, da der ikke var udsigt til, at sønnen kunne få den. Hun sagde, at hun var for gammel til at slæbe og havde ikke en skilling at betale med. Peder Sørensen, ridefogeden, havde tilbudt hende lidt kredit på skatterne og lidt korn. Hun havde dog opsagt gården, måske lidt sent, og ved hellig tre kongerstid 1744 havde hun bortpraktiseret noget af besætningen. Dette fik ridefogeden at vide, og så måtte hun stille for retten. Der blev ført vidner på, at en mand i Tim havde fået en stud, og til Jep i Nør Esp var der kommet fire geder og to bukke; men enken hævder dog, at hun havde disse dyr „til halvt“ med Jep. Nogen dom over konen kan ikke findes; men sagen viser, at ridefogeden måtte være år-

vågen, så fæsterne ikke skulle realisere de værdier, hvori godset kunne gøre udlæg, når gælden skulle betales. Her kom dyrene sikkert tilbage, og enken kom fra gården.

Niels Feld havde i 1746 en restance på 17 daler, som han ikke fik betalt, og dagen før juleaften blev der udmeldt fire *dannemænd* til at syne gårdens vedligeholdelse, avl og besætning m. v., og allerede juleaftensdag skete vurderingen. Synet blev afhjemlet den 13. januar, snapsfredag, og så kunne gælden gøres op.

Niels Felds bo skyldte ca. 70 rigsdaler, og så mange penge kunne den fattige mand ikke stampe op af jorden.

Han mødte og vedstod gælden. Ridefogeden tilbød nu, at han kunne blive ved gården „og den dyrke og drive, da han ville se ham hjulpet endnu som tilforn med noget forstærkningskorn, ja ville have tålmodighed med skatterne, det længst mulige var“, dersom han ville betale det allernødvendigste skattekorn for indeværende år enten med korn eller penge. Fæsteren kunne dog intet udrede og havde hverken at så eller æde „og så måtte sagen gå sin gang, og Niels blev sat ud af gården. Et par år senere optræder han igen med 1 daler i restance, men da er det som husleje, og han fik nok aldrig mere nogen gård i fæste.

Christen Jensen i Hvingel stod for en restance på 10 daler i 1748. Han havde ikke holdt sin gård i stand, og ridefogeden lader ham dømme fra fæstet. Han fik de sædvanlige 15 dage til at gøre rent bord. Han forsvandt fra fæsternes række.

Knud Christensen Brink havde 1753 en restance på kun 2½ daler; året efter⁴ blev han stævnet med sådanne ord: „Da jeg ved Eder Knud Christensen på Brinken lovstridig og tvært imod Eders fæstebrevs lydelse, uretvis opførsel, såvel ved, at I har ladet Eders gård ganske forfalde og blive brøstfældig, så og ved høs og foders afhændelse fra gården, som alt er stridende imod hs. kgl. majs. allernådigste lov og forordning, hvorved mit sted bliver ruineret, finder mig fornærmet, så nødes jeg til at indkalde Jer til førstkommende 11. november ... for Timgårds birkeret at tage imod saggivelse o. s. v.“.

Knud mødte og påstod, at han i år intet skaffoder (utærsket korn) havde solgt, men købt fire læs tag. Derimod indrømmede han, at han havde solgt et læs hø til herskabet for juli kvartals skat og nogle vilder hø til Matis i Madum, „fordi han overtryglede mig“.

Vidnerne i sagen kunne dog fortælle, at Knud tidligere havde solgt nogle læs hø og et læs skafthavre til Ringkøbing. Sagen stod på til jul, og i den tid blev Knuds gårdspart synet. Han kunne nok se, hvor sagen bar hen, og efter jul forsvandt han fra gården, fra hustru og børn, og da han udeblev, faldt dommen den 6. juni 1755. Knud blev dømt til „på en enlig sted at sidde på vand og brød i fjorten dage“, hvis han ikke kom tilbage inden seks uger. Desuden skal han betale processen og gælden eller lide „nam og udlæg i hans gods og gode“, hvor det ellers findes.

Niels Lauridsen i Oxbjerg bar sig ad som Knud,⁵ dog med den forskel, at han havde tærsket sit korn først. Han havde boet i Oxbjerg i et år. Da han kom der, var der tre bæster og to køer. Et føl blev født og solgt, og hoppen døde. Han havde fået 10 daler for at flytte ind i gården, som var noget forsømt ved overtagelsen. Den unge kone vidste ikke, hvor han var blevet af og sagde, at han var løbet på grund af armod. Dommen lød på, at han skulle betale sin skyld til herskabet, og kom han ikke igen inden seks uger, skulle han gribes og anses som en rømningsmand. Det var i 1759.

Mads Henriksen i Pølsmark rømte som sin nabo to år senere fra gård, kone og barn, og da han ikke kom tilbage, blev han dømt som rømningsmand og til at have sit fæste forbrudt.⁶

Per Smed af Tim

Sagen mod Per Smed er et særtilfælde. Den indledes i 1767 og afsluttedes først året efter.⁷ Medens de ovennævnte tilfælde af forsiddelse med påfølgende domme viser, at godsets ridefoged uden synderlig møje kunne fjerne de fæstebønder, som han var utilfreds med, selv om deres restancer ikke var ret

store, så viser sagen mod Per Smed, at en ladefoged og en ridefoged kunne komme til kort, når de af ikke saglige grunde ville forsøge at kaste en mand ud af sin fæstegård.

På den tid styredes Timgård af *Nicolai Vissing*, der havde sit godskontor på Sønder Vosborg, idet gården nu var gået ind under *Daniel Friedenreich*, der havde en lille halv snes herregårde. Timgårds daglige styre var lagt i hænderne på ladefogeden, som hed *Kjeld Jørgensen*.

Hvad *Per Smed* og hans søn *Niels Smed* havde irriteret ladefogeden med ud over at nægte visse hovarbejder, får vi ikke at vide. Der har dog nok ligget noget andet bag. I bogen „Timgård den Røde“ formoder jeg, at *Niels Smed* og ladefogeden har været rivaler og har bejlet til samme pige, men det kan også være noget andet, der har tirret ladefogeden, så han ved ridefogedens hjælp forsøger at få hævn.

Timgård, den røde borg, lå på den tid ude i engen eller mosen, lidt nordøst for den nuværende gård, som da var ladegård og uden salshus. Borgen var en skummel, ubeboet bygning. *Kjeld Jørgensen* havde sit kammer i den store lade ved porten, som førte ind til ladegården.

Den tilsyneladende årsag til sagen mod smeden var en havrestak i svinehaugen øst for ladegården. Fjorten dage før sagen begyndte, var diget om svinehaugen bleven eftersat og sat i stand, for at man kunne holde de løsgående hoveder borte fra den havrestak, som her skulle sættes. Per blev borte, og ladefogeden sendte så staldkarlen til ham med bud om at møde. Han sagde nej. Men *Kjeld Ladefoged* havde nok bestemt, at nu skulle smeden tvinges. Han sendte atter bud. Denne gang ved to mænd, sognefogeden og staldkarlen; men Per sagde til dem, at i fyrretyve år havde han aldrig deltaget i lukning af svinehaugens dige, og han ville heller ikke være med nu. Han sendte ingen karl, og det skift i diget, som var ham tiltænkt, forblev i sin nedfaldne tilstand.

Men lad os høre, hvad stævningen eller anklageskriftet siger. *Nicolai Vissing* mødte i retten og fremlagde sin stævning mod *Peder Christensen Smed* i Tim som en „fæster og

trælbonde af herskabet udi alt forefaldende skiftearbejde til Timgård“, og desårsag den 17. september ved herskabets staldkarl så vel som den 19. af fuldmægtigen ved godset hans tvende udskikkede skal være tilsagt og befalet at oplukke sin anpart dige lige med Timgård's øvrige bønder og tjenere efter Eders fæstebrevs indhold udi den såkaldede svinehaug, der bruges til sæd, og i år er indsat en havrestak, beliggende på Timgård's marker øst for ladegården, der af Arilds tid har været og er lodskift arbejde. Det I dog så aldeles modvillig og genstridig skal have nægtet at forrette, og adskilligt andet arbejde forhen, hvilket herskabet med stiltienhed har ladet udføre, hvorved I ikke har vist Eders mænd (noget godt eksempel) endog søgt at ophidse Eders medtjenere til opsætsighed imod deres husbonde. Hvilket alt er af sådan betydning, at herskabet nu ej længer kan lade sig Eders ulydighed upåtalet henfalde, formedelst de konsekvenser slig dumdristighed drager efter sig til stor skade og præjudice for herskabet . . .

Som vidner var indstævnet Peder Staldkarl, Kjeld Brogård, der var sognefoged, Kjeld Ladefoged og Kjeld Gregersen. Senere afhørtes flere vidner. I retten sad den forhenværende ridefoged, birkedommer Christen Jensen. Han kendte selvfølgelig smeden, og han har nok undret sig over sagsanlægget og siden i sit stille sind moret sig over dets udfald.

Det fremhæves under sagen, at Per Smed har nægtet hovarbejdet ved svinehaugens dige. Hans søn skal også have nægtet at tage en bjælke med hjem som returfragt, da han som de andre hovfolk kørte rug fra gårdens lager på Tim kirkeloft til Ringkøbing. Smeden havde forrige vinter ikke villet forrette uldkartning, da han blev tilsagt ved kirkestævne. Pers pige blev hjemme, mens de andres piger mødte og kartede. Et af vidnerne havde hørt som løs snak, at smeden havde frarådet de andre at karte uld, da det var noget nyt hoveri. Før havde man spundet hør og blår. Ladefogeden oplyser om havrestakken i svinehaugen, at et døgn's tid efter, at den var sat, gik den af lave; han kunne ikke sige bestemt, om det var løsgående høveder, som var årsag; men han lader skinne igennem, at det

måske var sådan, og så kunne det åbne dige jo være årsag til, at herskabet led tab ved den havrestak.

Ridefoged Vissing var nok både lidt forundret og lidt irriteret over, at vidneafhøringen gav så magert et resultat. Det var åbenbart ladefogeden, som stod bag sagen. Det mest graverende, man fik lokket ud af vidnerne, var den kendsgerning, at en mand havde hørt, at ladefogeden havde givet bud om uldkartning ved kirkestævne på den måde, at han havde sagt, de skulle møde i plovvis, alle 26 plove, så det kunne se ud, som om smeden ikke kunne blive fri.

Per Smed optrådte egentlig slet ikke i retten, men blev repræsenteret af sin søn *Niels Pedersen Smed*, og han gjorde det ganske kvikt, selv om Vissing et par gange overfusede ham. Han holdt ud. Da han bad om at få lov til at fremlægge sin faders og bedstefaders fæstebreve som bevisligheder, forlangte ridefogeden sagen sluttet. Nu kunne det være nok fra den side. Birkedommeren måtte selvfølgelig afvise ridefogedens protester, og hen mod jul fik smedesønnen lov til at fremlægge de to dokumenter. Farfaderens fæstebrev var skrevet 1697 og udstedt af Jens Sehesteds enke Sofie Gyldenstjerne. Det fritog fæsteren Christen Jensen for „al arbejde og lob, undtagen skifterarbejde i mark og eng, hvor han sin lod skal tage“. I faderens fæstebrev, der var udstedt af Niels Sehested 1727, hed det, at „så er hannem og forundt samme frihed, som hans fader haft haver for al uskiift arbejde og lob undtagen i skifterarbejde i mark og eng, hvor han sin lod skal tage“.

Vi har lagt mærke til, at svinehaugen brugtes til sæd, og altså af fogeden på gården regnedes for mark. Fritagelsen for Per gjaldt efter deres syn på sagen ikke her. Ligeså vil de mene, at når uldkartningen blev beordret i plovvis, så var det også skifterarbejde, selv om det just ikke foregik hverken på marken eller i engen. Per skal ikke være fri.

Da vidneafhøringen omsider var forbi, og sagen skulle til doms, indleverede Per Smed et forsvarsskrift, der havde både næb og kløer, og hvori han på en kostelig måde imødegår sine

anklagere. Desværre er det nok ikke skrevet af ham selv, skønt det bærer hans egenhændige underskrift; men det er et så morsomt aktstykke, så det fortjener at blive kendt, hvorfor vi tager det i lidt forkortet udgave:

„Jeg blev forgangen år af ladefogeden på Timgård meget strengelig anbefalet at skulle møde med de andre bønder for at karte uld. Jeg, som aldrig har været sligt befalet, og formener mig for sådant fritaget i følge mit fæstebrev. Blev da tilbage, men ladefogeden, som på Timgård fører større myndighed end nogen stodderkonge i en købstad, så nu her, at en stakkels bonde torde sætte sig imod hans høje befaling. Beslattede derfor fra den dag af at gøre mig al den fortræd, som stod i hans magt. Det skal aldrig godtgøres, at jeg nogen sinde svarede ham eller nogen, af mit herskabs udskikkede noget usømmeligt. Jeg blev nu igen i afvigte høst befalet af ladefogeden, at jeg skulle møde for at lukke en havedige ved gården. Fordi jeg nu ej derved mødte, er det, jeg søges af mit herskabs fuldmægtig monsør Vissing. For nu at vise, hvor ubillig dette søgsmål er, ville Deres velærværdighed behage at læse min sl. faders fæstebrev såvel som mit, hvilke begge er fremlagt her i retten . . . vil se, at min sl. fader såvel som jeg er befriet for arbejde og lob undtagen i mark og eng . . . Deraf bliver den slutning at drage, at når jeg gør det samme arbejde, som min fader har gjort før mig, så kan der med rette ikke fordres mere af mig. Jeg har endog gjort mere end det, idet jeg har gjort rejser for at bortkøre herskabets korn, og dog sættes jeg i rette, fordi jeg ej har ført træ fra Ringkøbing, idet jeg måtte spørge, hvor det er befalet, at den, der ej er forbunden til at holde bæster, kan sættes i rette, fordi han ej forretter kørsler. Mit hartkorn ses af mit fæstebrev at være td. 1.1.3.2, hvoraf jeg ej er forbunden at holde bæster, og når det kommer til det højeste, da kan der ej fordres større besætning af mit bo, end så meget som et bæst kan være værd. I min forrige husbonds tid er aldrig befalet mig mere arbejde end strikte efter mit fæstebrev, hvilket jeg altid har gjort. For

det uskift arbejde eller lob betaler jeg årlig så strengt, at enhver skal skønne, at jeg ej uden årsag derfor er fritaget, idet jeg af det lidet hartkorn yder 3 rdl. 3 mrk. årlig og må dog tage min fulde del i alt skifterarbejde.

Mikkel Madum har mere hartkorn og nyder samme frihed, men betaler dog kun 1 tønne rug i landgilde. Christen Jørgensen, Niels Stamp og Jens Skytte har alle mere hartkorn, men da de gør fuld hoveri, betaler de kun lidt over 2 rdl. i landgilde, hvilket er ungefær 1 rd 1 mrk af tønden. Dette skrives alene, for at den velvise dommer deraf kan se, at jeg ej omsonst er fritaget for det uskift arbejde, da jeg betaler over 3 rd årlig af 9 skæpper hartkorn. Omendskønt dette nu er så soleklart, at ingen retsindig kan tvivle om min uskyldighed, så stævnes jeg dog, fordi jeg ikke ville lukke en part af svinehaugens dige. Jeg vil ikke tale om, hvorledes sagen af anklageren er behandlet. En stor del af sr. Vissings spørgsmål har været uden for sagen, unyttige og kun tjenende til vidtløftighed. Jeg forlanger ingen straf over mons. Vissing for de grove beskyldninger, som i stævнемålene er gjort mod mig og under sagen er blevet ubeviste. Det får at være oprejsning nok, at en stakkels bonde dog er sig bevidst, at sådan ville det ej gå mig, i fald jeg prøvede det mod andre, om jeg sagde, at ladefogeden på Timgård tjener sin husbonde således, at Timgård gods vil gå i armod, om jeg sagde, han førte korn bort fra Timgård, om jeg sagde, han ville stjæle fra sin husbonde, når han kan komme af sted med det, om jeg sagde, at mons. Vissing lader sig snakke for af ladefogeden uden selv at vide rede på det, han gør; om jeg sagde alt dette, og jeg det ej kunne bevise, da ville det vel komme mig dyrt at stå. Jeg vil forbigå, at ladefogeden er stævnet som vidne, endskønt han er indviklet i sagen, at min egen søn stævnes som vidne i en sag, der hverken angår liv eller ære. Efter min enfoldige tanke lader det, som man var bange for, sandheden skulle komme frem, endskønt jeg vel ved, at den velvise dommer med den største agtsomhed læser akten igennem, vil jeg dog gøre nogle små anmærkninger.

1) At fuldmægtigen ej selv ved, hvad skifterarbejde er, uden nogle enfoldige bønder skal give en bekendelse derom. Hvad om de har et urigtigt begreb om en eller anden ting, mon det kan svække mit fæstebrevs klare ord, og dette taler ikke om andet skifterarbejde end i mark og eng og ej ved uld eller havediger. Det er ilde, at en foged for så stort et gods skal være så enfoldig, at han ikke ved, hvad skifterarbejde er. Der bliver vel ikke meget arbejde på en herregård, at det jo bliver skift mellem arbejderne; men deraf drage den slutning, at jeg skulle tage del i alt skifterarbejde, synes mig en tåbelig snak af en bonde endsige så klog en fuldmægtig.

2) Mit fæstebrev bliver den fornemste regel, hvorefter denne sag skal dømmes, og dersom jeg ej derefter kan ske ret, må en bonde lige så vel miste som have fæstebrev. Det vil da blive klart, at jeg i ingen måder kan regnes blandt de opsætsige, men at jeg har gjort mere, end mit fæstebrev forbinder mig til.

3) Deraf følger, at hvad jeg i den forrige husbonds tid kan have gjort af kærlighed og forligelighed, kan nu ikke derfor pålignes mig som pligt, da dog ingen kan forpligte mig mod mit fæstebrev. Så ses urimeligheden i det mod mig anlagte søgsmål, hvoraf er samlet en vidtløftig akt, som dog, når det unyttige og enfoldige deraf drages fra, beløber sig til slet intet. Her søger fuldmægtigen at bevise, at Timgårds havrestak er for min forsømmelses skyld bleven nedrevet af kreaturer, og der er dog ej et eneste vidne, som vil gøre ham den tjeneste at bevidne, at den var nedfalden, mindre at kreaturer har nedrevet den. Tværtimod beviser de, at der hverken var falden en kærv deraf, ej heller at kreaturer var i stand til at nedrive den. Jeg tiltales, fordi jeg ej skulle have villet føre træ fra Ringkøbing, hvortil jeg aldrig er beordret, og når det mig var befalet, som det ikke er, hvorfor bliver det ej bevist? Helt forbigrar jeg, at jeg ej er pligtig at køre med tvende bæster efter mit hartkorn, men hvorfor udgyder fuldmægtigen sin galde over mig, hvorfor tiltales de ikke, som var beordret at køre træ og

dog ikke kørte det, men lod det ligge? Jeg søges for uldkarren, men hvor står det i mit fæstebrev, at jeg skal gøre dagsgavn enten ved det ene eller det andet, hvor kommer det hør og blå fra, som fuldmægtigen fylder så meget af akten op med og er færdig at gå i hælde i. Svinehaugedigens oplukkelse skal da være hovedsagen, tvært imod mit fæstebrev; just dette beviser tingsvidnet at være noget splidagtig og noget, som man tvært imod mit fæstebrev vil pålægge mig. Hvorledes de andre hovbønder skifter deres arbejde, er ikke min sag, så længe det er sådant arbejde, som jeg ikke har nogen del i.

Således har jeg herved fremstillet Deres velvished sagen i sin sande beskaffenhed, og fordi jeg ved mine få og enfoldige ord har søgt at bevise min uskyldighed, bliver jeg kaldet „Tørre Peder“. Intet under om jeg, der er så gammel, i adskillige tilfælde kan være tør, der har levet i et lovligt ægteskab i 40 år og i samme avlet en del børn, hvorved kraften nok kan forgå mig, da den, der er yngre, kan anse sligt for galanteri. En stor smedeild og strænge arbejde kan nok tørre gammel mand, som mesten opholder sig dermed for at ernære sig og sine. Kommer og sjælden derfra, uden jeg har nødvendig ærinde, og når så sker, er min vandring immer til fods, hvilket endnu mere udmatter, da jeg ej kan tåle at ride. Dog er jeg ved den fart ganske betrygget, ja aldeles forsikret at hesten ikke om nattetider skal kaste mig af sig i dynd, hvor jeg af en tør kunne blive en våd og besudlet. Eller måske der menes en indvortes tørhed, der lige så lidet hos mig kan kaldes for underlig, da jeg aldrig til denne tid har brugt noget til overflødighed, så jeg tror næppe i min levetid om mig kan siges, at jeg i nogen købstad formedels indvortes fugtighed enten af albuesvende eller anden følgeskab er bleven geleidet. Da min skylighed altså heraf er klar, håber jeg, at jeg af Deres velvished bliver pløjet med retten, og fuldmægtigen mons. Vissing, der ventelig aldrig har fået befaling af min husbonde til at anlægge denne sag, vorder tilfalden at betale en tilstrækkelig mulkt, både til justitskassen og sognets fattige, for unyttig trætte. Udbedende Deres velvisheds dom i sagen med for-

blivende velædle og velvise hr. birkedommer Jensens tjenest-skyldige tjener.

Tim Østerby den 8. aprilis 1768.

Peder Christensen Smed.

Med denne kostelige skrivelse indlader Per Smed sin sag til doms. De nærgående skoser har sikkert ramt de to fogeder som svirp af piskesmæld. Hentydningerne var så nærgående, at enhver kunne opfatte dem. En ladefoged, som sad og rege-rede så enevældigt, at han kunne få „sin“ ridefoged til at rejse en sådan sag, har været udsat for mange fristelser i sit gods-styre. Smedens tale om galanteri er givet med adresse til sr. Vissings måde at leve på. Han måtte senere have en af sine veninder gift med degnen i Ulfborg, da, som Wessel siger, hendes snørliv blev for stramt.

Den forhenværende ridefoged, birkedommer Christen Jen-sen, var helt klar over, at sagen var rejst uden grund. Han til-lader sig endog at sige, at ladefogedens vidnesbyrd om til-sigelse til uldkartning syntes noget mistænkelig. Han *kendte da også for ret*, at „Peder Christensen Smed bør for anlagde søgsmål aldeles at være fri og sagesløs“. Sagens omkostninger blev ophævet. Ridefogeden fik ingen bøde, hans nederlag var stort nok endda.

Fra senere restancesager kendes Vissing som en striks fuld-mægtig, der ikke tillod sine undergivne at samle restancer over længere tid.

Ladefogeden fik klo

Ladefogedens stilling var nok mere udsat end ridefogedens. Han skulle lede det daglige arbejde i ladegården og på hov-marken, mens ridefogeden var mere kontormand, især ved de større godser. Nødskov siger, at ladefogederne erindres af be-boerne i henseende til mildhed og strengthed. Gamle folk min-des mange af dem, og de optræder ofte i kirkebogen som fad-dere. De to sidste ladefogeder før Nødskovs tid var brødrene Jep og Mads Christensen Tang fra Vester Tang i Ulfborg. Jep Tang endte som selvejer og sognefoged i Vinding.

Mens han var ladefoged her på gården, hændte det, at et par bønder bankede ham, så han var blå og blodig, da han slap fra dem. Det gik for sig i laden, hvor mændene tærskede rug. Formodentlig har de ikke lagt kræfterne ordentlig i, så plejlslagene ikke er gået i bunde, og Jep har sat dem i rette. Det var jo hans embede. De fløj på ham og slog ham i gulvet, brugte de opsparede kræfter på unyttig vis til at tærske løs på deres overordnede.

Da de nogen tid efter blev stævnet for retten for at få deres opførsel bedømt efter loven, kom de i tanker om, at det nok var bedst for dem at få sagen ordnet i mindelighed. De gik så til ladefogeden og bad ham om forladelse. Der blev opsat en skrivelse, hvori de lovede, at de aldrig skulle opføre sig sådan tiere. De måtte betale udgifterne ved stævnemålet, og sagen skulle stå åben, så de måtte vente afstraffelse for den, hvis de forbrød sig igen.⁸

Med eller uden pas

Både før og efter stavnsbåndets ikrafttræden skulle almuesfolk på landet have pas, hvis de i længere tid skulle bevæge sig udenfor hjemstavnen. Godskontorerne virkede også som paskontorer, og det sker især hen mod periodens slutning, at der blev givet fripas enten for betaling eller af ædlere grunde. Det hed sig altid i fripassene, at vedkommende nu måtte „bygge og bo, flytte og rejse, hvorhen han lyster“, hvilket jo forudsætter, at det måtte man ikke uden frihedspas. Dette er jo netop noget af det, som nedværdigede bondestanden. Så meget desto mere påskønnelsesværdigt synes man det er, når en godsejer giver frihedspas.

Der kendes enkelte fra Timgårds gods. Det ældste er fra 1755⁹ og givet af *Holger Sebested* til *Jens Pedersen*, det indeholder følgende ord: „—er af mig skænket hans frihed fra Timgårds gods —“. Altså skænket og ikke købt.

Tyve år senere er det *Frans Friedenreich*, der giver fripas til *Jørgen Bertelsen Stamp*.¹⁰ Og endelig giver *Søren Tang* fri-

pas til Jørgen Jacobsen, født i Brogård, „efter han i fire år har tjent som landsoldat“.

Men der er forskel på fripas og rejsepas eller følgeseddel, som det også kaldes. *Peder Thuesen* fik i 1762¹¹ et rejsepas, der gjaldt for en rejse og ophold på Fyn. Han havde givet som grund, at han ville prøve at tjene så meget, at han kunne få et fæste; med dette også for godset så priselige formål opnåede han sin følgeseddel, og så rejste han; men da han glemte at komme hjem til fastsat tid, måtte ridefoged Christen Jensen til at lyse efter ham, først hos hans familie og så på kirkestævne og på birketinget. Trods dette lod Peder Thuesen sig ikke se på de hjemlige egne, og ridefogeden havde ham ligefrem mistænkt for at have brugt løfte om at fæste som skalleskjul for sin rømning, og der blev taget rømningsdom over karlen.

Det skete også, at fæstere stak af fra alle forpligtelser, og vi har set nogle stykker løbe fra kone og børn, uden at vi har været i stand til at se, om de nogensinde fandt hverandre igen. Når det var unge karle, der blev borte, var det nok som regel den lange soldatertjeneste, de ville undgå. Landmilitsen var ikke ligefrem populær. Hvor de rømte blev af, får vi ikke ret tit at vide; men det kan ske, at der spørges nyt fra dem. Således er det med *Jens Knudsen*,¹² der var opfødt hos Anders Jepsens i Søndergård, men ellers var født i Hvingel. Han var flygtet, da han var omkring 18 år, og noget efter skrev han hjem til fosterforældrene og bad dem undskylde, at han var rejst bort, hvilket han angrede og fortrød. Så hørte de ikke noget til ham før i 1786, da de fik at vide, at han havde været til søs og nu var død. Peder Feldbereder havde en søn, som hed *Henrik Pedersen*; han forsvandt sporløst i året 1761, uden pas og følgeseddel måtte han også friste en rømningsmands skæbne.

Åbjerg

Gården blev 1682 overtaget af *Baltzar v. Obbelitz*, der døde 1707, hvorefter to af hans børn havde den sammen med hans

enke, *Ida Juel*, indtil datterens mand *Christen Linde* til Volstrup og Handbjerg Hovgård købte den i 1723. Ved hans død samme år gik Åbjerg til sønnen *Christen Linde*, han var kaptajn og gift med *Birgitte Kaas*, der var datter af amtmand Grubbe Kaas til Rybjerg. Denne Christen Linde har ikke fået noget særlig godt eftermæle. Det hedder sig,¹ at han var streng imod sine bønder, brutal og voldsom. Der fortælles: „En dag fik to bønder bud om at møde på Åbjerg, og de turde ikke udeblive, endskønt de ikke ventede noget godt af deres husbonde. Da de kom til Åbjerg, kaldte Linde først den ene ind på sit værelse og gennempryggle ham således, at han kom ganske blodig ud og kort efter døde af den lidte mishandling. Nu kom turen til den anden mand, som kaptajnen også befalede at komme indenfor. Men bonden svarede bestemt: „Nej, her står jeg, og jeg går ikke af stedet, og dette siger jeg Dem, at såfremt De rører mig med en finger eller krummer et hår på mit hoved, da skal jeg gennempryggle Deres adelige krop således, at De sent skal forvinde det“. Da Linde hørte denne mandige tale, nedstemte han sin bydende tone og lod manden i fred, ja roste ham for hans udviste mod og sagde: „Det kan jeg forstå, du er en mand med hjertet på det rette sted. Tør du således svare din herre, da er jeg sikker på, at du heller ikke har frygt for dine ligemænd, og således ville jeg gerne, mine bønder skulle være. Gå du kun roligt hjem, af mig har du i fremtiden intet at frygte“.

Det hedder sig også, at når han sendte sine bønder ud i et hoværinde, gav han dem pålæg om, at de ikke skulle lade sig overvinde i noget slagsmål uden at gøre gengæld. Han skulle nok forsvare dem, selv om de i kampens hede kom til at skamslå et andet menneske.

At han var en rå og brutal herre, er der ingen tvivl om; desuden var han en driftig godsbruger, der samlede så meget bøndergods, at gården på hans tid blev en komplet herregård. Med bønderne førte han mange processer. Da han døde, overtog enken styret til sin død i 1754, da major *Hans Kaas* arvede hende. Han havde nu gården i fjorten år og blev da afløst af

kaptajn *Ernst Halcus*, der 1798 solgte godset til nogle gods-
slagtere med herredsfoged Caspar Møller til Højriis i spidsen.

Restancerne

Den ældste restanceliste, som kendes, er fra 1719. Den nævner 45 bønder, der resterer med tilsammen 417 rigsdaler. I 1725, da unge Christen Linde havde overtaget godset, var der 31 mænd på listen med en samlet sum på 553 rdl. i restance, højest var Knud Øegård med 48 daler. Men det gik ikke i længden. I 1734, det sidste år, der læses den slags lister fra gården, var der otte mænd, som alle blev dømt til at have deres fæste forbrudt. Færdig! Nu vidste man, hvad man kunne vente sig; derefter træffes kun enkelte efternølere, og de får samme omgang.

Om alle disse bønder blev sat ud eller fik lov at sidde, be-
roede vel på, om herren på gården anså dem for at være „af
hans folk“. De sad i hvert fald usikkert, hvis de ikke havde
fået lov til at fæste igen.

Fra fæstet i utide

Efter det, vi har hørt om Christen Linde, skal det ikke undre,
om der skulle være nogle drastiske retssager i hans tid, og det
er der også.

I Obeliz' tid kunne der nu også ske uregelmæssigheder. Der
var nu *Peder Jensen* i Kast, som 1697 løb fra sit fæste en nat
først i marts måned, efter at han havde været der i fire år.
Han var kørt af sted med alt sit bohave. Tilbage stod en hest,
en ko og et får, lidt halm og hø. Husbonden måtte søge sig
en ny fæster.²

Peder Jensen i Tarpgård var født der, havde fæstet, men
måtte flytte, da han ikke kunne klare sig. Selv siger han, at
han blev jaget ud uden lov og dom, men husbonden forklarer,
at det skete godvilligt, og de to udsagn er måske rigtige begge
to. Nogen dom om fraflyttelse fik han ikke, og han fik lov at
tage med sig et spænd heste, fem høveder og nogle får, samt
vogn og plov, da han flyttede til et mindre sted i Dyekjær i

Vedersø, hvor der var en næsten øde gård, dog med et par magre bæster, som han snart fik gjort i penge.³ Her sad han nu i fire år og undlod for det meste at svare, hvad en bonde skulle, gjorde heller ikke hovarbejde og fik ikke det ringe sted på fode, tværtimod blev det ringere og ringere. Så lader Obelitz ham da stævne for restancer og søllehed.

Som sagfører havde fæsteren taget Peder Roed i Tim, og denne gæve mand vidste, at et angreb er det bedste forsvar; han angreb da i stærke vendinger husbonden for overgreb imod fæsteren ved fraflytningen af Tarpgård. Peder Jensen blev smidt ud, fordi Obelitz ville have en af sine piger ind i den gård, siger han.

Dette benægter denne, da han ikke havde den pågældende pige i sin tjeneste på den tid. Han havde selv drevet Tarpgård og sat den i stand, og han siger, at havde Peder Jensen haft grund til at klage over sin afgang fra sin fødegård, burde han have sagt til, da han flyttede og ikke nu flere år efter. Tarpgård var en gammel selvejergård, som Obelitz havde købt af Peder med store restancer.

Så kunne den retsindige dommer nu prøve at finde skellet mellem ret og uret. Han dømte, at Peder Jensen i Dyekjær skulle betale sin gæld og restance til godsejeren dog med regres „efter lovlig omgænge, om hannem noget efter hans påstående var sket til kort“, da han afstod Tarpgård uden dom og rettens lovlige medfart. Men Peder kom ikke igen.

Da kaptajn Linde havde fået Åbjerg, lod han i 1726 kalde *Christen Nielsen*, Skjerk i Aulum til sig. Han kom imidlertid ikke, men undløb fra sin hjemmen. Den samme gård i Skjerk havde nogle år i forvejen været beboet af *Christen Jensen* og hørte egentlig under Volstrup på den tid. Ved arv må den være gået til kaptajnen. Christen Jensen opholdt sig nu i Vindby. Det ser ud til, at kaptajn Linde vil have ham til at kendes ved denne gård igen. Han var nemlig efter eget sigende blevet jaget derfra. Han fortæller det selv sådan: Da jeg havde boet i Skjerk i næsten tredive år og altid udredet kgl. skat og landgilde, kom pludselig ridefogeden på Volstrup,

Jacob Bork, med en mand og skrev alt og bemægtiget sig alt, hvad jeg havde. Kort efter befalede min sl. husbonde, kaptajnens fader, mig under opsigt at antage et øde sted i Haderup, Vøvtrup. Det ville han unde mig i fæste. Jeg blev der nogle få dage og frasagde mig det straks, da det ikke kunne opbygges med det, som jeg ejede og havde. Dog blev min hustru der til imod høstens tid, da stedet blev fæstet til en ungkarl. Efter den tid har Christen „adspurgt mit brød hos Gud og godtfolk“, flere gange spurgt om sit pas, men uden frugt.

Nu søger Linde til Åbjerg ham for restancer for begge gårde. Der var sikkert intet at hente hos bonden, og sagen sluttes ikke med nogen dom.

Christen Andersen havde fået Ole Lillegaards gård i Tarp i fæste på det vilkår, at Ole beholdt den halve gård, så længe han kunne ørke den. Derefter skal Christen tiltræde også denne part med besætning. I indfæstning havde han givet 30 daler, men han fik ikke fæstebrev med det samme. I 1726 stævnedes Christen Linde ham, fordi han havde forladt gården og givet sig til at fiske, efter at han efter eget sigende havde afsagt gården.

På tinget hævder han, at da han endelig fik fæstebrevet, var det ikke efter aftalen, idet det var påskrevet, at han skulle gøre ægte og arbejde. Han forlanger nu sine fæstepenge tilbage, eller rigtigt pas, hvis sligt skulle fejle. Han ville hellere gå soldat på godset end tage mod et sted med urimeligt arbejde.

Gården var på godt 4 tdr. hartkorn, hvoraf blev svaret 2 lispund smør, 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 ørte havre, 1 skovsvin, 1 fødenød og $\frac{1}{2}$ skovvogn, og i fæstebrevet stod godt nok, at fæsteren har fæstet på livstid, så længe han svarer landgilde og skatter og *gør hvad ægt og arbejde, der påbydes*. Det er da også en temmelig ubestemt formulering af hoveripligten. Men fra godsets side hævdes, at hvad dagsgavn og anden uskift arbejde som ægt og kørsler angår, da skal han forrette det samme, som hans morbroder den gamle Ole Lillegård efter sit fæstebrev havde gjort. Dette fæstebrev var fra 1690.

Christen Andersen kan intet bevise om nogen aftale ved tiltrædelsen, og dommen lyder på, at da han har fået fæstebrev og har siddet på gården i 11½ år og nu uden herskabets minde har forladt den og gået på fiskeri, så ses ej rettere, end han straks igen „inden trende solemærker“ bør at tiltræde gården, helst som avlingen påtrænger – og sig efterdags skikke. Gør han ej dette, har husbonden magt efter forordningen „som en ulydig tjener at forfare“, hvorved hans fæstebrev bliver hjemfalden. Og skulle nogen understå sig denne fæstebonde herefter imod husbondens minde i deres tjeneste at antage, huse eller hæle, bør de efter lovlig omgænge søges og tiltales som de, der huser og hæler fredløs mand. I øvrigt får Linde regres til Anders Kast, som er Christens fader, i den tanke, at han „sønnen til slig ulydighed haver opægget“, da han har optaget ham i sin gård.

To år senere lader Linde tre fæstere dømme fra deres gårde, det er:

Esper Krog med 99 rdl. restans.

Knud Krog med 83 rdl. restans.

Knud Øegård i Husby med 59 rdl. restans.

Om de blev sat ud, kan man ikke se, men dommen fik de.⁵

Anders Jørgensen rømte 1730 fra sin gård, Sø, i Vedersø. Tre tingdage blev han efterlyst, og Linde fik tingsvidne derpå⁶

I 1732 er det *Jens Bertelsen*, der løber fra sin gård. Hans kone erklærer, at hun ikke vidste, hvor han var, ej heller spurgt til ham, mindre fået noget bud fra ham. Derimod vil hun gerne have lov til at flytte fra stedet; hendes gæld var oppe på 63 rigsdaler. Han dømmes som rømningsmand, og hun vil til Holstebro for der at ernære sig.⁷

En fæster løber bort og lader sig hverve

Dyekjær i Vedersø var ikke ligefrem et yndet opholdssted. Herfra rømte i 1731 den 19. eller 20. december fæsteren *Thomas Pedersen* med kone og børn samt nogle kreaturer og behave, blandt andet en vugge.⁸

Sagen begynder med, at landsoldat *Thomas Pedersen* eller

Thomas Fuglbjerg ved Det ribershusiske Regiment af landmilitzen i februar 1729 af C. Linde til Åbjerg fik ved en fæstekontrakt lovning på Christen Degns gårdspart i Dyekjær, som vist må have været temmelig bar at gå ind til; for der bliver lovet ham, at han til Sct. Hansdag, når han flytter ind, skal finde sæden lagt. Han skal få to gode og forsvarlige øg, der skal købes. Fra Åbjerg skal han få to køer, som er ham udvist, den ene med kalv til Valborgdag. Et føl og et ungnød står i Øegård, hvorfra han ligeledes må hente vogn, plov og harve, og hvad som ellers mangler, skal blive „ham gjort til rette“ såvel som et bord og bæk, der vil fattes, når Christen Degn bortflytter. Det lød jo meget lovende. Til gengæld skal landsoldaten svare årligt 5 slette daler 1 mark i landgilde og gøre samme hovning som hans formand.

Soldaten siger, at han ikke fik noget fæstebrev; men Linde fremlægger i retten en genpart af et sådant, som er underskrevet i august 1729. Det er dog ikke givet, at fæsteren har fået originalen overdraget, da Linde måske først ville se, hvordan det gik med ham.

Thomas Fuglbjerg var blevet gift med *Christen Dalsgårds* datter fra Alrum. En broder til hende hed *Jens Dalsgård* og lå som hvervet soldat ved ritmester Lythicaus kyradserer i Århus. I 1730 blev landmilitzen ophævet, og Thomas Fuglbjerg fik sit pas fra sessionen i Ringkøbing den 26. september. Som andre hjemsendte landsoldater følte han sig nu som en fri mand og overså som de fleste, at han alligevel ikke kunne rejse fra sin husbondes gods uden også at få pas fra godskontoret. Sin landgilde for de første to år betalte han efter sit eget sigende, men for 1731 kneb det ham, og hr. Linde skal have truet ham med, at han som andre fra godset kunne komme en tur til fæstningen Fredericia som geworben soldat, hvis ikke han betalte.

Påvirket af konens broder, rytteren Jens Dalsgaard, besluttede Thomas at lade sig hverve som rytter. Det foregik på den måde, at Jens i efteråret 1731 fik svogerens soldaterpas med sig til Århus til forevisning for regimentet. Om Thomas selv

var med i Århus, kan man ikke se, men hans indskrivning fandt dog vist sted i Ringkøbing, hvor vagtmester Willer lånte ham så mange penge, at han kunne få landgilden for 1731 betalt. Thomas har nok derefter været i Århus for at blive påklædt.

Jens Rytter havde efter høst gået en tid hos Thomas og blandt andet hjulpet ham med at tærsk korn, der blev solgt. Desuden var der skaffet nogle får af vejen samt nogle andre småting. Da dette var besørget, forfattede vagtmester Willer en opsigelse af gården i Dyekjær, hvori der står, at Thomas nu har ladet sig hverve som rytter. Han havde ikke mere lyst til at slæbe som en trælbonde, da han allerede har sat sine fattige midler til i gården, fordi han aldrig har modtaget den besætning, som blev ham lovet. Ej heller har han fået fæstebrev eller kvitteringsbog, „desårsag jeg på min ritmesters vegne og til kongens tjenestes befordring hermed opsiges og frasiger Thomas Fuglbjerg den sted i Dyekjær intet efterdags dermed sig at befatte“.

Opsigelsen sendes til Åbjerg med to mænd, hvoraf den ene var fra Sønderbygård i Hee og broder til Christen Lauridsen, der også var rytter og Jens Dalsgaards kammerat og hjælper i denne vigtige sag. De to mænd, Niels Knudsen og Ole Lauridsen, afleverede opsigelsen til godsejeren på Åbjerg. Man ved ikke, hvordan C. Lindes temperament udfoldede sig, men han sagde til Ole, om han ville sige til Thomas om at komme op til ham på gården, så skulle han nok hjælpe ham ud af den knibe.

Ole gik også til Dyekjær og sagde til Thomas' kone, at husbonden ville hjælpe Thomas fri for det ryttervæsen. Han sad og røg en pibe tobak og talte med hende. Hun sagde da, at hendes mand var ikke hjemme, og hun ville ikke blive ved stedet, og kort tid efter forsvandt hun med vugge og barn, en kiste og noget sengetøj. Hun blev hjulpet væk af de to ryttere Jens og Christen en afstenstund. Hendes nabo *Niels Dyekjær* kørte hende på vej. Han havde været lidt betænkelig derved, men rytteren sagde, at da gården var op sagt, var alt i orden,

der var ikke noget at risikere. Han fik dog senere en bøde på 20 daler for sin venlighed.

Jens Rytter låsede døren og leverede nøglen til en anden nabo. Der gik nu bud til gården, at Thomas var forsvundet, og der blev straks sendt folk til gården for at optegne, hvad der var tilbage. Det viste sig, at der var nogenlunde, hvad der skulle være. Der blev selvfølgelig også sendt folk ud for at opspørge de forsvundne, og der fik man ret hurtigt Dalsgård i Alrum i søgelyset.

Foreløbig gjaldt det dog om at få bonden ud af kløerne på ritmesteren i Århus. Linde satte sig og skrev til ham. Vagtmesteren fortalte siden, at brevet havde været meget høfligt, og at Linde skulle have lovet ritmesteren tre karle for Thomas Fuglbjerg. Dertil skal denne have svaret, at havde han tre karle så dygtige, så kunne han lade den ene få Thomas Fuglbjergs sted, og så ville han skille ham ved de to andre, om han ville være af med dem. Til vor bekendt, Christen Andersen i Tarp, sagde vagtmesteren også, at sidst han var i Århus, havde han hørt en forordning om, at den bonde, som ville være rytter, måtte lade sig hverve uden forhindring af proprietæren, og at den rytter, der ville være bonde, kunne give sig dertil, uden at officererne måtte hindre dem deri.

I rytteruniform havde Thomas Pedersen i juletiden været hos sin svigerfader i Alrum sammen med de andre ryttere og deres vagtmester, muligvis for at skaffe hans kone og barn bort. Når sådanne folk var til stede i småflokke, var de lette at opspørge, og Lindes udsendte mænd fandt da også frem til dem. De gik ind og ville have Thomas Fuglbjerg med til Åbjerg. Han sad på bænken mellem vagtmesteren og Jens Dalsgaard, og manden i gården stod ved den anden bordende.

Som fører for Åbjerg-mændene gik Jesper Ladefoged forrest, og han gik lige hen til bordet, bøjede sig frem og ville tage Thomas. Det lykkedes nu ikke; man var ikke længere på Christen Lindes gods, og der blev spurgt, om de havde en dom at vise over Thomas, og det havde de ikke. Christen Dalsgaard gik så frem og sagde, at han ville ingen gevalt

have, men de måtte gerne sidde ned og snakke. Det følte Jesper Ladefoged dog ingen større lyst til, havde han haft overmagten, havde besøget fået et andet udfald. De måtte vende tilbage, skønt de var væbnede med bøsse, pistol, stager og kæppe.

På den første tingdag i det nye år stod ridefoged Verner Ellerup fra Åbjerg frem og lyste efter Thomas Fuglbjerg. Kom han ikke frivilligt tilbage, skulle der tages rømningsdom over ham. Der skulle lyses tre gange, og medens dette stod på, var Linde ikke uvirksom.

Kunne han ikke få fat i Thomas på anden måde, så måtte han selv prøve. Han fik nu hjælp af sin broder Caspar Linde på Staby Kærgård. Denne mand var også kaptajn, og de besluttede at overrumple rytterne. Den 21. januar sent om aftenen drog de to brødre Linde med ridefoged Ellerup og Jesper Ladefoged af sted i spidsen for en stor skare karle og sammenkaldte bønder, i alt en snes personer, fuldt væbnede.

Det havde været frostvej, så da de kom til Stadil kirke, satte de vognene der, og flokken gik nu til fods over isen til Alrum. Det var over midnat, og som en flok røvere nærmede de to kaptajner og deres mænd sig Christen Dalsgårds gård. Nu skulle det store kup gøres. Folkene blev fordelt omkring salshuset for at stå vagt, at ingen skulle slippe uset bort i nattemørket. Pludselig blev der nu banket på vinduer og døre og råbt, at de skulle lukke op. Christen Dalsgård stod op af sin seng og åbnede døren for de fremmede. Han blev nok ikke synderlig overrasket, da han fornam, at det var hans svigersøn, de spurgte om.

De to herremænd ville have lys, for der var en skriver, som ville skrive noget. Da de fik et lys tændt, kunne dalsgårdmanden se, hvem han havde for sig. Herremanden fra Åbjerg spurgte brøstigt, om Thomas Fuglbjerg var i gården; men der blev svaret nej. Nu blev huset undersøgt fra ende til anden. Den store fisk var imidlertid sluppet af garnet, men i en seng fandt Linde en af de mindre, rytteren Jens Dalsgaard, som fik ordre til at stå op og trække i tøjet.

„Jeg stod op, klædte mig i min mundering: kjol, vest og hat og bandt min pallask ved siden af“, fortæller han.

„Ingen arresteret mand må drage gevær!“ råbte junker Linde og tog fat på pallasken.

„Hvorfor er jeg arresteret?“ spurgte rytteren.

„Fordi du er en lediggænger!“

„Jeg er ikke lediggænger, jeg har ritmesters tilladelse til at besøge mine forældre; vil I give mig tid, skal jeg skaffe jer mit pas at læse“.

Junker Linde ville ikke give tid, for passet lå desværre i Hee hos Jens' kammerat, Christen Lauridsen i Sønderbygård, og skulle det hentes nu, så kunne det let blive op ad næste formiddag, inden de kom af sted fra Alrum, og denne forretning skulle helst ikke tage for lang tid.

„Bind ham“, sagde Caspar Linde, men rytteren bad om, at de skulle lade ham være løs, han skulle nok følge dem, og så gik de ud i nattemørket uden at sige farvel og tak.

Da de kom over isen til vognene, ville de have bundet ham til vognen, men også denne gang slap han for båndene, og ved daggry kom de til Åbjerg; fangen blev jaget ind i „en mørk hule under jorden, hvorhen straksen blev hent og til mig indbåren *et jern med stang, som kaldes en springer*. Den vel-ermeldte Christen Linde selv med egen hånd først lagde på mig, nemlig om min højre ben og skød stangen igennem. Så kom en af hans tjenere, Niels Skræder, som gjorde resten klar og satte den anden *knue* om den venstre ben, skød stangen for og slog en stor taskelås derfor, hvormed jeg i denne fængsel blev i 29 samfulde dage“. Dette fortalt med rytterens egne ord.

To gange i døgnet fik han lov at komme ud på naturens vegne. „Da mig straksen udenfore opvartede 3de af mons. Lindes karle og den ene med en ladt pistol i hånden“. For at være på den sikre side får Linde af retten udstedt en arrest på karlen. Det skete ganske vist med en af hans tjenere, Jørgen Holm, som sættefoged; men med den i hånden kunne Linde

nu i en måneds tid holde rytteren indespærret og tøjret i springeren, arresteret som løsgænger.

I god ro og mag fik Linde nu dom for, at Thomas Fuglbjerg var en rømningsmand, der skulle betale processen og desuden 2 rdl. 5 mrk., som skyldtes af gården i kgl. skat. Niels Dyekjær blev dømt til at betale en bøde på 20 daler, fordi han havde kørt med sin nabokone og hendes barn den dag før jul. Christen Dalsgaard blev derimod frikendt for anklage for at have huset og hælet sin datter.

Imidlertid var der gået bud til ritmesterens regiment i Århus. Og efter at generalen havde sagt god for Jens, kom han da ud af hullet og fri af springeren. Men nu blev der anlagt sag imod herremanden af Jens' ritmester, og Christen Linde har nok følt, at han ikke havde nogen god sag. Han søger efter bedste evne at forplumre sagen, blandt andet ved at holde sine bønder borte, da de blev indkaldt som vidner, og det sidste, som findes i tingbogen om den sag, er en dom over de udeblevne vidner af Åbjerg gods. De blev idømt at betale hver for sig 10 lod sølv til kongen og lige så meget til sagsøgeren. Linde har sikkert søgt og fået forlig.

Christen Bred i Husby⁹

Christen Bred var fisker. Han skulle af sit sted yde lob, gå ærinder. I vinteren 1733 skulle han et lob til Mariager med et brev. Han protesterede, det var alt for langt, og hans kone gik og ventede sig. Nej, skulle han løbe så langt, kunne han ikke give så meget i landgilde. Indkaldt for retten faldt der dog ro over ham. Hans sted var blevet synet, og det var som regel optakten til noget værre. Der faldt ingen dom den gang.

Året efter er det igen galt med ham. Han havde da sidst i maj fået følgeseddel til at gå med fiskevognene til Ribe marked, og nu skal han af sted. Han skriver til retten, at han godt nok sidste vinter var søgt til hans fæstes fortabelse; men for hans skyld til husbonden, havde han nu overladt denne al den fisk, „han af havet i indeværende år kunne bekomme, enten det blev lidt eller meget, for dagsprisen“. Det er forårsfiske-

riet, der er tale om. Der var 7 snese og 15 store fisk, der efter prisen 5 mark snesen kunne være 6 rdl 2 mrk 12 skll, og skyldte han mere til husbonden eller til andre, skulle han nok betale af sin sommerløn. Han skulle formodentlig til folkemarked i Ribe. Han rejste.

Var der da noget galt? Jo, der var som antydnet flere kreditorer, og nu begynder de at rives om de 7 snese og 15 fisk, der endnu hængte på stejlerne. Længe før fisken var skiftet, havde Chr. Linde nedlagt forbud mod, at den blev indlagt hos *Mads Olesen* i Grem, den lokale matador, som Bred selvfølgelig skyldte penge, og nu var det så uheldigt, at manden boede på Rysenstens gods, under Udstrup. Da Linde havde skikket bud til denne mand, at han nedlagde forbud mod, at Christen Breds fiskelod blev solgt, sagde Olesen, at så måtte Linde stå inde for sin bondes gæld. Linde havde udskikket folk til at føre Breds fisk til *Simon Krogs*; men da de kom til Husby og spurgte om Breds fisk, blev de af nogle indviede, som nok vidste bedre, vist til havet, og der var ingen fisk; de var allerede hos Mads Grem og hængte på hans stejler.

Det er klart, at sådanne kunstner opirrede Linde. Han forlangte nu Bred dømt fra fæstet og fisken sig tildømt. Så kunne Mads Grem gribe i sandet. Lindes sagfører siger ligefrem, at det er ikke så meget Bred, man vil efter, men den uforskammede Mads Grem. Det skulle han måske ikke have sagt, for dommen kom kun til at lyde på, at Linde skulle have fisken, men spørgsmålet om fæstets fortabelse måtte stå hen til senere. At så Vilhelm Helt, ridefoged på Udstrup, og Jørgen Wolium, ridefoged på Åbjerg, fik resten af sommeren til at gå med gældssagen på bøndernes vegne, vedkommer ikke os. Det fremgik af dommen, at Christen Bred selv havde kørt sin fisk op til Mads Grem. Den stakkels mand havde været under dobbeltild og var stukket af fra kreditorerne. Han var endnu ikke kommet hjem, da den sidste dom faldt. Den lød på, at Bred skulle betale gælden til sine kreditorer inden 15 dage. Det drejede sig om godt 7 rdl, og vi må vel så håbe for Bred, at han den sommer havde tjent en god løn.

Endnu en forsiddelsessag kendes. Det er *Jens Wormstrup* i Hee, der bliver fradømt sin gård i 1772.¹⁰

Sagen mod Bred var jo oprindelig om hoveriforsømmelse, en noget lignende kendes fra 1750. Det er to bønder af Huug, der tilsammen udgjorde en vogn, og den mand, som efter lodtrækning skulle køre, blev syg; det sagde de da. I retten kunne de jo godt indse, at de havde været lidt uforskammede; for den raske kunne have taget turen. De havde nemlig lidt restance begge to, og da der blev rørt ved dette, var de ikke længe om at bede det nådige herskab, fru Birgitte Kaas, om forladelse. De skyndte dem at betale, og så slap de.

Christen Linde og soldaten

Soldaten var *Christen Nielsen* i huset ved Vedersø kirke. Han havde en ko, hvilket var en nødvendighed for en husholdning på de tider. I 1724 havde Chr. Linde pantet koen for skat og restance, han havde oven i købet ladet den fjerne og sætte ind til Mads Tarp og mærke med „sit brænde“. Her stod den sammen med flere „brændte“ køer af Mads’.

Første påskedag om eftermiddagen kom junker Linde ridende af gården med sin tjener, der på god holbergsk vis hed Henrik. Soldaten stod uden for sit hus og så dem komme. Den velbårne herre kom i stiveste stads med tjeneren i ærbødig afstand. Jeg ved ikke, om soldaten tænkte på den fattiges eneste lam, eller blot på den mælketår, hans kone nu stod og manglede så hårdt. Måske så han bare rødt i al almindelighed, da de fine ryttere kom adstadigt ridende op imod Bjerregård.

Han tog sin stok og løb hen mod dem og forstyrrede rent det fredelige påskebillede. Junkeren skulle oven i købet hen til Østertoft og se til sr. Thomas Pedersen, der var syg og sengeliggende.

Lad os høre, hvordan Henrik fremstillede begivenheden: „—blev jeg var, at én kom løbende efter mig og pustedes, og da jeg så mig om, var det Christen Nielsen soldat, som da var alt ved mig og bød mig god dag. Jeg svarede: Gud være med jer! Så gik han lige om side med mig. Jeg spurgte ham, hvad

han ville; han svarede intet. Jeg spurgte videre, om han ville tale med Junker. Han svarede med vrede: Nej, såmænd vil jeg ej; men stammede derhos, som han ville sige noget og vidste ej, hvad det skulle være. Endelig sagde han: Jeg hører, de har brændt min ko!

I det samme vendte junker sin hest og spurgte, hvem jeg talte med. Da sprang Christen med vred hu hen imod junker, slog med sin kæp og sagde: Jeg hører, I har brændt min ko! Junker svarede: Siger I mig dette. Da truede han atter med sin kæp og sagde med mange vrede miner: Jeg skal minsæl tage den på kongens vegne. Da sagde junker: Ja, tag den, om I lyster, men I skal tage den med svedne fingre! Soldaten råbte: Jeg skal tage den, jeg har ikke stjålet den, og jeg vil se, hvem mig det forbyder; jeg tjener kongen for en karl, og jeg skal tage den for eders næse. Er I husbonden på Åbjerg, da er I ej konge for landet! Og han truede meget med sin kæp og slog frem og tilbage for junkers hest, og han kom alt nærmere og nærmere.

Så drog junker sin hirtzfænger og bad ham holde sin mund og lade ham have fred på vej og sti. Havde han noget at tale med ham om, da vidste han, hvor han boede. Så truede Christen mere og mere og sagde: Mød mig på Kolding bjerg, der skal jeg møde eder som en karl, med flere uhøflige ord, som jeg ej kan erindre. Da stak junker sin hirtzfænger ind, flyede mig den og steg af sin hest og bad Knud Bjerregård, som stod ved sin husende, at han skulle være vidne, hvor voldelig han blev overfalden af denne karl, hvilket junker havde sagt en gang før, inden han kom af sin hest, den tid Christen kom ham så meget nær.

Som nu Christen truede endnu med sin mund og viste sin kæp, som han endelig på det sidste stak under sin højre arm, greb junker til samme kæp og sagde: Slip den kæp! – Nej, så minsæl gør jeg ej. – Vil du holde din mund! Da sprang han til side og sagde: Nej, og gentog sine ord om, at han ville tage koen og se, hvem der ville forbyde ham det. Da rakte junker ham sin hånd og sagde: Der har du min hånd på, at du må

tage den, om du vil, jeg taler her hverken om dig eller din ko, men om din opsætsighed og voldelig medfart imod mig på alfar vej og sti, og hold nu din mund; men som han endnu truede, da greb junker hans kæp, tog den fra ham og vendte sig mod sin hest. I det samme sprang Christen til og tog junker bag hans skuldre, rakte frem over efter sin kæp, hvorpå jeg slap hestene og sprang til og tog Christen fra junker. Thi jeg så, at han bagbukkende havde angrebet ham, som ikke kunne redde sig løs fra ham uden hjælp. (I øvrigt sagde Knud Bjerregård, at Henrik gav soldaten et par slag over ryggen med kården eller hirtzfængerens i balgen). Derpå gik junkeren til sin hest, som jeg havde sluppet på agrene, mens han sagde: Jeg taler nok med dig på et andet sted. Det tog lidt tid, inden han kom på hesten, da tømme var trådt lidt i stykker. Da gik jeg til Christen og tog en plejl fra ham, som han havde taget ved gården og stod og truede med. Men Christen greb et stykke vognhjul og råbte: Kom an, I skal finde en karl for jer!

Jo, Knud Bjerregård kunne ikke andet end sige ja, sådan omtrent var det gået for sig. Anden påskedag gik Christen Nielsen og en anden soldat, der hed Peder Vodtkjær, hen og hentede koen. Dennes ophold i hjemmet ved kirken blev dog ikke af lang varighed; thi den blev sat i pleje hos Christen Jensen, Bjerregård, som, da han så, at den var brændt, ikke turde have den. Han trak den tredje påskedag ned på herregården. Efter denne rosomme påsketid måtte soldaten ydmyge sig og krybe til korset. Der faldt ingen dom, herremanden havde jo sejret.

Hvis Henrik ikke havde været så gesvint, havde Linde dog nok fået nogle rap. Demonstrationen med at række tjeneren kården var nok beregnet på det tilstedeværende publikum. Hjemme i gården brugte han rask væk næverne eller kæppen. Det måtte *Kirsten Bundgaard* fra Staby sande, da hun nogle år senere rendte fra gården, efter at husbonden havde sat sit blå stempel på hendes ryg og arme i form af striber og pletter. Linde sendte selv feltskær Gerrit for at syne pigen, og han

kunne nok se mærkerne, men hun havde da ikke fået hverken i hovedet eller på lemmerne, hvilket den lærde mand efter loven har anset for formildende omstændigheder.

Offentligt tilbud om fæste

Det kneb til tider med at skaffe fæstere, og det skete, at der på tinge blev udbudt gårde og ejendomme i fæste. Således måtte Lindei 1733,¹¹ da han manglede fæstere, udbyde Jens Bertelsens gård i *Kirkeby* i *Vedersø* „for en meget tålelig afgift og sædvanligt arbejde“. Samtidig udbydes et sted i *Vesterby* i *Hover*, der skatter af hartkorn 0.1.2.1, vil nogen fæste, skal han forundes bygningstømmer til et hus og frihed for et års landgilde og skatter.

Med og uden pas

På Åbjerg kneb det i lighed med andre steder med at holde rede på de unge karle. Allerede i 1707 i Obelitzernes tid¹² var det galt. *Else Jensdatter* i *Krog*, der sad i et uskift bo, lod således sin yngste søn gå ud i den vide verden for at søge sit brød, da hun ikke syntes, at hun kunne føde ham; men hun troede da nok, at han kom igen. Hendes ældste søn, *Peder*, var desværre også blevet væk. Han var blevet sendt til *Holstebro* marked med en hest, og siden havde ingen set ham. På samme måde var *Lars Nielsen* af *Trankjær* forsvunden. Han var efter sin faders udsagn også taget til marked i *Holstebro*, hvor han skulle købe sig noget til klæder. Han var der bleven lejet til at drive „noget cre“ sønderud, og så var han væk. Både de to enkesønner og *Lars* blev dømt som rømningsmænd.

En ung mand, der hed *Peder Kjær*,¹³ havde i to mænds overværelse lovet at komme til Åbjerg inden sidste påske for at fæste en gård; men det blev maj, og han kom ikke. Nogle sagde, at han tjente i *Lemvig*, andre at han var på *Gudumkloster*, og lige galt var det. Han blev nu efterlyst og fik varsel om at komme hjem.

Linde havde fået en sagfører fra *Holstebro*, *Debortle*, til at

føre sagen imod Gudumklosters nye ejer, Mads Staby, som ikke var så let at have med at gøre. Og han fremlægger nu Åbjergs fæsteprotokol, hvori der var indført en slags kontrakt om forholdet, og hvoraf det fremgår, at den unge mands morbroder, Christen Jensen i Bjerregård, samt hans broder, Jens Bjerregård, var hans „trygge forlovere“. Kontrakten var oprettet i oktober 1733. Der havde været tale om en bestemt gård, men den fik han dog ikke. Senere var da andre gårde kommet ind i billedet, men Peder Kjær og Linde kunne ikke enes om betingelserne, og så „traf han et ny opbygget hus i Gudum“, som var beboet af hans broder, der lå og fiskede med pulsvåd under Venø. Her boede Peder, men det halve af tiden tjente han i Lemvig. Dermed var sagen oplyst, og Linde fik tingsvidne på det passerede. Nu kunne han nok få manden hjem.

I 1736 blev *Jeppe Nielsen* borte ud over sin „forlovs tid“. Han blev dømt som rømningsmand.¹⁴

Baltzer Debortle eller de Bortle var blevet ridefoged på Åbjerg, men det gik kun et års tid. Så stak han også af – uden pas. Og han glemte at gøre sit regnskab op. Ved Mikkeltide 1735 havde han fået et halvt års løn, 15 rigsdaler, og ved Mortensdags tider var han sidst på gården. Der var tale om nogle skattepenge, som han ikke havde gjort rede for, og så var der noget med et skifte efter en jomfru Lange i Holstebro, som heller ikke var helt i orden. Også her nøjedes Linde med et tingsvidne.¹⁵

Også under kaptajn Halchus hører vi om undvigelser, først er det hans røgter, som rejser med følgeseddel „ad sønden“. Han kom ikke igen, skønt han, lige før han rejste, var bleven smedet i hymens lænker. Også et par fripas blev udstedt af Halchus, det skete året før stavnsbåndet blev løst.

Og så til sidst en lille sorgmunter historie. En bondekarl ved navn *Jens Knudsen* havde fået en følgeseddel om efteråret 1782, og på den stod, at han årsdagen efter havde at indfinde sig på Åbjerg. Det gjorde han også. Den 26. september var han der; men følgesedlen havde han ikke. Ridefoged Jens

Vedersø stirrede på ham: Har du ingen følgeseddel, har du intet pas!

Jo, se! Et pas havde han godt nok, men ingen følgeseddel. – Lad se! Og så fremtog Jens Knudsen af sin lomme et stykke papir, som han omstændeligt foldede ud. Med et suk rakte han det til fogeden. Ja, det var rigtignok en køn redelighed, dette her; men han vidste da med sig selv, at han var så uskyldig, som han kunne være. Han var falden i røverkløer, ja han var. Det var sikkert og vist.

Passet var et *soldaterpas*, der var udstedt i Rensborg af general Gersdorff, chef for Det møenske geworbne Regiment til fods. I passet stod, at Jens var 21 år, 2 hamburger alen $2\frac{1}{4}$ tom lang, blondt hår og blå øjne, af proportion køn af skuldre og ben, og at han måtte ernære sig ved bondearbejde fra udstedelsesdagen den 22. juni 1783 til 28. maj næste år.

Jens måtte nu for retten fortælle sin sørgelige historie. Han var kommet til Rensborg og havde fået arbejde ved gravning af en kanal. Han kom til at bo i en kro en mils vej fra byen sammen med to brødre fra Flensborg-egnen. De var begge soldater ved det nævnte regiment, og de havde orlov til arbejde. Da de tre havde arbejdet i nogen tid ved kanalen, ville brødrene ikke være der længere, men nordpå, og Jens ville med. Han var ikke så glad ved at være et sted, hvor han ikke kunne forstå sproget.

De ville rejse en søndag. Værten havde fået Jens' tegnebog med hans følgeseddel og en rigsdaler. Om søndagen skulle værten til kirke, hvorfor Jens fik tegnebogen, som han lagde fra sig på bordet, mens han gik ud i gården for at ordne noget, som han skulle have med; men da han kom ind, var tegnebogen borte, og hverken soldaterne eller krokonen vidste, hvor den var. Det sagde de da. „Skønt de to musketerer tilforn både havde set og læst hans pas“, så søgte de nu at overtale ham til at blive soldat; men da han ikke godvillig ville det, så udbrød de med trudsler imod ham, at siden han ikke havde noget pas, så skulle han være soldat, hvem der så end var hans husbonde, og ville han ikke med det gode, så

ville de leje en til at hjælpe dem og så føre ham med magt til Rensborg.

De to havde tidligere banket ham, fordi han havde krævet dem for nogle penge, de skyldte ham. Nu truede de ham, og så sagde de, at ville han gå frivillig, så skulle han få 20 daler i Rensborg, ellers slæbte de ham derhen, og så fik han ingen penge, men skulle dog være soldat. Og så fik de ham da til at rette sig efter deres vilje. Han følte sig som i et fremmed land, var ikke i stand til at bede nogen om hjælp, og kunne følgelig ikke vente sig nogen hjælp. Og så blev han da musketer ved det mønske.

Kaptajn Halchus fik nu et tingsvidne på, at Jens var hans gods tilhørende, og at han var truet og narret til at lade sig hverve. Med dette i hånden ville han da prøve på at få Jens ud af de geworbnes rækker og hjem til det rare Vedersø.

Udstrup under Rysensten

Rysensten, det gamle Bøvling slot, blev i 1664 overdraget til general Ryse, der senere fik godset gjort til et friheriskab. Fra lenstiden hørte en hel del gårde i Ulfborg-Hing herreder ind under godset. I 1669 blev Udstrup gods købt og lagt under Rysensten, og fra denne gård styredes godset i vore herreder. Skønt det gamle strøgods hørte under Rysenstens birk, træffes Udstrup-godset ofte i herredernes tingbøger. Restancelisterne læstes dog på birketinget.

Restancerne

Rysenstens restancelister var som regel meget lange, og de enkelte restancer kunne blive meget store. I 1747 havde 18 mænd i *Torsted* restancer på i alt 541¹ rigsdaler. For 11 af mændene var den over 30 rigsdaler, og de største var på over 100 rdl, mens en mand kommer igen i en lang årrække med godt 9 daler, hvilket man nok kan tage som tegn på en slags solidaritet med de andre fæstere. Man skulle nødigt være ukollegial. I 1752 står denne mand stadig med de 9 daler, mens Oluf Pedersen i S. Esp var oppe på 92, Laurs Kirk 55, Anders

Lauridsen i Abisgade 125, Søren Knudsen i Gammelby 115 og Anders Knudsen i Bondesgård på 120 daler.

Omtrent på samme tid har 18 mænd i Vinding-Vind i alt restancer på tilsammen 843 rdl, de 12 lå over 30 rdl, og de tre højeste, Christen Tjellesen i Vind på 102, Mads Svendstrup i Vinding på 113 og Niels Toustrup på 150 rdl.²

Åja, sølle Vind og sølle Torsted! Javel, men de fattige egne nyder i almindelighed ikke den ære at blive de højest prioriterede, så de bedre sogne har nok været godt med også. For *Christen Bertelsen* i Vinkælder og for *Anders Lauridsen* i Abisgade gik det galt. De kunne ikke køre igennem trods stor langmodighed fra godsets side.³

Ved ridefogedskifte blev restancerne kontrolleret; men da godset var arvegods, blev de tilsyneladende ikke inddrevet ved generationsskifte. I 1792 er det samlede restancebeløb oppe på 4320 rdl foruden 24 tdr rug, 317 tdr byg, 95 tdr havre og 54 lisp smør, desuden skyldte folk ved havsiden 122 lod rav. Fem år senere blev godset solgt til udstykning, efter at Udstrup allerede i 1776 var solgt til forpagteren Jens Tang.

Andre gårdforsiddelser

Foruden mændene i de to gårde i Torsted kom også andre fra deres ejendomme i utide. I 1702 rejste *Christen Roed* fra Fjaltring og nedsatte sig i Tim, hvor han endog optræder som sagfører eller prokurator. Han blev søgt ved herredernes ret, men skød sig ind under, at han boede i Tim birk. Det hjalp dog ikke.⁴

I Moesby i Husby søgte enken *Mette Madsdatter* at skaffe en del af sin besætning og andet til side, skønt det var hende forbudt, da der var taget syn på gården „til restancers betaling“, som det hedder, og sådan noget kunne hun jo ikke komme godt fra. Noget lignende fandt sted 1709 på Holmsland, hvor en mand var sat fra en ejendom. Han havde dog fået lov at blive der vinteren igennem og nyde det indavlede, men måtte ikke sælge af dyrene, hvilket han ikke kunne lade være, og så måtte han for retten.⁵

Karlene og passet

Da militsen blev indrettet, kom der også en forordning om pas. For at godserne bedre kunne holde styr på ungdommen og skaffe soldater, skulle karlene have pas fra godset, hvis de ville flytte. Det gav i de første år megen besvær, og der førtes af den grund mange indviklede retssager. I nogle af dem gælder det om at få oplyst, hvor karlen opholdt sig, da indskrivningen i lægdsrullen blev foretaget.

Således er det med *Niels Eskesen* i Rindum. Han var fra Isagergård. I efteråret 1700 kom han fra Hee og hjem til Rindum, hvor han den følgende vinter var dels hjemme og dels i præstegården hos forpagteren. I denne vinter foregik indtegningen, men da foråret kom, gav præstegårdsforpagteren ham pas, hvorefter han tog plads på Rindumgård hos Oluf Jensen. Rysensten gods hævder nu, at det pas var ugyldigt, og at karlen var hos faderen, der hørte under dette gods. Dommen lød dog på, at passet var gyldigt, da præstegårdsforpagteren ikke havde nogen privilegeret husbonde over sig.⁶

De unge karle måtte ikke flytte ind på ryttergodsernes gårde. Der var ikke mange af disse gårde på denne egn; men Peder Overgård i Nør Omme var rytterbonde. Her søgte *Poul Andersen* fra Lystbæk i Torsted hen, „ventelig for der sig at befri for militstjenesten“, som det hedder. Han havde tjent hos enken i Lystbækgård, og hun havde givet ham pas. Det var bare ikke lovligt. Retten kendte, at han skulle tilhøre Rysenstens gods, hvor han havde været, da forordningen om militsen udkom.⁷

Peder Lauridsen i Houvig var med de andre Rysensten-karle fra Holmsland på godskontoret, da de blev antegnet til indrullering, men da han skulle møde på sessionen i Ringkøbing, udeblev han. Han blev dømt at møde på sessionen. Faderen var også stævnet, da han havde huset ham, men han undgik dom, fordi Peder endnu ikke havde været til session.

En lignende sag er der fra Sønder Nisum, hvor *Jens Torup* var rejst til Fjand uden pas. Her lover karlen selv, at skønt han var rejst uden pas, skulle han nok møde på sessionen for

Rysenstens gods.⁸ Hen på efteråret samme år er det to karle, der er rejst fra Holmslands færgemand uden pas. De skal også på session.⁹

I de følgende år er der en del sager af denne art, ofte med rivninger imellem godserne. I 1711 var der strid om to karle fra Nør Omme, den ene fra Klink og den anden fra Askov. De havde begge været på godset, da indskrivningen fandt sted.¹⁰ Tre år senere er det galt med Christen Sørensen i S. Nissum, der selv mente at høre til Vosborg gods.¹¹ Senere kendes rømningssag mod *Chr. Kjærgård* i N. Omme, der undveg i 1768. Sagen er udførlig omtalt i min bog „Torsted“, side 94. Samme år lyser godset efter fire karle fra Husby og én fra S. Nissum.

Brunbjerg i Staby

Gården ejedes i tiden 1690 til 1713 af *Mads Pedersen*, som var broder til Thomas Pedersen på Østertoft i Stadil. Efter den tid hørte den under Pallisbjerg. Allerede i 1683 boede Mads Pedersen på gården, som da lå under Pallisbjerg og kaldtes en liden hovedgård. Han var en tid ridefoged på Pallisbjerg.

Straks da militsen skulle indrettes, fik Mads Pedersen kvaler med en karl, der ikke ville være soldat. Det var den 32-årige *Christen Nielsen* fra Bundgård i Staby. Skønt Mads Pedersen hævdede, at han var den eneste af lægdet, der kunne være tale om, så protesterede karlen og sagde, at sr. Mads Pedersen havde to karle, og så var der Christen Hansens søn på Toft. Disse karle ville han gerne mødes med for at „kaste“ om, hvem af dem, der skulle være soldat. Husbonden ville imidlertid ikke vide noget af sligt terningspil. Han fik også karlen til at komme til Ringkøbing til session; men tvært imod instruksen kom han iklædt en gammel sort kort trøje, et par side og vide lærredsbukser, en gammel hat, som hængte ham om ørerne. Desuden gik han så godt som barbenet, da han kun havde stumphoser på. Husbonden tilbød karlen, at han ville låne noget ordentligt tøj til ham og købe ham et par sko; men han svarede nej, han ville ikke drage i andre klæder, end

han havde på, ej heller ville han vide af skoene. Der var altså ingen udvej med ham.

Det ville være vanærende for Mads Pedersen, om karlen blev fremstillet for sessionsherrerne som en stodder, da instruksens lød på, at karlene skulle møde i deres bedste klæder. Christen fik derfor bud om at møde næste uge igen, men han sagde, at nu havde han været der én gang, og han mødte heller ikke.

Han blev nu stævnet for retten, der dømte, at han skulle møde i Ringkøbing til sessionen iklædt „grå vadmelskjortel samt strømper, sko og bedste klædedragt“, og om han udeblev lide efter forordningen om militsen, da han var indskreven for sit lægd. Desuden skulle han svare 2 rigsdaler til processen. Der var altså ingen vej udenom, han måtte „gå soldat“, men endnu hen på sommeren næste år havde han ikke fået pengene betalt.¹

Som en mindre herremand havde Mads Pedersen nok mere personlig forbindelse med sine bønder, end de store godsejere havde. Han mødte selv på tinget i Madum og talte i sine sager. Vi har også set ham i Ringkøbing på sessionsdagen. I 1702 var han personligt til stede, da der i landsoldat Christen Nielsens hjem blev pantet for 2 rdl, som denne karl skulle betale som retsgebyr i sagen mod ham året i forvejen. Samme år den 26. juli træffer vi ham igen i tingstuen i Vibholm eller Bundgård i Madum, hvor retten holdtes, for at rejse tiltale imod sin bonde, *Niels Andersen*, der i ubesindighed havde været studsig og trodsig i Brunbjergs enge. Med sin fæsteprotokol i hånden kunne sr. Mads Pedersen bevise, at Niels havde overtrådt de betingelser, som stod i hans fæstebrev, så han kunne sættes ud ved rettens hjælp.

Niels fremstod da i retten og afbad sin forseelse over for husbonden, at „han ubesindigen i hast havde talt studsige og utilbørlige ord imod sit herskab og lovede aldrig mere enten med ord eller gerning at findes i ringeste måde opsætsig“. Sr. Mads tilgav ham.

Efter Mads Pedersens død gik Brunbjerg som sagt igen til

Pallisbjerg. Men der kunne stadig blive noget at rette på gårdens bønder, når de kom til hove. Således i 1736,² da Rasmus Sørresig og hustru beskyldtes for at have udspremt det rygte om Maren Madsdatter i Bjerg i Madum, at hun en dag i sidste høst på Brunbjergs mark skulle have taget en pølse af deres madkurv. Ægteparret havde i den anledning været kaldt op på Pallisbjerg og foreholdt det utilladelige i sådan sigtelse, da det ikke kunne bevises, og Maren fik på tinget gennem vidner sin ære restitueret, med et tingsvidne i hånden kunne hun for fremtiden bevise sin formentlige uskyld i pølsetyveriet.

Staby Kærgård

Som Brunbjerg var denne gård fra gammel tid en mindre hovedgård. Sr. Madses broder *Thomas Pedersen* arvede den efter sin svigerfader amtskriver *Rasmus Andersen* til Søgård, som havde købt den i 1694. Thomas Pedersen solgte 1730 til kaptajn *Caspar Linde*, der er os bekendt som broder til Christen Linde til Åbjerg. Fra ham gik den til Pallisbjerg.

Restancer

Et par enkelte sager kendes. Således havde *Jep Pedersen Holm* i Gade i Madum samlet sig en dyngge restancer fra 1690 til 1700. I den tid havde han næppe svaret en rød øre i landgilde og arbejdspenge, men kun betalt skatterne. Da det nu også begyndte at knibe med skatterne, måtte han have sin sag for. Hans skyld var da på 58 sletdaler, 6 tdr rug, 20 ørter byg, 2 skovsvin, 2 skovvogne, 4 gæs, 8 høns og 24 hestes gæsteri.¹ Boet blev registreret, og det viste ingen særlig overflodighed på jordisk gods, men heller ikke påfaldende fattigdom, og da Jep mødte og tilstod gælden, bad han husbonden „vorde medlidende med hannem“. Han havde vist fået gården efter sin fader, og var således en mand med fremtiden for sig.

Noget værre stillet var *Jacob Kirkegård* i Madum, da han over for kaptajn Linde erklærede, at han havde intet andet end „en del små uopfødte børn“. Alligevel blev han dømt til

at betale sin restance på 24 rdl inden 15 dage eller have sit fæste forbrudt.

Karlene

Det siger sig selv, at der også var vrøvl med karlene her til Staby Kjærgård. I 1705 er det Peder Trankjær af Vedersø, der havde fæstet sig til forpagteren Villum Nybo, men undlod at komme, skønt han skulle have 8 sletdaler i løn og være skattefri.² Værre var det nok, da *Peder Mouridsen* af Madum Kjærgård i 1726 rejste uden pas.³ I 1733 strides Caspar Linde med Timgård om karlen *Anders Andersen*, der var født i åhuset i Madum på Lindes gods. Linde påstod, at Iver Bros kone i Madum havde skjult karlen, og da gården Bro hørte under Timgård, blev det ridefogeden og birkedommeren Michel Christian på Timgård, der optrådte som forsvarer for disse folk. Han beviste da til sidst, at karlen havde gået sol-dat for Ribe hospital, før militsen i 1730 blev ophævet, og slet ikke hørte under Linde, som følgelig ikke havde nogen synderlig ret til at forlange ham ind under sit gods for måske der at bruge ham til militsen, der nu igen var oprettet. Mere held med sig havde forpagter Fransen i 1753 med at få *Jens Jensen* fra Staby præstegård dømt som rømningsmand, da han var forsvunden.⁴

Køb af bondeskyld

En stor del af Staby Kjærgårds bondegods lå i Madum sogn. I 1730 købte Caspar Linde bondeskylden i Madum, halve Bundgård i dette sogn, og samtidig fik han i Madum Kjærgård Mads Nielsens og Christen Jensens bondeskyldsparter i deres påboende gårde.

Pallisbjerg

Et gammel storgods i et frugtbart og tæt befolket sogn. Gården kom 1692 under *Christen Linde*, fra hvem alle de mange Linde-herremænd stammer. Fra 1707 var det hans søn *Franz Rantzau Linde*, som i et halvt århundrede sad og regerede

med fast hånd, indtil han 1757 overgav gård og gods til sin eneste datter og hendes mand *Christen Daniel Friedenreich*, fra hvem den 1771 gik til deres yngste søn *Christen Linde Friedenreich* også kaldet junker Christen.

Restancerne

Den første egentlige restanceliste for Frans Lindes bønder er fra 1725. Der er opført restancer fra 1719 til 1725.¹ Listen er for både Pallisbjerg og Stenumgård, der også lå under Frans Linde, på 1576 rdl fordelt på 52 bønder fra Staby, 11 fra Husby, 1 fra Nissum, 1 fra Vind, 19 fra Råsted og 25 fra Idum, i alt 109 restanter. Årlige restancelister kommer der ikke. I 1758 kommer en liste med 24 navne, hvoraf 7 mødte og vedstod deres skyld. I den anledning forlangte ridefoged Christen Jensen, at de øvrige dømmes til at have deres fæste forbrudt. Da stævningen ikke indeholder noget om dette, giver herredsfogeden udtryk for, at han nok vil dømme bønderne til at betale deres restancer inden 15 dage, men skal der ske mere, må der stævnes påny.²

Enkeltstævninger eller stævninger af nogle få restanter med dom at betale eller som tillæg at have fæstet forbrudt findes der en hel del af på dette gods, ligesom der også af andre grunde er folk, der må sættes ud. Vi giver en lille oversigt:

- 1707: 1 mand dømmes at betale og fæste forbrudt – U-H tgb 30.11.
- 1709: 4 mand dømmes at betale, tgb 6.3.
- 1709: 1 mand dømmes fra fæste, ulydighed – tgb 6.3.
- 1710: 1 mand stævnes for synsvidne, gårdafklædning – tgb 21.5.
- 1718: 1 mand dømmes for rest. og bygfæld fra gården – tgb 1.6.
- 1721: 1 mand dømmes for forøvelse, fylderi osv. fra gården – tgb 30.4.
- 1724: 2 mand dømmes at betale og fæste forbrudt – tgb 3.5. og 10.5.
- 1725: 1 kvinde dømmes fra fæste for uredelighed – tgb. 11.4.25 ff.
- 1727: 1 mand dømmes fra fæste, betale eller lide på kroppen – tgb 13.8.

- 1728: 1 mand dømmes at betale restance – tgb 21.7.
 1728: 2 mand dømmes fra fæste, forsiddelse og uorden – tgb 28.4. ff.
 1733: 3 mand dømmes fra fæste, rest. og forsiddelse – tgb 19.8. og 11.11.
 1750: 1 mand dømmes fra fæste, uorden og restance – tgb 8.7.
 1764: 1 mand dømmes, restance, i mangel af betal. ud – tgb 15.2.
 1768: 12 mand dømmes, restance, tgb 15.3.
 1771: 16 mand dømmes, restance, tgb 24.4.
 1788: 1 mand sættes ud, uefterrettelighed – tgb 23.7.
 1788: 1 mand dømmes at betale, sætte gården i stand og forrette sit hoveri herefter. tgb 17.7. Det er Ebbe Pradsgård.

Til denne oversigt må føjes nogle enkeltheder. De fire mænd fra 1709 bad ydmygt, at deres husbonde ville have tålmodighed; de skulle betale, så snart de kunne. *Christen Poulsen* i Staby var samme år dømt for ulydighed. Han var tilsagt at drive stude til Skjernbro (el. Skjærmbro), men blev hjemme, fordi han syntes, at andre var nærmere dertil end han, som nylig havde været på hovarbejde. Manden fra 1721 er *Erik Adserne* i Øster Husby. Han var forhen rømt fra en anden gård i sognet og havde nu på grund af fylderi, ladhed og andre uskikkeligheder ganske forsømt sin gård, så der kun var et par helmisser tilbage; tilmed havde han revet taget af husene og brugt det til at fodre nogle af Vedersø-præstens høveder, som han havde i foder.

En af mændene fra 1724 var *Niels Jensen* af Pradsgård i Husby. Skønt han blev dømt fra gården, blev han dog siddende. Det var måske rigtigt, når han i retten fremhævede, at han havde mistet sine bæster ved en ulykkelig hændelse, ellers skulle han nok have betalt sin skat og landgilde. Derfor henstillede han det „udi husbondens egen godhed“, og denne henstilling har Frans Linde fulgt. At Niels Jensens efterkommere endnu sidder i gården, viser os, at Frans Lindes foged måske har været lidt for rask til handling, men at herremanden skønnede ret, da han lod Niels Jensen sidde.

Damen fra 1725 var *Johanne Jensdatter* fra Gielstrup. Hun

havde efter sin mands død rensat ud i besætningen og bortført alt indbo samt ladet gården forfalde. På den måde var hun kommet til at skylde godset 70 rdl. Det var måske ikke nogen imponerende kapital. Men skønt dømt til at betale „inden 3nde solemærker“ kom hun ikke frem med det forvarede gods. Hun blev endog dømt til at hensidde i spindehuset, til gælden var betalt, da hun ikke havde noget at betale fortæring med i fængsel. Hverken Johanne eller godset havde synderlig hast med at opfylde dommen. Hun havde taget tjeneste ved havet som eespige og havde en kiste stående hos Jens Bro i Fjand. Både kiste og kone fik man da fat på. Kisten blev beslaglagt, og Johanne kom i Pallisbjergs arrest at sidde; men det skete først to år efter den første dom, og det hedder, at der kan hun sidde, til herskabet „hende bekvemmelig til sin sted kan befordre, siden hun ingen anden borgen kan stille“.

Mændene fra 1728 var *Niels Råsted* i Tyskiskgård og *Jens Røvning* i Årbjerg, begge to et par utiltalende individer, som, skønt siddende i ægteskab, ikke kunne holde sig fra andre kvinder, når lejlighed bødes. Niels Råsted havde været på vippen seks år tidligere, og havde da måttet underskrive en skrivelse på stemplet papir, hvori han erklærer, at han vil forbedre sig, og hvis det ikke sker, have sit fæste forbrudt, sin boslod tabt til husbonden og forlade sognet.

Også *Jens Røvnings* liv og levned havde været forargerligt. Der siges, at han tre gange i sit ægteskab har begået lejemål, og da sagen således ikke alene angik gæld til husbonden, men ære og liv, blev der udmeldt otte meddomsmænd. Disse nægtede dog at fungere, fordi kun to lejemålssager var attesteret. Herredsfogeden afsagde da alene dommen, der blev hård nok endda. Den kom til at lyde på betaling af gælden, afståelse af fæstet samt at rømme landet (ej alene sognet) for sit ugudelige levned, dertil bøde til herskabet efter yderste evne. Han må fængsles, hvis herskabet vil, til han udreder skylden.

Det sidste punkt af dommen kan vi kontrollere, fordi Jens hurtigst muligt søgte at forvare så meget som muligt. Han havde således fået sin kone installeret i Skovgård i Ulfborg

med noget gods. Her fandt Lindes foged, Baltzer de Bortle, hende, mens Jens var taget til marked i Tim. Fogeden og hans mænd tog straks til samme marked og fangede ham. Vel hjemkommen til Pallisbjerg blev Jens Røvning indsat i arrestkælderens, hvoraf han dog efter to nætters forløb brød ud, og så løb han sin vej.

Jens Vejgård i Østerlund i Idum havde i 1750 banket sin nabo, *Christen Ræv*; de havde udlagt en lyngager til fælles fædrift, som Chr. Ræv brugte denne sommer, og nu kom Jens hjem fra Holstebro en dag i mørkningen og ser Christen stå og sprede noget fra hans møgvogn, mens hans plag stod i tøjr på lyngageren. Jens spurgte, hvi han havde sat plagen der på ageren, og han tog i tøjret og ville flytte den. Christen tog også i plagens tøjr, og så kan vi tænke os til resten. Ræven fik klø, og så blev Jens for dette og nogle opsamlede restancer sat fra gården.

Fjorten dage før forordningen om stavnsbåndets løsning blev læst på Ulfborg-Hing herreders ting, stod *Ebbe Pradsgård* og hans kone på tinget og anklagede *Laust Ladefoged* på Pallisbjerg for den behandling, han havde givet Ebbes kone på hovmarken. Sagen var, at Ebbe havde sendt sin søn til hove at sprede møg. Derover blev ladefogeden utilfreds, han sendte drengen hjem med det bud, at der skulle komme et voksent menneske. Ebbes kone, Karen Andersdatter, tog så greben og gik at sprede det Pallisbjerg møg med umildt sind. Da Laust Ladefoged kom i nærheden af Karen, opstod der klammeri om dette hovarbejde. Karen hævdede greben og ladefogeden sin stok. De fik fat på hinanden og tumlede omkuld på én gang. Her lå han over hende, og de sloges en kort stund, indtil de rejste sig og gik fra hinanden. Hun var blodig i ansigtet, og han sagde, at hun havde revet mange hår af hans hoved. Det er klart, at Ebbe straks måtte gå til husbonden for at klage. Men der kom han til den forkerte. *Ritmester Irmiger*, som da havde gården, rykkede ham i håret og forlangte, at han skulle gøre sit hoveri, hvilket Ebbe ikke gerne ville på de betingelser.

Dommen over ladefogedens og konens slagsmål lød på, at

Ladefoged Laurids Danielsen og Karen Andersdatter hver for sig til de fattige i Staby bør betale 4 mrk. Desuden skal hun bøde en lignende sum til justitien, fordi hun havde været for mundkåd.

Ebbe, der var anklaget at have sit fæste forbrudt, fik en mild dom. Han og konen havde faktisk været ulydige mod husbonden. Dommeren skønner dog, at hans restancer for største delen var betroet gæld for skatter og landgilde og overladt korn, og gælden for mangel på besætning og bygning var kun lille og delvis forårsaget af misvækst og uheld, „der er nok til at forringe en bondes kår, hvor påpassende han end er“. Ebbe skulle selvfølgelig betale sin gæld, han skulle inden otte måneder istandsætte sine huse, og så skulle han give 4 rdl 12 skil som erstatning for det forsømte hoveri og for fremtiden ikke forsømme det pligtige arbejde.

De undvegne

Det skete at fæstere løb fra det hele, som vi tidligere har set. I 1713 er der *Erik Adersen*, som vi allerede har stiftet bekendtskab med. Seks år senere løb *Jacob Pedersen* fra halve Bundgård i Staby og „sin trolovede kieriste“ og blev dømt som rømningsmænd.³

Mens der for fæsterne kunne være flere motiver til rømning, så var det for ungdommen som regel soldatervæsenet, man frygtede. Det er klart, at sådan var det med *Jens Jensen* i Moesby i Husby. Frans Lindes ladefoged siger, at han havde været på Pallisbjerg og der ladet sig indskrive til soldat, og *her blev hans hår klippet ligesom andre soldaters*, når de blev indskrevet. Han blev dømt til at lide som en bortrømt soldat.⁴ Her er en liste over dem alle:

1707: Jens Jensen, Moesby i Husby.

1711: Mads Nielsen Bjerre af Husby – U-H tgb 1.7.

1713: Jacob Andersen af Stråsø, Vind – tgb 26.4.

Jacob Bertelsen af Nørgård i Idum – tgb 26.4.

Christen Jensen af Idum – tgb 22.10.

- 1724: Anders Jensen af Moustesgård i Staby – tgb 8.10.
Laurids Madsen, født i Vedersø – tgb 17.1.
- 1730: Anders Andersen Kamp af Sønder Nisum – tgb 11.10.
- 1736: Christen Sørensen af Husby – tgb 16.5.
Jeppe Nielsen af Staby – tgb 8.8.
- 1753: Jens Jørgensen af Kytterup i Ulfborg.
Jørgen Jørgensen af Dystrup i Ulfborg.
Johannes Byrgesen af Kytterup i Ulfborg
Niels Jacobsen af Sønderby i Staby.
Christen Christensen af Bundgård i Staby.
Niels Jacobsen af Kirkeby i Idum.
Anders Jacobsen af Kirkeby i Idum.
Jens Nielsen af Gielstrup i Sønder Nisum – alle tgb 10.8.
- 1757: Erik Pedersen af Voldsted i Vind.
Søren Pedersen af Voldsted i Vind, begge under Krogsdal.
Christen Jørgensen af Tokkisdal, Staby, under Pallisbjerg.
Jens Pedersen af Juelsgård, Staby, under Pallisbjerg.
Jens Christensen af Kirkeby, Staby, under Pallisbjerg.
Peder Christensen af Kirkeby, Staby, under Pallisbjerg.
Mads Andersen Borris, Staby, under Pallisbjerg.
Niels Jacobsen, Staby, under Pallisbjerg.
Peder Jensen af Sønderby, Staby, under Pallisbjerg.
Niels Nielsen af Smedsgård, Staby, under Pallisbjerg.
Peder Nielsen af Husby, under Pallisbjerg.
Christen Christensen Kølle af Husby, under Pallisbjerg.
Søren Bertelsen af Pradsgård, Husby, under Pallisbjerg.
Jens Jacobsen, Husby, under Pallisbjerg.
Knud Knudsen af Ugelkjær, Ulfborg, under S. Vosborg.
Jens Knudsen af Ugelkjær, Ulfborg, under S. Vosborg.
Niels Jacobsen af Råsted, under Stenumgård – alle tgb 21.12.

Denne sidste række havde oprindeligt et navn mere; men bæreren af dette navn, *Anders Christensen* af Bundgård i Staby, vendte frivilligt tilbage, inden lysningsfristen var udløbet. De øvrige sytten blev dømt med disse ord:

„Som de ikke har indfundet sig, bør de som rømningsmænd anses og derfor efter denne doms forkyndelse eller forevisning straks pågribes, hvor de findes, for at blive igen hjemført til

godserne og deres fødestavn, samt for begangen ulovlig undvigelse må attraperes, den første gang straxen med vand og brød i 3 dage, men om ikke skulle være at antræffe, så aldeles at miste arv efter forældre og venner“.

Hvor blev alle de karle af? Ja, ingen vidste, hvor de holdt juleferie. Og de, der vidste noget, skulle nok holde deres mund. Måske vi får et lille fingerpeg om det, når vi hører, at i 1776 døde *Niels Bentsen* fra Stavnsbjerg i Staby 29 år gammel i Rødnæs sogn, der ligger lige syd for den nuværende grænse ved Rudbøl. Hans moder, Maren Larsdatter, var hos ham. Dødsfaldet blev meddelt af Peter Møller i Kirksbøl. Niels Bentsen findes ikke på vore lister, og da hans arvinger efterlyses, er han formodentlig ikke nogen rømningsmand. Men han er ikke den eneste vestjyde, der haves oplysning om fra Slesvig. Studier over vestslesvigske kirkebøger har for længst godtgjort, at der i stavnsbåndets århundrede skete en ret livlig indvandring fra Vestjylland til Vestslesvig, og vi tager næppe fejl, når vi formoder, at en stor del af de bortrømte karle også fra dette gods er gået over Kongeåen, selv om de næppe er kommet over ved Gredstedbro.

Køb af selveje

Et par gange skete det, at Pallisbjerg gods erhvervede selvejergårde. I 1709 er det Bertel Lassens del af Pradsgård i Husby. Christen Pedersen i Sand, Husby sogn, afstod 1733 sin gård til en søn. Frans Linde havde herlighedsretten og fremkom med et restancekrav på 22 rdl. For at sikre sønnen gården tilbød den afgåede bonde at sælge dens bondeskyld til godsejeren for at få restancen ud af verden, og på den måde gik Sand ud af selvejergårdenes række.

Nørre og Sønder Vosborg

Både først og sidst i perioden hørte de to gårde sammen. Det kan derfor næppe virke distraherende at tage begge godser sammen. *General Schwanewedes* enke, *Christence Dyre*, havde begge gårde til 1705. Så skiltes gårdene. I Nørre Vosborg her-

skede nu *familien Leth* til 1779, da gårdene blev forenet under *Christen L. Friedenreich*, efter hvis død begge gårde blev købt af brødrene *Peder* og *Søren Tang*, af hvilke den første nogle år senere blev eneejer. Sønder Vosborg ejedes efter *Christence Dyres* død af hendes og generalens arvinger, hvoraf *Catrine Margrethe* og hendes mand *Tønne Sebested* efterhånden fik hele gården, som de i 1718 solgte til *Peder Lassen* til Rødslet, hvis søn *Mads Lassen* fik den og solgte til *Frans Linde* i 1746, fra hvem den gik til hans svigersøn, *Daniel Friedenreich*, som var en af Jyllands storgodsejere. Hans søn, *junker Christen* arvede den og fik senere N. Vosborg. Gårdene var igen sammen.

Restancerne

Det ser ud til, at general Schwanewede ikke har set så nøje på, om der blev lavet restancer, men i hans sidste år og lige efter hans død blev der ryddet vældigt op i forsømmelserne, enten de nu var en følge af mindre striks opkrævning eller af bøndernes fattigdom. Måske havde begge dele været årsager til ophobningen, men da restancerne dog efterhånden blev indbetalt, så fristes man til at tro, at det først og fremmest var opkrævningen, som i generalens tid havde været lemfældig.

I 1695 ser vi bønder, der har meget gamle restancer. *Ane Christensdatter* i Nørgård i Kytterup skyldte 45 rdl for tiden 1674–81, og efter sidstnævnte år havde hun næppe betalt sin landgilde. *Jens Mikkelsen* i samme by havde ligeledes gammel skyld, idet han fra 1674–81 skyldte 90 rdl og siden aldrig helt havde indbetalt den årlige landgilde. *Jens Smedegård* havde som gammel skyld fra samme periode 84 rdl. To mænd i Refsgård havde 69 rdl gammel skyld. *Bertel Skovgård* i lige måde 45 rdl; men han mente nu selv, at det ikke kunne være så meget. Han havde dog ikke betalt noget af den gamle gæld til generalen.

Allerede to år senere er de gamle restancer øjensynligt forsvundet, og skønt de indstævnedes restanters antal da var 56,

var summerne ikke mere så store. Et par af fæsterne blev dog som tillægsstraf dømt at have deres fæste forbrudt, mens fire kunne dokumentere, at de havde betalt.

I 1705 kan *Frans Christensen* i Husted fremlægge bevis for, at fru Dyre havde tilgivet ham al hans skyld og givet ham gården fri for afgift i hans levetid på grund af, at han havde tjent hende godt. Efter den tid var der ikke mange restancer på de to gårde, hvilket måske skyldes, at der f. eks. i 1707 står som tilføjelse til restancestævningen, at de skyldige stævnes „for restancerne til godset at betale såvel som dom på deres fæste, så mange som herskabet ej vil pardonneres“. Med disse ord varsledes om, hvad følge forsømmelighed kunne medføre i fremtiden.¹ Det var S. Vosborgs ridefoged, herredsskriver Claus Tang, som formulerede denne opsang til de forsømmelige bønder.

Letherne på N. Vosborg havde heller næppe råd til at undvære de årlige landgildetilskud, langt mindre til at udlægge bøndernes skatter. Henrik Leth drev denne gård i omkring 40 år, og han fik ligefrem ord for at være en bondeplager. Han var både energisk og hidsig, altså et taknemmeligt emne for bøndernes samtale – både mens han levede og efter hans død. Han var en af de herremænd, som i folkefantasiens gik igen. I hans tid fik bønderne sikkert mere arbejde på gården end tidligere, da han anlagde et teglværk og tog ny jord ind til dyrkning.

Om Henrik Leths hårdhed og ubarmhertighed fortælles flere ting, som har været gemt i folkemindet. En gang skal han have banket en tjenestedreng til døde, fordi denne blev mistænkt for at have stjålet et par sølvskeer, der siden blev fundet i svinetønden.²

På Vosborg blev der i en periode holdt skole for Henrik Leths og andre familiemedlemmers børn, og præceptoren var som regel en student eller yngre teologisk kandidat. Han måtte ikke selv afstraffe sine elever, men skulle meddele forseelsen til hr. Leth, der så selv foretog afstraffelsen, som kunne blive

meget hård. Således kom læreren en dag med en af sine elever, som havde gjort sig fortjent til en revselse. Leth sled tre ris op på drengens ryg, og hver gang et af dem var ødelagt, så herremanden hen til pædagogen og spurgte: Er det nok? Men denne svarede hver gang nej. Sidste gang sagde den opbragte fader: Jo, nu er det nok, og nu kan I selv pakke jer på porten! Hidsigheden var gået af ham.

De stod på deres ret

General Schwanewede var vist ikke alt for nøjeregnende i sin godsforvaltning, kunne være brutal, men også i visse tilfælde helt manerlig. Om hans og fru Christences forhold til bønderne fortælles der et morsomt sagn. Der var et år i byghøstens tid eller i skyrden, som man sagde på den tid, da man skar kornet med segl, at det traf ind med stormvejr. Generalen frygtede for, at hans byg skulle blive slået af. Kornet skulle jo være fuldmønt, inden det blev skåret. Han sagde da til fru Christence, at de kom til at sende ekspresbud efter hovfolkene for at redde byghøsten. Dertil svarede fruene, at bønderne nok havde travlt med at skære deres eget byg, og de kunne ikke så godt tåle at få kornet slået af, som herskabet kunne.

For dette argument bøjede Schwanewede sig. Som bekendt havde han ord for at kunne trylle. Hans ryttere fortalte mærkelige ting om hans bedrifter i den skånske krig, da han var en af Christian V's tapreste rytterofficerer, også helt overnaturlige ting. Og det kan gerne være, at det er en gammel rytter, som har fortalt også denne historie; men sagnet fortsætter altså historien med, at da fruene ikke vil tillade sin gemal at kalde hovbønderne sammen, så siger generalen: Nå, så må jeg selv skaffe høstfolk, men skal jeg skaffe folk, så må du skaffe mad, og der kommer mange til det gilde. Noget efter kom der myldrende karle og piger ind i gården, og alle havde de seglen hængende over armen. Nu blev der skåret byg. Inden aften var bygmarken mejet, men der kom ingen til

nadverbordet. De mystiske høstfolk forsvandt lige så stille, som de var kommet.

En sådan mærkelig historie siger nok en hel del om generalen, men endnu mere om fru Christence på Vosborg. Hendes minde har bønderne værnet om. Engang imellem har de taget historien om hende frem og pudset den op, så den til sidst kom til at skinne som et kosteligt arvestykke, der skulle leve videre med den kommende slægt.

At generalens hånd undertiden kunne falde noget hårdt på en bonde, viser dog *Peder Vejlstrup*s historie. Samme Peder tjente i Husby, da hans forældre i Vejlstrup døde. Han var den ældste af børnene, og ridefoged *Peder Andersen* fik da Peder til at komme hjem for at drive gården; han skulle få lov at sidde der uden at betale indfæstning og fogedpenge, blot han ville sørge for sine søskende. Dette påtog han sig; men da hans brødre og søstre var blevet voksne, opsgavde Peder Vejlstrup gården på lovlig vis, han ville flytte til et andet gods. Derover blev generalen vred, hans daværende foged ligeledes, de hentede ham til Vosborg og satte ham i hullet for at tvinge ham til at blive fæster. Peder lod sig dog ikke bøje. Han ville ikke have fæstebrev på sin fødegård, og da generalen var død, flyttede han og fik fæste i Meldgård, hvorefter han så blev kaldt Peder Meldgård. Dette flyt fandt sted i 1697,³ og i Meldgård blev han siden årsag til en masse retssager, som ikke vedkommer denne historie.

Peder Meldgårds svoger, *Jens Simonsen*, fra hvem det halve Ulfborg folk nedstammer, havde i 1696 fået fæste på en tredjepart af gården Holm, og af dens 7 tdr hartkorn skulle han svare årligt 16 rdl i landgilde og arbejdspenge. For denne billige ydelse sad Jens nu, indtil generalen døde. Så kom ridefoged Brun i tanker om, at han sad alt for billigt, han forlangte, at han for fremtiden skulle svare lige med de to andre fæstere i gården. Det ville Jens Simonsen ikke, og han blev da stævnet til tinge. De to andre fæstere havde før tilsammen kun haft en tredjepart, mens den anden part havde været forpagtet ud. Nu havde de imidlertid fået hver en tredjepart og

fået deres landgilde reguleret, så de svarede den i naturalier, og så mente fogeden, at Jens skulle svare på samme måde og lige så meget.

Jens fastholdt de betingelser, som hans fæstebrev foreskrev, men tilbød dog at forpagte det halve af gården for 90 rdl om året. Dette tilbud blev ikke antaget, og Jens Simonsen sad siden uantastet på sin gård og formerede slægten.⁴

Et par år senere opsgav en af de andre fæstere i Holm, *Niels Mortensen*, sit fæste, fordi han blev besværet med ægtkørsel, skønt han gav arbejdspenge for at være fri for hoveri.⁵ Begge de to sidste tilfælde er eksempler på, at ny ejer – i dette tilfælde generalinden – kræver flere ydelser end det oprindelige fæstebrev indeholdt, men da fæstet var livsvarigt, blev fæstebrevenes oprindelige betingelser fastholdt. *Niels Mortensen* var blevet besværet og kunne opsiges fæstet.

En fæster i Vester Tang blev på samme tid hårdt presset af ridefoged Brun, der påstod, at han sad i sin gård uden lovlig hjemmel, det vil sige uden fæstebrev. Sagen lå således, at gården havde haft to fæstere, men nu havde *Peder Christensen* begge gårdsparter. Han havde først fået det halve af gården efter *Stefan Simonsen* og givet fæstепenge til den daværende forpagter, *Rasmus Andersen*; men da fæstепengene ikke blev betalt på én gang, fik han ikke sit fæstebrev. Forpagteren blev amtskriver og herremand på Søgård og bonden fik intet fæstebrev. En halv snes år senere blev gårdens anden halvdel øde og fæsteledig, hvorefter general *Schwanewede* gav *Peder Christensen* fæstebrev på denne halvdel på meget gode vilkår, idet han blev fri for landgilde i otte år. Da generalen var død, forlangte ridefogeden, at *Peder* skulle fremvise sine fæstebreve, da han ellers sad i gården med urette og måtte fæste påny. Fæsteren redegjorde for, hvorledes sagen forholdt sig, og skaffede attest fra den afdøde amtskrivers arvinger, der sagde, at *Peder Christensen* havde givet 20 rdl i fæstепenge af den halve gård, ligesom andre vidnede at have været nærværende, da *Rasmus Andersen* overdrog ham gården. Dommeren kendte da, at *Peder Christensen* sad i fæstet med fuld ret, selv om

han ikke havde noget fæstebrev på den ene halvdel af gården.⁶

Bønderne lod sig ikke forbløffe af deres herskabs foged. De holdt på deres ret. Havde de gyldig grund til det, kunne de opsiges fæstet og flytte til et andet gods. De jyske bønder var endnu ikke bunden til stavns. Der er noget fribårent over de fire Ulfborg-bønder. Vi træffer noget af dette glimtvis også senere. Vi har allerede hilst på Per Smed af Tim.

Fra fæstet i utide

Fattigdommen kunne dog gøre bonden ydmyg til alle tider, således med mølleren i Skærum, der i 1707 ikke kunne yde sin skyldighed til Leth på N. Vosborg. Han beder ydmygt, at man vil give ham „pas og afsked, at jeg måtte flytte med, hvis fattigdom, som jeg haver, thi jeg kender mig alt for ringe til at trætte med min gode husbonde“.⁷

Nogle fæstere afsluttede deres virksomhed ved at løbe fra det hele. Noget sådant skete næppe, uden at håbløsheden var fuldkommen, og alle veje ud af uføret syntes spærret. *Anders Kjeldsen* i Vejlstup løb også, men kom dog tilbage, og et par år efter optrådte han som stærk mand og gennembankede hjorddrengen fra en af gårdene i Holm, så han nær var blevet invalid for livstid. Undvigelsen skete i 1701.⁸

Peder Troelsen var i 1696 løbet fra Stråsøgård i Vind efterladende sig en bygfæld på ikke mindre end 69 rdl, en sum, for hvilken manda kunne bygge en mindre bondegård.⁹ En af de to fæstere i *Nør Tang* løb i 1705 fra en meget afrakket gårdspart.¹⁰ Om ham ved man med sikkerhed, at han ikke kom igen, for hans kone fik tolv år senere tingsvidne på, at hun havde opført sig skikkelig og godt, og hun sagde da, at hun ikke i disse år havde hørt eller set noget til sin bortrømte mand. I 1717 rømte ligeledes *Jørgen Jensen* i Kyttrup fra sit iboende sted.¹¹

Andre fæstere tog forholdene, som de artede sig, selv om de blev sat ud, som det skete med *Niels Lassen* i Moesborg, *Jens Iversen* i Lystlund, *Anders Skomager* i Skodborg og *Mads Pedersen* i Ebbensgård.¹²

Overhørighed og anden uorden

På S. Vosborgs hovmark havde otte bønder i 1697 nægtet eller undladt at pløje et stykke havreland, og for retten erklærede de, at der var afgået „en plov“, og den afdøde general havde undertiden givet dem penge for at bearbejde dens part af hovmarken, ligesom den nådige frue havde lovet dem, „at fly samme plov levendes igen“. Der var også et stykke dige, som de ikke havde lukket, skønt de havde fået bud om det. Da de ikke havde noget skriftligt at vise for deres påstand, blev de dømt at have deres fæste forbrudt. Om de måtte tage nyt fæstebrev, fortæller tingbogen os ikke, men arbejdet kunne de ikke slippe for.¹³

Et slagsmål i Lillelund eng under samme herregård måtte godset også påtale. Det var hovbønder fra Ulfborg og Vemb, der var røget i totterne på hverandre.¹⁴ Og i 1714 stævnedes Tønne Sehested en mand fra S. Nissum for at have udtaget noget fra et dødsbo.

Herskabet var i det hele stærkt optaget af at varetage god orden ikke alene på hovmarken, men også imellem bønderne. I Ulfborg havde man to *videbreve*, der begge gjaldt for Sønderkær enge og græsningen der omkring. Både i 1698 og 1703 optræder ridefogeden Hans Christoffersen på tinge for at få disse landsbylove reviderede og holdt i hævd.¹⁵

Passager

Der manglede selvfølgelig heller ikke fra disse godser sager omkring militsen og dertil hørende pasbestemmelser. Der er således i 1701 strid med *Nørre Holmgård* om en karl, og året efter er en karl rejst til *Kirkegård i Vem uden pas*. Han havde været i Skærum mølle og skal nu til session. I 1707 strides man med *Frans Linde* til Pallisbjerg om en karl fra Glistrup i S. Nissum. Han havde været hjemme hos sin fader, da militsforordningen kom, havde ikke fået pas fra Vosborg gods, hvor han var født, men var alligevel kommet til Pallisbjerg med gyldigt pas, og Frans Linde beholdt ham. Man havde ikke passet på ham i tide. Ligeledes er i 1713 tre unge mennesker

rejst til Kirkegård i Vem uden pas. De to var ganske vist piger, men de skulle også have pas eller flyttebevis.

Endelig er der så de rene rømningsager. Fra Sønder Vosborg rømmer i 1711: *Knud Kristensen* af Kirkeby og *Peder Skau*. Året efter er det *Christen Lillelund*; han forsvandt under Tim marked. I 1715 løb *Jens Sørensen* fra Gørding, og året efter var det Tønne Sehesteds ladefoged, som løb. Han havde oven i købet et lille uopgjort regnskab på samvittigheden. Fra Nørre Vosborg gods rømte i 1713 *Christen Pedersen* i Veje, og året efter løb *Christen Jepsen*, *Niels Skønningsborg*, *Jens Nielsen* og *Chr. Pedersen*. I 1770 blev lyst efter *Niels Jensen* i Korsgård, og tre år senere stak landsdommer Chr. Leths kusk af.

Et rejsepas eller en følgeseddel kunne også udstedes. Et sådant kendes fra S. Vosborg; det er givet af Christen L. Friedenreichs ridefoged, Nicolai Vissing, og da det findes endnu i Nørre Vosborgs godsarkiv, vil vi se et uddrag af det:¹⁶

Herværende landsoldat Anders Thomsen af dette gods S. T. hr. Chr. Linde Friedenreich tillades herved af mangel på anden lejlighed at søge tjeneste ved bondearbejde både i Sønderjylland og på Fyn fra den tid forestående mønstring er passeret indtil 1. maj 1780. Han har forholdt sig som en tro og ærekær karl.

D. 17. maj 1779

N. Vissing.

Passeret Varde ad Gredstedbro og Ribe den 27. juni 1779, hvori intet videre er til hinder.

Testerer

H. Borch.

Passeret Gredstedbro den 28. juni 1779 om morgenen kl. 7 slet.

S. Svendsen.

Repasseret Gredstedbro den 14. maj 1780.

S. Svendsen.

Dette pas fornyet 23. september 1780 til mønstringstiden i foråret 1781.

N. Vissing.

Passeret Varde den 28. september 1780.

Borch, konst. byfoged.

Passeret Gredstedbro den 30. september 1780.

Svendsen.

Den 23. maj 1783 er dette pas prolongeret til påske 1784.

Vissing.

Anders Thomsen haver udi Deibzbüll communiceret dom.
XIV post trinitatis 1783.

A. C. Claudi.

Den 1. juni 1784 er dette pas fornyet til Sønderjylland.

Vissing.

Anders Thomsen og hustru Maren Jensdatter Pradsgård var
her til alters dom. rogata, 16. maj i Ulfborg.

Schow.

I 1785 fik han igen passet fornyet, og den 4. maj 1786 rejste han atter til Sønderjylland på samme pas indtil Mikkelssdag. Endelig sidste gang i maj 1787 til næste påske. I 1788 ophørte godskontorernes pasvirksomhed med stavnsbåndsforordningens ophævelse. Sådanne følgesedler blev der givet en hel del af; men da de aldrig blev tinglæst, er det kun under særlige omstændigheder, vi får lejlighed til at høre om dem.

Frihedspas kunne opnås imod betaling, men gaves i slutningen af perioden undertiden ved særlige lejligheder. Da Laurids Christensens søn, *Peder Lauridsen Tang*, i 1750 rejste fra hjemmet i Nør Tang, gik hans far op på herregården og købte et frihedspas til sin søn for 100 rdl. Dette siges at være den almindelige pris; men i dette tilfælde måtte der gives noget ekstra, idet Henrik Leth forlangte, at der skulle gå en eng med i købet. I 1786 blev Peder Tang ejer af det gods, hvorfra han som stor dreng havde fået sit frihedspas. Hans to brødre, Søren og Jens, der også blev godsejere, har nok fået deres pas på samme måde.

I 1780 blev der af justitsråd Leths dødsbo givet fripas til

Peder Nielsen Broe, ligesom *Peder Tang* i 1787 gav *Simon Pedersen Holm* hans fripas. Chr. L. Friedenreichs testamente indeholder i 1784 en bestemmelse om, at de folk, som tjente ham, skulle ved hans død have fripas, og således fik hyrden *Poul Christensen* sit pas. Et par karle fik fripas af *Schack Halcus de Hofmann* i 1788.

Havde man ved venskab eller familieforhold forbindelse med en godsejer, kunne man gennem ham have mulighed for at få fripas til sine børn. Godsejer *Peder Stefansen Tang* på *Bailumgård* i *Hjerk sogn* i *Salling* var født på *Vester Tang* i *Ulfborg*. Til ham sendte *Peder Meldgård* i *Ulfborg* sin lille søn, *Bertel Pedersen*, for at han skulle være der en tid, inden han fyldte sit fjerde år og således tilhøre *Bajlumgårds* gods. Den 28. januar 1788 skrev *Peder Stefansen Tang* så drengens fripas, „så han uden nogen tiltale må være, tjene, bygge og bo i hs. majs. riger og lande, hvor Gud og lykken forunder ham brød ...“

Køb af selveje og udligning af hartkorn

Niels Christensen i *Hedegård* i *Vem* havde efter sin fader arvet tre småejendomme og fire huse. De blev i 1719 købt af assessor *Peder Lassen* til *Sønder Vosborg* og lagt til denne gård.

I 1729 lod fru *Maren Linde*, *Niels Leths* enke, hartkornet på nogle mindre ejendomme i sognets østlige side udligne, så skatterne blev mere ligeligt fordelt. De hørte under hovedgårdens takst.

Krogsdal gods

Fra *Claus Dyre* på *Sindinggård* gik den til hans datter, jomfru *Elsebe Dyre*, der var søster til *Christence Dyre*, generalinden til *Vosborg*. I 1704 kom den til *Christen Linde* til *Volstrup*, og et par år senere tilfaldt den hans svigersøn *Janus Friedenreich* til *Palstrup*. Til denne slægt hørte gården nu, indtil den i 1785 ved auktion over *Chr. L. Friedenreichs* dødsbo blev

købt af *Nicolai Vissing*, mangeårig ridefoged på *Friedenreichernes* vestjyske godser.

Den fattige kyradser

I 1722 fik *Christen Sørensen Gassum* fæste på den østre part af *Ramskov* i *Vinding*. Han havde i 16 år tjent kongen som kyradser, og det var måske ingen god forskole. Han kunne ikke klare sig, og i 1725 stod han anklaget for restancer og gårdens ødelæggelse. Selv syntes han, at der var begået uret imod ham, men han havde ikke betalt de sidste to års landgilde, og besætningen var gået noget tilbage. Nu kunne en fattig fæster næsten altid sættes ud på lovlig vis, hvis ridefogeden eller godsejeren var sindet til det. Her skete det, og kyradseren måtte flytte ud, inden dommen faldt – måske frivilligt – mens hans efterfølger *Eskil Boutrup* overtog den.

Den fattige kyradser afleverede et forsvarsskrift, hvori han påstår, at gårdens tilstand er lige så god, som da han overtog den, og er der nogen difference, da er det ikke sket ved hans ladhed, efterladenhed, forsømmelse eller uagtsomhed, mindre dobbel eller drukkenskab, „sligt ingen i sognet boende skal mig kunne sandfærdigen tilligge, som ved stedets drift har slidt og slæbt så meget, som mit udtærede legeme kunne tåle, så jeg kan forsikre for Gud, at jeg ej i 16 år som curassier har lidt og udstået så meget ondt i travallie, hunger og sult, som jeg i de tre år har måttet imodtage, da jeg ved stedet har siddet“. Han fremhæver, at husbonden vidste, at han ved stedets overtagelse var en fattig karl, som ikke medbragte andet end sin mundering. Stedets besætning er dog nu 3 bæster mod 2 ved overtagelsen, der er 9 fæhoveder, store og små, 8 fårehoveder med deres lam. Resten er enten døde eller solgt til udredelse af udgifterne. Han har dog alt mærket, at stedets drift kunne han ikke magte, „helst jeg havde lidet at æde, siden jeg måtte sælge til udgifterne“, men han havde da også opsagt fæstet – velsagtens lovlig sent, og han beder dommeren, at han ikke afsiger nogen dom over ham efter husbondens vilje, „helst jeg intet efterdags har at tilgribe uden kæp og pose for barn og en frugtsommelig kone“. Vil husbonden der-

imod forunde ham nogen forstærkning til skatternes betaling og til husenes forbedrelse og lindre den årlige landgilde, så vil han gerne blive ved stedet.

Husbondens sagfører var Baltzer de Bortle fra Tviskloster, og hos ham fandt den fattige mand ingen trøst. Han konstaterer, at da fæsteren tiltrådte, blev besætningen vurderet til 90 rdl, og nu er den reduceret til 49 rdl. Selv med en margin for ridefogedens indflydelse på vurderingssummernes størrelse ville disse næppe falde ud til fæsterens fordel. Han indrømmede jo også at have solgt et og andet. Resultatet blev da, at kyradseren trak det korteste strå; retten kendte, at han skulle betale to års resterende landgilde, et halvt års folkeskat og sædekornet, der var lagt i dette forår, i alt 60 rdl, heri indbefattet besætningens forringelse, samt have gården forbrudt.¹

I en anden sag fra samme år efterlyser godset en halvvoksen dreng, *Jens Sørensen*, fra Holstebro, som havde tjent hos Mads Lauridsen i Vester Ramskov. Hans fader havde taget ham hjem til sig, for at han skulle gå i skole og lære noget og komme til Guds bord, „som han ej endnu har været“. Et par rømningssager er anført under Pallisbjerg for 1757.

Møltrup

Møltrup hørte under Linderne. Fra *Christen Linde* til Volstrup gik den til hans søn *Niels Linde* til Kjærgårdsholm, og da han døde i 1747, blev den af hans søn C. Linde til Tirsbæk i 1748 sammen med Tanderup skødet til *Rudolf Linde*, hvis brodersøn oberst *Christen Linde* fik den i 1773.

Der findes ikke meget om restancer fra godset. Dog blev tinglæst lister i 1733 og 1734 på henholdsvis 11 og 14 mænd, hvorimellem én, der gjorde sig bemærket som herredernes største ulvejæger. Det var *Jesper Jensen Naibjerg*; han fangede og indbragte for herredsretten 25 ulveunger i tiden 1718–31. Som regel tog han et helt kuld, syv og otte var det højeste antal. Ved sin nyttige virksomhed frelste han mange fårs liv; men måske har hans jagt taget vel meget tid, og

spændingen fået ham til at glemme, at han havde andre pligter.

Som eksempel på en gårds restancer kan vi se lidt på, hvad Søren Johansens enke, *Anne Vistisdatter*, i Kolkjær, Vinding, kom til at reste i årene 1788 og 1789. Anne havde været enke siden 1784 og måtte gifte sig i 1789, formodentlig for at få sine restancer ud af verden. Hendes nye mand blev Hans Nielsen af Vestergård.

Restance udskrevet efter Møltrup's autoriserede hovedbog:¹

1788	Januar kvartal skat	1	rdl	5	mrk	5	skl
	Tre måneders ekstraskat	0	—	3	—	0	—
	Familieskat	0	—	1	—	0	—
	April kvartal	1	—	0	—	15	—
	Tre måneders ekstraskat	0	—	3	—	0	—
	Furageskat	0	—	1	—	14	—
	Lægdspege	0	—	0	—	4	—
	Juli kvartal	1	—	3	—	0	—
	Tre måneders ekstraskat	0	—	3	—	0	—
	Familieskat	0	—	1	—	0	—
	Kvægskat	0	—	2	—	2	—
	Oktober kvartal	1	—	5	—	9	—
	Tre måneders ekstraskat	0	—	3	—	0	—
	Landgilde rug 2 tdr à 4 rdl	8	—	0	—	0	—
	Landgilde smør 2 lispund à 11 mrk ...	3	—	4	—	0	—
	Landgilde penge	4	—	0	—	0	—
1789	Januar kvartal skat	1	—	5	—	9	—
	Tre måneders ekstraskat	0	—	3	—	0	—
	Familieskat	0	—	0	—	3	—
	Skatte- og forrådsrug 12 skp 2½ fdk	6	—	1	—	14	—
	April kv. efter fradrag for forrådsrug	0	—	3	—	10	—
	Tre måneders ekstraskat	0	—	3	—	0	—
	Familieskat 7 skl og lægdspege 4 skl	0	—	0	—	11	—
	Furageskat	0	—	3	—	13	—
	Juli kvartal	1	—	3	—	0	—
	Ekstraskat: maj, juni, juli	0	—	3	—	0	—
	Familieskat	0	—	0	—	7	—

37 rdl 5 mrk 2 skl

Når landgilden: 15 rdl 4 mrk trækkes fra, bliver der 22 rdl 1 mrk 2 skl som skat at betale for disse to år, og så er sidste år endda ikke helt, men kun på 3 kvartaler. Foruden disse skatter skulle der svares tiender til præsten, kirken og kongen, samt afgifter til degnen, skolen og fattigvæsenet. Hoveri til Møltrup har gården nok svaret med de 4 rdl landgildepeng.

Fra fæstet før tiden

Peder Holm i Vestergård, Rødding i Vildbjerg, var stævnet i 1705 for resterende skatter, husbondeskyld, landgilde, gårdens ulovlige besiddelse og lånekorn. Han fik otte dage for i mindelighed at stille sr. Niels Linde tilfreds; men derefter blev han dømt til at have gården forbrudt og levere den fra sig med fuld besætning.²

I 1726 havde Niels Linde lovet *Lars Jensen* i Naibjerg at hjælpe ham med hjembjergningen, så han kunne betale sin skyld og gårdens brøstfældighed; men han svarede, at han kunne ikke betale, og så blev han dømt til at kvittere stedet.³

To år senere kom turen til *Jens Pedersen Tinsager* i Vestergård, Rødding i Vildbjerg.⁴ Han var mødt og sagde, at på grund af hans store mist og uheld kunne han ikke betale, men håbede, at husbonden ville handle det mindeligste med ham, som muligt var. Han blev dog dømt til at have gården forbrudt.

Peder Nielsen i Røddinglund blev sammen med *Peder Christensen* i Vinding Hedegård i 1729 dømt fra gårdene.⁵ Peder Nielsen bad så pænt for sig, at måtte han blive, skulle han stræbe af yderste flid. Vinding-manden har i et lille forsvarsskrift optegnet sine vilkår og sin skæbne. Han kom for mange år siden med sin gamle fader Christen Pedersen „til denne ødestående gård fra en god og fed egn (Vejvad) med temmelig kønne midler, over 200 sletdaler, hvilke vi haver på en øde rønne tilsat i håb, at vi derved engang skulle fundet brødet tilstrækkelig, men har derved lidet eller intet fundet uden slæb og træl – og nu sidst kæp og pose“. Uheld og misvækst har nu i de sidste to år bevirket, at han ikke kunne betale sin

landgilde og en del skatter; men han vil meget gerne blive ved gården, „hvorpå jeg har sat al min timelige velfærd“.

Peders veltalenhed hjalp ham dog ikke denne gang. Han kom til at bo i Fuglager, hvor han på sine gamle dage i fl. sognets historiker Esbern Jespersen (Vinding s. 205) fyldte hr. Terkel Dorschæus med ræddelige historier fra svenskekrigens tid.

Om ulovlig opsigelse handler sagen imod *Christen Pedersen* i Vestergård i Vildbjerg. Også han vil underkaste sig husbondens „gunstige vilje“, men dømmes at betale eller lide på kroppen med arbejde, hvor hans husbonde ham behager at hensætte.⁶

Et par andre fæstere afgør sagen ved at løbe fra alle forpligtelser. Det er *Gregers Birkmose* af Meldgård i Timring 1717⁷ og fæsteren af Overbjerg i Vildbjerg, *Anders Nielsen* 1762.⁸

Tilfældet Mads Nielsen

Tilfældet *Mads Nielsen* i Rødding, Timring sogn, falder lidt uden for det sædvanlige. Mads boede i Meldgård og havde efter hans eget udsagn i 1752 været bonde i gården siden 1720. Han havde på den tid fået den efter sin fader. Ikke desto mindre blev han nu dømt til at have sit fæste forbrudt, skønt han ikke var uformuende. Han var blevet utilfreds. Han kunne efter egen mening ikke få sin ret af husbonden, og dette havde bidt sig sådan ind i hans sind, at han ikke kunne slippe det. Sin ret ville han have, ellers kunne husbonden få gården i så afrakket en tilstand, at han skulle mærke, han havde gjort Mads Nielsen i Meldgård uret.

Hvad var der da i vejen? Jo, han siger, at hans naboer har stjålet hans jord, og husbonden vil ikke skaffe ham den igen. For 5 år siden begyndte hans naboer at slå i hans eng og mark og age hans hø hjem, som han selv havde slået, og gravet hans grønsåd til at mønne med. Desuden driver de og deres husfolk i hans afdelte mose med køer og får, og Mads havde

„andraget det både for sin husbonde og for herredsfogeden i Hammerum herred og endda ingen forsvar fået“. Den samme herredsfoged stod netop i retten og førte sagen for husbonden, han blev ikke just mildere stemt ved at høre sådanne ord. Husbondens bønder havde taget hans ager, eng og mose, indtil „han selv måtte være om synsmænd, bringende det ham tilbage igen“; men de tørv, de havde gravet, tog de bort og *mannede* deres huse med, den stund han var til hove. Så snart han kom hjem, red han til Møltrup og begærede, at husbonden ville „forsvare hannem hans ejendom“. Hr. Linde og hans ridefoged kom da også og ville selv gøre ret imellem deres bønder; men bonden var ikke fornøjet med, at de ville fly ham noget andet grøn jord, han ville have sin egen jord igen og de moser, han er tilskift, og hvor de har drevet i sommer med 21 nød foruden husfolkenes køer og får.

Med to mænd gik Mads derefter til Møltrup og forlangte at få sin jord igen eller få fæste på gården, som den nu var; thi nu kunne han ikke svare den gamle landgilde og hoveri. Svaret på dette blev, at Mads ejede hverken husbonden eller kongen, han kunne blive ved hans gård og passe den. Straks efter kom de og skrev, hvad han havde både hjemme og ude, og lod ham stævne til både Hammerum og Ulfborg-Hing herreds ting; men hvorfor vidste han ikke; det sagde han.

Det vil sige, han vidste det jo nok, men han mente, det var andre, som skulle have været for retten. Han havde allerede begyndt at klæde gården af, idet han havde flyttet en del fækkreaturer og 60 får bort ud fra den tankegang, at da de var hans egne, kunne han gøre med dem, hvad han ville. Han påstår også for retten, at husbonden ikke vil give ham fæstebrev på hans gård, skønt herredsfoged Busch fremlagde genpart af hans fæstebrev og skiftebrevet efter hans fader, hvori der stod, at han havde fæstebrev på gården, men det var efter Mads Meldgårds mening ikke fæste på hans rigtige gård, men gården som den tidligere havde været, før der blev taget jord fra den. Og kunne han ikke få et fæste på gården, så frasagde han sig den og ville flytte.

Han var aldeles ufremkommelig, skønt herredsfoged Busch havde stået i hans stue og skældt ud og sagt, at han skulle gøre Mads så blød som smør mod en hed sol eller tælle mod en gloende ild. Til denne trussel, som gjorde hans kone ganske ræd, så hun nær havde dånet, tænkte Mads, det kan du aldrig gøre; thi var du end djævelen selv, da kan du ikke krumme et hår på mit hoved uden Guds tilladelse „og haver ingen magt over mig. Du est hverken min Gud eller min konge“. Men de gjorde arrest i alt, hvad der var hans, som om han blot var et stykke tælle, der flød ud på panden og blev til intet.

Efter loven havde Mads Meldgård krav på en forsvarer, men skønt han hverken kunne læse eller skrive førte han sagen selv, idet han dog gav til kende, mest for at trække sagen ud, at han havde søgt kongen om at få Oluf Hee som forsvarer. Denne mand var vistnok hans rådgiver. Han kom ikke til at deltage i retsforhandlingerne, der forøvrigt blev afsluttet ved, at en kontrastævning blev trukket tilbage, da Mads Meldgård ikke ville betale retsgebyr, og så faldt dommen da først i december måned, at Mads Nielsen Meldgård havde ulovligt opsagt gården, afklædt den og ruineret og ødelagt den, ja end ikke siden opsigelsen villet forrette sit hoveri, altsammen uden at have haft føje eller årsag til denne ulovlige handling. For dette dømmes han at have sit fæste forbrudt, at betale den ved synet konstaterede brøstfæld og manglende besætning samt det forsømte hovarbejde og procesomkostninger, og hvis han ikke betaler, da at arbejde i nærmeste fæstning i 6 måneder. På alle, som havde handlet ulovligt med Mads for at skaffe hans formue af vejen, fik Rudolf Linde ret til at tage nam og gøre udlæg i det, som var købt af den dømte.⁹

Under sagen erklærede Mads for øvrigt, at han gerne ville besidde sin gård, hvis han kunne få sin ret, men som det nu var, kunne han ikke overkomme hoveriet. Han gjorde hoveri af en hel gård, mens hans naboer var fribønder, som betalte arbejdspenge for hoveriet. Og det har vistnok været en af grundene til det uvenlige naboskab, som sagen kom af.

*Røddingmændene nægter at tage returfragt
på en helligdag*

I 1768 havde alle 5 mænd i Rødding med andre bønder været kørende til Struer med rug, som skulle udskibes derfra. Forvalter Ågård gav dem befaling til på hjemvejen at køre om ad Hjerm og tage et læs kridt med hjem som returfragt. Det gjorde de fleste bønder, men ikke dem fra Rødding. Først undskyldte de sig med, at de ikke havde foder med, så de kunne ligge over i Hjerm. Næste dag var da også en søndag.

På hjemvejen undlod da de fem vogne at dreje om ad Hjerm kridtgrav. Det vil sige, de to forreste vogne med *Christen Nielsen* og *Peder Justesen* som kuske, var allerede drejet fra landevejen, men da de så, at *Anders Meldgård* blev ved lige ud ad hjemmen til, så vendte de deres vogne og fulgte efter ham og de andre. Returfragt var en plage. Mads Meldgårds efterfølger havde også en vilje at sætte imod ridefogedens. Sagen kom nok til forlig, da der ikke findes nogen dom.¹⁰

Anders Pedersen i Over Isen vil ikke fæste

Anders Pedersens fader havde haft Bøgeskov i Ikast i fæste, og derfra havde han bygget et par huse i Over Isen og drevet begge steder sammen, og faderen havde det sted i fæste i den tro, at *Anders Pedersen* kunne få det efter ham. Da faderen blev gammel, fik *Anders* også stedet i Over Isen og skulle svare af dets hartkorn. De delte besætningen, så *Anders* fik 2 bæster, 8 fæhøveder og en snes får samt vogn og plov, så han kunne hjælpe sig.

Fæstebrev havde han aldrig fået, skønt han nu havde sid-det i gården i over en halv snes år. Der var dog tilbudt ham et fæstebrev, men han havde da sagt, at han ikke havde penge ved hånden; men det kunne jo alle tider nås, og så fik han det ikke. At have en mand siddende i en gård uden fæstebrev var ikke nogen god forretning. Godsejeren skulle have fæstepenge og ridefogeden skulle have fogedpenge, og nu blev der taget tingsvidne over, hvordan forholdene lå.¹¹

Karle fordufter

Niels Linde måtte i 1709 lyse efter Jens Christensen af Feldbjerg i Vildbjerg¹² og i 1721 efter en karl fra Naibjerg, som allerede havde været på session i Ringkøbing.¹³

Kabbel

I Johan C. Sulkjærs bog „Nørre Nissum Sogn“ nævnes et groft tilfælde af, hvad han kalder rydning af et dødsbo.¹ Af dette kan man se, at det nok kunne være nødvendigt for ridefogederne på godserne at være opmærksomme på, hvad der foregik omkring dem. De kendte da som regel også folks omstændigheder rigtig godt.

I Ardal i Nørre Nissum døde Jens Jensen den 30. oktober 1709, men i dagene før dette skete blev der fra gården bortført: en hoppe, en etårs plag, en ko, to kvier, en ko og en vogn byttet med noget ringere, fire læs skafthavre, et læs utærsket byg, en trave rug, et læs aftærsket byg og en kiste med sin indhold.

Som regel udførtes den slags vel for at redde noget for de efterlevende, så at godset ikke skulle lægge beslag på for mange ting til at gøre fyldest for dets fordringer. Godserne forlangte altid husene vurderet for eventuelle mangler, byg-fæld; ligeledes skulle der være en stærk hest for hver tønde hartkorn, der var til stedet, der skulle være vogne, plov og harve; i nogle tilfælde tilhørte også køer og får godset. Ja, der var tilfælde, hvor fæsteren havde overtaget gården fuldt besat både ude og inde, hvor godset altså ejede det hele. I almindelighed var det dog foruden jorden kun huse, heste, vogne og avlsredskaber, som hørte til godsets privilegerede fordringer i dødsboerne.

Ville en enke flytte fra stedet, måtte hun først godtgøre godsets fordringer med arvegodset. Det kunne derfor friste til at gøre dette så lille som muligt ved at bringe noget til side før skiftet.

Volstrup og Ausumgård

Det kendte stof under disse gårde er fremdraget af P. Nørskov Lauritsen i hans store bog „Hjerm Sogn“ I, der på det første par hundrede sider har en gennemgang af sognets almindelige historie. I denne omfattende og grundige fremstilling, som inden for dansk lokalhistorie er noget af en bedrift, findes et stort afsnit om bondestandens mørkeste år, hvorfra vi kan hente en hel del eksempler til belysning af emnet.

Fra fæstet i utide

Nørskov Lauritsens væsentligste kilde til dette afsnit er fæsteprotokollen for Ausumgård. Om fæstere, der kom fra ejendommene før tiden, er blevet dømt derfra, eller flyttet er sket ved mindelig overenskomst, kan ikke altid ses. Således flyttede i 1716 *Jens Knudsen* i Kvium til en mindre gård i samme by, mens hans søn fik den større gård.¹ Omtrent samtidig måtte *Chr. Madsen* i Slee flytte til en halvgård i Østerby, da „han ikke Sleijgård kunne drifve“.²

Laurits Christensen i Kragelund blev i 1740 fradømt sin gård.³ I 1735 måtte en mand i Snøder gå fra sin gård på grund af armod,⁴ og hans efterfølger *Christen Grydsbæk* måtte efter dom forlade samme gård i 1744.⁵

Andre bønder fik lov at bytte gårde, som *Chr. Sanstrup* og *Frederik Hillerup* i Øster Ausum gjorde det i 1750.⁶ Førstnævnte kom til en mindre gård, men kunne heller ikke der klare for sig og blev da dømt fra fæstet. Ridefogeden forlangte ham dømt til at arbejde i Viborg tugthus, til han havde afsonet al sin gæld. Sådan gik det dog ikke; thi allerede året efter får han påny fæste på gården med den bemærkning, at det formodes, at han efter hans nuværende levemåde og omstændigheder skal kunne besidde dette sted. Hans søn blev senere hans efterfølger.⁷

Enken efter fæsteren havde ret til at fortsætte fæstet, der gjaldt på hendes og mandens livstid. Som regel måtte fæsteren gifte sig igen, for det var ikke let at undvære en mand

i gården. I 1740 var *Chr. Jensen* i Feldborg død. Hans enke frasagde sig fæstet og angav, at hun ikke kunne besidde det. Hun fik da lov til at medtage 3 får og noget indbo.⁸ Om en anden enke hed det sig, at hun blev befriet af den tiltrædende fæster,⁹ som i følge kirkebogen giftede sig med hende. Deres søn fik senere gården.

Omkring fæstebrevene

I fæstebrevene står der undertiden et par ord om indfæstningen, men det er ikke regelen. Fra en hoveriproces om de Volstrup bønders arbejde foreligger der en lille række oplysninger om indfæstningens størrelse i sidste halvdel af perioden. Da gårdene i Hjerm i virkeligheden var bedre end den gamle hartkornsansættelse lader formode, især efter at man havde begyndt at bruge kalk som jordforbedringsmiddel, er summerne, der betaltes, vist over det almindelige for amtet.

*Indfæstning*¹⁰

Gård i Telling	på htk 7-6-1-0 indfæstn.	40 rdl 1759
Gård i Snøder	på htk 4-5-1-0 indfæstn.	40 rdl 1775
Gård i Hjermhede	på htk 6-2-2-2 indfæstn.	100 rdl 1774
Vestergård i Kvium	på htk 4-5-0-2 indfæstn.	90 rdl 1774
Søndergård i Kvium	på htk 5-1-0-2 indfæstn.	50 rdl 1786
Gård i Kragelund	indfæstn.	80 rdl 1782
Gård i Kragelund	indfæstn.	80 rdl 1782
Gård i Hjermhede	på htk 8-2-2-2 indfæstn.	202 rdl 1777

Den sidste var sognets største gård. I normale tider ville indtægten ved indfæstning være en pæn sum.

Men det skete ofte, at godsejeren her måtte resignere og nøjes med lidt eller intet. Således fik *Christen Eriksen* i Neder Telling i 1714 sin gård uden indfæstning og med hoverifrihed i fire år, da han ikke blot giftede sig med enken, men også påtog sig at sørge for hendes umyndige børn, til de selv kunne tjene deres ophold.¹¹ Om P. Andersen, der 1744 fik Sønderbak, hedder det, at „han beretter, at han efter Guds forsyn har samtykt ægteskab med enken af Bachen“.¹² Fra går-

den Thusgård hedder det, at Chr. Gregersen får den, „når han efter den til enken der på steden afgivne løfte tager hende til ægte“. ¹³ Om disse delvis påtvungne ægteskaber har givet afslag i indfæstning, vides ikke. Giftermålet kunne jo være så godt, at det var eftertragtet. I 1750 siges således om Chr. Madsen i Hvidbjerg, at han får gården, når han „efter egen forlangende antager sig den på stedet værende enke til ægte“. ¹⁴

Landgilden betaltes efter jordebogen. Om den kunne der som regel ikke akkorderes, men i særlige tilfælde kunne gives moderation eller frihed for et kortere eller længere tidsrum. Ligeledes gaves enkelte gange hoverifrihed for korte åremål. Således fik manden i *Damgård* hoverifrihed for to år i 1753, ¹⁵ idet han i disse måtte betale ekstra 4 rdl i landgilde. Det var en halvgård. *Mikkel Skjettrup* skulle for hovfrihed svare 8 rdl for sin helgård. ¹⁶ En ny fæster af *Skarby* måtte i en periode med hovfrihed svare 4 lisp. smør, 4 td havre og 10 rdl 4 mrk; men efter den tid 2 lisp smør, 2 td havre, 1 td rug, 1 td byg og 7 rdl. ¹⁷

Om landgilden siger Lauritsen, at den omkring 1700 undergik en delvis forandring, idet mange små landgildepersiller forsvandt, mens afgifter i korn, smør og penge blev det almindelige. ¹⁸ En vis landgilderegulering fandt altså sted. Flere steder træffer man på bemærkninger om, at landgilden svares efter gammel matrikel (1664) eller efter ny matrikel (1688). Og det er øjensynligt den nye matrikels fremkomst, der foranlediger en vis regulering af landgilden. Mange gårde beholdt dog de gamle landgildepersiller på papiret, men svarede afløsning derfor i penge.

Tanderup

Herfra kendes kun enkelte ting, som findes i Johan C. Sulkjærs bog „Snebjerg Sogn“. Her fortælles, at landsdommer Cassius gjorde forsøg på at få møller *Peder Poulsen* i Kibæk sat fra gården, fordi hans søn engang skød to svaner i mølledammen. Samme Cassius, der købte Tanderup i 1693 og ejede

den til 1699, gik forøvrigt over i folkemindet. Det hedder sig, at han var en stor og svær mand, som der stod skræk af. Man har villet fortælle, at han var hård imod sine undergivne. Da han var død, troede man, at han ikke kunne ligge med fred i graven, og at han da omsider af en klog præst blev manet ned i Cassius' høj. Dog måtte præsten give ham lov til to gange i døgnet, kl. 12 om natten og kl. 12 om middagen at stå på højen i skikkelse af en sort hund og se ned mod Tanderup, og den høj måtte ikke røres.¹

Fra den tid, da Rudolf Linde ejede gården, fortælles om en bortløben karl fra Albæk, *Ole Pedersen*, hvis moder, Peder Olesens hustru i Bjerre, mødte på tinget og beklagede hendes søns bortgang, „som Gud kender og ved var både mod hendes og faderens vilje“, bad derfor ydmygt, at retten ville tage i betragtning hans ungdoms dårlighed, hendes gråd og skrig, og ikke lade hans person og navn, dem og ham til beskæmmelse, forskertses uden højeste nødvendighed. Dette gjorde sådant indtryk på ridefogeden, Gert Jørgensen, at han nøjedes med at få tingsvidne på en lysningsseddel, som af præsten kunne oplæses 3 gange i Snebjerg kirke, og at karlen blev fri for rømningsdom i et fjerdingår. Så stod det til ham selv, om han ville vende tilbage så betids, at han kunne undgå både efterlysning og rømningsdom.²

Lundenæs

I gammel tid et af de kongelige slotslen. Efter svenskekrigen solgt til en kongelig kreditor, fra hvilken den ved ægteskab kom til *v. Bülow* til Bygholm, som gjorde gården til et stamhus i 1710. Hans sønnesøn fik dog i 1771 bevilling på at afhænde stamhuset og solgte til holsteneren *v. Klippe*, efter hvis fallit det overtoges af hans kreditorer, *P. de Albertin* til Slumstrup og *Laurids Rindum* til Holmgård, der dog snart solgte godset til ejeren af stamhuset Lønborggård, kancelliråd *Niels Hansen*, og så hørte Lundenæs i mange år sammen med denne gård.

Restancerne

Med hensyn til bondegods var Lundenæs et af de største godser i amtet. Bøndergodset udgjorde, da kongen afstod det, over 1800 td hartkorn, og noget lignende var der, da v. Klippe gik fallit.

I Bülov'ernes tid synes der at have været opsamlet kæmpe-restancer. Alene for to sogne i Bølling herred: Lem og Vorgod var restancerne i henholdsvis 1729 og 1730 oppe på til sammen 2713 rdl, hvilket for 49 bønder var 55 rdl i gennemsnit. I de andre sogne har forholdene næppe været stort bedre. Restancelisterne fylder i 1730 ikke mindre end 23 sider.¹ Restancerne var selvfølgelig meget uensartet fordelt på gårdene. I Lem var der 6 mænd, som resterede over 50 rdl, i Vorgod havde 10 mænd ligeledes over 50 rdl i restance. De største var i Lem på 120, 138 og 324 rdl, i Vorgod på 100, 110, 148, 182, 257 og 260 rdl.

Det kan ses i listerne, at nogle steder er restancerne gået i arv fra formandens tid. Godset ville nødtigt afskrive sine fordringer; men fik man mistanke om, at fæsteren lavede kætringstreger, så var man nødt til at bruge hårdhed, bruge lovens middel, som det hed. Loven var på den tid *Danske Lov*, og den gav klare regler, den siger i 3.13.1: „Ingen skal udvises af sin gård, som han haver fæst af sin husbond, så længe han holder den ved hævd og bygning og den forbedrer og lovligten gøder sin jord i marken og giver sin skyld i lovlig tid ... og er sin husbond og hans fuldmægtig i hans fraværelse horig og lydig og ej låner, lejer eller fæster fra sin gård ager, eng eller noget af gårdens tilliggelse eller tilsteder nogen anden at bruge noget af gårdens tilliggelse ... uden sin husbonds eller hans visse buds minde“. Men 3.13.2. „Forbryder bonden sig imod noget af disse stykker, da haver han sin gård forbrudt“. Restanterne sad altså på gårdene så at sige på deres herres nåde.

Fra fæstet før tiden

Hvis fæsteren ikke længere mente, at han kunne besidde gården, skulle han sige op sommeren i forvejen, og tog ridefoge-

den hans opsigelse for god, skete fæsterskifte normalt næste vår til maj.

Det var galt, når *Peder Jensen* i Lille Refstrup i Lem en søndag i marts 1730 kom til godsets budfoged og sagde, at han kunne sige til sr. Daniel Phillip Rasch, ridefogeden på Lundenæs, at nu kunne han ikke mere, han ville af med stedet. Sr. Rasch lod med det samme stedet syne, og da de fundne værdier kun udgjorde 9 rdl, manglede der en snes daler til at fyldestgøre godset. Det blev dog ordnet sådan, at en søn fik stedet. Senere viste det sig, at den gamle fæster havde bortpraktiseret noget fra stedet. Han blev stævnet for retten, men sagen blev jævnet uden dom.²

Året efter var det galt med *Niels Christensen* i Bækbo, også han kom i forårstiden og meldte pas, han kunne ikke mere.³ At han var en fattig og elendig bonde er ganske klart. Han havde, som han selv sagde, „en syg hustru og en tynd lykke“. Han havde flere gange slået på, at han ikke kunne mere, og nu siger han, at Jon Korporal godt ville have stedet. Men han havde ikke lagt nogen forårssæd og husene var i elendig tilstand, og korporalen kunne ikke med det samme overtage gården. Ridefogeden var meget opbragt. Han lod fæsteren vide, at denne lod stedet stå „for vind og vover“ og plat intet kerede sig om havresæden, skønt han kunne få hjælp. Om der var sået korn „til half“? Jo, det var der, og det var jo ulovligt. Da han fik gården for 6 år siden, var der 2 bæster, 9 fæhøveder og 14 får; men nu kun et gammelt bæst, et helmis, et føl, fire fæhøveder, fem får og to lam. Han havde gjort meget lidt ved husene, men til gengæld solgt lidt rughalm til at tække med.

Forvalteren var øjensynlig i sin gode ret, når han krævede Niels til regnskab. Han svinger sig da også op til at holde en hel lille erhvervspolitisk tale: „Kan han nægte, at han er advaret og formanet i stedet for at løbe her og der, stundom ørkesløs at tage arbejde på gårde for at aftjene de kongelige skatter, helst han er en ung mand, tillige med hans hustru. Det er nu om stunder alt for meget gængs og uforsvarlig, at

stederne, som bønder har antaget med temmelig god besætning og sæd, fri for hoveri, kastes af bønderne på herskabet til største last og skade, når de af dem vel en føje og stakket tid er blevet afsvækket og øde“. Om hans plov var i orden, om hans vogn kunne holde til at køre et par mil, uden at han skulle ligge dermed på marken som en prakker?

Nej, Niels måtte bekende på ægte vestjysk, at det „var ikkun slet temmelig“ med det. Men han havde haft en og anden ulykke på stedet foruden konens svaghed, og så har han desforuden været soldat i 21 år og haft en tynd skæbne. Det sidste kan vi ganske sande med ham.

I gården Wod eller Vadgård i Herborg fik *Thomas Peder-sen* som tredje slægtled den 27. november 1758 fæstebrev på sin fødegård. Otte år senere blev han af ridefogeden, Christian Kålund, stævnet for Bølling herreds ret på grund af gårdens vanrøgt og de restancer, han havde pådraget sig. Gælden var på 89 rdl, og dommen lød på, at han efter lovens 3.13.1. og 2. havde sit fæste forbrudt.⁴

Landgilden forhøjes

Jens Abildtrup giver i „Vorgod Sogn“ et eksempel på, at en gård fik sin landgilde forhøjet fra 2 rdl 32 skl til 3 rdl 32 skl. Men det skyldes vistnok særlige omstændigheder. Gården havde i umindelige tider tilhørt Lundenæs; men efter v. Klippes fallit i 1772 kom den til Sindinggård, og i den anledning er det, at landgilden bliver sat op. Abildtrup oplyser dog ikke, om det er en ren forhøjelse eller om det er en slags afløsning af kørsler og andre arbejdsbyrder. Har fæsteren været insolvent, kunne den nye ejer jo nok få ham til godvillig at gå ind på forhøjelsen.⁵

Et eksempel på landgildeforhøjelse ved handel med en fæstegård kendes fra *Nør Omme*. Det var landgilden af Grønbjerggård, som i 1745 blev fæstet til Poul Nielsen, der samtidig ægtede den forrige fæsters enke og dermed overtog et bo med omkring 70 rdl i underskud. Gården tilhørte Søren Sterm til Viumgård; men i 1750 solgte han den til præsten i

Nør Omme-Brejning hr. Teodosius Blæhr, og den gæve præstemand fik i den anledning gårdens landgilde sat op. I en tilføjelse på fæstebrevet siges, at den årlige landgilde var 7 rdl, men „da på det velbemeldte hr. Blæhr som min itzige husbonde ej skal lide alt for stort tab på sine udlagte penge, erbyder jeg mig herved godvillig herefter at svare i landgilde årlig 9 rdl 2 mrk, såfremt jeg derimod må være forsikret at forblive ved samme mit påboende sted“. Her siges det med rene ord, at husbonden har tvunget fæsteren til at gå frivilligt med til en klækkelig forhøjelse.⁶

Karlene

Landmilitsen var opløst i 1730. Karlene syntes, det var herligt, nu var de deres egne herrer; men året efter indskærpedes pasordningen. Alligevel tog karlene det ikke så tungt med at få pas, der var jo ingen milit, og på godskontorerne slappede man lidt af.

Så kom da pludselig i februar 1733 forordningen om stavnsbåndet, der var forbundet med en nyoprettelse af militsen, og mens man før havde fordret karlene til at møde på session, var det nu helt overladt til godsejeren at foretage udskrivningen.

Forvalteren på Lundenæs, sr. Rasch, stod allerede den 10. marts på Bølling herreds ting og bekendtgjorde, at alt det unge mandskab, „som uden pas eller følgeseddel har begivet sig af godset og andetsteds må tjene eller opholde, advaret og reklameret, at de, hvor de er, sig straks til godset indfinder og sådant selv personlig på Lundenæs anmelde, herom og en og anden bonde på godset, hvis sønner ej er hjemme hos dem, lige så alvorligt påmindet, at de uopholdelig giver her til kende, hvor deres sønner findes og ellers dem til godset igen forskaffer“.

Nu var det igen ramme alvor for bønderkarlene, mellem 14 og 36 år måtte de ikke forlade godset uden pas eller følgeseddel. Alligevel må Lundenæs som alle andre godser af og til efterlyse borttrømte karle. I 1750 er der ikke mindre end 10

karle borte.⁷ I 1762 efterlyses *Peder Skibbild* fra Vorgod og *Jens Hansen* fra Lem, om hvilke oplyses, at Peder havde fået følgeseddel for at tjene i det slesvigske, men udeblev til den fastsatte tid. Han havde dog skrevet hjem fra Tønder, hvor han havde tjent hos en borgmester; men ingen vidste, hvor han ellers var.⁸ Om karlen fra Lem oplyste faderen, at han havde skrevet hjem ved påsketider; at han vogtede kvæg i Hillerup sønden Vilslev,⁹ og han troede nok, han kom hjem til høsten. Dømt blev de begge som rømningsmænd.

Og så en lille vemodig historie, som viser situationen i al sin gru. Niels Pedersen i Stauning havde tre sønner. Da den ældste var 17 år, rømte han; den næste tog billetten, da han var på samme alder. Faderen oplyste, at den ene var i Holland og den anden i Ballum. Den yngste dreng hed Offer. Han var i tjeneste hos Anders Hindhede, som ikke hørte under Lundenæs. Offer var nu fyldt 14 år, og forvalter Steno Rasch forlangte, at han skulle ind på godset. For at have kontrol med drengen ville han have ham i sin tjeneste på Dalagergård. Niels Pedersen måtte da køre sin søn til sr. Rasch, og det var ikke nogen let køretur for nogen af de to.

Drengen græd og sagde, at han ville ønske, han var hos sine brødre, men faderen ville nødig miste ham også. Han rådede ham fra at løbe og brugte disse ord: „Du skulle se at vogte dig derfor. Gør du det, da bliver du bundet til en pæl eller stolpe, i fald de får fat på dig, og bliver pisket“. – Og så løb Offer dog alligevel. Faderen fortalte siden, at han vidste ikke, hvor han var, men havde hørt, at han skulle være druknet. Det var i 1749.¹⁰

Dejbjerglund

Hørte fra 1697 til *Jørgen Grubbe Kås* til Rybjerg. Hans søn kommandør *Hans Kås* solgte den i 1724 til *Chr. Krarup*, fra hvem den i 1768 gik til *Laurids Ramsing*.

I 1737 blev Christen Poulsen, der forhen havde boet i Bølling Bjerg, anklaget for at have „udpraktiseret begge hans sønner ad synden“.¹

Væveren stævner godsejeren²

Poul Christensen Stamp kaldtes han, fordi han boede i Stamp, kaldtes også med tilnavnet Rytter, da han havde været rytter, men af profession var han væver, og fattig var han på alt undtagen på drengebørn: *Christen* 12 år, *Henrik* 10, *Jens* 7, *Peder* 4 og *bette Hans* 2 år. Der kunne blive en køn række karle, senere fæstere ud af dem.

Poul var ikke tilfreds med det lille sted, han havde; han havde fået kik på Nørbygård i Lem, som han kunne få i fæste, og det var noget helt andet. Han havde tjent som soldat i 16 år, og nu forventede han, at sr. Krarup ville give ham pas, så han kunne flytte.

Det ville sr. Krarup også; thi væveren havde svaret, hvad han skulle; men der var jo disse dejlige drenge, dem ville Krarup ikke af med. Han påstod, at væveren havde tilladt, at de skulle høre godset til, selv om forældrene flyttede. Det ville Poul Rytter dog ikke rigtig gå med til, og skønt passet lå færdigt på Dejbjerglund, kunne han ikke få det, før han gik ind på herremandens betingelser.

Det var i den første stavnsbåndsperiode, da drengene ikke var bundet til fødestavnen før det fyldte fjortende år. For at få en afgørelse, anlagde væveren da sag imod herremanden. Han vil have tingsvidne på, at sr. Krarup ikke vil give ham passet.

Krarup mødte selv og påstod, at på hans betingelser kunne passet udleveres, ellers ikke. Poul Rytter påstod jo imidlertid, som før sagt, at han ikke kunne huske en sådan aftale, og havde han aftalt noget imod loven, så var det sket af hans enfoldighed; sr. Krarup havde lovet Poul et sted under sin gård, så familien kunne blive på godset; men det sted var for ringe. Når Poul skulle sidde ved væven, kunne han ikke ernære sig ved det. Han ville flytte til Lem.

For da at vise sin stædige husbonde til rette, sagde han sådan noget som: „Ja, ja, da! Tag dem så!“

Og så fremviste han for retten sine tre mindste drenge sigende, at hvis sr. Krarup her for retten ville erklære, at han

samme drengebørn „ville straks antage til opdragelse alt således, at de i guds frygt og anden gudelig øvelse kristeligen vorder oplyst“, ja så måtte han altså få dem med hjem til Dejbjerglund med det samme. De to ældste af flokken var født på kancelliråd Helvads gods i Velling sogn, så dem måtte de to godsejere rives om.

Krarup afviste selvfølgelig harmfuldt at være plejefar for drengene, men gentog, at han ville give Poul et bedre sted, så han og konen selv kunne opdrage børnene. De to ældste var nok født i Velling, hvor Poul sad til leje, men ellers da var soldat under Dejbjerglund, og kancelliråden havde givet familien lov at flytte hjem til Dejbjerg.

Pouls sagfører hed Rømer, og han stod nok bag dette påhit med at vise drengene frem og sige: værsgod. Men han påstår, at det ikke er af modvilje, Poul ikke vil have det tilbudte sted; det var for ringe. Ville sr. Krarup i følge lov og forordning give det pas fra sig eller tage børnene under tilbørlig opsyn og forplejning?

Godsejer Krarup sagde da, at han agtede det unødigt at svare monsør Rømer videre, end det allerede var gjort, og erklærede „sig med største underdanighed kgl. allernådigste forordning at lade sig være efterrettelig“, og med en vis elegance afsluttede han således sagen. Poul Stamp kom til den eftertragtede gård i Lem, og mon ikke hans pas også gjaldt de fem drenge.

Brejninggård

Ejedes fra 1683 af *oberst Munk* til Merløsegård, hvis enke i 1708 solgte til *Chr. Ulrich Schultz* til Viumgård. Året efter gik den til hans svigersøn *Steffen Nielsen* til Endrupholm, der i 1718 giver skøde på gården til søstersønnen *Jobs. Møller* til Lunderup, og så i 1726 til *ritmester Hoff* til Silkeborg. I 1760 købt af baron *Chr. Fr. Juel* til Rysensten, som boede her, men i 1771 solgte til amtmand *P. de Albertin* til Slumstrup, hvis enke senere ejede den til sin død.

Besværlige fæstere

I Nør Omme boede *Moust Andersen*, som havde gården Kodal under Brejninggård. Han beskyldtes for at gøre sig umage for at ruinere gården, men havde ingen restancer. Før han fik sit forsæt gennemført, blev han stævnet. Han indså da, at han havde båret sig dumt ad og bad pænt om forladelse. Baron Juel og hans fuldmægtig, rådmand Montage fra Ringkøbing, gik da efter nogen nølen ind på, at den slemme Moust blev i gården, når han besatte den med husdyr som før og flittigt forbedrede gården og dens bygninger. Det var i 1764.¹

I 1784 skilte baronen sig af med en besværlig fæster ved at lade ham flytte fra godset med hele familien undtagen den ældste søn. Det var sådan, at en mand ved navn *Christen Schytte* havde pådraget sig en restance på 60 rdl i 1765. Baronnen havde imidlertid fået medlidenhed med ham, for der var en rede fuld af børn, og manden havde måske været i godsets tjeneste som skytte. For at lægge en bremse på eventuelle rejsenykker hos en voksen søn, blev faderens afskedspas forsynet med den tilføjelse, at rejste sønnen uden godsets tilladelse, skulle sagen imod faderen stå åben.²

Mads Videbæk havde den største gård i Videbæk og havde foruden lidt velstand arvet en god del vid og forstand efter sine forældre. Han var en af de overmåde velbegavede og karakterfulde mænd, der træffes blandt bønderne også i stavnsbåndets trange tider.

I 1765 giftede han sig med enken Maren Svendsdatter, der sad i en gård i Barde, som også hørte under Brejninggård. Enken havde fået baronens tilladelse til efter afsluttet akkord med Anders Larsen at oplade stedet til ham, og så flyttede hun til Videbæk. Et par år efter viste det sig, at Anders ikke ret godt kunne svare, hvad han skulle, og da man truede ham med at søge ham ad rettens vej, klagede han sig og erklærede, at han havde givet så meget til enken i afståelse, at han ikke kunne svare afgifterne.

Baron Juel anlagde da sag mod Maren og Mads Videbæk for at få dem til at betale noget af det modtagne tilbage. Mads

mødte med sin høje husbonde i retten flere gange, og resultatet blev, at han blev dømt til at godtgøre baronen 32 rdl for to heste, der ved afleveringen af gården skulle have været for ringe.

Mads Videbæk var ikke tilfreds med denne dom, han førte sagen til overretten i Viborg, og så blev han frikendt.³

Det er muligt, at Mads og hans viv havde været lidt for gode til at handle, men den tiltrædende fæster havde dog foruden afståelsen også givet baronen 40 rdl i indfæstning af gården.

Karlene til kongens tjeneste

Et par stykker løb i 1737, men ellers skal her berettes om hjemtagning af karle under ledelse af ridefogeden Mads Staby. Fra Vindby hentede han i 1709 *Chr. Jensen* og førte ham til Brejninggård for at gøre ham til soldat. Det var dog så uheldigt, at major Lottig alt da var på march ad Holsten til med sit kompagni, så han ikke kunne blive soldat lige med det samme. De beholdt ham så på gården, for at han kunne være til rede, når der atter skulle holdes session. Han forsvandt dog forinden.

Om hans forsvinden gav grund til følgende episode, er vel ikke sikkert, men ikke utænkeligt. På Valborgsdag 1710 sadlede monsør Mads Staby sin hest og red ledsaget af to føre karle ad Torsted og videre til Holm i Ulfborg. Hos Christen Holm tjente en karl ved navn *Jens Olesen* fra Brændgård i Torsted, og nu skulle han tages og gøres til soldat, for Brændgård hørte under Brejninggård.

Da de tre ryttere kom til Holm, var manden ikke hjemme. Mads Ridefoged præsenterede sig som studehandler, han ville gerne se på nogle stude. Konen i gården lod da også karlen trække et par stykker ud af stalden, men de sagde, at de var for små. Sammen med karlen gik de så ind i stuen til konen, og så fremkom Mads da med sit egentlige ærinde.

„Vi er fra Brejninggård, og vi skal hente jeres karl“.

„Nej, ham får I ikke, før min mand kommer hjem“, sagde Sidsel Lauridsdatter, som var kone på gården.

„Så længe vil vi ikke bie!“

„Da troede jeg ikke, I ville røve karlen ud af gården, inden vi kan få bud til vor husbonde. Han er ikke så langt borte“.

De tre mænd havde vakt naboernes opmærksomhed. Anders Holms søn, Jep, stod lige uden for døren, da denne samtale fandt sted, og på et par ord fra Sidsel, trak han en hest ud af stalden, sprang på ryggen af den og lod den rende ad Sønder Vosborg til for at melde sagen til kaptajn Tønne Sehested, som da havde gården; men selv om der ikke var så grumme langt fra Holm til herregården, kom hjælpen dog for sent.

Sidsel talte djærvt imod Mads Stabys ord. De kunne søge karlen ved lov og dom, men de fik ham ikke med det gode. Dertil svarede ridefogeden, at han havde en broder, som var rømt, og nu skulle han gå i dennes sted. Han bød karlen trække i sit tøj og følge med.

Jens sagde, at han ikke havde andet tøj, end det han gik i, og han ville ikke med dem, inden husbonden kom hjem. Da for de ind på ham og greb ham i armene for at trække ham ud; men han satte både hænder og fødder imod og bad, de ville bie, til husbonden kom. De fik ham ud og uden mere snak satte den ene sig på sin hest. De to andre tog karlen med magt og lagde ham op bag rytteren på hesten, og da han ville lade sig glide ned, sagde de:

„Bliver du ikke liggende, så får du tærsk, vi har lagt nok så stram en karl som dig på en hest!“ Og så red de sønderpå ad Ulkær til, mens Sidsel og hendes nabokoner stod og så efter dem. Sådan nogen banditter.

Der gik ikke ret lang tid, før kaptajnen fra Vosborg kom med nogle karle, de ville prøve at indhente voldsmændene. De nåede dem først i Brændgård, og her stod Mads Staby på sit herskabs gods. Han præsenterede sig som Brejninggårds ridefoged, og han var ude i sit herskabs tjeneste efter en bort-rømt karl.

Sehested søgte med rolige ord at få karlen med sig. Hans husbonde kunne ikke ret vel undvære ham nu i sædetiden. De vidste jo, hvor han var og kunne søge ham hjem ad retsens vej. Men Staby sagde, at han selv ville have ham i sin varetægt, og ingen skulle få ham fra Brejninggårds gods, uden de tog ham med magt. Herremanden til Sønder Vosborg måtte ride hjem med uforrettet ærinde.

Der blev en retssag ud af den dags bedrifter. Mads Staby hentede sig på herredstinget et knusende nederlag. Skønt han kom med mange udflugter, dømte herredsfogeden, at han uden lovlig adgang voldelig havde taget karlen, skønt der „her i Jylland aldrig nogen vordnedret haver været påbuden og tilladt“, og karlen bør leveres tilbage. Mads Staby og hans medfølgere blev hver for sig dømt til at bøde „trende 40 lod sølv“ efter lovens klare ord 6.9.9.

Mads og hans husbonde, Steffen Nielsen, gav dog ikke op, sagen blev appelleret til landstinget, der nok kendte, at Jens Olesen tilhørte Sehesteds gods; men fritog sr. Mads for at betale voldsbøden. Han blev senere herremand på Gudum Kloster.⁴

En karl med fripas fra Brejninggårds gods fæstede et lille hus i Lem. Han var dog ikke hele tiden i Lem, men opholdt sig en tid i sit barndomshjem i Mose. En skønne dag i 1763 fik han at vide, at han skulle gå soldat for Brejninggård. Det hjalp ikke, at han viste sit fripas frem; thi han havde forsømt at få det tinglæst. Han måtte gå soldat.

Bondeskylde købes

Brændgård i Torsted var oprindelig en selvejergård. I 1578 afhændede kronen herlighedsretten i denne gård til Malthe Sehested på Nørre Holmgård; men i matrikelstiden hørte den til Brejninggård. I 1704 løb *Chr. Lauridsen* fra gården på grund af restancer og anden fattigdom. Han var dog ikke selvejer, d. v. s. bondeskyldejer; men fæster af den halve gård, som nu blev ham fradømt. Da hans efterladenskaber ikke på langt nær kunne dække godsets tilgodehavende, blev der lyst

efter bondeskyldens ejere, om de ville betale; men da de ikke lod høre fra sig, erklæredes den at „være til herlighedsejeren hjemfalden“.

Sønder Holmgård

Gården skødedes 1699 af *Jep Tarms enke* til hendes svigersøn *Jens Odderbech*, hvis enke mange år efter hans død i 1741 skiftede med sine mange børn, og Holmgård blev solgt til den rige købmand *Laurids Rindum* i Ringkøbing, som 1750 afstod den til sin søn *Niels Rindum*, efter hvis død den i 1795 blev udstykket og godset frasolgt. Gården var aldrig nogen komplet herregård, men i slutningen af perioden hørte dog de fleste gårde i S. Lem til godset, idet *Laurids Rindum* efter at have været parthaver i Lundenæs fik en del af dennes gods og noget mere ind under gården.

Restancerne

Bølling herreds tingbog findes fra 1728. I 1736 så restancelisten således ud:¹

Vester Tredje: *Chr. Nielsen* for landgilde siden 1719, i alt 31 rdl 1 mrk.

Gammelgård: *Gravers Nielsen* har som foregående ydet de kongelige skatter, men rester med landgilde fra 1719, efter fæstebrevet bliver det 53 rdl 5 mrk.

Chr. Jensen har også betalt skatten, men rester fra 1734 med noget landgilde 7 rdl 2 mrk.

Øster Lem: *Gravers Nielsen* står i restance med landgilde fra 1719 plus lidt skat, i alt 48 rdl.

Refstrup: *Thomas Thomsen* rester både skat og landgilde, i alt 57 rdl.

V. Refstrup: *Chr. Christensen* rester en del kongelige skatter og har intet ydet i landgilde siden 1719: 48 rdl.

Boling: *Laurids Jespersen* rester med april måneds skat og som de foregående landgilde siden 1719: 48 rdl.

Nygård: *Niels Jespersen* rester for fem års landgilde: 10 td rug.

Niels Nielsen har ikke ydet landgilde siden 1719. Det er 48 rdl. Desuden har jeg i mange år måttet gøre forskud på hans skatter og forstrakt ham med lånekorn, hvorfor jeg venter vederlag og begærer, at han møder i retten og vedstår sin restance.

Degnbol: *Jens Iversen* rester i landgilde 4 rdl.

Iver Pedersen. Ihvorvel han er overgået dom for et steds ulovlige besiddelse for 80–100 rdl restance, så er dog stedet ham forundt for en årlig afgift på 4 rdl, hvoraf han kun har udlagt 5 slette daler, så hans restans er siden 1719 på 64 rdl 4 mrk.

Christen Iversen, Iver Smeds søn har antaget faderens sted til beboelse med løfte om at svare den årlige landgilde på 4 rdl, men har allerede pådraget sig 8 rdl 4 mrk.

Til denne liste bemærker manden fra V. Tredje, at han ikke modsiger restancen, men ikke kan yde noget på grund af det strenge hoveri. Chr. Christensen i V. Refstrup siger, at hans hoveri er så stort, at han ikke kan yde de 2 td rug, som hans landgilde er sat til. Da han kom til stedet, svarede han i to år rugen, siden har han intet ydet. Han har ikke noget fæstebrev. Af mændene fra Gammelgård tilstod Gravers restancen, men på grund af det store hoveri kunne han intet svare. Christen Jensen havde ikke noget fæstebrev. Han skulle svare både smør og rug, men mente nok, at han kunne slippe for smørret. Gravers Nielsen i Ø. Lem havde hverken fæstebrev eller kvitteringsbog. Han mener, at han aldrig har lovet husbonden at svare nogen årlig landgilde, og ej heller havde husbonden anmodet ham derom. Han kunne ikke svare større afgift end hoveriet. Laurids Jespersen i Boling fremlagde sit fæstebrev og forklarede, at han ikke kunne svare landgilden på grund af det store hoveri. Niels Jespersen i Nygård vedgik sin restance. Det gjorde Niels Nielsen for såvidt også. Da han blev spurgt, om han havde fæstebrev og kvitteringsbog, svarede han ja; men han havde ikke andet at forevise end kvittering for landgilde 1719.

Det er ret ejendommeligt at se disse bønder ganske lidenskabsløst stå og erklære, at de virkelig ikke kunne svare landgilde på grund af hoveriet. Madame Odderbech havde drevet gården i nogle år, og muligvis har det lille gods haft visse vanskeligheder ved trods pas og stavnsbånd at skaffe sig fæstere nok, så de bønder, der fik gårde, kunne undslå sig ved at tage fæstebrev. De kunne stille betingelser, og derfor kunne så mange mænd undslå sig ved at svare landgilde. Om nogen undertrykkelse af bønderne på md. Odderbechs gods har der ikke været tale. Snarere synes man, at bønderne har benyttet sig lidt af hendes overbærenhed. Skønt restancedommen lød på, at hvis gælden ikke var betalt inden 15 dage, skulle restanterne have deres fæste forbrudt, så blev der ikke af madame Odderbech sat nogen bonde på døren i den nærmest følgende tid.

Helt undgå den slags kunne dog intet gods, heller ikke Holmgård. Der findes endda et par ret hårrejsende eksempler på, hvordan uduelige og samvittighedsløse fæstere i løbet af få år kunne ruinere deres gårde.²

Houli Jensen tjente i 1726 på Holmgård sammen med sin kæreste, de blev gift dette år, og da Gravers Christensen i østre Gammelgård var død ved juletid 1725, fik Houli hans gård i fæste ved forårstid. Hans tjeneste på Holmgård var nok hans eneste anbefaling, og den var ikke ret god.

I løbet af tre år fik han gården forødt, hvorefter han hængte nøglen på et søm og forlod den uden pas, tog tjeneste hos en mand i Kjærgård og lod madame Odderbech sidde med stumperne. Det er så heldigt, at vi delvis kan dokumentere Houlis virksomhed i gården i de tre år, han var der, idet der findes vurderinger af besætningen på gården fra 1726 og 1729, ved tiltrædelsen og ved afslutningen.

1726	1729
1 sort hoppe 16 rdl	1 sort hoppe, om
1 brun hest 14 -	den kan leve til
1 skimlet hoppe	græsset 3 rdl 2 mrk
m. føl 10 -	1 gl. brun hest ... 2 - 2 -
1 par stærke stude 16 -	1 lille følplag 2 - 4 -
1 par mindre stude 10 -	3 køer 10 - 2 -
1 liden grimet stud 4 - 2 mrk	1 lille kvie 1 - 4 -
1 sortbroget stud 3 - 2 -	1 kalv 3 -
3 køer 14 -	3 får og 1 ron-
1 kvie 1 - 4 -	væder 2 -
11 får og 3	
væddere 7 -	
28 dyr 96 rdl 2 mrk	12 dyr 24 rdl 5 mrk

Sammen med restancer og bygfæld udgjorde Houlis gæld til godset godt 170 rdl. Så meget kunne der gå til i svir og uordentlighed på tre år, men så var Houli da også færdig med at være gårdmand.

Omtrent på samme tid giftede *Mads Christensen* sig ind i gården Degnbol. Det skete i 1727. Hans kone havde da sidet som enke i to år. I den tid og i de følgende seks år blev der da af gården kun svaret en ko, et lam og en tønde havre i landgilde. Derimod var skatterne betalt indtil det sidste halvår. Som besætning på gården var der kun 2 køer, 2 stude, 2 væddere, 11 får og 1 svin, da registreringen fandt sted. Nogle dage senere blev der set efter, om alt var i orden; men da manglede der 10 får og svinet. Desuden manglede af indboet en brændevinshat med piber og tønde, en stor egekiste, en lysestage af messing, noget aftærsket rug, to skæpper malt, noget aftærsket byg og en sæk malet korn.

Disse ting havde Mads efter sigende brugt til at betale den gæld, han måtte stifte for at svare skatterne af gården. Det meste af dette blev dog leveret tilbage, og Mads måtte flytte ud. Dømt til arbejde med skubkarren et år i nærmeste fæstning, såfremt hans husbonde ikke vil forskåne ham for det.

Mildere blev *Peder Hindhede* i Birrum behandlet,³ skønt

han havde samlet en restance på 202 rdl i 1784. Da han tilbød at betale halvdelen med sine kreaturer og andet i gården og skaffe kaution for resten. Sagen imod ham blev da udsat, hans søn fik senere gården.

I 1714 blev *Gustaf Erichson* gift med Las Baks enke, Margrethe Eskesdatter, norden bækken i Lem. Præsten siger, at han var en af de fangne svenske soldater. Han kom fra Ringkøbing. Gustaf fik et lille stykke jord i fæste, hvorpå han skulle opføre et hus. Det gjorde han, men han syntes ikke, at md. Odderbech holdt, hvad hun havde lovet ham, da han byggede huset, og i 1731 forlod han og konen det. Han blev nu indkaldt for retten, hvor han siger, at han giver 4 rdl i landgilde, skønt han selv havde bygget huset, „hvor før intet var“. Husbonden hævdede, at han dog havde fået en ko og to kalve, da han flyttede ind i huset, og det var Gustaf heller ikke utilfreds med; men madamen havde dog ikke holdt, hvad hun lovede. Ja, da har Gustaf heller ikke altid efterkommet det arbejde, han skulle gøre, og det måtte svenskeren indrømme. Dommeren bad dem da forlige sagen, og fjorten dage efter flyttede Gustaf og hans kone ind igen.

Tre brødre søges hjem⁴

Jens Mortensen i Degnbol var gift tre gange. Med sin anden kone havde han tre sønner: *Morten*, *Christen* og *Niels*. Efter deres moders død giftede han sig igen, og efter hans død var det, at enken giftede sig med Mads Christensen, der ødelagde gården. Da Jens Mortensen døde, blev de tre drenge taget bort fra gården af deres formyndere, som var Christen Hansen i Fårborg og hans søn Hans Christensen i Nymølle. Drengen Christen kom til Nymølle og de to andre til Fårborg.

De tre drenge var født på Holmgård gods, og nu kom de til Brejninggårds gods, Fårborg, og Karsbæk klostres gods, Nymølle. Deres arv stod i fødegården under Holmgård. Da de blev voksne og skulle have arven udbetalt, gjorde madame Odderbech vrøvl. Mads Christensen havde sat deres arv over styr i Degnbol, og skulle godset nu svare til arven, så forlangte

madamen, at karlene skulle komme tilbage. Hun havde hårdt brug for dem.

Karsbæk kloster var en ret uanselig stiftelse, som bestod af tre smågårde og Nymølle, som også var en temmelig lille bedrift. Indehaversken af klosteret eller nyderen var da en fattig adelsjomfru, der hed Ellen Kristine Lange. Hun ville ikke gerne have noget udestående med fruén på Holmgård. Derfor skrev hun til hende, at Christen i Nymølle nok skulle komme ind på godset, når der var brug for ham. Brejninggårds ridefoged var anderledes sindet. Han vil ikke gå ind på madamens betingelser for arvens udbetaling.

Efter at sagen havde stået på i et par måneder, blev der indgået forlig, og arven blev udbetalt. Christen blev på møllen, som han senere fik i fæste, måske først efter, at den i 1743 var kommen ind under Holmgård. Morten blev fæster i Fårborg under Brejninggård. Om Niels kan intet siges.

Rybjerg

Ejedes i begyndelsen af perioden af amtmand *Grubbe Kås*, senere af hans enke *Birgitte Sebested* og deres søn kommandør *Hans Kås* til Dejbjerglund, der 1728 gav skøde til *Peder Madsen Lillelund*, fra hvem den 1730 gik til sønnen *Mads Lillelund*, der 1743 afstod gården til sin broder *N. P. Lillelund*, som 1758 solgte den sammen med Vennergård til *Thomas Lund*; 1764 solgt til *Mads Opitius*, som delvis opløste godset.

Gården havde ikke meget bondegods og fra 1756 hører den sammen med Velling sogns anden herregård, Vennergård.

Fra fæstet i utide

Amtmand Jørgen Grubbe Kås synes at have haft noget besvær med sine bønder. I 1702 blev *Jens Jensen* i Smedgård fradømt sin gård for selvrådighed i anledning af en sag imod sønnen Jens, som vi skal høre mere om.¹ Det ser dog ud til, at Jens Jensen blev i gården.

I 1729 lod P. M. Lillelund bonden *Peder Olesen* i Sønderby i Rindum dømme fra sin gård på grund af restans og bygfældighed.² *Søren Smedsgård* i Vestarp havde 1726 pådraget sig en restance på 17 td landgilderug og 15 rdl i skatterestancer. Sammen med sin hustru havde han fjernet noget bohave, hvorfor Mads Pedersen Lillelund lod ham dømme fra gården. Dommen tilholder endvidere manden at blive på godset med sin familie, da deres arbejdskraft ikke kan undværes.³ I 1750 er det N. P. Lillelund, der lader bonden *Chr. Hansen* i Rindum Østerby dømme fra fæstet på grund af en restance og skyld på 132 rdl.⁴ Og endelig lader Opitius en dame ved navn *Anne Nielsdatter* fradømme sit fæste i 1766.⁵

Omkring fæstebrevet

Jens Jepsen havde i januar 1706 fået fæstebrev på en halvgård i Rindum; den var på godt 4 tdr hartkorn og havde tidligere været beboet af Henrik Hansen, der nu skulle på aftægt sammen med sin skrøbelige kone. Jens fik gården med alt, hvad der fandtes til dens drift af dyr, redskaber og foder. Desuden ville amtmanden skaffe ham sædebyg, tre tønder rug at æde, et plovbæst, en stud og en ko. For at få gården ret på fode fik han frihed for landgilde i 2 år og for langægter i det første år.

Det varede dog ikke ret længe, inden han tilbageleverede fæstebrevet efter major Lottigs befaling. Han havde været udskrevet, men havde formodentlig fæstet for at blive fri for soldatervæsenet, og enten nu han havde fæstet på skrømt, eller han har været ugidelig og syntes, det var for strengt at være gårdmand i Rindum, så var han flyttet ind til Ringkøbing og gik på dagleje. Amtmand Grubbe Kås gav ham lidt tid, for at han kunne frivilligt vende tilbage. Det gjorde han ikke, og han blev dømt til at overtage gården eller en anden lignende og ellers at lide efter loven og forordningen af 27.12.1701.⁶

I august 1710 lyste amtmanden efter „en af mine bonde-sønner“ ved navn *Hans Christensen*. Karlen var søn af Chr. Jacobsen i Rindum og skyldte godset penge for en lejemåls-

bøde. Med det formål at tjene noget havde han uden tilladelse taget plads på Bildeshave på Fyn, og hans fader mente, at han nok snart kom hjem, hvad han også gjorde; thi allerede samme efterår gik han ind på, at han ville fæste Hanninggård, som var bleven ledig. Han skulle have skattefrihed et år og være fri for hoveri indtil foråret. Til fuldmægtigen, ridefogeden, skulle han dog give 5 rdl i indfæstning, men de måtte blive stående i et halvt år. Karlen fortrød imidlertid og ville ikke have fæstebrev, ville heller ikke overtage gården. Han blev dog dømt dertil.⁷

Passager

Den førnævnte *Jens Jensen* af Smedgård i Velling ville amtmanden have til session, for at han skulle være soldat. Han mødte ikke på sessionen; men han skyndte sig at fæste en gård under Søgårds gods. Sessionen holdtes den 15. og 16. maj 1702; men allerede den 27. april fik han sit fæstebrev, skønt han ikke havde pas til at rejse. Da det imidlertid blev godtgjort, at karlen den 24. april havde fordret sit pas, men ikke kunne få det, inden amtmanden kom hjem fra en rejse, så dømte herredsfogeden, at da loven tillader enhver jysk karl at have fri forlov at fæste på hvad stavn, de vil, så bliver *Jens Jensen* frikendt for tiltale.⁸ (Se under Søgård).

To år senere blev *Christoffer Pedersen* og *Christen Bjørnkjær* dømt for at rømme uden opsigelse.⁹ I 1705 blev *Mathis Mathisen* og hans moder *Maren Skierbæk* stævnet, fordi *Mathis* var forsvundet, og hun fortæller, at *Mathis* ikke var født på amtmandens gods, hvor han var blevet indtegnet ved den første antegnelse til militsen. Han var lille og ung og kunne ikke tjene uden for hjorddreng, og som sådan havde han været forskellige steder i Velling, sidst hos *Jens Smedgård*. „Men som det ikke var min fattige lejlighed at beholde ham hjemme i vinter, men var nødt til at få ham ud til godtfolk, så har jeg nogle gange talt med jomfru *Helene Kås* såvel som med velbårne junker *Malte Kås* og bød ham til deres tjeneste; men der var ingen tjeneste at bekomme; så var

han nødt til at søge på andre steder, hvorfor han begav sig til Holstebro og der blev antagen af hr. kaptajn Slucks at være trommenslager og derfor i kongens rulle indført“. Hun formoder derfor, at han, der ikke har været til alters og ikke er før til soldatertjeneste, af den retsindige dommer vorder frikendt.¹⁰

Endelig lyser amtmanden den 3. marts 1706 efter *Christen Pedersen*, som er gået af hans gods uden pas og skal tjene i Ringkøbing hos rådmand Rasmus Pedersen. Mads Lillelund efterlyste ligeledes i 1733 to karle, der ved nattetider var undvigt fra deres tjeneste på Rybjerg.¹¹

Vennergård

Af kongen i 1693 skænket til stiftsamtmand geheimeråd *Henning Meircrone* og senere af samme høje person ved en gave på 80 td hartkorn gjort til en komplet herregård. Efter stiftsamtmandens død skødede enken i 1716 godset til amtsforvalter *Lars Heldvad*, hvis søn *Nic. Heldvad* overtog den i 1737. Dennes enke døde 1756, og samme år købte *N. P. Lillelund* Vennergård, som nu kom sammen med Rybjerg. 1758 fik *Thomas Lund* gårdene, der 1761 blev solgt til *H. V. Rosenvinge* til Viumgård, som året efter solgte til *Holger Sebested* til Herningsholm, der 1762 solgte til *Mads Opitius*, og med ham begyndte opløsningen af godset, idet bøndergodset da svandt ind fra 202 til 38 td hartkorn.

Restancerne

Her var i 1702 i alt 35 restanter. Listen er ikke opgjort i penge, men der er en gammel liste med, og den indeholder restancer fra 1691, der viser, at flere bønder i mange år ikke betalte deres landgilde. I 1704 var der 29 restanter, og i de følgende år er der et lignende antal forsømmelige bønder, i 1709 endog 39, hvoriblandt Rindumgårds fæstere med 18 rdl 4 mrk 14 skl. I 1713 er listen dog igen nede på de 29 restanter, hvorefter restancerne ikke længere spiller nogen rolle. Tilsyneladende blev i det nævnte tidsrum ingen fæster dømt fra

gården på grund af restancerne. Til dette er nu at sige, at Vennergård lå i Bølling herred, men havde sit meste gods i Hing herred.

Den store hoverisag

Da Vennergård og Rybjerg i 1756 var kommen sammen, fandt Niels Lillelund snart ud af, at Vennergårds mange bønder godt kunne hjælpe lidt ved forskellige arbejder på Rybjerg, nogle ved at pløje, nogle ved digerne og endelig nogle ved at køre tørv til Rybjerg i stedet for til Vennergård, hvor der nu intet herskab boede.

Ti af Vennergårds bønder stævnedes da Lillelund for ulovligt hoveripålæg. De mente sig ikke pligtige til at gøre hoveri på to gårde. Som sagfører havde bønderne den forhenværende Salling-degn Rasmus Bondo, som da boede i Holstebro og havde en overmåde rap kæft. Han gør, hvad han kan for at vise, at bønderne virkelig er hårdt belastet i forvejen og aldeles ikke kan overkomme at gøre det urimelige hoveri til Rybjerg. N. P. Lillelund mødte selv i retten, men det var hans sagfører, byfoged Schmidt i Ringkøbing, som førte ordet.

Da sagen var begyndt, lod herremanden sagsøgerne kalde til sig i Rybjergs køkken og spurgte, om de ville forliges med ham, og han bad dem gå hjem og læse deres fæstebreve, så de var klar over, hvad der stod i dem. Senere havde han, så vidt det kan ses, bønderne hos sig enkeltvis eller som de boede i gård sammen for at få dem til at slutte forlig. Det lykkedes også for de flestes vedkommende. Hvori forliget bestod, siges ikke bestemt, men det var en erklæring fra bønderne, at de ville gøre hoveri, som de plejede. Og det arbejde ved Rybjerg skulle ikke være nyt pålæg, men en slags betaling for eftergivet arbejde på Vennergård.

Sagen sluttede ikke med nogen dom, idet Lillelund solgte gårdene til Thomas Lund, hvorefter sagen blev frafaldet den 25. januar 1758.¹

Til trods for, at sagen synes at ende uden noget egentligt resultat, så får vi under tingmøderne dog noget at vide om

sagens personer. Det står således fast, at Niels Lillelund har været en driftig landmand og derfor næppe har undgået at fordre mere af sine bønder end formanden. Således hedder det, at der på Vennergård nu klædes to folde med hedetørv mod før kun en. Der var da også flyttet fire husmænd eller bolsmænd, som gjorde gangdage udenfor det egentlige mark-hoveri, over til Rybjerg. Deres arbejde skulle så gøres af bønderne til Vennergård. Det er da også fastslået, at Lillelund fordrede arbejde på Rybjerg som erstatning for den sædvanlige tørvekørsel til Vennergård.

Til gengæld ser det ud til, at bønderne på Vennergård ved et par lejligheder har søgt at gøre deres arbejde mindre effektivt. Da møddingen skulle køres ud, mødte de ikke med så mange vogne, som de plejede i forrige tider. Ligeledes da man skulle begynde at slå i engene. Da kom der et par slætfolk fra hver gård, og der er ikke tvivl om, at det var aftalt spil. Man sagde da også, at Christen Møborg havde gået rundt, men ingen vidste noget bestemt om, hvad han havde gået rundt efter. Efterhånden kom der dog tre eller fire par slætfolk, som der plejede.

Ladefogeden, *Anders Christensen*, havde været temmelig ophidset over denne opstruktion. Han havde brugt pisken, så fem karle havde fået den at mærke. Den ene af dem havde simpelthen lagt sig i græsset efter en spisepause, så ham kan man næppe have synderlig ondt af. Samme ladefoged havde også banket en karl på Rybjerg, hvilket jo egentlig ikke kom Vennergårds bønder noget ved. Udspurgt for retten måtte ladefogeden fortælle, at Niels Lillelund havde sagt, at hvis bønderne var dovne, måtte han slå dem, men han måtte ikke slå dem til skade. En pige siger dog, at hun selv har hørt Lillelund sige til ladefogeden, at „bønderne var ligesom dumt fæ“, og at han måtte slå dem, „så deres skind skal sprække“. Hun mente åbenbart, at sr. Lillelund ikke havde bedt ladefogeden om at lægge fingrene imellem.

Endelig siger bønderne, at Lillelund ikke skønnede på deres arbejde, som det gamle herskab. Det havde givet både opslæt-

gilde og høstgilde, mens Lillelund vel gav dem noget brændevin, men intet høstgilde. Og det var jo skammeligt nok. Vennergårds bønder var vant til, at der blev gjort noget mere ud af dem.

Søgård

Amtsforvalter *Rasmus Andersen* fik 1681 bevilling på at nyde Søgård med adelig frihed. Den havde da 200 td hartkorn bøndergods. Hans datter *Ide Sophie* arvede gården. Hun var først gift med tolder *Elias Lauridsen* og senere med *Mogens Hendriksen Vendelbo*; efter hans død styrede hun selv gården, indtil den i 1721 ved indførsel hos hende udlagdes for gæld til borgmester *Stefan Hofgårds enke*, hvis arvinger året efter solgte til *Peder Pedersen Bagges*, hvis enke 1770 overdrog den til sin svigersøn, købmand, krigsråd *Henrik Ammitzbøl*.

Restancerne

Skønt godset omkring 1770 havde som fæstere 60 gårdmænd og 20 husmænd, overstiger restanternes antal aldrig 45. En liste over dem ser således ud:

1700: 18 restanter	1719: 45 restanter
1704: 21 —	1727: 34 —
1717: 17 —	1730: 17 —
1718: 45 —	1732: 19 —

Efter den tid synes der ikke at have været egentlige restancelister, og på disse var restancerne små. Den højeste var på 107 rdl.

I 1724 var Iver Christensen i Bøndergård stævnet for denne restance, der omfattede både landgilde og skatter, og der var restancer fra 1717 og 1720 med. Peder Bagges havde altså fået gamle restancer med, da han købte godset.¹

Fra fæstet i utide

Vi læste under stykket om Ryberg, at unge *Jens Jensen* i Smedgård i Velling skyndte sig at fæste en gård på Mogens Ven-

delbos gods i foråret 1702. Det var Nygård i Velling. Denne let erhvervede fæster fik manden på Søgård ikke megen fornøjelse af. Allerede i 1703 er det galt med ham. Han blev stævnet for ikke at have ydet sin landgilde. Desuden var der nogle ældre restancer, han skulle svare til. Hans skyld var i alt 70 rdl. For denne skyld fordres han dømt fra fæstet. Der blev dog ikke afsagt nogen dom, og Jens blev foreløbig siddende; men i 1717 havde han forladt sin fæstegård og uden pas rendt bort fra godset. Så blev han endelig dømt, denne gang som rømningsmand.²

I 1705 dømt *Mads Eriksen* i Gammelsogn fra fæstet på grund af restancer på landgilde og tiende.³ Ligeledes dømmes *Enevold Christensen* i Sønderby fra sit fæste i 1708. Også han havde nogen restance, men det var måske lige så meget, fordi han gik og beskyldte sin nabo, Peder Jensen, for at være en rakker, der flåede døde heste.⁴ *Peder Jensen* i Bolderup blev for 17 rdl restance af skat og landgilde i 1722 også fradømt sit fæste.⁵

Hans Nielsen i Sønderby stod 17. maj 1724 anklaget for på grund af flere års restancer at have sit fæste forbrudt. Han gjorde indsigelse imod opgørelsen, idet han hævder, at han for de gamle restancer fra forrige herskabs tid delvis havde gjort kørsler. Han tilbød at betale, hvad han efter sin egen opgørelse skyldte. Dommeren kunne dog ikke godtage opgørelsen, og pålagde ham at betale efter fæstebrevet og aflevere sit fæste. Skylden var dog ikke mere end 16 rdl, så han har måske fået lov til at fæste igen, men det melder tingbogen intet om.⁶

Hvad en forsømmelig bonde kunne afstedkomme

Madame Ide Sophie Rasmusdatter skulle i 1710 have sin datter, mademoiselle Dorteia Barbara gift med præsten hr. Anders Sørensen Snede på Mandø. Der var på den tid en bestemmelse i skattelovgivningen, at når standspersoner skulle vies, kunne det ikke ske, før der fra forpagteren af familie- og folkeskatten, som her var byskriver sr. Niels Thomsen i Hol-

stebro, var skaffet en såkaldt copulationsseddel imod erlægelse af 4 rdl.

Brylluppet var fastsat til søndag den 27. april, og for at sikre, at copulationssedlen forelå i rette tid, blev *Søren Nielsen* i Nørre Røjklit buddet til at „løbe“ til Holstebro med et brev og de 4 rdl til skatteforpagteren for at få den seddel.

Han fik bud og brev den 24., men han tykte, han havde så travlt på havet, at det havde vel ikke sådant jav med det brev, og først den 29. var han i Holstebro, og da ville skatteforpagteren ikke have de 4 rdl.

På Søgård og i præstegården ventede man med spænding på copulationssedlen, og da den endnu ikke på bryllupsdagen kom, blev sognepræsten betænkelig. Han kunne få en stor bøde, om han ikke havde den seddel i hænde, inden vielsen fandt sted. Han har vistnok givet ret kraftigt udtryk for sin bekymring over for sin kaldsfælle, hr. Anders Snede, som nok var den, det egentlig tilkom at skaffe copulationssedlen, skønt det var fruén på Søgård, der havde udlagt pengene og sendt buddet.

Bryllupsgæsterne kom, maden var færdig, kun skattekvitteringen manglede. Da tog den forventningsfulde brudgom sin præstekollega til side og sagde, at dette her gik skam ikke; der var jo for flere dage siden sendt bud og penge til Holstebro, og den seddel kunne være her inden aften. Jo, men det kunne koste en mulkt på halvtredsindstyve rigsdaler at foretage vielsen, inden skatteforpagterens seddel forelå. Så tog hr. Anders papir og pen og skrev, at da alting til brudevielsens fremgang var berammet, „som ikke uden skade kan tåle nogen opsættelse, forsikrer jeg vellærde hr. Chr. Ottesen herved, at han for brudevielsens gørelse ingen skade skal tage. Thi alle de lovlige prætentioner, derpå af forpagteren kan gøres, understår og svarer jeg efter loven og consumptionsforordningen“. Og det hjalp, nu kunne vielsen fuldbyrdes, gildesmaden fortæres og det unge par følges til brudekammeret.

Tømmermændene kom bagefter. Ved stævning blev sognepræsten erindret om sin forseelse og brudgommen om sit

flotte løfte om at tage risikoen. Ved stævning blev det forsømmelige postbud, Søren i Røjklit, erindret om, at tid er penge. Han blev for sin forsømmelse dømt at have sit fæste forbrudt. Sognepræsten fik en bøde på 50 rdl, og de 4 rdl for en copulationsseddel skulle betales, begge dele inden 15 dage.⁷

Hvideris og hjelme

Selv om sandflugtens bekæmpelse først rigtig satte ind ved sandflugtsforordningen af 1792, så var kampen imod flyvesandet indledet længe før. Der er derfor intet mærkeligt i, at Mogens Vendelbo i 1705 stævner en halv snes klitboer af Haurvig, Årgab og Lyngvig, fordi de tvært imod kongens lov og forordning har oprykket hvideris og hjelme.

Forhøjelse af landgilde og ny indfæstning

I en restancesag optræder *Simon Christensen* af Stengård og protesterer imod 3 rdl, som han søges for i 1720. Han hævder at have betalt efter sit fæstebrev. Fogeden, der hed Schoubo, forklarer da, at Simon siden nu afdøde Mogens Hendriksens ankomst til Søgård for en snes år siden har betalt disse penge foruden den ordinære landgilde. Der siges ikke, hvad det er for nogle penge, og Simon fritages ved dom, indtil sr. J. Schoubo ved nærmere lovgang har bevist, at han fortsat skal betale de 3 rdl.⁸

Peder Bagges havde i 1723 stævnet *Christen Larsen* i Bandsby for ikke at have betalt sidste års landgilde. Det drejede sig kun om godt 3 rdl; men ikke desto mindre formoder husbonden, „at han af retten bliver tilfunden at accordere med mig om ny indfæstning eller gøre tilbørlig ægt og arbejde af stedet, og desuden betale sin resterende skyld og processen“. Der findes ingen dom, og der er ikke tvivl om, at Christen Larsen har skyndt sig at klarere.⁹ Muligvis har han undgået trudslen.

Omkring passet og soldatervæsenet

Det er jo ikke i alle passagerne, at der er tale om egentlig rømning. Således havde *Iver Christensen* af Kloster i mange

år været hjemme hos sin moder, men i 1703 havde han taget plads hos Christen Andersen i Lyngvig, uden for godset, hvorfor Vendelbo søger ham hjem.¹⁰

Niels Jensen Bollerup havde i 1704 fået fæstebrev på sin faders, Jens Poulsens, væring i Bollerup. I 1711 var han kommen i restance for sidste års landgilde, 18 snese hvilling. Han hævder dog, at efter fæstebrevet skulle fisken først ydes i maj, og han var stævnet i april. Bag denne stævning lå der da også noget andet. Monsør J. Lauridsen Skoubo, ridefogeden, havde udset ham til at være soldat. Formodentlig har Niels haft mange indvendinger imod denne beslutning. Han havde i mange år været fæster, og der var en del husmænd, som havde mindre hartkorn end ham, og som gik fri.

Vi får ikke at vide, af hvad grund fogeden havde kastet sine øjne på Niels Jensen; men den 17. marts, da denne mand var til mølle, kom fogeden med to ledsagere; „imod min vilje tog han mig på møllen, da jeg var der for at få malet, og førte mig til Rindum, til oberst Lottig til indrullering for Søgård gods“.

Mølleren og hans kone siger, at Niels gik grædende med dem. Hans korn var næsten malet, da han kom igen. Under den påfølgende retssag blev Schoubo spurgt, om de tog ham med magt. Han svarede lidt undvigende, at der var vel ikke mange, som gik frivilligt.

Niels Jensen ville imidlertid ikke være militssoldat. Han lagde sag an mod de tre mænd, som havde tvunget ham, og fremdrog en hel række mænd, som havde mindre hartkorn end han, og som godset kunne have taget med større ret, når det endelig ville have en fæster indskreven. Så er det, at godset anlægger denne restancesag imod den udskrevne mand. I restancesagen blev han frikendt, da han først til Valborgsdag plejede at yde fisken med rede penge: 2 sletdaler 2 mark. Derimod fandt dommeren ikke, at Niels Jensen kunne frifindes for at gå soldat.

Hvad gjorde da Niels Jensen? Han stak af sønderud, allerede den 27. maj blev han efterlyst. Tilbage sad hans gamle

moder og vidste ikke sine levende råd. Ved sin bortrejse havde han bedt sin svoger, Peder Christensen i Sønderby, om at passe gården og svare udgifterne og arbejdet, til han kom hjem igen, og da der var gået en måneds tid, fik svogeren et rørende brev fra ham. Det viser, at han er ved godt mod og håber, at alt skal vende sig til det bedste. Brevet lyder således:

Højtelskede svoger Peder Christensen Skræder!

Må du vide kære svoger, at jeg er lykkelig her til Glychstad ankommen og straks blev forhyret på kgl. majs. orlogsskib „Ditmersken“, og vi skal straks gå i sø og til Norge. Kære svoger, jeg beder dig endnu, at du holder din gode løfte, som du haver lovet mig, at du skulle have god omsorg for min gård, Boldrup, og min gamle moder, som den nu besidder udi min fraværelse. Kære svoger, du skal betale noget for tiden til husbonden såvelsom kongelige skatter og arbejde og alt andet, hvad mig tilkommer og af mit gård at udgive, og du holder mig den vel og forsvarlig ved lige med tag og tømmer og hvis andet dertil hører, så husbonden intet haver at klage over det. Nu kan jeg ikke komme hjem, førend Gud giver os en nådig fred. Min kommandør har lovet mig at andrage hos vores nådige herre og konge den store uret, som jeg er vederfaret derhjemme, som han af tingsvidner og domme haver set, som han til kongen vil indskikke; må du vide, kære svoger, at Peder Jepsen er præst på samme skib, som jeg farer med. Når lejligheden falder, skal jeg skrive min svoger og gamle moder til, at I kan vide, hvor jeg er, at I kan skrive til mig, hvorledes min husbond omgås med min gode derhjemme. Her er intet nyt at skrive om denne gang, jeg vil slutte og befale dig med alt kiert udi Herrens beskærmelse, og forbliver din kære svoger til døden.

Lychstad den 12. juni 1711.

Niels Bolderup.¹¹

Madame Ide Sophie Rasmusdatter, Vendelbos enke, har vist overladt sin ridefoged at ordne alt til godset henhørende. I

august blev der atter rejst sag imod Niels Bollerup for undvigelse og gårdforsiddelse. Svogeren stod da frem og forklarede, at han og flere havde lovet at passe gården i Bollerup, til Niels kom hjem igen. Dette vil ridefogeden selvfølgelig aldeles ikke vide noget af. Han forlanger dom og får den. Dom for at have sit fæste forbrudt, og dom for at rømme fra kompagniet, og derfor efter kongelig forordning at lide som dessertør. Frihed har aldrig været godtkøbskram.

Samme sommer blev også *Peder Christensen Led*, der var fæster i Kloster i Gammelsohn, tvunget til session. Han rømte den første maj, da han skulle til Holstebro til mønstring. Man fandt ham i Århus, da matroserne rejste til København. Derfra blev han med stor omkostning ført hjem, og ridefogeden „ham en lang tid med jern og vog lod anholde, indtil han den 27. juni om natten udbrød og bortgik, begge låse opslående, som han efterlod, og siden ingen hørte til ham“.¹²

To år efter var det en pige, som rejste til Hee og tog plads uden at få pas fra godskontoret, og 1713 undveg præstens karl, *Niels Olesen*, ved påsketider.¹³

Christen Svendsen i Toustrup i Hover havde været soldat i ti år for Herningsholm gods. Derefter havde han af Stefan Nielsen på Brejninggård fået stedet Krog i Hover i fæste, gav en sletdaler i indfæstning og betalte til ham det første år. Så blev stedet solgt til Madame Ide Sophie, som tog hans fæstebrev til sig og sagde, at det dueede ikke, og så fæstede han hos hende og gav hende en sletdaler af stedet, og hun lovede, at når han flyede en anden til stedet, så måtte han være fri, og han skaffede Peder Jespersen, som fik stedet. De fulgtes ad til husbonden, og hun forundte ham stedet, og han gav hende en rdl til fæste, og så skulle han have fæstebrev på stedet, men han fik kun en seddel. Christen Svendsen mente nu, han var fri, han begærede sit pas hos sr. Schoubo, men fik ikke noget. Han flyttede nu over Hover å og fæstede et sted i Toustrup, som hørte under Østertoft i Stadil. Derover blev sr. Schoubo meget ophidset. Han ville beholde manden på Søgårds gods og lagde 1718 sag an imod ham og ville have ham dømt som

rømningsmand, men det gik ikke. Svendsen fik medhold af dommeren og fik lov til at blive norden åen.¹⁴

Simon Stengårds søn, *Mads Simonsen*, forsvandt i 1725 og efterlyses med disse ord: „ – at han vil indfinde sig igen, med mindre han sig til stedse værende spot og vanære og sine forældre og venner til ond eftermæle i anledning af hs. kgl. majs. allernådigste påbud vil dømmes ære- og arveløs“.¹⁵

I 1733 er det to forhenværende soldater, *Jens Jørgensen* og *Laur Laursen*, der efterlyses.¹⁶ Og endelig efterlyses i 1757 „en bondekarl og sø-limit“, der er bortgået uden pas.¹⁷

Voldbjerg

En datter af rigsråd Otto Krag fik sammen med sin mand, grev *Otto Rantzau* til Rosenvold, godset i 1688, og deres søn, grev *Christian Rantzau* solgte i 1770 til *Jens Hvas* til Tvis-kloster, der ejede godset sammen med *Andr. Høyer* til Søndervang. Sidstnævnte blev eneejer i 1772 og solgte i 1778 til Peder Nissen, der 1784 mageskiftede med *Mathias P. Richter* og fik Spøttrup i stedet. Richter fik i 1792 bevilling til at sælge bøndergodset, uden at hovedgården mistede sin skattefrihed. Året efter købte bønderne hovedgården og udstykkede den.

Voldbjergs restancer

Restancerne til denne gård giver det samme billede, som vi har set på andre godser:

1700	77	restanter		
1701	61	restanter	sum 2272 rdl	16 over 50 rdl
1703	54	restanter	sum 2590 rdl	17 over 50 rdl
1706	55	restanter	sum 1925 rdl	18 over 50 rdl
1716	87	restanter		6 over 50 rdl
1720			sum 1433 rdl	
1722	22	restanter	sum 29 rdl	
1725	38	restanter		ingen over 20 rdl
1731	19	restanter		
1769	11	restanter		

1776 18 restanter sum 190 rdl

Efter 1720 havde restancerne ikke noget at betyde for godset.

Fra fæstet i utide

Ridefoged *Anders Andersen Lund* havde i 1705 købt Nørkjærgård i Hee og ville have fæsteren sat ud for selv at komme ind i gården. Da det var en selvejergård, kan det nok interessere at se, hvorledes det gik til. Gården havde han købt ved i 1704 at overtage en obligation, som, da den ikke blev fyldestgjort, gjorde det let for ham at blive ejer af denne selvejergård, hvis herlighed tilhørte grev Rantzau. Fæsteren hed *Anders Olufsen*. Han fik lov at sidde et par år, men så gik det ikke længere. I efteråret 1707 blev han stævnet ved følgende kaldsmemorial:

Som ugerne fornemmes og øjensynlig dog ses, hvorledes Nørkjærgårds bløde enge optrædes, af kvæg og bæster forødes og ikke som af Arilds tid ved grøfter og diger høst og vår indlukkes, såvel alle markdiger, som af Arild haver været årlig oplukt og vedligeholdt, nu ligger ganske øde og nedtrækket og en stor del grøn jord og engbund udi marken skal være med spade til brændtørv og flagtørv opgravet. Ja, endog Nørkjærgårds huse og bygning ganske brøstfældig, på tømmer og tag så godt som øde og mesten faldefærdig, som og for kort tid siden er sket, og igen med utjenlig gammel rådden tømmer og tag oprejst, med videre gårdens avlings misbrug, som alt ved syn og vidner skal han godtgøres, og ikke efter lovlig måde er af påboen vedligeholdet, men til upligt og ødelæggelse omgåest, alt så på høje herskabets, hans exll. greve Otto Rantzau til Voldbjerg, og egne vegne forårsager jeg herved at lade Eder Anders Olufsen i Nørkjærgård give 8 dages kald og varsel til U-H herreds ting den 9. november at møde, imod synsmænds opkrævelse at høre, så og synet at overvære på Nørkjærgård, mark og enge og diger den 14. og 15. november, så og at møde til tinge den 16. novb. synsvidne at høre, hvorledes I har ødelagt gården, der var ved magt, da I overtog den.

Af restancer var der et års landgilde og det meste af et års skatter. Fæsteren var blevet advaret om at bringe gården i orden, så den kunne stå for et fuldt syn til Valborgsdag, da det forlangtes, at han til den tid skulle aflevere gården. Intet havde han gjort, men nu skulle han ud. Han havde dog ladet sig forlyde med, at da han skulle fra gården imod sin vilje, ville han heller ikke lægge rugsæden.

Efter 14 dages opsættelse mødte Anders Olufsen og lagde landgildeskylden, 13 rdl 4 mrk 6 skl, på bordet i retten; men Anders Andersen Lund nægtede at tage imod dem, idet han sagde, at det nu ikke var rette tid at klarere landgilde, som var forfalden for 2 år siden, og forlangte, at fæsteren skulle fremlægge kvittering for landgilde og skatter. Han havde nemlig ikke betalt sidste års afgifter til forrige ejer, Anders Nielsen Kier, der for øvrigt havde været Lunds forgænger som ridefoged. Olufsen hævder, at denne mand skyldte ham for 24 rejser til Udstrup og andre steder. Det hjalp ikke, han blev dømt at betale og afstå gården som forbrudt fæste.¹

I 1709 blev enken *Kirsten Jørgensdatter* i Nogård besvangret af en gift mand, Christen Pedersen, skønt hun var trolovet med Anders Knudsen, der skulle overtage gården. Da han opdagede enkens intime omstændigheder, ville han ikke tage ind til hende, og hun måtte frasige sig gården.²

Under restancesagen 1731 viste det sig, at ridefoged Caspar Buckholz i 1725 havde fået enken *Johanne Christensdatter* i Sønderby til at indgå på at betale ekstra 3 rdl om året. Det var vistnok sket lige efter mandens død, og det hedder sig, at det er så længe, hun vil besidde gården. Hendes mand hed Hans Thomasen, og da deres søn Thomas Hansen blev voksen, har han formodentlig været ked af denne forhøjelse af deres årlige udgifter, og så lod de da være med at betale, hvilket bragte dem på restancelisten. Skønt sønnen mødte frem med sin faders fæstebrev, dømte retten dog enken pligtig at betale de 3 rdl, da hendes kvitteringsbog viste, at hun havde betalt pengene i flere år, og således godkendt den gjorde akkord. Resultatet af sønnens anstrengelser blev, at hans moder blev fra-

dømt fæstet „for vitterlig disputé imod sit høje herskab og fuldmægtig“.³

I 1733 anklages *Laurs Mogensen* i Sønderkjær og *Thomas Andersen* i Søndertoft for „den ulovlige omgienge begge har brugt med deres fæstesteder og den hårdnakkethed, de har udvist imod deres høje herskab og fuldmægtigs tit og mange gange gjorde erindringer“. De to mænd mødte og indrømmede kalamiteten, og de havde ingen andre undskyldninger end „de trange tiders besværlighed“. De blev dømt fra deres fæste.⁴

Ridefoged Peder Quistgård stævnedes 1751 *Peder Andersen* på Brink i Haelby for „det, I ej aleneste skal have forhen forsidet en af de bedste gårde i Hee sogn, men endog, da husbonden fornøjede Eders begæring og forundte Eder et mindre sted i den tanke, at I som en anden skikkelig bonde skuldet skikket og forholdt Eder, og ikke med kone og børn blandt ærlige folk skulle omløbe som løsgængere, så skal I, Peder Andersen, været faldet i langt større forargelse og formastelig undviget det sted og bolig, som I lovlig i fæste havde“. Manden havde altså bidt hovedet af al skam og var løbet sin vej.⁵

Ridefoged Dyssel lod 1754 lægge sekvester på *Knud Thomasens* gård i Ejstrup. Han gjorde det uden rettens medvirkning ud fra den opfattelse, at bonden var ved at rydde gården for værdier, hvad han muligvis også var. Dette var herredsfogeden ikke rigtig tilfreds med, da han ikke finder årsag nok deri, at bonden stod ved sin vogn og skulle køre til Ringkøbing, da Dyssels registreringsmænd kom. I vognen havde han en kobberkedel og en kviehud, der skulle sælges, ligesom han efter taksationsmændenes udsagn ville bytte den fireårs hest, han havde for vognen, med en følhoppe. Dommeren hævder, at bonden har lov at handle med sit, som han finder sin fordel ved det, især da der ikke ved rettens medvirkning eller på anden måde på dette tidspunkt var lagt beslag på hans ejendom. Ligeledes udtrykker dommeren sin misnøje med, at ridefogeden med det samme satte en karl til at have opsyn med

ejendommen, det var jo at sætte bonden fra sin fæstegårds fuldkomne brug.

På grund af disse uregelmæssigheder vil dommeren, da han også finder godsets taksation af bygfælden og den nødvendige besætning temmelig høj, tillade sig at regulere dets fordringer.

Efter denne lidt harske indledning finder dommeren, at bonden ikke har efterlevet sit fæstebrev hverken med bygnin-gernes vedligeholdelse, markens drift eller afgrødernes op-fodring på gården; desuden har han forsømt pålagt hoveri og pådraget sig en lille restance. For dette blev han da dømt fra gården og i mangel af betaling at lide på kroppen.⁶

Høyers ridefoged, Niels Borch, må i foråret 1733 stævne *Anders Skanderup* i Lybæk, fordi hans principal vil fralægge sig de beskyldninger, som bonden ved en klage til amtmand Hansen har rettet imod godset. Hvad bondens klagemål egentlig går ud på, får vi ikke at vide, da et indlæg fra hans side var afgivet på ustemplet papir og ikke blev indført. Derimod får vi af Borch at vide, at Anders Skanderup sad på et ejendommeligt fæstebrev, som indeholdt den bestemmelse, at dersom han pådrog sig nogen restance, var han pligtig til at kvittere gården uden lov og dom, og man havde netop krediteret ham over 1½ års skatter foruden nogen landgilde og lånekorn. Men lad os høre, hvad der under sagen oplyses om Anders Skanderups forhold.

Borchs vidner, Mikkell Terbensen og Niels Pedersen, der havde foretaget vurdering af gården, siger, at Anders selv for dem opgav, hvor meget utærsket korn, der var i laden, og at Borch havde givet manden lov til at bruge det aftærskede korn som sædekorn og aftærske noget mere, dersom det var nødvendigt. Ligeledes havde han fået lov til at beholde sit fattige indbo, kedlen i gruen og bordet, som stod nagelfast på stedet. Borch havde sagt, at han måtte få kedlen, hvis han kunne betale 3 rdl 3 mrk for korn, han havde fået. Ridefogeden havde nemlig fået den, fordi han havde lånt Anders Skanderup 6 skp rug, og den havde stået i gården hele vinteren. Han havde også fået det tilbud, at dersom han kunne betale

10 rdl på sin gæld, så måtte han få lov til at blive i gården foreløbig.

Anders havde nemlig en datter, og naboen i gården havde en broder, som tjente på Fyn, og sammen med naboen havde han fået det lavet sådan, at hvis denne broder, Poul Mortensen, ville have pigen og gården, så kunne ridefogeden gå med til dette. Naboen i gården kunne også få den, men hverken han eller Poul ville.

Borch mente således at kunne fastslå, at der aldeles ikke fra fæsterens side var noget at klage over, hvad der vist heller ikke var. Borch har dog nok truet med, at efter fæstebrevet kunne man tage alt i gården, og så har den stakkels mand klaget til amtmanden, som var en mand, der så på bøndernes vel.

Rådmand Montage i Ringkøbing blev beskikket som forsvaret for fæsteren, og han kunne snart se, at her næppe var noget at gøre. Derfor fik han Anders til at bede, om herskabet ikke ville have medlidenhed med ham og så hjælpe ham til at bygge et lille hus på Skraldhede eller på Lybæk mark. Dersom han så kunne få lov til at sidde der, så ville han prøve, om han ikke efterhånden kunne afbetale hans gæld. Desuden ville han da „underdanig afbede sin beviste forseelse“.

Nu havde godsforvalteren egentlig bonden der, hvor han efter sine omstændigheder burde være. Bondens forslag om huset var ikke noget nyt. Det havde han for længe siden fået herskabets tilladelse til, for han skulle jo bort fra gården. Han havde endda fået lov til at bo der uden nogen afgift, så længe han levede, og efter forvalter Borchs opfattelse, var det udtryk for den rene ondskabsfuldhed, når bonden under disse forhold kunne finde på at gå til amtmanden og klage over sit herskab. Processen burde gå sin gang. Ingen kunne være i tvivl om dens resultat ... Men ikke desto mindre vil husbonden gerne se sagen mindelig frafaldt, for at øvrigheden kan se hans gode vilje og som en kristelig medlidenhed imod bonden – og eftergive hans forseelse, ja endog lade ham beholde hans bohaves uden nogen prætention – ligesom det blev ham overladt ved

taksationsforretningen i efteråret. Hvad angår huset på heden, ja, da vil ridefoged Borch ikke afgive noget skriftligt løfte, men overstiger det Anders Skanderups evne selv at bygge det, så vil man fra godsets side være behjælpelig, men skulle det endda falde for tungt, da vil husbonden selv på egen bekostning opføre et hus på det ønskede sted med værelse til Anders Skanderup og hustru, når han deraf gør en ugedag til Voldbjerg i dennes have fra påske til Mikkelsdag.

„Når sådant bliver antaget, vil generalauditor Høyer forvente Anders Skanderups forseelses afbedelse i protokollen, samt i samme den respektive rets konfirmation“.

Derpå afgav bonden ved Montagne til protokollen denne erklæring: at han redbon indgik, når hr. generalauditor Høyer var så gunstig at bygge ham det lille hus, at gøre en ugedag for dets istandsættelse i Voldbjergs have fra påske og så længe havearbejdet vedvarer om høsten, og derpå end ydermere afbad bonden sin store forseelse mod sin høje husbonde, dels for urigtig anbringende for amtets øvrighed, dels for andre sin utilbørlige opførsel, med løfte om flittig og skikkelig levned og underdanig pligtskyldighed mod sin husbonde.⁷

I 1788 afleverede *Christen Ibsen* i Øster No sit fæstebrev og kvitteringsbog til fuldmægtig Obel, da han ikke på grund af fattigdom kunne drive sin fæstegård. Sr. Obel forlangte dog ingen dom over ham, selv om det var afgang i utide.⁸

Overhørighed

Grev Otto Rantzau ejede også Aunsbjerg, og der var en del kørsel imellem de to gårde. I 1700 skulle der først i september køres rug fra Voldbjerg til Aunsbjerg. Mange bønder var buddet til denne lange køretur, også *Peder Knudsen* i Rindum, der gjorde vrøvl over, at han skulle køre, da han mente at være lovet frihed for den rejse. Han fik bud om at køre 3 dage før tiden, og da han gjorde indsigelse imod buddet, fik han bud igen, at han skulle køre. Det tredje bud fik han natten, før de skulle køre, men da sagde hans folk, at han var ikke hjemme. Han mødte altså ikke. Formodentlig har hovfolkene

været kede af de lange køreture med fragt over det halve Jylland. At en sådan tur af godset også vurderedes ret højt, ser man af det erstatningsbeløb, som ridefogeden forlanger, at Peder Knudsen skal betale, idet han sætter fragten af en tønde rug til 2 rdl, og da et hovlæs var på tre tønder rug, kunne rejsen komme til at gælde 6 rdl. På en tid, da omregnings-taksten for landgilderug var 9 mark danske eller $1\frac{1}{2}$ rdl, synes fragtberegningen at være usædvanlig høj, men bonden har ikke noget at indvende imod den og vil søge mindelig bilæg-gelse af konflikten.⁹

Den næste sag om overhørighed stammer fra 1701. I den vestlige del af Hover sogn ligger nogle gårde og ejendomme, der i ældre tid kaldtes for Vesterby. Her boede to bolsmænd, *Niels Mogensen* og *Mads Sørensen*, der ligesom flere Hover-folk var fæstere under Voldbjerg. I det nævnte år anklager Anders Andersen Lund de to mænd for „oversiddelse og uly-dighed med Eders ægt og arbejde til husbonden“. Sagen måtte dog frafaldes, idet Niels Mogensen havde gode fortalere hos ridefogeden og Mads med sit fæstebrev beviste, at han ikke skulle gøre kørsel for godset.¹⁰

Uorden på hovmarken

I foråret 1706 klagede forpagteren på Voldbjerg, Jens Holst, over, at nogle af bønderne ikke mødte til hoveri, som de skulle, og ridefogeden Anders Andersen Lund tager da ud på marken for at se efter, hvordan det stod til. Det skulle være dem fra Nogård, det va rgalt med.¹¹

Hovfolkene pløjede; men Niels Skindbjerg, der havde pløjelag med dem fra Nogård, holdt der med sine heste og ventede, og det havde han gjort den halve formiddag. Nogård-folkene var Jørgen Pedersen og Christen Lauridsen. De kom dog endelig, som fogeden var ved at gå hjem. Han gik så tilbage og spurgte, hvi de kom så sildigt, at Niels Skindbjerg skulle bie efter dem og forsømme sit arbejde både til hove og hjemme.

Da svarede Jørgens søn, Oluf, der var soldat, at det var tidligt nok.

Ridefogeden: Det var ikke tidsnok for ham, der havde holdt her hele dagen med sine bæster.

Soldaten: De havde ikke fået lovligt bud.

Ridefogeden: Skal I have bud ved tvende mænd, for at der kan være vidner?

Soldaten: Deri har I intet at sige, det kommer jer ikke noget ved.

Ridefogeden: Jo, I var og buddet sidste lørdag til at pløje og så havre i grøn jord og kom ikke.

Soldaten: (med studsige ord) at de var ingen ulovlig gerning på.

Ridefogeden: Det sagde jeg heller ikke, men inden I drog til gilde, kunne I have gjort jeres gerning, som I var buddet til, og du skulle holde din mund og lade din fader tale – jeg taler ikke til dig.

Soldaten: A holder ikke min mund for hannem, a er ikke ræd.

Ridefogeden: Du skal tie, når jeg taler dig intet til, ellers du kan fortjene dig noget af min kæp, som jeg har her i hånden.

Så slap Oluf det, han havde i hånden at spænde for ploven, og løb tilbage og tog plovstangen og stod ved hjulene ved bagploven ved fuldmægtigens side og hævde staven i vejret over Anders Andersens hoved og sagde: Kom an! I skal få lige så meget som mig.

Og dermed kom de ind på hinanden og fik hinanden i håret, og Oluf havde plovstaven i hånden og havde den i vejret, og Anders Andersens hat og paryk fløj af – og folkene kom imellem dem og fik dem fra hinanden.

Så skændte Anders Andersen på ham, og Oluf fløj anden gang på ham, og de kom sammen igen, og Oluf greb ridefogeden i håret, men folkene fik dem igen skilt. Anders Andersen havde imidlertid fået plovstaven i sin hånd. Nu tilbød han Oluf staven og sagde:

Tag den og kom så hen på ageren, og gør dit bedste, så vil vi drages derom.

Men Oluf sagde noget om, at de ikke havde samme ret, og han ville ikke modtage plovstaven. Så gav Anders Andersen Lund ham et par ræk med den over bagkroppen, og han gik til ploven, mens han sagde, at han nok skulle få forsvar.

Det er Jens Pedersen i Hvingel, som fortæller denne dramatiske historie, og fire andre mænd vidnede i retten det samme. Ingen af dem kunne dog sige, om Oluf slog først. Olufs fader mødte frem og bad for sig og sønnen. Han skulle nok vide at gøre hans hovarbejde i rette tider herefter. Der skete da heller ikke noget for forsømmelsen, men Oluf Soldat ville fogeden ikke skåne. Han blev dømt til „for slig hans formastelse imod herskabets fuldmægtig, andre ryggesløse tjenere til eksempel og sig selv til velfortjente straf at bøde efter lovens 6.9.2 trende 40 lod sølv og betale til processen 2 rdl, og som fuldmægtigen ingen bøde forlanger for stavshug og hårgreb, så forbliver det derved, men han bør gøre offentlig afbigt, når det forlanges.

Endelig var der i 1776 en anden landsoldat i Øster No ved navn Jens Nielsen, som havde forholdt sig lovstridig på hovmarken. Forvalter Egeberg fik ham stævnet; men soldaten fik dog ingen dom. Der blev indgået forlig.

Anden uorden

Godt politi, orden iblandt folket, det var også en af godsets opgaver. Fra Voldbjerg er der en række sager af større eller mindre betydning, som her kort skal optegnes:

1700: En enke på Holmsland får sin gård konfiskeret for lejermål i forbudte led. Straffen var derud over rømning, og rømmer de ikke, da miste deres hals.¹²

1701: Hans og Rasmus Christensen i Rindum har slået et svin ihjel af Oluf Viborrigs på deres havreagre, opsat til forlig.¹³

1701: Niels Olufsen Degn i Hee har gravet grøn jord på Haelby forte eller gade imod *Vide og Vedtægt*, han indrømmer.¹⁴

1702: Villads Knudsen og søn i Haelby stævnes for ulovligt fiskeri på Voldbjerg enemærker.¹⁵

1703: Samme har restance i folkeskat, dømmes at betale. Sønnen får desuden en dom for tyveri, at stryges til kagen.¹⁶

1703: Anders Andersen Lund aflyser al ulovlig tørvegrønt på Voldbjergs gårds tilliggende.¹⁷

1703: Det tillades ridefogeden at tage to af godsets karle i forsvar, de havde lavet uførm ved session i Ringkøbing og banket byfogeden.¹⁸

1714: Der løber en stor sag mellem Voldbjerg og Søgård, hvis bønder havde hentet lyng i Voldbjerg hovhede østen Oxfeld i No. Ridefogeden, Anders Andersen Lund, havde standset nogle af bønderne på No gade og spurgt, hvor de hentede den lyng, hvortil de svarede: i Hammelsvang hede, de havde købt den af mændene der. Ridefogeden var derefter gået dem nærmere på klingen, og så begyndte de at sige, at han havde ikke noget over dem at sige, og han gav en af dem nogle rap, og så kom der en lang sag ud af det.¹⁹

Da „de Marie“ af Drammen forliste²⁰

Voldbjerg ejede en stor forstrand ved havet, og med den fulgte mange fordele og mange ulemper. Der forliste i sejl-skibenes tid mange skuder på Jyllands vestkyst. Den 25. juli 1717 blev det „de Marie“s tur. Skibet hørte hjemme i Drammen i Norge og sejlede først i april ud fra denne by sammen med et andet skib med trælast til Cork i Irland.

Som fragt til hjemrejsen lastede de i særdeleshed smør, 535 fjerdinge. Desuden havde de sålelæder, fjer, salt, kød o. l., de havde også et par får, nogle kalkuner og gæs, ænder og høns.

Skipperen hed sådan noget som Henry Arvesen, han lader ved søforhøret sin styrmand Peter Lytsen af Drammen fortælle om rejsen og forliset: Skibene gik ud af Corks havn den 14. juli og satte kurs gennem Sydkanalen med en god sydvestvind. Den 21. blæste det op til storm af v-nv, og skibet sprang læk ud for sydsiden af Doggerbank. Stormen varede i to dage, så kom der en dag med rolig vestenvind, og de sejlede deres

koes; men den 24., da de var ud for „Jyske ref“, begyndte der en stor storm af n-v, og skibet blev mere læk, så de ikke kunne „holde den fri med to pumper“. Dagen efter gik vinden en streg mere til nord, „og lækken holdt ved, så vandet gik over ballasten“. De loddede dybden til 25 favne og var „på det yderste ref, hvor de blev nødt til på grund af stormen og den store læk at svingle for vinden for at frelse deres liv“. Så stødte skibet da første gang, men de kom over revlen, og skibet blev sat på grund i strandkanten og blev slået i stykker, inden de alle kom i land, så de måtte bjærge nogle af folkene på skibsflagerne. Det var en søndag ved middagstid. Der var allerede folk på stranden, og flere kom der. Nogle hjalp til at bjærge de sidste mænd i land.

„de Marie“ var strandet på Voldbjerg forstrand i Jens Iversens len, men strandingsgodset spredtes af strømmen sydpå til Chr. Lodbergs len i Søndervig. Skete den da for øjnene af nogle tusinde badegæster? Nej, det var ikke så vel!

Holmboerne så skibet, da det kom ind på stranden. Før masterne væltede, og skibet skiltes ad, kunne de ses over klitterne, så ingen holmbo var i tvivl om, at nu kom der en strandning ind. Eftermiddagsgudstjenesten i Nysogns kirke blev næppe gennemført på normal vis. Folk strømmede til fra hele Holmsland, ridende og kørende.

Og det, der nu i det følgende døgn skete på stranden og i klitterne, trodser enhver beskrivelse. Det er ligefrem som en illustration til den ældgamle karakteristik af vestkystens folk, at „de leve kristelig og ernære sig af vrage“. Da skibet blev slået i kvas, væltede smørfjerdinger, kødtønder og andet fra lasterummene ud i det stormpiskede hav. Sejl, liner og tove, vrage af alle slags blev af brændingen, stormen og strømmen slynget i land, suget ud igen i brændingens rullende vandmasser, tumlet og væltet imellem hele og ituslåede smørfjerdinger, af en kæmpebølge kastet langt op på land eller ført ud af sug og strøm for lidt længere mod syd at blive hvirvlet ud og ind, kastet op, splittet og knust. Vraggoods over et par kilometer strand i hvinende skumsprøjt. Her var langt

mere at bjærge, end en halv snes udmattede søfolk kunne overkomme. Lad os høre, hvad sømanden videre fortalte:

Da de var kommen i land, bjærgede de deraf det meste, „dennem muligt var“, og der var en stor del folk på strand-siden, som borttog en del strandingsgods, som var strøet langt fra dem; men hvad der kom ind på stedet, blev af søfolkene og strandfogederne sanket sammen og bevaret, og det er 77 fjerdinge med bund i, hvoraf nogle i retten, som var sat i Christen Lodbergs gård i Søndervig, blev slået op, men smør-ret var forurenset af indskyllet sand, så det ikke kunne regnes for købmandsgods, før det blev skrabet, skåret og omæltet. Desuden var der 40 stumper, som bunden er gået af, og som var endnu mere fordærvet af sand. Der var nogle sække fjer, nogle huder og noget stof. Der var noget tovværk, et anker og noget sejl og vrage. Styrmandens beretning blev bekræftet af ni andre søfolk med bådsmænd i spidsen.

Desuden tilstod skibsfolkene, at de så en stor del folk, som borttog en stor del af, hvad søfolkene bjærgede, gods, klæder og andet og bar op i strandbakkerne, hvor de havde heste og vogne, og bortførte det, skønt skibsfolkene gjorde, hvad de kunne for at værne godset. Kaptajnen lånte en hest af strand-fogeden og red omkring på. Hvor han var, blev røveri forhindret, men så snart han red et andet sted hen, så tog de, som de ville, indtil strandingsfuldmægtigen kom, så hjalp det.

Fire strandfogeder: Christen Lodberg og Lars Jensen af Søndervig, Laurids Miltersen og Iversen af Houvig vidner ligeledes, at de mange folk på stranden begik stor urigtighed. Strandejeren og hans fogeder havde altså gjort, hvad de kunne for at stå de strandede bi, og det stod nu til fuldmægtigen, ridefoged Anders Andersen Lund at få opklaret, hvad der egentlig var sket på stranden og få de skyldige til at bøde.

Dette skete ved et retsmøde midt i august. En af strand-fogederne fortalte da, at han søndag om morgenen havde været ved havet, men der var intet at se. Han tog til kirke og skulle om ad Søgård med tiendefisk, og da han skulle derfra og kørte til kirken, da så han sejleren på havet. Da han kom

til kirken, kunne han se, at skibet stod i land. Han bad da de andre strandfogeder, om de ville følge med ham til skibet det snarest, de kunne. Da de kom lidt vesten kirken, så de, at skibet skiltes ad. Ved Grønne så de en hel hob bæster og folk i massevis oppe i klitbakkerne og i løb ad havet til. Da de kom til havet, så de mangfoldige, som begik stor uskikkelighed, idet de løb ved stranden og tog både smør, tove, træ, spil og andet, og når de var efter dem, så løb de op ad bjergene og kastede, hvad de havde, og når de så var derfra for at hindre andre, så kom de og tog det bort. De tog også fra skibsfolkene. En af disse fik en hest. Han red det, han kunne, men det hjalp kun lidt.

De fleste folk var af Holmslands sogne. Han så Jørgen Mogensen gå op i bjergene med en fjerding smør, men kunne ikke nå ham. Jens Christensen i Sønderby havde en fjerding med på sin hest. Anders Lybæk i Gammelsohn havde nogle stykker træ af vraget på sin vogn oppe i bjergene, og noget lå derved. Til ham sagde han, at det var ulovligt, og han hugmærker i træet. Da han ville køre det til havet igen, sagde strandfogeden, at det var ham lige kært, hvor han kørte hen med det. Laurids Skræder i Gammelsohn stod også i bjergene med 6 stykker træ, og han bad om lov at beholde det, men strandfogeden sagde, at selv om han kørte det til havet, gav han ham ingen få lov til det. Peder Christensens søn i Bansby holdt i strandbakkerne med heste og vogn og havde et læs skibstræ ved vognen og noget på den. Og i bjergene lå adskillige steder dynger af træ, som der lå folk ved, men han så ikke, hvem der fik det.

Laurids Miltersen så Laurids Knudsen i Røjklit tage en fjerding smør ved stranden, og han gik ad bjergene til med den. Niels Smed i Provstgård red på sin hest med en fjerding. Niels Nielsen i Røjklit løb med en fjerding op i bjergene. Hans Nielsen i Røjklit og Mads i V. Røjklit løb med hver en fjerding, og oppe i klitterne lå Jens Christensens kone, Anne, ved tre fjerding, men han vidste ikke, hvor de blev af. Iver Kiergårds søn havde tre i et hul i bjergene og kom med den

fjerde og lagde ved, men ved ikke, hvor de blev af. Han så også Peder Poller komme kørende med et læs smør fra havet.

Strandlangs så han, folk løb og bjærgede op fra havet; men han var for langt borte, så han kunne ikke kende dem. De hug jernet af træet, så de gjorde større skade på det, end jernet var værd.

Strandfoged Christen Lodbergs søn, Jens, opdagede strandingen, da han så, hvorledes folk kom kørende. Han gik så til havet, men da var skibet gået i stykker, og folk tog i mangfoldighed deraf og bar op i bjergene, og han gennede vel til side af dem, men det kunne ikke hjælpe. Skibsfolkene bad ham da hente en vogn, så han kunne hjælpe dem at bjærge så meget som muligt, men folkene tog fra dem, hvad de kunne, og løb i bjergene med det. Han så Jens Kiergård og hans pige på hver sin hest ride fra havet, og de havde begge en smørfjerding hos sig på hesten.

Karen Christensdatter så ligeledes de mange folk, der tog både træ, tovværk, sejl og andet og gik i bjergene med, og de sagde til dem, de skulle lade det være og gå deres vej, for nu kom Anders Andersen, men de sagde: „Lad ham komme!“

Anders Iversen i Klegod kom til havet, før alle skibsfolkene var i land, og han var med at hjælpe de sidste i land. Da var der allerede mange folk på stranden. Han hjalp skibsfolkene med at bjærge, men folk tog det fra dem, så snart de gik fra det bjærgede. Selv bjærgede han tre fjerdinge, og da han ville hente det, så havde de taget det. Peder Jensen af Sønderby hug en del tov af masten og bar det op i klitten. Og han sagde til dem, at de for Guds skyld skulle lade det være; men de agtede det ikke og sagde til ham, at han kunne jo tage noget også.

Anders Andersen Lund spurgte et af vidnerne, om han ikke havde sagt ved Voldbjerg mølle, at skulle det sådan gå til, som det gik til der, da var det helt ilde at omgås folk, og da kunne enhver gøre, som de ville. Jo, det havde han sagt.

Peder Madsen i Houvig vandt, at han sagde til dem, som

stod og kappede tovværket af, at det skulle de lade være med, det ville bekomme dem ilde. Da sagde de, at det kom ikke ham ved; det var jo ikke hans, han havde ikke lagt det der. Og skibsfolkene blev kede af at bjærge, da de ikke kunne holde folk fra at løbe med det.

Laurids Jensen og hans kone, Margrete Graversdatter af Søndervig, var også på stranden. De fulgtes med Christen Lodberg, og de prøvede at jage folkene bort, men der var så mange både af Holmsland og Stadilø. Dog mente han, at der ikke blev synderligt borte i hans len; men han så, at Peder Vistesen fra Stadilø kom med to jernnagler. Konen havde set, at nogle kvinder tog noget skident smør og nogle stykker lys, som de samlede op ved stranden, men der var mange folk. Niels Jensens hustru i Houvig hed Boel. Hun vandt, at hun havde set en del af de før nævnte. Hun havde også set Jens Christensen og kone i S. Røjklit i bjergene med tovet og fjerdingerne, og så kom deres grande Christen Simonsen, der også havde et stykke tov, og der var mange, som stod og kappede på sejl og tov.

Søren Nielsen havde været i Ringkøbing og kom til havet ved solens nedgang, og der var mange vogne i fjordbjergene. De „havde lagt fra“ vognene og var oppe i havbjergene, og der kom en del folk fra havet; de havde noget skident smør i deres forklæder og skørter, men han kendte dem ikke. Gravers Jørgensen og kone fra Stadilø kendte han, de kom bærende med noget vrugtræ.

Det lyder lidt mærkeligt med de gode klitboers ukendskab til alle de mange mennesker; men måske var folkemylderet så overvældende, at de ikke kunne huske den ene for den anden. Laue Tarbensen kunne dog huske, at Jens Pallisen i Sønderby og hans datter Else gik og bar nogle stykker smør og noget træ op i deres „haufboe“.

Milter Andersen fandt ikke noget i sit eget len; men da han kom i Chr. Nielsens len, så bjærgede han 5 fjerdinge af havet. Det var jo en sommerdag, og han trak da af sit liv-

stykke og lagde det ved smørfjerdingerne. Men da han gik efter noget andet, så tog de både smørret og livstykke.

Mogens Andersen havde set, at Las Iversen af Kiergård kørte ad Holmsland til med et læs vrugtræ. Bag i vognen sad Karen Christensdatter på en smørfjering. Søren Jensen af Klegod kunne nævne Sylvester i S. Røjklit, Lisbeth Lauridsdatter af samme by, Laurids Pedersens døtre, Maren og Sidsel. Ved aftenstid så han Chr. Skovbo i præstegården sidde på en flage og skære i noget sejl. Han så også Peder Davidsen sidde og stikke nogle kavringer og nogen stykker lys i en sæk. Lille Jespers kone og Ane til Jens Graversens gik og samlede smør op. —

Sådan kunne vi blive ved; op ad eftermiddagen kom både ridefogeden fra Voldbjerg og forpagteren, kaptajn Hans Leth, der skulle have en del af strandingsindtægterne, og så var det, som der lagdes en dæmper på den alt for livlige bjærgning. Det var dog umuligt at kontrollere hele den lange klitstrækning. Men en del af folkene blev taget på fersk fod, og deres navne blev noteret; de skulle svare til det, de havde. Det gjaldt om at få så mange af de bjærgsomme folk noteret som muligt.

En del af vognene slap dog nok hjem uden at blive skrevet op. Således så Chr. Nielsen halvanden time før solnedgang, at fem vogne kørte over Sanden syd for Brøllund, men han kendte dem ikke. Ridefogeden tvang Niels Christensen i Sønderby til at læsse ti stykker træ af ved en gård på klitten, men noget småtræ lod han dem køre med. Niels Jensen i Gammel-sogn kom ærligt til et læs træ, som han fik af Mathis, Anders Andersens broder, og kaptajnens karl, fordi han kørte med dem fra Ringkøbing og lånte dem sin hest at ride på i klitterne, da de så de mange vogne med træ på. Nogle rendte fra deres vogne, når de så folkene fra Voldbjerg, men de måtte i regelen give sig til kende. Nogle købte da træet, mens andre blev skrevet op.

Hele aftenen og natten med holdt de beredne karle fra Voldbjerg ud i klitterne sammen med strandfogederne. Der

faldt nogle enkelte rap af pisken, da stranden blev rensset; men skibsfolkene kunne også fortælle, at når de ville op i klitten for at få de røvede ting tilbage, så blev de truet, og en af dem fik „en ræk“ af dem, han ville tage smørret fra.

Endnu i dagningen kom der vogne fra klitterne, hvoraf nogle slap væk, mens andre blev noteret. Somme bønder søgte senere Anders Andersen Lund i Nørkjærgård for at handle af med ham, inden der blev en retssag ud af det.

Hen på efteråret blev alle beboere på Holmsland og Stadilø, både gårdmænd, bolsmænd, husmænd og indester såvel som enker med deres lavværger, børn og tjenestefolk stævnet for retten, og det var mange flere, end den tredive stykker, som her er nævnt.

Da en temmelig stor del af de indstævnte hørte under Søgård, blev der gjort akkord med dette gods om at afgøre sagen for dets bønder med 110 rdl. Ellers var prisen for en fjerding smør 3 rdl + sagsomkostninger. Endnu i 1721 er pengene ikke alle inddrevet. Om nogen egentlig straf for det ret grove strandrøveri hører man ikke. Ej heller forlyder der noget om, hvor meget af det inddrevne beløb, der tilfaldt den skadelidte skipper og hans redere.

Det var ellers strandejerens rettighed at forhandle med den strandede skipper eller hans reder om bjærgningen. Mens en sådan forhandling stod på, skete det i 1699, at en flok vagtmænd fra Ringkøbing efter en nats svir på et indstrandet skib gav sig til at skyde med en lille skibskanon, hvorved skipper Peder Andersen fra Ringkøbing kom for skade at stå for nær ved kanonmundingen, da skuddet gik af. Han kunne ikke stå for skud og gik hovedkuls i havet. De så ham aldrig mere. Formanden for dette vagtmandskab var dog ikke mere ked af det, end at han fjorten dage senere med sin båd ved nattetider sejlede over og stjal en dynges elsdyrhuder ud af strandfogedens lade og bragte dem til Ringkøbing. Heller ikke dette kup gik af uden eftersmæk, han måtte pænt bringe huderne tilbage.²¹

Fæste på kongetiende o. a.

Kongetienden af Hover sogn lå under Voldbjerg, og i 1701 stævnedes ridefogeden 22 mænd og kvinder i sognet, som alle havde avling²² for „at høre en beskikkelse og venlig tilbud, som Eder for nogle dage siden ved tvende mænd er gjort om kgl. majs. andel korntiende af Hover sogn, hs. højgrevelige excellence grev Rantzau tilhørende, at nyde udi fæste mod billig afgift og fæste, samt til bemeldte tid imod lovligt forbudsvidne at påhøre angående, at ifald I Eder ikke til fuldkommen akkord og fæste på berørte måde ville lade bekvemme, da at ingen herefter denne dag udi forbm. sogn må lade indavle eller afføre nogen slags korn af ageren, før lovlig derom advares og lade Eders korn telge og lovlig tinde på kærven deraf giver“.

Derefter tilsiges bønderne at møde på Voldbjerg inden en vis tidsfrist for at få fæstet i orden. Hover-folkene fik nok deres fæstebreve. En snes år senere kom Anders Andersen Lund i tanker om, at han i grunden godt ville have kongetienden i Hover i fæste. Husbonden lod ham vide, at kunne han få Hover-boernes minde dertil, så kunne han godt få det sådan. Og så begynder han at bearbejde bønderne. I den anledning fremlægges et par fæstebreve på tienden af de to gårde N. og S. Muldbjerg. Begge brevene viser, at de er givet på livstid og med den tilføjelse, at fæstet senere skulle gå over til en arving i gården. Anders Andersen fik dem dog til at indgå en akkord med sig om at svare noget mere, end fæstebrevene oprindelig havde fastsat.

Peder Nissen til Voldbjerg udstedte 1784 følgende fæsteløfte:²³ – til min bondekarl *Christen Thuesen* på Hindø, at C. Th. bliver holdt fri for enroullering dog sådan, at han bliver på godset, og om han forlanger det, skal han enten have Nørkjær eller Sønderkjær i fæste, hvilken der først bliver ledig. Skulle en anden god gård blive ledig først, da skal C. Th. have den, om han ønsker det mod en moderation i indfæstningen på 60 rdl. Hvis Peder Nissen skulle afgang ved døden,

inden C. Th. får fæste, eller Voldbjerg bliver solgt forinden, da skal der gives ham fripas imod en betaling af 30 rdl.

Omkring soldateriet og passet fra godskontoret

I 1702 fik Voldbjerg ved dom tre karle hentet hjem til godset.²⁴

1705, *Chr. Slot* i Klegod vil ikke være soldat og udebliver.²⁵

1709, der lyses efter *Niels Thomsen* af No, som har fæstet.²⁶

I 1708 den 18. januar står Anders Andersen Lund på tinget og lyser efter en karl, der er søn af Mikkil Bækbo i Hvangel og hedder *Niels Mikkelsen*, og det var der i og for sig ikke noget usædvanligt i. Ved retsmødet ugen efter, da der lyses tredje gang, siges, at karlen har været borte i år og dag uden pas. Endelig den 8. februar får vi at vide, at sagen er nok så indviklet.

Anders Andersen Lund siger da i sin stævning, at han ganske uforskyldt af korporal Jacob Skyt fra major Lottigs kompagni af privat had for sessionen skal være angivet og forklaget, at han under skin ved hjælp af præsupponerede fæstebreve havde fået tre karle udslettet af rullen, da de ikke sidder på de fæstegårde, som de fik fæste på. Han siger senere, at korporalen var hans uven, fordi han ikke efter eget behag kunne indlægge sig på Voldbjerg gods, og det er hans vanlige måde at gøre godtfolk fortræd og pengespild. Med præsupponerede fæstebreve tænkes på en slags pro forma brev, der blev givet, før den vedkommende mand kunne overtage gård. I dette tilfælde skulle ridefogeden altså efter anmelderens mening have givet de tre karle fæstebreve blot for at få dem ud af soldateriet.

Sr. Lund beviser dog, at der er sat andre gode karle ind i militsen for dem, og at der er gode grunde for, at de ikke har de gårde, som de fik fæstebrev på, da de fik deres soldaterpas.

1) *Niels Mikkelsen Bækbo*. Hans fader var omkring 60 år. Fæstebrevet var givet i 1704. Næste år i januar får han sit soldaterpas. Om sommeren efter blev han syg af „kolde-syge“ og det varede ved et helt år. Han gik hjemme hos faderen.

For over et år siden rejste han uden pas for at tjene noget.

2) *Niels Mikkelsen* af Haelby. Han blev soldat i 1705 og fik sit afgangspas 1706, da en anden blev indskreven i hans sted. Han fik fæstebrev på en halvgård i Haelby, hvor der sad en enke-kone. Han tjente hos Chr. Smed i Agersbæk, da han fik fæstebrevet, og der måtte han blive til Mikkelsdag, som var skiftetid. Enken i gården havde to store sønner, der var hjemme om vinteren, og så ville den forhenværende soldat tage til Fyn for at tjene noget ekstra ved at tærskes. Men noget efter kjørmis kom han syg hjem, og siden havde han været uarbejdsdygtig, „så han nu ej er god for at gå og bede for sit brød“. Han fik altså hverken gård eller enke-kone. Ridefogeden måtte se at få en anden til at blive mand i denne gård, og det blev Jens Svendsen, der ganske vist også var soldat, men blev udløst.

3) *Peder Christensen Skøt* var den tredje af de anmeldte. Han fik den 2. juni 1706 fæste på Mads Poulsens gård i No, der „stod plat øde og var ubeboet, snart nedfalden og fra avlen“. Af besætning var der „en gammel helmis, en ko, og så var der en gammel vogn“. Han havde ikke så megen kapital, at han kunne få gården i drift, hvorfor han begærede, at fuldmægtigen lod stedet drive og husene reparere, mens han så længe tjente på godset. Han gav sig da for resten i tjeneste hos Jens Odderbech på Holmgård, men løb derfra i utide, da han skulle være hjemme på godset. Der siges, at ridefogeden lod „høre for Peder“ hos flere piger, om de ikke kunne tænke at tage ind til ham og blive kone i gården, og havde Peder nu haft lidt til gode til at hjælpe gården med, så havde han jo også nok fået en kone. Det gik ikke. Monsør ridefogeden fandt da en anden karl som havde lidt at begynde med, og ham gik en af pigerne ind på at tage, for nu syntes hun, at det kunne gå an at flytte ind. Afløseren hed Christen Pedersen. Peder Skøt kom så i stedet til Agersbæk, til Jens Agersbæk, der var 70 år. Ham kom han i fællig med og har fæstebrev.

Ridefogeden erklærer, at disse dygtige karle kunne forestå en gård, og han så ikke noget uret i at udløse dem af militsen

og sætte andre karle ind, som måske ellers ville uden pas være gået til Holsten eller andre steder, som mange gør.

En karl, som hed *Mads Nielsen*, og hørte hjemme i Hee, men tjente på Holmsland og i Ringkøbing i flere år, var nu hos en rådmand i denne by. Han havde hørt, at forvalteren på Søgård ville have ham til soldat. Det passede også, for en skønne dag kom forvalter Jens Schovbo og korporalen fra Holmsland og tog ham med magt og førte ham til majoren i Rindum og ville have haft ham indskreven, men majoren sagde, at de havde nok nogle bedre karle på deres gods.

Selv om major Lottig ikke ville have ham, så ville nu godset forbyde ham at flytte til Voldbjerg gods, hvor han mente at høre hjemme. Anders Andersen Lund gav ham alligevel fæstebrev på hans farbroder Anders Jensens gård i Lybæk, og det blev der så en lille rask proces ud af.²⁷

I 1711 er det *Las Sylvestersen*, der skal på session. Han opholdt sig her på godset, da forordningen om militsen udkom og listen over karlene blev lavet. Siden rejste han uden pas; men nu skal han møde i Nygård i Rindum hos oberst Lottig og indskrives, og udebliver han, så må han finde sig i at lide tiltale.²⁸

Samme år dømmes *Jens Tøgersen*, der tjente på Søndervang, men hørte hjemme på Voldbjerg gods, hvorfra han rejste uden pas, til at møde på session for Voldbjerg og gå soldat der.²⁹ Jens syntes, der var „Jenser“ nok uden ham og blev borte.

I 1716 lyses efter *Christen Christensen* Vanting og hans søn Thomas, som begge er rejst uden pas og skudsmål.³⁰ Samme år er der en pige ved havsiden i Holmsland, der har taget tjeneste hos en fisker under Voldbjerg, men flytter i utide til en anden på Søgård gods. Dettens ridefoged, den skrappe sr. Kålund, erklærer, at hun er flyttet fra hans gods uden pas og skal hjem. Vor Anders Andersen Lund siger, at hun må tjene sin tjeneste ud, og så må hun for hans skyld flytte, hvorhen hun lyster. Dommeren gav ham medhold.³¹

I 1718 optræder Anders Andersen Lund for sidste gang som den, der skal være bussemand for karlene på dette gods. Det er en karl fra Nogård, som i flere år førte en noget omflakkende tilværelse. Hans fader var død, og moderen var flyttet til Lem Kjærgård til sin broder, Chr. Jørgensen. Karlen rejste med, men blev kaldt hjem til godset og kom så til at tjene i Hammelsvang et år. Derefter tjente han hos Anders Andersen Lund på Nørkjær i et år, hvorefter han kom til Niels Andersen i Nogård, som var gift med hans moster, og så løb han en dag i høsletten.³²

I 1721 står sr. Caspar Buckholtz som ridefoged og truer med dom over *Mads Jensen* fra No. Han mentes at tjene på Ørnghoved i Tjørring. Faderen havde lovet at gå i kaution, men det var ikke blevet til noget, og nu skal han hjem.³³

Godset her havde også besvær med karlene, da militsen i årene umiddelbart før stavnsbåndet var ophævet. Karlen *Jens Hvingel* var soldat og havde plads i Rindum under godset. Han rejste derfra med pas fra bonden, men ikke fra godset, og kom til Frans Lindes gods, hvor han kunne få fæste. Buckholtz gjorde da forestilling hos Linde, der tilsyneladende har tilbudt at give ham en lille ducør for at tie stille. Dette afviser Buckholtz harmdirrende og forlanger tingsvidne på, at karlen er rejst uden pas fra godskontoret.³⁴

I 1753 dømmes *Tøger Jørgensen* af reservemandskabet som rømningsmand. Hans signalement: mådelig stor af vækst, glat og rødsladen i ansigtet, sortbrune øjenbrun og sortbrunt, glat, stakket og tyndt hår.³⁵ Og en lignende dom får *Lars Nielsen* af Sønderby i 1773. Begge dømmes til vand og brød i 8 dage, hvis de gribes, og ellers at miste arv efter forældre og venner.³⁶

Peder Nissen gav til gengæld frihedspas til snedker *Godtfred Christensen* i 1785.³⁷

Køb af selvejergods

Jørgen Pedersen i Nogård, som vi kender fra hovmarken, da hans søn Oluf slog parykken af ridefogeden, solgte sammen med sine arvinger i 1706 bondeejet i Nogård. Anders A. Lund

protesterede imod salget og sagde, at gården ikke havde været lovbudt på tinge. Godset ville formodentlig gerne have haft dette bondeej. ³⁸

I 1728 køber grev Chr. Rantzau bondeskylden af en gård i Lybæk af Peder Pedersen i Ringkøbing og Anders Jensen i Lybæk. ³⁹ Og i 1731 sælger forhenværende ridefoged Anders A. Lund bondeskylden af Sønderbygård til samme greve. ⁴⁰

Østertoft

Gården har aldrig været nogen komplet sædegård. I 1668 blev den skødet til ridefogeden på Søndervang, *Laurids Jensen*, hvis datter bragte den som arv til sin mand, amtsforvalter *Rasmus Andersen*, sammen med Søgård. Dette ægtepars datter bragte den til *Knud Hansen Rafn*, død 1698, og så til sin anden mand *Thomas Pedersen*, som efter hendes død giftede sig med Karen Riegelsdatter, der i 1731, efter mandens død, solgte til ejeren af Søndervang, og så hørte de to gårde igen sammen, til godset blev opløst. Thomas Pedersen var broder til Mads Pedersen på Brunbjerg.

Fra fæstet i utide

Skønt der ikke hørte ret meget bondegods til gården, kunne fæsterne godt volde noget besvær. Da Thomas Pedersen med sin første kone også havde arvet Staby Kjærgård, nævnes denne gård i enkelte sager i hans ejertid.

Nør Muldbjerg var en selvejergård, hvis herlighed ejedes af Thomas Pedersen. Gården var delt, og i foråret 1710 rømte *Christen Gregersen* fra sin del, hvorfor herlighedsejeren måtte tage sig af sagerne, dersom han ville redde sin formue. Det værste ved historien, set fra Østertoft, var, at der stod en arvepart i gården, og den skulle gå foran alle andre fordringer.

Det var mere, end gårdens værdier var vurderet til. Thom. Pedersen så sig da nødsaget til at tage dom over bortrømte Gregersen til betaling af hans gæld og få rettens kendelse for at kunne tage pant i gården. Dette fik han uden besværlighed. Men det var en selvejergård, og den kunne ikke overdrages

uden visse formaliteter. Derfor må han indkalde bortrømtes slægt og børnenes værger for at lovbyde gården, d. v. s. tilbyde slægten at overtage den øde gård med alle de forpligtelser, deraf fulgte.¹

Ingen af disse havde lyst til at overtage den forladte gård. Og Thom. Pedersen overtog så, hvad der var med de forpligtelser, som hvilede på den. Der gik så nogle år, og arvingen blev voksen og ville have sin arv. Det kunne han også godt få, sagde Thom. Pedersen, men så måtte han komme over på hans gods, hvor han var født, og det ville han måske også godt, men andre ville bestemt ikke. Denne sag begyndte i 1717,² og da Anders Andersen Lund nu optræder som drengens og hans formynders forsvar, kan vi nok se, at det nu er det sædvanlige tovrækkeri om en ung karls hjemstavn, skønt dette ord ikke nævnes. Efter nogle retsforhandlinger dette år hviler afgørelsen til 1722, da Thom. Pedersen endelig måtte rykke ud med arven uden at få karlen.³

Den 8. januar 1713 kom en mand ved navn *Mads Nielsen Sneptrup* til Østertoft, han kunne få et fæste i Stadil; men da han havde set stedet, havde han fået nok. Om natten stak han af, han ville nok hellere binde hoser hjemme i Hammerum herred.⁴

Villads Nielsen Damgård i Rindum beskyldtes for at klæde sin gård af for så at forsvinde. Villads havde fået tilbud om hjælp i forårstiden 1717. I dommen udtrykkes det, at fæsteren syntes med forsæt at have holdt op med at gøre noget ved gården, siden en del gods fandtes andetsteds. Familien dømmes fra gården, men de skal blive på godset, til de får fyldestgjort dommen og skaffet deres søn, Christen, hjem igen. Han var nemlig blevet borte.⁵

Jens Gejl i Lille Hoverdal i Hover var en regulær fattig stymper, der i flere år hverken betalte landgilde eller skatter. Han blev derfor i 1727 sat ud.⁶ Det samme er tilfældet med *Niels Duedal* i Lem, der blev sat ud året efter.⁷ *Christen Mouridsen* i Dyekjærhus restede i 1731 med tre års landgilde og lånekorn både af rug og byg. Thomas Pedersen var nu død,

og det er arvingerne, som får dom over ham. Dømtes at betale inden tre uger, ellers måtte han forlade huset.⁸

Overhørigbed

Vi må et øjeblik vende tilbage til Nør Muldbjerg. I 1705 stævner Thom. Pedersen mændene *Christen Graversen* og *Christen Gregersen*, „formedelst I så meget dumdristig og egensindig imod al lov og ret og billighed skal understå Eder, aldeles at imodsige og afsige ham den pligt og tjeneste, I hannem som Eder rette husbonde og Eders gårds herlighedsejer, efter loven skyldig er at gøre, samt at I til upligt opgraver, til andre afhænder og opgrave lader Eders i brug havende gårds tilliggende hede, tørvegroft og græsning. Desårsag han og skal være forårsaget den med Eder forhen gjorde akkord om Eders årlige afgift lovmæssigt at opsige og derhos advare, at I herefter med ægt og arbejde og hovning til Eders husbonde efter loven skal skikke og forholde“.

De havde undslået sig for at grave tørv i heden til Thom. Pedersen. Chr. Graversen havde ganske vist solgt tørv til præsten i Stadil. Sagen blev udsat i et par måneder, og i den tid grov de to selvejere dog tørv til herlighedsejeren, men, siger han, det kan man ikke regne med.

Dommeren dømmer, at deres hidtidige akkord nu er overtrådt af dem og derved sat ud af spillet. De må nu yde efter loven og svare efter jordebogen. Chr. Graversen må endvidere betale for de tørv til præsten. Den ydelse, loven sætter for selvejerens arbejde, er en fjerdedel af en fæstegårds hoveri.⁹

Anden uorden

Thom. Pedersen ejede Kirkegård i Hover, og i heden dér blev slået lyng til Østertoft. Nu traf det sig i 1705, at Jens Svendsen, som tjente *Niels Nistrup* i Hee, blev sendt ud for at hente noget lyng. Da han så den lyng på Kirkegårds hede, på nogle gamle lynggroede agre, så tog han og pigen et læs. Det var jo så nemt.

Mads Nielsen i Hoverdal hjalp den dag enken med at slå i

engen, og da han gik hjem til middag, så han, at hun løb efter en vogn; men hun kunne ikke nå den, og så løb han tværs over og nåede den lidt vesten Vesterby mark. Han spurgte, hvor de havde fået lyngen; men karlen sagde, at det kom vel ikke ham ved. Så tog Mads efter tømmen for at få hold på dem. Karlen råbte og slog ham et par gange med sin fork, mens pigen fik hold på tømmen og fik hestene sat i gang. Dømtes efter lovens 3.13.11.¹⁰

I efteråret 1705 havde Th. Pedersen sat *Morten Andersen* af Rindum i arrest på Østertoft, fordi han havde fjernet noget fra et dødsbo. En nat brød han ud og løb bort uden andet tøj på end en skjorte og en brystdug, idet han efterlod sit øvrige udstyr på stedet. De havde nok taget det fra ham om aftenen. Han efterlod sig: en grå vadmels kjol, et par læderbukser, en nattøje af læder, et par uldne vanter, en sort hat, et par grå strømper, et hvidt tørklæde med 5 skl udi, en stok tobak, et pibehus og en hornske.¹¹

Den 2. september 1711 stævnedes Thom. Pedersen Christen Opstrup for de „ublu og utilbørlige, ja så godt som voldsom forøvede uførmelig ord“, som han havde overfaldt sin husbonde med, da han var i Opstrup by for at tælle tiende. Opstrup blev dømt til at bøde 6 mrk til de fattige i Stadil og 2 rdl til processen.¹²

Der skulle i 1721 være skifte efter Mads Bundgårds kone i Madum. Thom. Pedersen var herlighedsejer og ville med til skiftet. Arvingerne hævder, at han har ikke noget dermed at gøre, og de får medhold hos amtmændens fuldmægtig, der siger, at han kun kan være med som en slags kreditor, da en ikke-privilegeret ikke kan nyde herligheden, f. eks. jagtret og sagesfald, hvorunder vel må forstås skifteholdelse. Der var 11 års restance til herlighedsejeren, og man fik vist forlig.¹³

Thom. Pedersen ejede Østerlund i Idum, og her sad i den tid en fæster, *Christen Ref.* Han var vist fra Hee. I 1724 måtte han stævnes af husbonden for „at han er studsig, ulydig og modvillig mod sin husbonde og lever uskikkelig, utilbørlig og uforskammet med sin hustru og sine stiftøtre“. ¹⁴

Endelig må arvingerne efter Thom. Pedersen i 1731 lægge sag an imod Christen Thuesen i Hedegård i Rindum, fordi han ikke vil køre et læs tømmer til den brandlidte Mikkell Vigs gård i Bølling. Han blev idømt en bøde på 2 rdl til de fattige i Stadil og i sagsomkostninger 1 rdl 2 mrk.

Pas til Las

Las Madsen af Mejlby tjente på Staby Kjærgård, som hørte til Thom. Pedersens ejendomme. Han blev fæstet og skulle tjene på gården fra Mikkelsdag 1703. Næste forår ved påsketid kom hans fader, Mads Lassen, og forlangte, at Las måtte gå med hjem, så skulle hans broder komme i stedet, og så gik han med Las. Broderen kom ikke, og Las blev væk. Det var sket en gang før, at Las havde været hjemme i nogle dage, og da havde broderen været hans stedfortræder. Hvad var der da i vejen med Las? Jo, ridefogeden på Søndervang, sr. Hans Østergård, ville ikke af med noget pas til Las; for han var i den alder, at han snart skulle i militsen.

Thom. Pedersen stævnedes ridefogeden og beviste med vidner, at der ikke mindre end to gange var sendt bud til Hans Østergård om at skrive det pas. Der var også leveret ham stemplet papir. Den første gang sagde ridefogeden, at han ikke havde tid; den anden gang beholdt han papiret med den bemærkning, at det pas skulle han nok få; men han havde så travlt nu lige i dette øjeblik.

Las var altså født på Søndervang gods. Sr. Østergård havde ladet ham indskrive til soldat og forlangte, at han skulle møde på eksercerpladsen, og det ville Thomas Pedersen ikke gå med til, da karlen tjente ham.

Dommen lød på, at Østergård skulle skrive det pas til Las, der straks skal møde i sin plads og tjene tiden ud.¹⁵

Niels Christensen fra Slyk i Gørding, hvor Thom. Pedersen var herlighedsejer, fik bud om at møde ved rullen, men tog til Harboøre, og faderen sagde, at han nok skulle møde, når han kom hjem. Han tog imidlertid plads på Krogsgård i Flynder

under Nør Holmgård. Han fik igen bud om at møde, og så sagde han sin plads op; han og faderen ville da gå til Østertoft at fordre pas. På vejen hjem blev han grebet af to korporaler og ført til kaptajnen på Ulfsumd, for at han kunne blive soldat for et strølægd. Men Thom. Pedersen vil have ham dømt som rømningsmand. Der faldt ingen dom.¹⁶

Thom. Pedersen vil samme år 1707 have *Christen Lassen*, som tjente i Alrum under Søndervang gods, til at gå soldat for sig. Karlen var født i Madum, havde i tre år tjent under Søndervang gods, kom så med pas til præsten i Stadil, hvor han var et halvt år, og nu havde han uden pas tjent halvandet år i Alrum. Thom. Pedersen var ejer af kirken og hævdede at have herlighedsretten over præstegården og således ret til at udstede pas til præstens tjenestefolk med undtagelse af avlskarlen. Da han nu vil have karlen til session, skynder denne sig til præsten for at få ham til at skrive et pas til sig, hvad pastoren da også gjorde.

Egentlig havde karlen fordret pas hos præsten, da han rejste, men ridefogeden på Søndervang havde sagt til præsten, at han skulle holde igen med at udstede pas, så karlen havde ikke fået det, før han pressede på. Søndervang ville nemlig også have karlen til soldat. Dommeren resolverer, at da karlen i halvandet år har tjent under Søndervang, uden at Thom. Pedersen har tiltalt ham, og da han havde fordret pas hos præsten, så har Østertoft-manden tabt sin formentlige ret til ham, skønt præsten ikke havde ret til i dette tilfælde at skrive pas. Det sidste kunne bondekarlen og hans husbonde ikke vide.¹⁷

I 1724 er der anden præstekarl, som Thom. Pedersen vil have hjem. Karlen tjente hos provst Allerup i S. Lem, og denne skriver et par meget indtrængende breve til Pedersen; men det hjalp ikke, karlen måtte til session.¹⁸

Oluf Christensen blev i 1729 efterlyst som bortgået ved nattetider fra sin tjeneste på Østertoft. Ingen vidste, hvor han var, men nok hvorfor han var forduftet. Han skyldte lejemålspenge.

Søndervang

Fra 1667 til 1735 tilhørte gården familien Fuiren, som vist stammer fra guldsmed Diderik Fuiren, der boede i Odense og udførte den kongekrone, Christian IV bar ved sin kroning i 1596 og som findes på Rosenborg. Mange af slægten havde videnskabelige interesser, således var den første af slægten, der ejede Søndervang, *Thomas Fuiren*, Doctor medicinæ. Da han døde, fik baron *Didrik Fuiren* godset. Efter hans død i 1686 havde hans enke, friherreinde *Margrethe Eilers*, gården sammen med Støvringgård ved Randers. Hun opholdt sig mest på den sidstnævnte gård, men var dog i halvfemserne et år på Søndervang, et år, som hovbønderne mindedes med særlig glæde, da hun var et mildt herskab. Hendes datter, friherreinde *Christine Fuiren*, styrede i mange år godserne efter hendes mands, geheimeråd *Jens Harboes* død 1709. Fru Christine Fuiren købte Østertoft. Støvringgård omdannede hun til et jomfrukloster, ligesom hun oprettede Det Harboeske Enkekloster i Stormgade i København. Hun døde barnløs 1735, og tre år senere blev de vestjyske godser solgt til regimentskvartermester *Svenning Andersen*, ved hvis død de blev skødet til krigsråd *Peder Pandrup*, der 1769 solgte til generalauditor *Andr. Høyer*, der igen skødede til ritmester *Brockdorff* i 1778. Denne solgte gård og gods til bønderne i 1792.

Ridefoged *Henrik Pedersen Winstrup*

Ulfborg-Hing herreders tingbog börjer i 1695 med en sag, hvori vistnok alle Søndervangs fæstebønder bliver afhørt. Tingbogen fører os midt ind i denne afhøring, og sagens stævning og optakt får vi således ingen oplysning om. Der kan dog ses så meget af vidneførselen, at det drejer sig om et opgør mellem den afgåede ridefoged, *Henrik Pedersen Winstrup* og godset, der er repræsenteret af den nye foged, *Hans Madsen Østergård*. I og for sig var et sådant opgør en helt naturlig ting; det var jo godsets regnskaber, der skulle afleveres, og der er heller ikke noget mærkeligt i, at bønderne blev kaldt sammen for at dokumentere deres forhold til godset; om fæste-

brevene, ydelserne og restancerne var i orden og stemte med godsets bøger og regnskaber. Det var nok almindeligt, i hvert tilfælde ikke usædvanligt. Det usædvanlige ligger i, at en del af opgøret foregår i tingstuen. Derved får vi et vist indblik i forhold mellem bønderne og godset, i særdeleshed mellem bønderne og ridefogeden.

Henrik Winstrup havde ikke mere nogen magt over de Staddil bønder. I tingstuen udtalte de sig uden at være hemmet af de sædvanlige tanker om, hvad ridefogeden ville sige og gøre, når de sagde „den rene, skære sandhed“. Måske er nogle udtalelser farvet af dette forhold; men stort set er bøndernes forklaringer nok temmelig rigtige, og når Winstrup som regel afmærker nærgående udtalelser med at sige: Det kan de ikke bevise, så kan dette vel være rigtigt nok, men afkræfter ikke de aflagte ords værdi. Det var ikke bønderne, som sagsøgte den forhenværende ridefoged, de mødte kun for at vidne om hans adfærd imod dem og hans forhold som ridefoged.

Nu bragte denne afhøring ikke de helt store sensationer frem; men vi ser alligevel, hvorledes en rå og hensynsløs foged kunne øve terror over for godsets bønder. Om fogedens forhold over for godsejeren, friherreinde Fuires til Støvringgård, giver bøndernes vidnesbyrd ikke megen oplysning. Det skinnes dog stadig igennem, at han på mange forskellige måder søgte at mele sin egen kage.

Nu må man ikke tro, at Søndervangs bønder var engle; men største parten var sikkert af den stræbsomme type, som gerne ville svare enhver sit, og som også kunne. For såvidt er de af samme type som bedstefaderen til Jeppe på Bjerget. Da samme Jeppe opvågnede i baronens seng og mente at være – ufortjent – kommet i Himmerig, udtalte han, at så måtte han da i det ringeste finde sin bedstefader, som var sådan skikkelig mand, der ikke efterlod en skillings restans hos herskabet.

Om herskabet, fru friherreinden på Støvringgård, var der iblandt fæstebønderne kun én mening. De kunne gerne om hende have brugt Anders Sørensen Vedels ord i visen om dronning Dagmar: Hun kom uden tyngde, hun kom med fred,

hun kom goden bonde til lise. Hun havde boet på Søndervang en længere tid i 1693, og det år nævnte bønderne altid som „det år, friherreinden var hjemme“. Det var ikke alene sådan, at hun var hjemme; men hun var til at få i tale; hun kunne også gå ind i bondens lade for selv at se, om kornet nu også fyldte så lidt, som bonden forsikrede. Hun kunne give en bonde noget at smøre sine sår i, da han havde været under Winstrups stok. Kun alt for sjældent var hun hjemme på gården, da hun boede på Støvringgård på hin side af Randers.

Mange af bønderne kendte godt vejen til Støvringgård og nogle havde været der flere gange, og selv om Støvringgård som friherreindens residens nok stod for bønderne som et eftertragteligt mål, så var det jo en lang og drøj tur. Vi skal høre om en sådan rejse.

Christen Nielsen, Huolgård, blev buddet til at køre en tur til Støvringgård en nytårsdag. Han måtte sige farvel til alle de sidste halvhelligdages hvile, og med Henrik Winstrup som vognfælle skulle han gennem Jylland i den hårdeste vintertid. Da de kom til Viborg, lå de over, hvilket vel siger, at de lå en dag over. Så kunne de igen. De fik imidlertid en hård østenvind imod, og det trak op til en snestorm. Endelig nåede de frem til Støvringgård efter en kørsel på en snes mil ad Jyllands frosthårde veje i en jernbeslagen vogn uden fjedre under åsættet. På de sidste mils strenge kørsel har bonden vel tænkt på, at nu var de dog snart ved den gård, hvor den milde friherreinde boede. Hun havde været i hans gård, da hun boede på Søndervang, hun havde set ind i hans lade og givet ham moderation på landgilden det år. Hun var noget af et lyspunkt i hans og mange andres tilværelse.

Han havde jo imidlertid ridefogeden siddende bag i vognen. Og denne person fornægtede ikke sin natur. Da de havde hvilet en dags tid, skulle Christen Nielsen køre hjem igen. Vintervejret varede ved, og snedriverne var efterhånden blevet så store, at hjemturen ikke ville blive let. Tilmed havde ridefogeden fået den idé, at han skulle have læs på hjem til Søndervang. Han skulle have et læs egestolper, der skulle bruges

som bæslinger i staldene. Skovfogeden var med til at læsse de tunge stolper; mens Henrik Winstrup stod hos og sagde, at de skulle lægge mere på, blev læsset større og tungere, end Christen Nielsen skønnede på i det slemme sneføre. Nu kunne han ikke age mere. Han syntes, at i sådant føre kunne han næsten have nok i den tomme vogn, sagde han.

Da snappede ridefogeden skovfogedens stok og slog bonden nogle gange over skuldrene, og han gik noget af vejen for ham og sagde fredsommeligt, at det var bedst at lade ham prøve at køre med læsset, som det var. Da blev ridefogeden end mere ophidset, han løb efter Christen ud gennem porten og slog ham, så han faldt, og han blev både rød og blå.

Fruen blev opmærksom på den ilde medfart, han fik, hun lod ham kalde og gav ham noget at smøre sig med. Og så kom han da af sted med sit læs. Men inden han nåede den første landsby, sad vognen sådan fast i driverne, at hestene ikke kunne trække den fri. Han måtte lade det hele stå og gå ind til byen og få nogle karle med sig, så de kunne få vognen gravet fri.

De fremmede karle undrede sig over, at han ville køre med et sådant læs i det tunge føre; men han blev ved og slæbte sig igennem til Viborg. Der måtte han sætte vognen ind, og så red han hjem til Stadil med bæsterne alene.

Den nye ridefoged spurgte, hvorfor han ikke havde klaget til fruén over Henrik Winstrup. Det turde han ikke; for så var han ræd, det skulle gå ham som Holger og Anders Stougård, der kom fra deres gårde.

Henrik Winstrup havde jo ærinde mange steder, og bønderne måtte køre med ham, skønt de var meget kede af det. Således fortæller *Peder Graversen*, at han i *fjor wordagge*, i fjor forår, kørte for ham til Ringkøbing. På hjemturen, da de var kommet over broen ved Voldbjerg mølle, blev ridefogeden gal i hovedet og slog ham med sin kæp. Mons. Winstrup sad bag kusen; pludselig drog han sin kårde, stak den frem over Peders aksel og spurgte, om han kendte den; men han slog ham ikke med den, og Peder tav klogeligt stille.

En mand, som hed *Peder Iversen*, havde også kørt i by med ridefogeden, og den køretur glemte han nok aldrig. Hellig tre kongersdag 1694 var han alene kørende med plageånden til Ebbensgård i Ulfborg, hvor herredsfoged Blanchberg havde sin bopæl. Hvad de to herrer havde at forhandle om, får vi ikke at vide; men ridefogeden havde nok dyppet næsen adskillige gange i herredsfogedens brændevinsglas; for på hjemvejen i mørkningen fik han i sinde at gøre sig lystig på bondens bekostning.

Da de var kommen forbi gården Lergrav, bød fogeden, at vognen skulle holde, han ville af og skyde nogle agerhøns. Skyderi blev der dog ikke, og Peder Iversen fik så sin foged på vognen igen og kørte videre ned mod vadestedet over Støvl bæk omtrent på det sted, hvor landevejen fra Lemvig støder til Hovedvej 16 i vor tid.

Da begyndte fogeden at vrøvle om, at han manglede sin ene vante, den havde han nok tabt, da han var stået af vognen, og han viste bonden tilbage til det sted ved Lergrav, hvor de havde holdt stille. Nu måtte Peder skynde sig op at lede efter den vante. Han var måske noget i tvivl om rigtigheden af fogedens ord om vanten; men ligefrem nægte at løbe op og se efter kunne han ikke.

Da han var kommet et stykke fra vognen, så han sig tilbage, om nu også køretøjet stod, som det skulle, og han så da til sin forfærdelse, at fogeden havde taget tømmen og kørte som en gal ad landevejen mod Ulkjær kro. Nu lod Peder vante være vante; han tog en træsko i hver hånd og løb efter sit køretøj for dog at nå det, inden det gale menneske lavede en ulykke enten på heste eller vogn. Måske ville fogeden standse ved Vestergård eller Ulkjær for at få noget at drikke; men, nej! han blev ved med sin vilde kørsel. Sonden for Ulkjær blev vejen en farlig hulvej med opknøgne sandhuller, eller den gik mellem vandfyldte kær, hvor både vogn og bæster kunne køres til skade.

Bonden satte farten op. En gang imellem forsvandt hans køretøj ham af syne, når det suste gennem de dybt opknøgne

vejspor, og det tiltagende mørke skulle snart gøre fogedens vilde kørsel dobbelt farlig. Peder var en ung mand, han løb, og tænkte ikke på andet end at nå frem, inden der skete noget. Først ved gården Bjerre i Madum standsede køretøjet. Fogeden kunne ikke se at køre længere. Og da endelig den forpustede kusk nåede vognen, viste fogeden triumferende begge hænder frem og sagde: Hå! det var for at lure ham.

Så satte Peder Iversen sig på vognen og kørte hjem det forreste, han kunne; men om han kunne se nogen humor i den ondsksfulde ridefogeds påfund, spørger vi ham ikke om.

Pisken, stokken og bøssen var de redskaber, den gale foged brugte i flæng, når han tugtede sine underordnede på den milde friherreindes gods. Vi skal se på nogle tilfælde. En vintermorgen var *Gravers Madsen* i Opstrup og hans nabo kommen lidt for tidligt til Søndervang for at tærsk, og han gik da ind i stalden for at få lidt varme i kroppen. Da kom ridefogeden til dem og gav ham to eller tre slag af pisken, og han vidste ikke hvorfor.

Niels Knudsen sad i et hus og svarede 18 skl om året. Han vogtede et år kvæg for forpagteren, men ridefogeden havde også en del kvæg under sig, og nu ville han en forårsdag i pinsehelligdagene have Niels Knudsen til „at lide en kou til præstens til tyr“, og det måtte han ikke for forpagteren. „Så skød han hannem om på stenbroen og slog ham“. Og i Ringkøbing gav han *Ib Christensen* „en dask ved sin øre i Chr. Hansens hus, og hvorfor det var, det vidste han ikke“.

Jens Jensen i Højstadil fortalte, at da han boede i Opstrup, gav han ingen landgilde, og for et par år siden satte fogeden ham fra gården og tog fra ham, hvad han havde, nemlig to køer, en hoppe, et bord med skab under og noget småboskab, og da han ville have bordet igen, ville fogeden have to mark for det og for de småting, som fandtes i boet.

Da Henrik Winstrup på Sct. Olsdag efter kom og krævede ham for skat, rakte bonden sine tomme hænder frem imod ham og sagde ikke uden malice, at her stod han. Den ene hånd var tom, og den anden var der intet i. Da fløj ridefogeden på

ham og gennemprygled ham, „så han havde ligget i 22 dage (eller uger, ordet er utydeligt) under badskærs hånd“. Til dette sagde fogeden, at bonden var sat fra gården for udygtighed og efterladenhed, og fordi han solgte hø fra stedet og bortlejde enge. Hans løsøre blev ved stedet til eftermandens brug. Afbankningen nægtede han pure.

Det var også galt med *Sylvester Jensen* og hans kone, *Kirsten Pedersdatter*. Ridefogeden skal have lovet Sylvester, at „han skulle svelte i houlet på Søndervang“, ligesom han truede med „at skyde den ene ben i stykker“ på ham, og at han skulle sættes i Bremerholms jern. Og så slog han ham. Samme dag gik Kirsten Pedersdatter til ridefogeden og ville gerne købe to tønder sædehavre; men dennes ophidselse havde endnu ikke lagt sig. Han sagde til hende, at hun skulle gå med ind, så kunne hun få det med sig. Men hun sagde, at hun havde ingen sække.

Så tog han hende „i akslerne og skød hende forved sig og lukkede døren. Tog så kæppen i begge hænder og slog hende, som man kunne slå på en bæst. Og da han havde slaget hende noget, tog han hende og slog hende mod jorden og slog hende da igen med samme kæp; men så fik hun ved den ene ende af kæppen, og han hjalp hende så op og gav sig til at slå hende igen“. Hun kom dog imellem ham og døren og slap ud.

Under afpryglingen havde ridefogedens kone prøvet at få ham til at være rolig, uden at det dog havde hjulpet. Sylvester måtte hjælpe sine kone op i vognen, og det var ikke for godt, at hun kunne tåle, at han kørte med hende. Samme dag kom Henrik Winstrup og skrev alt, hvad de havde.

Årsagen til fogedens raseri har da formodentlig været restancer og anden uorden. Noget lignende var nok tilfældet med de folk på Stadilø, som han gav en lignende omgang.

Maren Christensdatter på Stadilø var enke efter *Jens Thomsen*, og deres søn var hjemme hos hende og hjalp hende med driften. Enken var for et par år siden kommet fra stedet og boede nu med sin søn på Voldbjergs gods, mens en søn af *Jens Thomsens* tidligere ægteskab fik gården under Sønder-

vang. Både moder og søn forklarer om deres ydelse af landgilde i de år, da Winstrup var ridefoged, og den var som de andre bønders meget uensartet de forskellige år. I 1691, da der blev gjort udlæg hos de fleste bønder, fik ridefogeden hos Maren en stud, der blev vurderet til $7\frac{1}{2}$ eller 8 sletdaler. Det var til skatter og landgilde, og hvis der blev noget til overs, så skulle de nok få det tilbage; men de fik ikke noget. Måske har de følt sig forurettet med dette, og så indtraf den begivenhed, som fik dem til at sige gården op.

En dag i 1693 kom sønnen, Christen Jensen, kørende fra Stadilø og ville til heden efter et læs hovtørv til herregården. Det var hans mening at ligge om natten hos Jens Madsens i Koldby, så han kunne komme tidligt af sted næste morgen. Men hvad skete? Da han kom på Søndervangs vase ret ved det store led, så kom ridefogeden imod ham med sin bøsse på skulderen. Christen så ham nok, men gjorde sig umag med leddet og så ikke op, hvilket åbenbart irriterede fogeden, som måske ikke forstod, hvad karlen ville køre ud efter sidst på eftermiddagen. Han ville have en forklaring. Da karlen ville køre videre, råbte han til ham: Hvi holder den hunsvot ikke og snakker med folk! Så tog han fat i tømme og slog karlen to slag i hans hoved og siden nogen på hans *akseler* med bøs-sen, mens denne råbte: Hvi gør I dette, hvad har jeg gjort imod Jer! Og så fik han fat på tømme og kørte fra ham, og han kørte *fast*, så fogeden ikke kunne nå ham. Om natten lå han i Koldby, men dagen efter kørte han hjem til Stadilø, og han forsvor, at de ville oftere gøre arbejde til Søndervang. De blev enige om at opsigte gården og flytte.

Samme dag havde de fogeden i gården. Enkekonen opsagde nu sin gård, hun ville ikke have sin søn mishandlet. Det skulle hun måske ikke have sagt. For nu var det hende, der fik stikken at føle. Han slog hende, så hun var blå og blodig. Hun fik derefter befaling til at møde på gården samme eftermiddag. Men hun var så simpel, at hun ikke kunne gå derop. Sønnen måtte da vel køre med hende.

Da hun kom til gården, blev hun vist ned i en jordkælder,

hvor hun sad til ud på natten, da ladefogeden lukkede hende ud og viste hende ned til øksenhusene, hvor hun fik lov til at ligge i en foderbås, til det blev dag; så kunne hun gå hjem. Hun kunne kun med besvær gå den lange vej og måtte hvile fjorten eller femten gange, inden hun kom til vandet, hvor hun da blev overført på en Ringkøbing-vogn, som Esper Klit agede på. Han forbarmede sig over hende og „oug hende over vandet“.

Ridefogeden tog nu pant i hendes gård for bygfæld og anden skyld. Han tog 3 bæster, 2 kvier, 1 ko, 2 får, 1 svin, 6 gæs, vognredskab, plove, harve, øltønde, meltønde og dejgtønde. Dyrene førte han til Søndervang, og hun turde ikke møde på tinge, da hun blev stævnet, hun var ræd for mons. Winstrup. Hun må dog indrømme, at 2 bæster, 1 ko og 2 kvier samt plov og harve kom tilbage, da mandens søn af det tidligere ægteskab fik gården efter hende. Og Winstrup trøstede sig til, at hvad hun ellers sagde om ham, kunne hun ikke bevise. Hun gjorde ikke noget forsøg derpå; den sag, som førtes, var ikke hendes sag.

Disse eksempler er nok til at vise os, hvad bønder og deres koner kunne udsættes for, når ridefogeden var eneherskende på gården, og han var en tølperagtig natur. Henrik Pedersen Winstrup er dog den eneste ridefoged af denne slags, som tingbøgerne afslører for os. Undersøgelsen af hans tjeneste viser os da også, at herskabet blev utilfreds med ham. Det er dog muligt, at det især var hans afregninger, som friherreinden følte sig brøstholden over. Sagen imod ham ender ikke med nogen dom, og det er næppe muligt at se af de vidnesbyrd, som bønderne aflægger, om der er tale om større uregelmæssigheder.

Et par enkelte ting vil vi dog fæste opmærksomheden ved. Winstrups efterfølger H. M. Østergård spørger ret flittigt om opmålingen af tiendekorn og landgildekorn. Hvordan blev det målt, og var der kontrol med opmålingen. Kontrol var der ikke, og Winstrup afviser harmfuld dette spørgsmål som sagen uvedkommende, da hans instruks ikke indeholdt noget om en

sådan kontrol. Derimod var der en og anden, der kunne melde, at fogeden havde set grumme nøje på, at landgildekornet var godt rensat og til fuldt mål. Dette var jo dog kun ridefogedens pligt. Jo, men han tog top og ikke strøgen mål. Ja, mere endnu, han trykkede kornet både i skæppen og i tønden. „Gud bevare os, Henrik Pedersen, vil I tage sådant mål“, sagde en gammel bonde til ham på Søndervangs loft, da han så, hvorledes hans korn blev trykket og toppet i måltønde og skæppe. Og det kunne næppe undgås, at bønderne gjorde sig deres tanker om, hvad overskudskornet skulle bruges til.

At fogeden havde ladet „så til hals“ hos en enkelt bonde, kunne dog ikke bortforklares. Han havde også et år opkrævet vogterpenge, fordi han ikke selv kunne få passet kreaturerne på gården. Og det var nok ikke helt efter reglerne. Vogtning af kvæget var i almindelighed noget, der ikke kom bønderne ved.

Der er næppe tvivl om, at bønderne under Søndervang følte det som en stor lettelse, da Henrik Winstrup forlod gården for stedse.

Restancerne

Da ingen af de tinglyste restancelister er opgjort i penge, kan størrelsen af den ikke meddeles. Derimod kan opstilles en oversigt over antallet af restanter:

1701: 55 restanter	1729: 17 restanter
1702: 57 —	1733: 43 —
1707: 60 —	1736: 66 —
1710: 43 —	1753: 57 —
1718: 68 —	1756: 40 —

Året 1753 er en generalrestance for årene 1737–51. Efter 1756 synes der ikke at være tinglyst nogen lister. Restancer kunne selvfølgelig ikke undgås. Dog blev der gjort op, når ridefogeden skiftede, vel også som regel ved ejerskifte. Men nogen fast regel var her ikke.

I 1764 havde Peder Pandrup godset, og han skiftede dette år ridefoged, idet sr. Peder Lund afløstes af Mogens Brasch. Alle godsets restanter blev da indkaldt for at vedstå eller fragå deres restance i sr. Lunds nærværelse, før hans bortrejse, og hvem, der ikke efterkom indkaldelsen, skulle lide skade for hjemgæld. Den nye foged giver nu i retten de forsamlede bønder en opsang for at de kan forstå, hvilken udgift, ulejlighed og tidsspilde de restancer forårsager.¹

Det er dog bekendt, siger Brasch, at hr. krigsråd Pandrup er en mand, som med største lemfældighed ved at omgås en bonde og ej påtrænger hverken for skat eller landgilde, men gerne lader det stå, indtil bonden kan udrede det. Det er da så meget mere strafværdigt, at de ikke efter deres husbondes brugte lemfældige omgang med dem uden sag og søgsmål vil bekvemme sig til at betale deres skyld. Da for sådan utilbørlige og aldeles uforsvarlige opførsel påstår sr. Brasch bønderne dømt. Efter 6 ugers henstand dømmes da 16 bønder.

Fra fæstet i utide

Ridefoged Hans Madsen Østergård, der kom til magten i 1695, stævnedes i 1704 *Jens Madsen* i Koldby og *Niels Christensen* i Fuglbjerg for resterende landgilde i 1703 og Niels for „udlofuende fæste af iboende gård og andet mere gjorde bekostning“. Han var altså den, som skyldte mest. Mens Jens kun skyldte 1/2 td byg, 1 lam, 1 gås og 2 høns, så skyldte Niels foruden landgilden 4 mrk 8 skl også for udlovet indfæstning af hans halvgård 12 rdl og 2 rdl i fogedpenge, desuden for omkostninger ved hans udløsning fra soldatervæsenet 1 rdl 2 mrk og for bekostning til mundering 1 rdl 5 mrk 2 skl.

Det oplyses nu, at friherreinden har ikke alene eftergivet enhver bonde på godset de til dato forfaldne gamle restancer, men endog ladet indrette en ny jordebog efter ny landmålings matrikel, hvorefter enhver bonde skulle vide at svare, og hvis de sligt ikke efterlever, da deres forrige gamle restans at udrede og efter gamle jordebog at svare.

Dette bliver nu foreholdt de to herrer, og det bevirkede, at Jens Madsen fik pengene betalt. Niels kunne ikke, og han blev dømt at gøre rede for sig eller lide nam efter loven.²

Jens Krog i Alrum blev i 1772 stævnet for „hans lovstridige foretagende med hans gård og besætning“. Han havde solgt en stud for 4 sletdaler, byttet en plag med et føl og fået 4 rdl i bytte, ved Tim markedstide solgt en kvie for 6 rdl, ja en kvie mere ved Michaeli for 4 rdl, men så havde han da også købt en kvie sidste år.

Man sagde, at han i stedet for at gå til hove var gået i by. Man sagde også, at han havde arvet, og at han ville fra gården. Jens mødte ikke til noget retsmøde, og enden blev, at han dømtes for at have siddet hovbud overhørig under foregivende af, at han var syg; han måtte i så fald have meldt det til husbonden. Han har også bortført 2½ læs hø og pådraget sig en restance af skatter og landgilde, ligesom der er konstateret mangler ved hans gårds vedligeholdelse. Han dømmes at betale for alt dette 58 rdl og rettens omkostninger inden 15 dage eller lide på sin krop og arbejde i Viborg tugthus i 2de år. Dog at dommen forevises amtets øvrighed forinden den endelige eksekution.³

Uorden på hovmarken

I 1701 var hovedgården forpagtet ud til Hans Jensen Tønder. Dette påvirkede næppe bøndernes hoveri synderligt, da de skulle forrette markhoveriet.

En lille hændelse i indbjærgningstiden viser, at en ny høstmetode var ved at vinde indpas. Seglen var ved at blive afløst af høleen. Ladefogeden havde givet alle hovbønder bud om at „skiære giøderugen på en fald, kaldes Hæsteng“. De mødte alle med deres segle; men landsoldaten Gravers Jepsen fra Alrum havde også taget sin høle med. Den ville han bruge, for så kunne han des snarere gøre sin lod færdig. Med den langbladede le kunne vel mejes fire eller fem gange så meget, som der kunne skæres med seglen; men så spildtes der til gengæld mere korn. Derfor kunne husbonden ikke godt finde sig

i, at leen blev brugt på kornageren; man skulle ikke have kornet tærsket af, før det kom hjem i laden. Det er i så henseende karakteristisk, at man nok *slår* græs og kløver; men man nænede ikke at bruge dette brutale ord om det kære korn. Fra olddage havde man skåret det, og *skyrden* kaldte man den tid, da dette gik for sig. På min hjemegn spiste vi *skorregrød* den aften, da det sidste neg var bundet.

Da leen kom i brug på kornageren, skulle der et nyt navn til, for der var kommet en ny arbejdsmåde. På øerne *mejer* man, mens jyderne gør det samme ved kornet som ved høet, derfor brugte og bruger man hø-ordet, og så blev det til *høste* og *høsten*. Vi ser nu på Søndervangs Hæsteng en brydning imellem det gamle og det nye.

Gravers Jepsen kom altså og stillede op med sin le. Da ladefogeden så denne opstilling, gik han hen til ham og „bad ham skære sin lod med segl“. Gravers sagde nej, og han ville blæse ad ham, nu havde han allerede mejet et halvt strygemål.

Så sagde ladefogeden, at han ville skikke bud efter forpagteren, men Gravers ville stadig blæse ad både ladefoged og forpagter. Så kom forpagteren ridende.

„Hvi vil du ikke gøre husbondens arbejde? Jeg skal lære dig!“

„Tras, I tør slå mig!“ råbte Gravers. Han var jo soldat.

Hans Jensen gav ham dog et par rap af sin pisk. Han var nu kommet af hesten, og karlen hug efter ham med seglen, som han dog havde med. Han søgte ind på forpagteren og fik fat i hans hår og „slog hannem under sig, og de trækkedes længe om med hverandre, til der kom andre til og fik dem skilt“, og Gravers blev vist hjem.

I retten vil forpagteren have vidnerne til at vedgå, at de havde hørt Gravers sige, at han skulle hugge dem af ved knæene alle dem, som ville røre ham. Det kunne dog ingen huske; men han havde sagt, at han skulle værge sig, så længe han kunne, han var en kongens mand.

Nogle dage senere på Tim marked overfaldt Gravers ladefogeden med hug og slag. Efter de indledende forhør, blev

sagen udsat, først i fjorten dage og senere i fire uger. Der er ingen dom. Soldaten og hans fader har nok fået sagen jævnet i mindelighed.

Hvor længe høleen kunne holdes borte fra hovmarkens modne korn, får vi ikke at vide.⁴

Anden uorden

Et forlig efterfølges ofte af en erklæring. Således også, da *Laurs Christensen* på Stadilø i 1762 sluttede forlig med sin husbonde Peder Pandrup om at blive ved gården, som han havde været i færd med at afklæde og lægge øde. Forliget indgås kun på den vilkår, at husbonden har ret til at tage sagen op, hvis Laurs ikke skikker sig.⁵

I 1767 indgår Peder Pandrup forlig med en bondekarl og soldat ved navn Jens Nielsen. Karlen havde, vel i sin stilling som soldat, „attackeret ridefoged Niels Borch og ladefogeden“. Hans fader, Niels Knudsen, fik sagen forligt ved at indgå på, at sønnen skulle give ridefogeden 2 mrk til omkostningerne samt 2 mrk til de fattige, og så skulle han bede pænt om forladelse.⁶

Tre måneder senere står Niels Knudsen i retten, fordi han ikke i mindelighed har været til at formå at yde en formodet restance af landgilde for 1766. Det er atter ædle P. Pandrup, som vil have bonden til forlig. Denne gang sagde bonden nej. Det drejede sig om 8 rdl, som bonden påstod var betalt. Derpå tilbød han sin saligheds ed, som dommeren dog ikke ville modtage; men han måtte fremvise kvitteringer.

Dommeren er misfornøjet med Pandrups måde at kvittere på og giver ret overlegent udtryk derfor i følgende ord: „Det ene er lige så forvirret og galt som det andet. Thi kvitteringsbogens første afskrivningsside er alt for restrictirisk, og snart skalkagtig indrettet til at fange bønder, og den øvrige afskrivning er så confus og sig selv modsigende, at ingen ret sammenhæng kan fås derudaf. Af samme beskaffenhed er de løse kvitteringer for 1765“. Dommen lød på, at bonden blev fri for at betale de 8 rdl, og herremanden fik tilhold om at med-

dele sine bønder renere, klarere og tydeligere afskrivning i deres kvitteringsbøger „uden reservationer eller trudsler“.⁷

Peder Raunstrup på Stadilø stævnes i 1769 for opsætsighed og efterladenhed. Dommen lød på, at han skal forrette sit hovarbejde og for studsighed og trættekærhed og vedvarende ulydighed give 2 rdl til de fattige, 2 til justitskassen og 3 i omkostninger.⁸

Omkring fæstebrevene

Soldaten *Gravers Jepsen*, der indledede høleen som høstredskab på Søndervangs hovmark, blev i 1708 udløst af rullen for at få fæste på sin faders gård i Alrum. Fæstebrevet blev udstedt den 14. marts på Søndervang og underskrevet af ridefoged Hans Madsen Østergård. Som indfæstning skal han give 10 rdl. Men først den 9. oktober havde han penge til det første afdrag: 1 rdl 4 mrk, og så blev han da stævnet, fordi han ikke ville betale resten og så modtage fæstebrevet. Han blev dømt til at betale og modtage fæstet, da han er udløst af rullen. Desuden skal han give 9 mark til processen inden 15 dage eller lide nam. Er han opsætsig imod dette, da lide efter forordningen.⁹

Pas og undvigelse

En god halv snes karle blev i tidens løb efterlyst fra dette gods:

- 1705: Peder Holgersen fra Dalsgård i Alrum. U-H tgb 19.8.
 Oluf Thomsen af Halkjær, tjente i Opstrup. U-H tgb. 19.8.
 Christen Jepsens søn, tjenende på Stadilø. U-H tgb. 19.8.
 Niels Espersen, der tjente i Alrum. U-H tgb 19.8.
 Peder Graversen af Mejlby. U-H tgb 26.8.
- 1708: Niels Olufsen Vanting født i Bølling. U-H. tgb 14.3.
- 1710: Klemen Jensen tjente hos Jens Bjerre, var fra Vedersø. U-H tgb 19.2.
- 1731: Jørgen Jacobsen fra Fuglbjerg. U-H. tgb 6.6.
- 1766: Rasmus Lauridsen. U-H tgb 23.7.
 Jens Jespersen af Alrum. U-H tgb 23.7.

Af de fem karle fra 1705 er *Niels Espersen* den eneste, som man ved noget om. De dømtes alle til at møde for at blive soldater; men Niels Espersens sag blev optaget igen og henvistes til en højere instans. Han var født på Søgård gods i gården Stræde. Så var hans fader død, og hans moder sendte ham ud i sommertjeneste til Alrum, men om vinteren var han hjemme, „som over alt med små drenge skik og manér er, at de om vinteren gerne søger hyld hos moderen eller forældrene“, og efter moderens giftermål var han hjemme fra Mikkelsdag 1701 til Sct. Hans 1702. Striden om karlen førtes mellem Søndervang og Søgård.

Niels Olufsen Vanting var født i Vanting i Bølling herred. Tidlig forår 1700 kom han til Chr. Halkjærs, da han gik og tiggede. Om efteråret fra Mikkelsdag tog han igen tiggerposen på nakken, til han 1701 fra Pedersdag kom til Knud Engkjær at tjene i den følgende sommer. Senere kom han til Ringkøbing, men han blev tilkendt Søndervang, fordi han var på godset, da militsordningen kom og da der blev lavet en liste over karlene.

Klemen Jensen var broder til den Las Jensen, vi kender fra Østertoft. Las blev af tre mænd bragt til Søndervang, og her forhørte fogeden ham i sit kammer i overværelse af de tre mænd. Las fortalte da, at broderen var gået til Holstebro, og det var gået sådan til: Las havde en broder, som tjente på Åbjerg, og han havde en dag sendt bud til Las, om ikke han kunne tage til Holstebro, men som Las havde noget ondt i den ene fod, gik han til sin broder Klemen og fik ham til at gå for sig, så skulle han blive i Bjerre så længe, indtil broderen kom tilbage igen.

Dette var fogeden, H. M. Østergård meget utilfreds med. Las havde aldeles ingen lov til at udvise nogen af sit højvelbårne herskabs tjenere af herredet på sine egne vegne uden hans eller herskabets ordre. Og han begærede af de tre mænd, at de ville gøre forbud om, at Las ikke måtte forlade godset eller tjenesten i broderens sted i Bjerre, inden Klemen kom hjem. Og det kendte dommeren at være ret efter loven. Efter

endtløst efterlysning blev så Klemen dømt som en bortrømt soldat, fordi han havde været foreløbig indmeldt og havde været til eksercits et par gange.

Sag om hoveri til to gårde

Fra 1731 hørte Østertoft sammen med Søndervang. Østertofts marker lå ikke samlet på et sted, men tildels spredt imellem bøndernes jorder, og de var således ikke så godt egnede til at drives som hovmark. Det blev de da heller næppe heltud efter sammenlægningen af de to gårde. Derimod søgte ejerne at få Søndervangs hovbønder til at gøre visse arbejder på Østertoft. Disse fandt sig da også i at hjælpe ved gødningskørsel, lidt kørsel af hedetørv, lidt klinearbejde og især da ved bjærgning af høet fra engen Rybjerg Holm, der kunne være noget vanskeligt at få høet fra.

En del fæstebreve var påført, at fæsteren skulle gøre hoveri til begge gårde. Og da hoveriet til Søndervang ikke var uoverkommeligt,¹⁰ mente ejerne, at noget hoveri til Østertoft var rimeligt. Alligevel tog man, så vidt det kan ses, lidt lempeligt på dette, og bønderne havde den opfattelse, at det var godviligt hoveri.

Andr. Høyer mente dog, at han kunne *fordre* dette hoveri, og straks ved hans overtagelse af gårdene i 1769 kom det til sammenstød med bønderne om dette, og han måtte love sine bønder, at han vil holde sit i reglementet gjorte løfte om at lempe sig efter hvermands lejlighed og hartkorn med dette hoveri.¹¹ Der gik så henved tre år, så blev bønderne enige om, at nu skulle det være slut, nu ville de frasige sig dette hoveri til Østertoft.

En søndag eftermiddag i maj 1772 gik de i samlet flok til Søndervang for at opsigte hoveriet. Høyer var ikke hjemme. De traf først på ladefogeden, *Christen Holm*, og spurgte efter husbonden og så efter ridefogeden *Hans Brasch*. Ja, ridefogeden var hjemme, men han gik sønden omme. Ladefogeden ville hente ham. Egentlig var ridefogeden lidt ræd for de mange mennesker; men han måtte jo om til dem. Han gik dem

da smilende i møde. Han var ikke så gammel i håndteringen, og Høyer siger om ham, at han af naturen var et venligt menneske.

Han sagde, at de kunne følge med ind i hans kammer, så kunne han høre, hvad de ville. De kunne dog ikke så nær alle være i kammeret. Ordføreren bad nu ridefogeden bringe deres opsigelse af hoveriet til Østertoft til husbonden og med gode ord påvirke ham, så de kunne blive fri for det. Det ville fuldstændig ruinere dem, hvis det skulle vedvare.

Unge Brasch følte sig vistnok lettet i sindet, da han fornam, at bønderne kun havde sådant ærinde; Høyer blev opbragt, da han kom hjem og hørte om dette bondetog. Han kaldte det en rebellion eller oprør, og han ville aldeles ikke tage imod en sådan opsigelse.

Der gik så et par år. Da lod Høyer bønderne tilsige at køre tørv. De skulle hver køre 9 læs, men de 2 skulle de levere på Østertoft. Nu holdt bønderne vist en lille sammenkomst hos *Niels Lauridsen* i Alrum, men det sivede ikke ud, hvad de der talte sammen om. Høyer havde dog mistanke til, at de blev enige om ikke at køre de to læs til Østertoft.

Niels Lauridsen skulle have sagt, at han aldrig havde hentet tørv til Østertoft og ville „dievelen regiøre sig“ ikke, han ville levere til Søndervang, og det gjorde han. Han blev stævnet for retten. Et vidne søgte dog at formilde hans udtalelse; han havde nok hørt, han sagde, at han „Guds død og pine ikke ville køre til Østertoft“. Høyer mente, at det var rent og skært oprør; men herredsfogeden tog lidt roligere på sagen, skønt man foreholdt ham, hvilke gruelige eder og bander, manden havde brugt.

Dog kunne han ikke kende anderledes, end at Niels Lauridsen skulle forrette efter tilsigelsen.¹² Hverken Høyer eller bønderne var tilfredse med denne afgørelse. Høyer havde siden opsigelsen fået både en rentekammerresolution og en lignende fra kancelliet, som tilpligtede bønderne at gøre hoveriet.

Disse forhvervede imidlertid ved en kongelig resolution af 15. februar 1775 tilladelse til at søge sagen afgjort ved lands

lov og ret, og så satte de en sag i gang om dette hoveri, der varede, til der i 1780 blev afsluttet en „Convention om hoveriarbejde mellem ritmester Chr. Ehrenreich Brockdorff og samtlige bønder, der herefter skal forrette alt hoveri ved Søndervang“, hvorved det blev fastsat, at bønderne ikke skulle gøre hoveri til Østertoft. Dog skulle de bjærge høet på engen Rybjerg Holm og sætte en fold til 50 stude; men den skulle ejeren selv holde i stand. Konventionen, der senere skal omtales lidt nøjere, var til bøndernes fordel. Tolv år senere købte de hele godset.

Retssagen eller -sagerne fortæller os en hel del, som vi ellers ikke ville få at vide. Den blev ført med voldsom forbitrelse, især dog fra herremandens side. Ridefoged *Chr. Egeberg* mødte i den første tid for Høyer. Han var ridefoged på Voldbjerg, som Høyer ejede til 1778. Senere mødte godsejeren selv eller lod sig repræsentere af *Sivert Rasch*, som var ridefoged på Søndervang. Bøndernes sagfører var det meste af tiden *Anders Schytte* fra Holstebro, der optrådte med amtmandens autorisation. En stor del vidneafhøringer foretoges ved Timgårds birk, hvis retsmøder blev holdt i Brogård.

Egeberg giver luft for herremandens – og sin egen – harme over at blive sagsøgt af bønderne, skønt der i sin tid var sluttet forlig, og han senere havde forhvervet ministerielle resolutioner for sit krav. Ordene er rettet til Schytte:

„Fui, skamme må jo sr. Schytte sig, at han med sit continuerte ære- og velfærdskrænkende, stinkende rabulisteri vil herudi som i forrige år røbe sit slette og meget nederdrægtige gemyttes ildestinkende beskaffenhed ...“ og meget mere af samme tønede.

Schytte svarede, at man kunne høre, „Egeberg mere var vant til øxendriveri på Voldbjerg end at gå i rette for en kongens ret; thi hvor må ikke sådan et creatur skamme sig, når han ej ved, hvorledes han bør ære kongens ret og begegne sin contrepart ...“

Sådan var tonen imellem sagførerne. Om en af hovedmændene, *Christen Toft*, sagde Høyer, at Gud har givet ham større

ingenium (naturgaver) end som er almindelig blandt bønder, han ønskede, at hans hjerte var lige så godt, som hans hjerne var god.

Den egentlige hovedaktør, herremanden selv, hvordan mon han så var? Ja, Schytte siger, at Toft virkelig nærer samme tanker om husbonden som han om ham. Generalauditør Høyer og hans fogeder havde det ellers med at fremhæve hans humanitet og gode vilje over for bønderne. Da kan det ikke kaldes hverken miskundhed eller stor menneskelig kærlighed mod sine underdanere og fattige trælbønder at ville forhøje hove-riet, bemærker bøndernes senere fortaler sr. Hofmann fra Skive.

End så bønderne, der af deres sagførere fremstilles som fattige og fortrykte, og som aldeles ikke kunne tåle at få mere hovarbejde? Ladefogeden på Søndervang siger, at i betragtning af deres store friske lemmer kunne de nok forrette lige så meget om ikke mere end nabogodsernes hovbønder, men de gør det bare ikke. Herremanden selv siger til Schytte, at hans hovbønder ikke er så fredelige, som han tror om dem. De er desuden „uvillige og trægsomme til det meste arbejde, de skal udføre til hove. Det ved han til fuldkommenhed. Ja, og de er rebelliske, det viser hele sagen, supplerer ridefoged Egeberg. Der bliver fremført endnu mere imod bønderne. I hr. Pandrups tid var der denne Jens Nielsen, som vi har omtalt. Han slog først ladefogeden, så ridefogeden, og nær havde Peder Pandrup fået samme medfart, fordi de sagde, at han ikke slog skåret rent i engen. I hr. Høyers tid hed det, at en bonde havde truet husbonden med at give ham så meget med sin fork, at han skulle huske det. Han var også blevet sat i rette. En anden bonde skulle i generalauditørens egen stue have taget ham i brystet og sat ham op imod væggen, desuden havde han givet fogeden et ørefigen.

Ejendommeligt er det, at denne bitre hoveristrid skulle finde sted på et gods, hvor hoveriet ikke var særlig trykkende, i et sogn, hvor der var mange velhavende bønder. I 1791 købte hovbønderne godset, skøder af 1792. Der var på den tid 91

bosteder i Stadil, store og små. 34 bønder betalte deres gårde kontant, og det er over halvdelen af godsets gårdmænd.

Det er oplysende, at Christen Toft og Niels Lauridsen begge er med såvel i hoverisagen som i købet af godset. Christen Toft kaldes den rigeste mand i sognet, og Niels Lauridsen sad i den største bondegård i sognet. Toft overtog en tid efter godsets opløsning hovedparcellen af Søndervang.

Hoverisagen er således ikke fortrykte bønders sidste fortvivlede handling for at klare skærene, den er snarere udtryk for et velstående, selvsikkert bondesamfunds målbevidste stræben mod større uafhængighed både i økonomisk og i personlig henseende. Mens fæstebønderne mange steder i stavnsbåndstiden fik større arbejdsbyrder, mere hoveri, ved den forbedrede hovedgårdsdrift, så lykkes det de Stadil bønder at slippe for at drive Østertoft, hvilket de vistnok i perioder havde gjort i tidligere tid. Bjærgningen af høet på engen Rybjerg Holm var for bønderne nærmest som at række naboen en hjælpende hånd i en travl tid.

I 1778, mens striden om hoveriet til Østertoft står på, rejser bønderne med *Niels Lauridsen*, *Mads Stougaard* og *Jens Hansen* i spidsen en anden sag imod Høyer. Hovedbygningen på Søndervang skulle fornyes. Den var hidtil en bindingsværksbygning med klinede vægge. Høyer satte en grundmuret hovedbygning i dens sted. Han fik murstenene fra teglværket ved Lønborggård og lod dem fragte med skibe til Ringkøbing. Købmand Jens Bjerg Rindum fragtede dem for 2 mrk 3½ skl pr. hundrede.

Kørsel med byggemateriale var hovarbejde, og nu forlangte Høyer, at hovbønderne skulle betale denne fragt, da de var blevet fri for at køre den lange vej med stenene og blot skulle hente dem i Ringkøbing. Det satte de sig imod. Ville herremanden bygge store, grundmurede bygninger, måtte han selv betale. Høyer blev meget fornærmet over sine bønders uvillighed. Det er „bøndernes sædvanlige anskrig, skulle det være en strafværdig handling at bygge et grundmuret i stedet for et forfaldent bindingsværks hus, som andre, der sidder i højeste-

ret og statsrådet, så måtte disse jo også være under anklage“, og han truer med at føre sagen til højesteret. Jeg har ikke fundet nogen afgørelse, og sagen er kun en episode midt i den standende strid om hovarbejdet, og der er noget, som tyder på, at hoveristridighederne gjorde Høyer træt og muligvis var en af grundene til, at han i 1780 solgte godset. Han havde tilbudt bønderne forlig, men Chr. Toft ville ikke bøje sig.

Da Høyer solgte gården, var striden endnu ikke forbi, og Høyer måtte med køberen, Brockdorff, indgå den aftale, at dersom bønderne vandt, skulle han kvitte 1000 rdl i salgssummen. Disse penge søgte Høyer da at vælte over på bønderne, idet han tilbød dem frihed for hoveriet til Østertoft, hvis de ville betale summen. De kunne give ham en obligation for pengene; de måtte selv afgøre, hvornår den skulle udbetales, og om det skulle ske i store eller små afdrag. Han fordrede ikke engang renter.

Bønderne afslog høfligt at udgive disse mange penge, og sagen fortsatte. Om de så til sidst gik ind på at modtage tilbuddet, melder tingbogen ikke noget om. Men et år efter indgik de den før nævnte konvention om hoveriet med Brockdorff.

Ved konventionen ordnedes ikke alene bøndernes pligt over for Østertoft; men også hoveriet til hovedgården blev moderniseret. Hidtil havde sognet været delt til hoveri i fjerdingen, som blev tilsagt hver for sig. Når de så blev tilsagt, så gik de og var rædde for, at de skulle gøre arbejdet for hinanden. Det gik så trægt, de kørte med slanter og klatter fra møddingen. Men hvor de havde lodarbejde, gik det bedre.

På andre godser var hovgerningen så vidt muligt inddelt i skifter, så hver plov havde sit stykke af marken, sit stykke af digerne, sit stykke af grøfterne, sit stykke i engene o. s. v. Det gav dog lidt lyst til at blive færdig, og man kunne ikke vælte arbejdet fra sig. Nu blev 57 hoverigørende bønder inddelt i 49 halve plove, og alt arbejde blev delt lige imellem de 49 halve plove, både ved avlingen og ved det arbejde, hvorfor der blev givet billetter. Alt blev så vidt muligt gjort til lod-

arbejde. Der havde også tidligere været forsøgt med inddeling, men den gamle deling i fjerdingen havde stået i vejen for reformen. Det var i hvert fald fogedernes mening, at den var skyld i, at arbejdet gik så trægt; men bønderne havde holdt fast ved det gamle.

Præsternes karle

Selv om regeringen i militsforordningen forlangte, at bondekarlene skulle være soldater, så var der undtagelser. Præsternes avlskarle var fri. Disse karle kunne ikke undværes ved præstegårdens avling. De var også nødvendige som kuske for præsterne. Af den grund så mange karle det som noget misundelsesværdigt at opnå en tjeneste som avlskarl i en præstegård, og deraf opkom mange stridigheder imellem præsterne og godsejerne eller deres ridefogeder. Et par eksempler på sådanne stridigheder skal her tages med, skønt de ligger i udkanten af emnet. De viser, at karlene ikke kunne føle sig helt sikre i præstegårdens ly.

Magister Dorschæi karl i Vinding¹

Michael Dorschæus, magister og sognepræst til Vinding-Vind havde i foråret 1707 fået en avlskarl, der hed Anders Hansen. Han havde året i forvejen tjent i Ulfborg præstegård, og han var kommen til Vinding med pas fra S. Vosborg og præstenken i Ulfborg; men det var ikke nok. Han var født under familien Lindes gods i Råsted. Da han rejste fra sit fødesogn til Ulfborg, havde han ikke noget pas. Ridefogederne holdt, som vi har set, igen på passene. De var ikke altid så lette at få fat på.

En skønne dag i efteråret 1707 fordrede nu Christen Lindes fuldmægtig Mikkell Lassen i Holstebro, at Anders skulle møde på session og gå soldat for Lindes gods. Magisteren ville ikke give sin karl fra sig og mødte selv for sessionsherrerne med hans pas.

Skønt dette pas var godt nok, blev hr. Dorschæus på sessionen præsenteret for en skrivelse, der anklagede ham for at holde sin karl fra sessionen, da han var rejst fra Lindes gods uden pas. Skrivelsen var forsynet med to mænds underskrifter, og disse mænd var to af hans sognebørn fra Ramskov. De to mænd havde samme dags morgen været i præstegården for sammen med ladefogeden på Krogsdal at pågribe Anders Hansen og føre ham til sessionen i Holstebro, og magister Dorschæus fandt snart ud af, at de ikke hverken havde skrevet eller underskrevet skrivelsen. Han fik dem endda til at vedgå, at de et par dage efter det pågældende sessionsmøde blev kaldt til Holstebro til Mikkell Lassens hus, hvor de af denne blev bedt om at skrive deres navnetræk, og skønt de sagde, at de ikke ville vide af det at sige, som var indgivet til sessionen, snakkede Mikkell Lassen så længe med dem, at han fik dem til at tage ved det øverste af pennefjeren, „og deres navne kunne de vel tykke, at han trækkede i de samme bogstaver, derpå tilforn var skrevet“.

Efter dette kunne præsten nok skønne, hvem der havde skrevet den pågældende skrivelse. Han anlagde sag imod de to fogeder, og først da det begyndte at knibe for dem, trådte hr. Linde selv til og fik forlig med præsten, og resultatet blev, at karlen efter at have tjent året ud hos hr. Michael, skulle indfinde sig på Lindes gods, hvorefter den lange militstjeneste var ham vis.

Hr. Peders karl i Vedersø²

Det gik *Clemen Pedersen* fra Stadil lidt bedre end Anders, skønt ridefoged Hans Madsen Østergård på Søndervang gjorde et alvorligt forsøg på at få ham i soldatertrøjen.

I oktober måned 1708 kom der et par korporaler til præstegården i Vedersø og fordrede at få *Clemen Pedersen* udleveret, han skulle være soldat for Søndervang. De havde ordre fra oberst Lottig at tilsige karlen til at møde på session i Ringkøbing den 5. oktober. Præsten hr. Peder Montoppidan sagde, at *Clemen* var hans avlskarl, og hverken han eller karlen kom

til sessionen. Clemen sagde også sin mening. Han havde nu tjent længe nok og betalt hans pas dyrt nok, så han ikke havde nødtigt at møde til session. Dertil sagde hr. Peder, at hans avlskarl var kommen til ham med pas på kongelig stemplet papir, så de kunne godt gå igen. Korporalerne fik ingen soldat den dag.

Nogen tid efter fik præsten fra oberst Lottig et brev, hvori der siges, at karlen er skrevet som soldat for Søndervang, og at han må møde. Sker dette ikke, kan præsten som hans husbonde blive idømt en bøde på 30 lod sølv, og kommer karlen ikke, bliver han greben og ført til eksersérpladsen. Undviger han endda, skal han „med spitzroden eller anden straf til lydighed bringes“.

Det var nu en nødvendighed for præsten at bevise, at hans karl havde gyldigt pas, da han kom til præstegården. Derfor stævnedes han fuldmægtigen for Søndervang, Hans Madsen Østergård, der var godsets repræsentant, forpagter Zacharias Klit, som havde påtegnet passet, og præsten i Stadil, hr. Oluf Guldberg, der havde meddelt skudsmål på samme pas.

Clemen havde tjent hos Iver Lassen i Kamp, hvorfra han „i vilje og minde“ for mange år siden var kommet til Stadil præstegård at tjene. Hans næste tjeneste var hos forpagter Zacharias Thomsen Klit på Søndervang, hvor han så tjente i halvfjerde år, inden han kom til Veder sø præstegård til påske 1708.

Da Clemen flyttede til Stadil præstegård, fik han efter ridefogedens oplysning ikke noget rigtigt pas, men kun en seddel, hvorpå han blev meddelt tilladelse til at tjene i præstegården, der med kirke og kirkebønder hørte under Østertoft. Ridefogeden ville ikke slippe karlen, hvis fader var Peder Iversen i Halkjær under Søndervang. Da han var kommet derfra til forpagteren på Søndervang, der ikke var videre gode venner med ridefogeden, henvendte denne sig til fogeden om pas, da han havde set, at Clemens pas lå på godskontoret, hvortil det formodentlig var afleveret af præsten; men fogeden ville ikke af med det, skønt det burde have været i forpagterens vare-

tægt. Først da Clemen efter 31½ års tjeneste skulle flytte til Vedersø, måtte fogeden af med passet. Det var dog vistnok et helt nyt pas, og det var dateret den 22. april 1708 og indrettet efter forordningen. Altså var det gyldigt.

Hvorfor kunne så ridefogeden et halvt år efter fordre, at Clemen skulle være soldat for Søndervang?

Under retssagerne sagde han det ikke med rene ord; men det skinner igennem, at han mente, passet var udstedt under falske forudsætninger. Det hed sig jo, at Clemen skulle være avlskarl, men Østergård påstod, at der var en ældre avlskarl i præstegården om sommeren. Vidnerne mente dog, at Clemen både pløjede og såede, og det var han bedre til end den anden, som kun gik der for at sætte ham ind i driften, og dette godkendte dommeren. Derefter udtog ridefogeden kontrastævning imod præsten, hans karl og forpagteren. Og så søger han at vise, at de tre alle har forsøgt at få pas imod bestikkelse.

Han fik nok idéen ved at høre korporalerne fortælle om, hvad Clemen sagde om sit pas, at det havde han betalt dyrt nok. Og nu siger fogeden, at forpagteren, da han forsøgte at få passet, havde sagt noget om, at han „ville forskyldte det“. Senere sagde han rent ud, at Klit havde budt ham 4 rdl for at skrive et pas til Clemen, men han havde ikke fået pengene. Også præsten, hr. Peder Montoppidan, skulle have lovet „at ville være til tjeneste igen, hvis han kunne, såvel som også lovede at ville skaffe ham tilladelse på en person ved navn Las Jensen, som tjente Jens Bjerre i Stadil, at nyde imod Clemen til indroullering“. Det skulle være sket i ridefogedens kammer på Søndervang. Han fordrer nu, at hr. Peder skal vedstå eller fragå dette med sin ed, og vil han ikke det, at han da selv må bekræfte med sin korporlige ed, „sligt at være passeret, som der muligvis ej noget vidnesbyrd kan skaffes“. Præstens sagfører og dommeren afværgede dog, at noget af dette skete, da det var så længe siden, at denne sammenkomst fandt sted.

Ridefogeden kan i det hele taget ikke bevise sine påstande om forsøg på bestikkelse, karlen havde fået sit pas, og der var

ikke mere at skændes om. Alligevel røres der med disse beskyldninger ved noget, der nok ikke har været helt ualmindeligt.

SLUTNING

Herremand og bonde

I sit forhold til bønderne var herremanden langt mere end en godsejer, som havde ret til visse ydelser af sine fæstere i følge den oprettede fæstekontrakt. Han var sine fæstebønders husbonde, hvem de skulle være hørig og lydige, som det altid indskræpes i fæstebrevene. Som husbonde havde godsejeren ret til at øve hustugt; denne ret kunne han overdrage til sine fogeder og personlige tjenere. Og det er i kraft af dette forhold, at vi flere gange har set husbonde og fogeder prygle bønderne både mænd og koner, karle og piger.

Der var dog i loven sat visse grænser. En husbonde måtte revse med kæp eller vånd „og ej med våben“, han måtte ikke såre med od eller æg eller slå sit tyende, så deres lemmer gik sønder eller de på anden måde tog skade på deres helbred. Skete noget sådant, da kunne husbonden straffes, som om han havde gjort en fremmed skade.

Der findes ikke i vore herreder nogen sag rejst imod husbonden for sådan skade og overlast, hvorimod vi flere gange har set hustugten udøvet. *Henrik Pedersen Winstrup* på Søndervang var måske nok en særlig rå ridefoged; men at hans pryglерier er kommet til vor kundskab skyldes helt andre forhold. Ved sine tugtelser brugte han foruden de bare næver, pisk og bøsse. En enkelt gang havde han sin kådre trukket, ligesom han havde truet en mand med at skyde hans ene ben itu; men han lod det blive ved truslerne.

Om hustugtens udøvelse har vi ligeledes set, hvorledes *Lillelund* til Rybjerg og *Vennergård* gav sin ladefoged lov til at slå bønderne, „så deres skind skal sprække“, og at samme foged derefter brugte piskene. *Grev Rantzaus* ridefoged, *Anders An-*

dersen Lund, på Voldbjerg mente også at udøve hustugt, når han på No gade uddelte nogle rap til en bonde af Søgård gods, fordi han ikke kunne få rede på, hvor bønderne havde hentet lyng. Her var han nu uden for sit myndighedsområde; den påfølgende sag drejede sig dog langt fra om disse rap, men om lyngen. På hjemmebane var han derimod, da han på hovmarken i 1706 havde et sammenstød med soldaten Oluf Jørgensen fra Østerno og derved fik sin paryk revet af hovedet. Ligeledes udøver forpagter *Hans Tønder* hustugt, når han 1701 søger at tvinge Gravers Jepsen til at bruge segl i stedet for høle på kornmarken, og derved giver ham nogle slag af sin pisk og kommer i håndgemæng med ham. Også *Christen Lindes* hustugt har vi fået indblik i, som da han pryglede tjenestepigen, så hun stak af fra Åbjerggård og løb af tjeneste i utide.

Laust Ladefogeds slagsmål med *Ebbe Pradsgårds kone* på Pallisbjergs hovmark blev åbenbart af herredsfogeden bedømt som et almindeligt slagsmål, hvorfor begge parter fik en bøde. At damen så også måtte give en bøde for sin mundkådhed, kan for os næppe tydes anderledes, end at en slags hustugt over for hende kunne have været påkrævet. At Ebbe, da han efter slagsmålet klagede til ritmesteren på Pallisbjerg, blev rykket i håret, var derimod et klart udtryk for ritmester Irmi-gers myndighed som husbonde. Selv om denne rykken i håret ikke nævnes som tilladelig inden for hustugten, så har man næppe set på den som særlig graverende.

Om andre remedier til hustugtens opretholdelse end de her nævnte ellers blev tolereret som legale midler fortæller vore kilder intet om. *Træhesten* og den *spanske kappe* nævnes slet ikke i de gennemgåede kilder fra vore 22 herregårde. Træhesten var ellers ikke ukendt på egnen. Da landmilitsen blev oprettet, måtte amtet lade fabrikere ikke mindre end 41 træheste og 5 pæle til brug ved afstraffelse af militssoldaterne.¹

Hest og pæl var således efterhånden velkendte marterredskaber i vore herreder; men i tingbøgerne nævnes de ikke. Derfor kan de nok have været til stede på nogle herregårde i

periodens senere del. På Herning museum findes et 10 kilos lod forsynet med øsken. Det skal være fra Sindinggård i Hammerum herred, hvor det skal være brugt som „stigbøjle“, når en bonde skulle ride på træmæren. I Gunnar Olsens bog: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe, nævnes intet tilfælde af brug af træhest her i amtet. Derimod véd man, at den har været brugt på enkelte østjyske herregårde. Den fandtes på flere herregårde i Salling midt i 1700-tallet, og det ser ud til, at bønderne på Sindinggård og Herningsholm kendte den. En *pæl* nævnes i den lille meddelelse fra Lundenæs om drenge Offer, der satte livet til, da han som sine to brødre løb sin vej. „Du bliver bundet til en pæl eller stolpe, i fald de får fat på dig, og bliver pisket“, sagde hans fader til ham. Vi har lov til at forudsætte, at pælen var en realitet på *Lundenæs*.

Brugen af en pæl eller stolpe nævnes også i Jeppe Aakjærs beretning „I Estvadgårds halsjern“. Her blev Simon Eskesens kone bundet til en støtte i kælderen og pisket på den blottede overkrop, medens hendes mand stod i halsjernet, som var fastgjort ved brønden ude i gården.

Fangehullet, tyvehullet eller hundehullet fandtes nok på de fleste herregårde. Vi har set det i brug på *Nørre Vosborg*, på *Pallisbjerg*, på *Åbjerg*, *Søgård* og *Søndervang*. På Vosborg var det *Peder Jensen* i Vejlstrup, som tilbragte et par nætter i hullet, mens han om dagen blev „trakteret“ af et par karle, da han ikke ville fæste sin faders gård. Hvad traktementet bestod af, siger han ikke, men det har nok ikke været særlig behageligt. *Nørre Vosborgs* hul var forsynet med en blok med to låse, der dog ikke var så ubrækkelige, som de måske burde have været. På *Søndervang* hører vi, hullet blive brugt til enken *Maren Christensdatter* fra Stadilø, da hun til *Henrik Winstrup* havde opsagt sin gård efter at både hun og sønnen havde fået prygl.

Hullet på *Åbjerg* siges at være „en mørk hule under jorden“. Her sad rytteren *Jens Dalsgård* i 29 samfulde nætter og dage midt om vinteren 1732 med begge ben lænket i *springeren*. Til denne fængsling forhvervede *Linde* dog af herreds-

retten en arrestkendelse, som ganske vist var udstedt af hans tjener Jørgen Holm som sættestemmer. Chr. Linde turde ikke her bruge hullet som en slags disciplinær straf, da karlen ikke hørte hjemme på hans gods. At hans fremfærd mod Jens Dalsgård ikke var lovlig, fremgår ret tydeligt af det forhold, at han holdt sine bønder fra at vidne i sagen, så de blev idømt bøder for udeblivelse for retten. Herredsretten fældede dog ikke nogen dom over Linde, som nok har fået sagen forligt.

På Pallisbjerg, Timgård, Østertoft og Søgård hører vi, at hullerne bruges til regulære lovovertrædere, som dog næsten alle brød ud og løb deres vej.

Skønt tingbøgerne ikke i de næsten hundrede år har mere at fortælle om legemlig revselse af bønderne, end hvad her er optegnet, kan vi dog nok gå ud fra, at disse bøger ikke har registreret så nær alle tilfælde. I regelen var det en foged, som slog. Vi har endda set, at det kunne ske under et mildt herskab, som det vitterligt var tilfældet, da Henrik Winstrup var ridefoged på Søndervang. Det kunne dog også være husbonden selv, der straffede, som Bentzon til Estvadgård, ritmester Irmiger til Pallisbjerg og Chr. Linde til Åbjerg gjorde det. Og skal vi tro på, hvad overleveringen melder, da var Chr. Linde til Åbjerg og Henrik Leth til Nørre Vosborg begge skyld i, at et menneske døde som følge af deres prygleri. Retten til hustrugt har i alle tilfælde været brugt til korporlig afstraffelse også på vore egne, og en terror, som den Henrik Winstrup udøvede, har været meget følelig.

Det virkede måske som en slags bremse på fogedernes lyst til at bruge stokken, at fæsterne og især de unge karle ikke altid fandt sig i pryglene, ja end ikke i nogen irettesættelse eller i nogen formodet uret.

På Timgård gennembankede to bønder således ladefogeden, da han satte dem i rette ved tærskearbejdet. På *Åbjerg* overfaldt soldten Christen Nielsen i Vedersø Chr. Linde, da han en påskedag red i by ledsaget af tjeneren Henrik. Årsagen var, at Linde havde ladet soldatens ko pante. På *Brunbjerg* lod

Mads Pedersen sin bonde Niels Andersen stævne for trodsighed og studsighed på engen. Sagen om Ebbe Pradsgårds kones slagsmål med den *Pallisbjerg* ladefoged er jo af samme art. Og når ladefogeden på *Vennergård* og *Rybjerg* bankede karlene i engen, var den egentlige årsag nok, at bønderne viste sig uvillige imod husbondens nyordning af hoveriet. Anders Andersen Lunds sammenstød med soldaten Oluf Jørgensen på *Voldbjerg* hovmark var forårsaget af dennes åbenlyse trods imod hans tilrettevisning. På *Østertoft* anklagede Thomas Pedersen i 1711 Christen Opstrup for ublu og uførlige ord mod husbonden. På *Søndervang* har vi set, at en soldat nægtede at bruge seglen. Senere i Høyers tid i 1760'erne truede en bonde denne, og i 1767 bankede en soldat både ladefoged og ridefoged. Efter at denne sag var forliget, forsøgte husbonden, Peder Pandrup, at sætte den oprørske soldats fader, Niels Knudsen, ud på grund af en ringe påstået restance, hvilket dog kun bragte ham en irettesættelse fra dommeren om at meddele bønderne klarere kvittering.

Denne sidste sag rører ved noget, som husbonden og hans foged kunne bruge imod fæstere, der på en eller anden måde var dem imod. I almindelighed skulle der ikke laves nogen stor restance, før en fæster kunne sættes ud ved lovlige midler. Vi så det ved Niels Jensen i Pradsgård i Husby under *Pallisbjerg* i 1724. Han hævdede, at uheld i besætningen var skyld i hans restance. Ridefogeden lod ham dog dømme fra gården; men husbonden tillod, at han blev i gården. Et oplagt eksempel på, at en fæster blev sat ud af rent uvedkommende grunde, har vi i Hee. Ridefoged A. A. Lund havde af sin forgænger i embedet købt bondeskylden i Nørkjærgård, hvis herlighed lå til *Voldbjerg*. Ridefogeden ville selv gerne flytte ind i sin gård, og efter et par års forløb blev fæsteren sat ud, skønt han på tinge lagde sin restance på bordet foran herredsdommeren, da han var stævnet. Det var for sent at betale, når husbonden havde stævnet. Han måtte rykke ud af gården. I et tilfælde under *Søgård* skylder bondens sagfører ridefogeden for, at sagen nok er rejst, for at ridefogeden kunne få lejlighed til at

skrive et nyt fæstebrev til bonden og derfor modtage nye fogedpenge.

Der har muligvis været flere tilfælde, hvor bonden af mindre saglige grunde blev sat ud. Det er blot ikke muligt at se den virkelige årsag. Bønder kunne sidde og samle høje restancer, uden at der blev rørt ved dem, mens nogle blev sat ud, uden at restancerne var særlig store. En gruppe fæstere blev sat ud på grund af overhørighed og forsømmelse; men det ses ikke ret tit, om det også er den egentlige årsag.

Det er dog indlysende, at langt de fleste af de ca. 122 fæstere, som i de to herreder kom fra fæstet i utide i den næsten hundredårige periode, som undersøgelsen omfatter, ikke blev sat ud uden grund; ja, at godserne holdt ved dem alt for længe. Men der var mangel på fæstere, og det gjaldt om for fogederne og husbonden at holde på fæsterne så længe som muligt.

Derfor ser vi, at især i den første del af perioden har godserne store restancelister at tinglæse, og restancerne omfatter ikke alene landgilde; men der var tilgodehavender på lånekorn og på skatter. Skatterestancerne kunne dog i almindelighed ikke blive så store, for det var penge, der skulle indbetales til staten af godserne. Holdt en bonde op med at betale skatterne, gik det ham i almindelighed snart galt, mens landgilden på mange godser kunne få lov at henstå ubetalte i mange år. Jeg kan blot minde om forholdene på *S. Holmgård* i Lem i madame Odderbechs tid. En halv snes års landgilderestance var ingenlunde nogen sjældenhed.

For at sikre godserne, at værdierne ikke spredtes ved fæsterefs dødsfald, vågede både husbonde og fogeder over, at skifteforretningerne faldt ud til godsernes fordel. Det kunne gøres ved at påse, at vurderingen ved de registreringer, der fandt sted, ikke blev sat for højt. En repræsentant for godset deltog altid ved registreringen, og det var som regel ridefogeden. Når så samtidig godsets eje i gårdene som besætning, redskaber og mangleterne ved disse samt bygfælden skulle sættes til pris, så var det ridefogedens pligt at påse, at disse blev sat så

højt som muligt, for det var værdier, som hørte gården til. Ved sager om gårdforsiddelse fandt en lignende taksation sted, og der kendes fra *Voldbjerg* et tilfælde på, at dommeren nedsatte de summer, som godset havde fået slået fast som dets tilgodehavende i boet.

Hovedgårdenes drift ved hjælp af bøndernes hoveri var især på de mindre godser, men for øvrigt overalt af en umådelig værdi for herremændene. Derfor blev bøndernes hoveripligt udnyttet efter bedste evne, og en forhøjelse blev tit et irritationsmoment; vi har set det på *N. Vosborg* i fru Christences tid, og vi har set det på *Vennergård* og på *Søndervang* ved de store hoverisager. Ofte ligger dygtige og energiske godsejeres og fogeders forbedringer i godsdriften og deraf følgende større fordringer til bøndernes arbejdskraft på hovmarker og -enge til grund for, at de er blevet kaldt bondeplagere af deres undergivne. Bønderne holdt på traditionerne og ville nødig gøre og svare mere end af Arild. Det ser vi af de få hoverisager, der er gennemgået. Derimod kunne de godt tænke sig at skyde noget arbejde fra sig. Hoveriet tyngede åbenbart, selv om de vestjyske hovedgårde ikke var særlig store. I sin redegørelse for hoveriet i Vestjylland (Hardsyssels Aarbog 1944, s. 5–78) opgør Esbern Jespersen de hoverigørende gårdmænds arbejde til gennemsnitlig at være af et sådant omfang, at det svarer til at drive en jordejendom på 1,1 tønne hartkorn, et til-læg på omtrent en fjerdedel af arbejdet med deres egne gårde. Men tallene varierer stærkt fra gods til gods. På *N. Vosborg* drev 38 gårdmænd hovedgårdens 66 tønner hartkorn, mens 65 gårdmænd under *Søndervang* kun havde 60 tønner hartkorn at drive. Og så ser vi endda, at de her siger, at hoveriet er dem meget trykkende, og i mange år fører de deres hoverisager imod generalauditør Andr. Høyer. På *Nørre Vosborg* gods går der også en stor hoverisag; men da den først begynder i 1789, er den ikke taget med. Den kommer da også i særdeleshed ind under en gruppe sager, som er udtryk for den opvågnende bondestands reaktion imod godsejerne ved ordningen af deres forhold i den store reformtid.

Landgilden af bøndergodset svaredes efter de udstedte fæstebreve, der igen skulle have deres ansættelser af denne afgift udskrevet efter godsets jordebog. Her var traditionen endnu stærkere bundet end ved hoveriet. Jordebogens opgivelse af landgildens størrelser var i bøndernes tanker af Arild, og det ville sige, at sådan havde den alle dage været, og der var det rigtige i denne tankegang, at jordebøgernes opgivelser gennemgående var meget gamle. En udregning af de forskellige landgildeydelse til kornværði, *hartkorn*, havde fra gammel tid givet godserne en oversigt over deres bøndergårdes værði i handel og vandel. Og selv om man længe havde været klar over, at landgildehartkornet ikke vedblivende var den helt sikre værðimåler for jordejendommens værði, fordi nogle gårde i tidens løb var blevet ringere og andre bedre, så var det dog dette, man i enevældens første tid i hovedsagen brugte som grundlag for de første hartkornsskatter efter matriklerne af 1662 og 1664.

Efter at disse matrikler havde været brugt i godt en snes år, fik man endelig med matriklen af 1688 en ny og bedre hartkornsansættelse, som hvilede på en opmåling og vurdering af jorden. Ved den ny matrikel blev landets samlede hartkornsmasse nedsat med ca. 18 %, og mange vestjyske sogne fik en stor reduktion af hartkornet. Egentlig skulle dette kun virke på skatterne; men der er antydning af, at det også fik betydning for landgildens vedkommende. Således siges der, at *friherreinde Margrethe Friren*, som de Stadil bønder satte meget højt på grund af hendes mildhed, omkring 1700 eftergav enhver bonde på Søndervang gods alle gamle restancer og desuden lod indrette en *ny jordebog* efter den *nye landmålings matrikel*, hvorefter enhver bonde skulle svare. Det skete med den tilføjelse, at hvis man nu for fremtiden lavede restancer, så skulle man stå til regnskab også for ældre restancer. Dette har formentlig haft en vis nedsættelse af landgilden til følge; thi da der er tale om en ny jordebog, kan der kun være tale om jordebogsafgifterne, *landgilden*.

En sådan nedsættelse omtales ikke på de andre godser. Der-

imod kan man i ny og næ træffe på enkelte forhøjelser. Vi så det under *Voldbjerg* i 1731, hvor ridefoged Buckholz havde fået en enke til at gå ind på at betale ekstra 3 rdl om året, så længe hun sad i gården. En forhøjelse af landgilden kendes også fra et endnu eksisterende fæstebrev på Grønbjerggård i N. Omme. Fæstebrevet er udstedt i 1745 af Søren S. Sterm til Viumgård og lyder på Poul Nielsen, der skulle svare 7 rdl årligt i landgilde af gårdens knap $5\frac{1}{2}$ td hartkorn. Fem år senere solgte S. S. Sterm gården til præsten Theodosius Blæhr i N. Omme-Brejning, og i den anledning fik fæstebrevet en tilføjelse om, at landgilden for fremtiden skulle være 9 rdl 2 mrk, altså en forhøjelse på 33 %.

Pasreglerne og militsen gav mange gnidninger imellem herremændene og deres fæstebønder eller deres sønner. Vi har i de her gennemgåede godser kunnet notere 184 sager om efterlysning af karle eller tvang ved indskrivning. Der blev taget hårdt på karlene. Ridefogeden Schoubo på *Søgård* måtte ved en bestemt lejlighed indrømme, at man brugte magt, når karle skulle til session. „Der er vel ikke mange, som går frivilligt“, sagde han. Og vi tror ham gerne. De 41 træheste og de 5 pæle taler deres barske sprog til os endnu om de vilkår, militssoldaterne gik ind til. Mange karle blev af den grund rømningsmænd. Vi mindes med vemod skæbner som den, der blev Niels Jensen fra Bollerup under *Søgård* til del, eller drengen Offer fra Stauning, der satte livet til under flugten.

Bonde og herremænd

I herregårdens skygge boede bonden. Forlængst havde godsejerne fået afrundet deres besiddelser, så bøndergodset samlede sig om hovedgårdene. Tendensen i den godssamling, som havde fundet sted i det 16. og 17. århundrede, var klar og ligetil. I det sogn, hvor herregården lå, skulle den også helst have alt bøndergods under sig, og ejede den mere, så skulle det ligge i de nærmeste sogne. Timgård og dens gods er nok det tydeligste billede på et sådant vel afrundet godsområde,

som vi har i vore to herreder. I Tim sogn var der næppe en hytte så lille, at den ikke hørte under Timgård, som desuden havde nogle få gårde i nabosognene. Noget lignende var forholdene i Hee, Stadil, Vedersø, Ulfborg og Staby, hvor næsten alle bøndergårde hørte under sognenes herregårde. Mere broget var billedet i de sogne, hvor der ingen hovedgårde lå. Det er sogne som Hover, Torsted, Vind, Vinding, Idum, Nørre Omme, Rindum, Madum og Husby. Her var gårdene delt imellem flere godser og lå ofte flere mil fra hovedgårdene.

Hovedbyrden af hoveriet hvilede således tungest på de bøndergårde, som lå i sogn med herregårdene eller dog i en overkommelig afstand fra disse. Vi har dog set bønder fra Sønder Nisum arbejde på Nørre Vosborgs hovmark side om side med folk fra Ulfborg. Men de fleste fribønder i området boede i sognene, der ikke havde adelige hovedgårde. Disse fribønder ydede arbejdspenge for hoveriet, men måtte dog deltage i ægtkørsler og gøre enkelte arbejdsdage, så ingen var helt fri for hoveri.

Herregården: Husbonden og hans fogeder spillede en aldeles overmægtig rolle i landsbysamfundet på den tid. Og det er ikke så sært, at Nødskov, der var ridefoged på Timgård, kan oplyse os om, at bønderne erindrede ladefogederne „i henseende til mildhed og strenghed“. Det samme var sikkert tilfældet med ridefogederne og med herskabet. Vi har set det i Stadil, hvor friherreinden til Søndervang og Støvringgård stod for bønderne som mildheden selv; men hvor vi også har set, at generalauditor Høyer senere i tiden under den store hoverisag fik et helt andet skudsmål, idet bøndernes sagfører siger, at Chr. Toft virkelig nærer samme tanker om sin husbonde som han om ham, og Høyers tanker om Toft var, som vi så, ikke smigrende. Vi har heller ikke indtryk af, at Peder Pandrups og hans ridefogeds gentagne erklæringer om Pandrups store hensynsfuldhed, ja kristelige kærlighed til sine bønder gjorde synderligt indtryk på disse. De så på kendsgerningerne.

Fra vuggen til graven havde bønderne herskabet og dets fogeder over sig for at håndhæve den magt, som den herskende

samfundsordning havde givet dem. I stavnsbåndstidens sidste periode var de små drenge næppe vænnet fra patten, før de var bundet til godset. Vi har da også set, hvorledes Peder Meldgård i Ulfborg sendte sin treårige søn til Bailumgård i Salling, for at han hos Peder Stefansen Tang kunne blive stavnsbunden og så senere få et fripas. Også længe før det egentlige stavnsbånd kom, hører vi mange gange ridefogederne under passagerne lægge vægt på, at karlen er født på det gods, han søges hjem til. Tjente en dreng under et andet gods, da han blev optaget i rullen, var han pligtig at gå soldat for dette eller at søge pas fra dette. Lille Mathis i Velling unddrog sig ved at rejse til Holstebro og blive gjort til trommeslager, skønt han ikke var før til soldatertjeneste og ikke endnu havde været til alters.

Ved den værnepligtige alder følte karlene for alvor herskabets opmærksomhed rettet på dem. De før nævnte 184 sager om karle viser, at disse på mange måder søgte at undgå sessionen, langt den største del af sagerne er rømningssager. Var de taget til soldat, havde fået håret klippet og var blevet militssoldater, så kunne ridefogeden – måske ved forældres eller venners mellemkomst – en skønne dag finde en gård til én af dem, som da A. A. Lund på *Voldbjerg* i tiden 1704–06 fik tre karle fri og gav dem fæste. En af dem skulle have en enke med gården, blev dog syg og fik ingen af delene. Peder Skøt forsøgte med sin gård; men da ikke engang ridefogeden kunne skaffe ham en kone, skønt han forhørte hos flere piger, måtte han opgive.

Havde forældrene lidt penge, kunne de nok som regel hjælpe til, at deres sønner slap for soldateriet. Så kunne de få råd til at give *indfæstning* og *fogedpenge* og få en gård i fæste. Sådanne fæstere så fogederne på med venlige øjne. De fik vel endog som regel lov til selv at finde den pige, de ville giftes med.

Fæstebrevet sikrede gården for fæsteren i hans og hans kones livstid, dersom de kunne opfylde dets fordringer. Med dette kostelige dokument i hånden vovede ikke så få bønder

at træde op imod husbonden eller hans fuldmægtig, når disse blev alt for nærgående; men vi må lægge mærke til, at det som regel er godserne, der fører sagerne mod disse fæstere. Vi kan bare tænke på *Per Smed* i Tim, på husmanden *Mads Sørensen* i Hjælm under Voldbjerg, på *Jens Simonsen* og *Niels Mortensen* i Holm i Ulfborg og på *Peder Christensen*, Vester Tang, i samme sogn.

Der er omtalt flere tilfælde, hvor en fæster flyttede eller blev flyttet til en anden gård. *Poul Stamp* under Dejbjerglund ville flytte til et nabogods og til en bedre ejendom i 1734. Det holdt hårdt for ham at få pas fra sr. Krarup, og det var i særledeshed, fordi han havde fem kvikke drenge, som herremanden nødig ville miste, skønt ingen af dem var så gamle, at de var stavnsbåndspligtige til Dejbjerglund. Han afstod dog fra at blive drengenes plejefader.

Mads Videbæks kone flyttede også, hvilket i 1767 gav anledning til en retssag, hvor baronen på Brejninggård som sagfører for sin bonde, der havde overtaget hendes gård, ved overretten i Viborg tabte sagen.

Vi må også minde om, at fæsteren kunne blive udsat for at blive påtvunget et *nyt fæstebrev*, hvis han skiftede husbonde, når hans i fæste havende ejendom blev solgt. Sådan gik det Chr. Svendsen i Krog i Hover. Madamen på Søgård kunne dog ikke hindre ham i at flytte over åen til et andet gods. Det var i 1718.

Det lykkedes heller ikke sr. Peder Pandrup i 1767 at vippe Niels Knudsen af pinden på grund af en påstået lille restance, hvilket åbenbart var en *bævnproces*, fordi Niels' søn havde banket Pandrups to fogeder.

Det kunne også ske, at *et skarn af en bonde* kunne triumfere over sin husbonde, som da Jens Jensen af Smedsgård eller Smedgård i Velling i 1702 i hast fik fæstebrev på en gård under Søgård, skønt amtmanden var hans husbonde og havde brug for ham til soldat og derfor var henholdende med passet. Sr. Vendelbo til Søgård fik dog ingen fornøjelse af denne i

hast erhvervede fæster, der efter nogle års forløb rømte fra alle forpligtelser.

Dårlige fæstere var ikke noget særsyn. Skulle vi nævne dem alle, så ville det blive en lang remse. Som repræsentanter for slagsen nævner vi dog til en amindelse folk som Mads Christensen og Houli Jensen i Lem, Anders Skanderup i Lybæk, Knud Brink i Tim, Jens Røvning og Niels Råsted i Staby. Hellere end tænke på dette ros vil vi huske på Nødskovs ord om bønderne i Tim: Hurtige til arbejdet, ærbødige, beredvilige, høflige og tjenestfærdige. De afskyr tyveri, drukkenskab, slagsmål og alle slige laster . . . uden dog at være rene engle.

Var de underkuede? Det er ikke til at svare på med et enkelt ord. Da en halv snes bønder i 1757–58 førte sag imod sr. Lillelund til Rybjerg og Vennergård på grund af hoveriet, gik de fleste af dem på forlig med ham, da han fik dem for sig enkeltvis. Til en af mændene sagde Lillelund, at ville han ikke underskrive forliget, så skulle han møde med sin søn på sessionen i Ringkøbing, og så underskrev Anders Astrup forliget. Lillelund havde sendt bud til Niels Jespersen, at hans søn nu skulle være soldat, og Niels gik da til Lillelund selv, for han kunne ikke ret vel undvære sønnen. Sr. Lillelund sagde da, at han agtede ikke at tage hans eller nogen trælbondes søn til soldat, med mindre de gjorde ham imod, og derpå blev Niels Jespersen forligt med sin husbonde. Til Thomas Vibe og Morten Andersen i Ulkjær sagde husbonden blot, at de måtte selvfølgelig gøre, som de selv ville, og så skrev de under. Da Lillelund havde samlet hovbønderne i Rybjergs køkken og tilbød dem sit forlig, var der to mænd, som sagde, at de ville ikke underskrive noget forlig. Det var Frederik Andersen og Jens Christoffersen. Da sagde Lillelund til de andre, at de måtte drages til minde, at disse to selv havde sagt, de ikke ville forliges. Til andre mænd, der havde underskrevet forliget, havde sr. Lillelund sagt, at underskrev de ikke, så måtte de jo tage imod følgerne; men truet dem på deres fæste havde han ikke. Det var jo dog klart for dem, at følgerne let kunne blive ubehagelige, hvis de blot fik en lille restance til godset.

Hoverisagen om Søndervang-bøndernes arbejde til Østertoft var anlagt af Gravers Pedersen, Christen Toft og nogle få stykker flere på samtlige bønders vegne. Sådan siges der. For nu at få rigtig viden, om hvilke bønder der var med, indkaldte Høyer samtlige hoverigørende bønder ved notarius publicus og lod spørge, om de var med i klagen og processen, underforstået om de billigede det skete. Og mange af bønderne sagde da, at de aldrig havde haft del i sag og klage, at de var forledt og overtalt dertil. Det lykkedes dog ikke Høyer på den måde at forpurre sagen. Men det er tydeligt, at bønderne skulle påvirkes til at frafalde, der skulle skabes splid i rækkerne. Notarius publicus brugte ikke mindre end fire dage til at undersøge, om nu også alle hovbønder havde samtykket i klage og sagsanlæg. Og trods nogle bønders undvigende svar fik herremanden ikke noget ud af dette snedige, men formodentlige i retslig henseende ikke ulovlige forehavende. At de mest forsagte kunne bringes til at fortryde, kunne ikke ophæve den anlagte sag, og hovedmændene holdt ud.

I begge disse tilfælde ser vi bønderne undergivet et svært pres fra husbondens side for at få forlig. Selv om godsejerens autoritet var så stor, at der på Rybjerg blev undertegnet forlig af mange bønder, og at mange Stadil-bønder erklærede sig forledt og overtalt, så holdt hovedmændene stand. Underkuede var de nok; men de stærkeste karakterer reagerede ikke for herremændenes lokken eller truen, så gennemført var underkuelsen ikke. Hos enkelte bønder kunne selvhævdelsen gå ud over al fornuft, som vi så det hos Mads Nielsen i Meldgård i Rødding, Vildbjerg. Om den Anders Meldgård, som førte an, da Rødding-mændene i 1768 ikke ville tage returfragt med på deres ægtrejse til Struer, var Mads Meldgårds søn, kan ikke oplyses, men han var dog også en af dem, som havde ben i næsen og ikke dansede efter ridefogedens pibe.

Sammen med de hidsige gemytter, som slog igen eller var trodsige, udgjorde disse en hård kerne i vore herreders bondestand, som der selv i godsejernes og ridefogedernes kreds stod en vis respekt om. I Stadil træffer vi da også mænd som Chr.

Toft og Niels Lauridsen i forreste række, da bønderne købte Søndervang og bøndergodset af ritmester Brockdorff i 1791.

Bøndernes liv var nok mærket af, at de boede i herregårdens skygge, men de levede under loven, og de veg ikke tilbage for at trøste sig til den, når det kneb. Dog var de slidsindede nok til at tåle en hel del, inden de reagerede, og godsejerne var med slemme undtagelser nogenlunde tålsomme, deres fogeder vist ikke af de værste – med enkelte undtagelser.

Samfundsforholdene havde dog gjort landboforholdene så skæve, at fæstebønderne levede under et stadigt pres fra herregården. Selv om godsejeren var aldrig så forstående, han var dog godsejer, han var dog husbonden, mens bonden var den undergivne fæster, tjeneren, trælbonden. Bønderne er ligesom dumt fæ, sagde sr. Lillelund til Rybjerg og Vennergård til sin ladefoged, og som besætning på gården opføres de fire brødres navne i skødet på Kirkegård i Hover i 1781, som om de var fire blakbrogede køer. 1788 kom såvist ikke for tidligt.

En sammenligning

Det kan nu være naturligt til sidst at spørge, om Fussings karakteristik af fæstebondens forhold omkring 1660 også gjaldt i stavnsbåndets århundrede og i vore herreder, idet vi ikke glemmer, at Fussings undersøgelser gælder for hele landet, mens vore eksempler så godt som alle er hentet fra et par vestjyske herreder; men hvor til gengæld alt det kendte konfliktstof er taget med.

Livsfastet var opretholdt og vistnok enerådende, arvefæste nævnes ikke. Enkerne havde stadig adgang til at sidde i gårdene uden nye fæstebreve. Dog kendes et eksempel på, at ridefogeden fik den årlige afgift forhøjet, så længe enken drev gården. Opladelse af ejendom foregår som regel, uden at herredsskriveren får lejlighed til at notere noget i tingbogen. Herskabet giver i mange tilfælde den nye fæster lettelse i afgifterne, og her må ridefogederne have medvirket ved fæsteoverdragelsen. Kun i sagen mod Mads Videbæk og hans kone ser

vi, at herskabet søger at få en akkord om opladelse af fæstet underkendt, og det lykkedes ikke.

Ægtkørslerne foregik efter tilsigelse, og bønderne var ikke tilfredse, hvis de ikke gik efter tur, man fandt sig undertiden i at gøre kørsler, selv om man ikke var pligtig dertil; dog ville Per Smeds søn ikke tage returfragt fra Ringkøbing, og de to mænd i Hjælm ville ikke køre tømmer fra stranden, Mads Sørensen ville ikke køre for greven til Voldbjerg. Visse godser undså sig altså ikke for at forlange kørsler af ikke ægtpligtige. Returfragterne fra Støvringgård, fra Hjerm kalkværk og andre steder viser udnyttelse af ægterne fra godsets side.

Hoveriet foregik fortrinsvis efter inddeling i skifter eller lodder, men på Søndervang i Stadil gik hovarbejdet trægt, fordi den gamle inddeling af sognet i fjerdinge først i 1780 blev afskaffet og skifter indført. Også på Vennergårds enge øjner vi, at bønderne holdt igen på arbejdet, og flere gange er hoveriet årsag til irritation. En antydning af, at arbejdet blev gjort efter bøndernes lejlighed øjner vi, da enkens søn fra Stadilø fik bank af Winstrup. Det ses ellers ikke, at hoveriet foregik under frie former. Pløjning, mogagning, høslet, mejning og reparation af diger samt uldkartning skete ganske øjensynlig efter tilsigelse. Dog melder de fleste hoverireglementer, at når bonden er færdig med sit skifte, må han køre hjem.

Fæsteforholdets opløsning med den i loven fastsatte begrundelse, forurettelse, træffes næppe ud over den allerførste tid. I stavnsbåndstiden kunne bonden jo heller ikke flytte bort og søge et andet herskab. Om *udsatte fæstere* i almindelighed kunne fæste samme gård, kan ikke ses. Men ret mange tilfælde var der næppe i vore herreder, derimod kendes forsættelser til en mindre ejendom eller et hus. Fæsteres afgang på grund af gæld, ulydighed, sløseri, ligegyldighed og ren uduelighed og ødelæggelseslyst er derimod almindelig.

Restancekravene tinglyses stadig, ellers kunne der ikke fås nogen forsidelsesdom, men fra omkring 1725–30 er restan-

cerne af mindre betydning. Det eneste sted, hvor vi har set større restancer senere hen i tiden, er Rysensten.

Om *retsforholdets sikkerhed* på grund af dommernes uafhængighed blev større, er ikke let at se. Chr. Linde til Åbjerg fik dog sin tjener sat i dommerens sted ved udstedelse af en arrestordre imod rytteren, der var sat i springeren. Ikke før sidst i perioden ser vi en dommer gribe ind og nedsætte godsets fordring i bondens bo.

Overgreb, alvorlige overgreb træffer vi vel ikke så tit. Sagen „I Estvadgårds halsjern“ er dog graverende nok, og i mindre stil har vi set adskillige tilfælde. Bonden lod sig byde meget, før han gik til domstolene. Per Smed førte ikke sag imod ridefoged Wissing, Mads Hjælm ejheller mod A. A. Lund. Det var omvendt. Overleveringen om Henrik Leth og Chr. Linde er kun overleveringer, men ellers slemme nok. Henrik Winstrups navn må vi heller ikke glemme i den forbindelse.

Dertil kom så hele den tvang og det trakasseri, der var en følge af militsordningen, pasvæsenet og stavnsbåndet. Dette unddrager sig for en stor del vore kilder; men „stigbøjlen“, ti kilo loddet fra Sindinggård taler om plageri, om det ellers er originalt. Rømningsmændene er som regel stumme, men der var mange.

Først i 1770'erne havde major Frans Friedenreich på Herningsholm en ridefoged ved navn Iver Lindberg. Om ham kunne folk på Herning-egnen fortælle og synge en nidvisende endnu sidst i forrige århundrede. Det er hovvisen; vi slutter med et par vers af den.²

*Lindbjære æ bode styw o stram,
han slår æ bønder, te di for skam,
han æ und o åldti stræng.*

....

*Han tar fræ dem, åld de di hâr
fø o klæjr o kiel o kâr,
så snâr som han restans ka fo,
æ træbest ska di ride o.*

*Ywer mæ hans høje hat
rier i Hyller (Helvede) o krawer skat,
skatten vel han tow gång ha,
inden han vel skryw den a.*

HENVISNINGER

Ulfborg-Hing herreders tingbøger = U-H tgb, Bølling herreders tingbøger = Bø tgb, Timgård birks tingbøger = Tim birk, Rysensten birks tingbøger = Rys birk, Landsarkivet i Viborg = LV, Rigsarkivet = RA.

INDLEDNING

1. U-H tgb 21.1. 1789

2. Storgaard Pedersen: Hing Herred s. 36

VESTJYSKE GODSEJERE OG DERES BØNDER

Timgård

1. Tim birk	11. 1. 1760
2. — —	20. 5. 1740
3. — —	10. 4. 1744
4. — —	2.11. 1754
5. — —	12. 2. 1759
6. — —	23.10. 1761
7. — —	2.10. 1767
8. — —	8.12. 1780
9. — —	23. 1. 1778
10. — —	14.11. 1777
11. — —	10.12. 1784
12. — —	13. 9. 1786

2. Jespersen: Vind s. 57

3. Kaae: Torsted s. 30 ff	
4. U-H tgb	26. 4. 1702
5. — —	6. 3. 1707
6. — —	15. 6. 1701
7. — —	6. 7. 1701
8. — —	9. 4. 1703
9. — —	3.10. 1703
10. — —	11. 3. 1701
11. — —	13. 6. 1714

Brunbjerg i Staby

1. U-H tgb	8. 6. 1701
2. — —	18. 1. 1736

Abjerg

1. Jy. saml. 4. bd. 254	
2. U-H tgb	10. 3. 1797
3. — —	6. 4. 1701
4. — —	3. 7. 1726
5. — —	3.11. 1728
6. — —	14. 6. 1730
7. — —	21. 5. 1732
8. — —	9. 1. 1732
9. — —	13. 2. 1733
	og 16. 6. 1734
10. — —	26. 2. 1772
11. — —	18. 3. 1733
12. — —	4. 5. 1707
13. — —	19. 5. 1734
14. — —	27. 6. 1736
15. — —	8. 8. 1736

Staby Kjærgård

1. U-H tgb	5. 5. 1700
2. — —	2. 9. 1705
3. — —	26. 6. 1726
4. — —	14.11. 1753

Pallisbjerg

1. U-H tgb	10.10 1725
2. —	15. 2. 1758
3. — —	14. 6. 1719
4. — —	10. 8. 1707
5. — —	22. 5. 1709

Nørre og Sønder Vosborg

1. U-H tgb	10. 3. 1706
2. E. Tang K.: Da. Sagn IV 209	
3. U-H tgb	9. 6. 1697
4. — —	17. 7. 1698
5. — —	17. 6. 1699

Udstrup under Rysensten

1. Rys birk	10. 2. 1747
-------------	-------------

6. — — 10. 6. 1696
 7. — — 1. 6. 1707
 8. — — 15. 6. 1701
 9. — — 4. 4. 1696
 10. Kaae: Ulfborg I s. 133 f
 11. U-H tgb 9. 7. 1717
 12. Kaae: Ulfborg I s. 118 f
 13. U-H tgb 21. 4. 1697
 14. — — 30. 7. 1704
 15. Kaae: Ulfborg I s. 102 ff
 16. N. Vosborg godsarkiv: Div.
 dok. I 1750-1905, LV

Krogisdal gods

1. U-H tgb 4. 7. 1725

Møltrup

1. U-H tgb 4.11 1789
 2. — — 9.12. 1705
 3. — — 14. 8. 1726
 4. — — 1.12. 1728
 5. — — 12.10. 1729
 6. — — 14. 7. 1752
 7. — — 17. 2. 1717
 8. — — 2. 6. 1762
 9. — — 5. 7. 1752
 10. — — 13. 7. 1768
 11. — — 27.11. 1765
 12. — — 29. 5. 1709
 13. — — 12. 3. 1721

Kabbel

1. Sulkjær: Nørre Nisum
 s. 236

Volstrup og Ausumgård

1. Nørskov Lauritsen: Hjerm
 Sogn I s. 107
 2. samme s. 107
 3, 4, 5 samme s. 108
 6. samme s. 110
 7. samme s. 111
 8, 9 samme s. 112

10. samme s. 105
 11. samme s. 112
 12, 13, 14 samme s. 112
 15, 16, 17 samme s. 123
 18. samme s. 122

Tanderup

1. Sulkjær: Snejbjerg Sogn I s.
 13 f
 2. samme s. 47

Lundenæs

1. Bø tgb 17. 3. 1730
 2. Kaae: Lem sogn s. 144
 3. Kaae: Lem sogn s. 145
 4. Abildtrup: Vorgod Sogn
 s. 156
 5. Abildtrup: Vorgod Sogn
 s. 127
 6. Originalen i en pk. dok. fra
 mtrn 12 i S. Lem, nu hos
 Peder Degnbol i Degnbol
 7. Bø tgb 11. 8. 1750
 8. Abildtrup: Vorgod Sogn
 s. 79
 9. Kaae: Lem sogn s. 140
 10. Bø tgb 9. 9. 1749

Dejbjerglund

1. Bø tgb 22.10. 1737
 2. — — 28. 4. 1734

Brejninggård

1. U-H tgb 4. 4. 1764
 2. — — 8.12. 1784
 3. Hardsyssels Aarvog 1923 s. 1
 ell. Abildtrup: Vorgod S
 s. 176
 4. U-H tgb 21. 5. 1710

Sønder Holmgård

1. Kaae: Lem sogn s. 141 f
 2. — — — s. 147 ff

3. — — — s. 154

4. — — — s. 137 ff

4. — —

28.10. 1733

5. — —

13.10. 1751

6. — —

30. 1. 1754

7. — —

28. 4. 1773

Rybjerger

1. U-H tgb 31. 5. 1702

2. — — 27. 7. 1729

3. — — 8. 2. 1726

4. — — 15. 4. 1750

5. — — 30. 4. 1766

6. — — 3. 3. 1706

7. — — 3.12. 1710

8. — — 2. 8. 1702

9. — — 6.11. 1705

10. — — 6. 5. 1705

11. — — 18. 4. 1733

8. — —

6. 8. 1788

9. — —

13. 9. 1700

10. — —

6. 7. 1701

11. — —

5. 5. 1706

12. — —

20.12. 1700

13. — —

25. 7. 1701

14. — —

6. 7. 1701

15. — —

3. 5. 1702

16. — —

20. 6. 1703

17. — —

8. 6. 1703

18. — —

4. 7. 1703

19. — —

31. 3. 1714

20. — —

2. 8. 1717

21. — —

9. 7. 1700

22. — —

6. 7. 1701

23. — —

24. 3. 1784

24. — —

20. 9. 1702

25. — —

7.10. 1705

26. — —

29. 9. 1709

27. — —

20.11. 1709

28. — —

18. 2. 1711

29. — —

13. 5. 1711

30. — —

3. 6. 1716

31. — —

23. 9. 1716

32. — —

30.11 1718

33. — —

15.10. 1721

34. — —

11. 4. 1731

35. — —

21.11. 1753

36. — —

24.11. 1773

37. — —

11. 5. 1785

38. — —

23. 6. 1706

39. — —

31. 3. 1728

40. — —

23. 5. 1731

Vennergård

1. U-H tgb sagen börjer

16.11. 1757

Søgård

1. U-H tgb 25.10. 1724

2. — — 9. 7. 1717

3. — — 20. 5. 1705

4. — — 29. 2. 1708

5. — — 9.12. 1722

6. — — 17. 5. 1724

7. — — 14. 5. 1710

8. — — 10. 1. 1720

9. — — 8. 9. 1723

10. — — 23. 1. 1704

11. — — 26. 3. 1711

12. — — 15. 7. 1711

13. — — 3. 9. 1713

14. — — 21. 9. 1718

15. — — 27. 5. 1725

16. — — 20. 5. 1733

17. — — 12. 1. 1757

Østertoft

1. U-H tgb 28. 5. 1710

2. — — 27.10. 1717

3. — — 25. 6. 1722

4. — — 21. 6. 1713

Voldbjerg

1. U-H tgb 7. 9. 1707

2. — — 12. 6. 1709

3. — — 7.10. 1731

5. - -	26. 5. 1717	5. - -	16. 6. 1762
6. - -	26.11. 1727	6. - -	12. 8. 1767
7. Bø -	31. 8. 1728	7. - -	11.11. 1767
8. U-H -	21. 2. 1731	8. - -	15.11. 1769
9. - -	10. 6. 1705	9. - -	26. 6. 1709
10. - -	5. 8. 1705	10. Jespersen: Hoveri i Vestjyl-	
11. - -	2. 9. 1705	land. Hardss. Aarb. 1944	
12. - -	2. 9. 1711	s. 42	
13. - -	29. 1. 1721	11. U-H tgb	21. 7. 1769
14. P. Christensen: Idum Sogn		12. - -	5.10. 1774
s. 184			
15. U-H tgb	26. 3. 1704	<i>Præsternes karle</i>	
16. - -	11. 5. 1707	1. U-H tgb	9.10. 1707
17. - -	21. 9. 1707	2. - -	31.10 1708
18. - -	1. 7. 1724		

Søndervang

1. U-H tgb	17.10. 1764
2. - -	12. 3. 1704
3. - -	4. 3. 1772
4. - -	31. 8. 1701

Slutning

1. Bøvling-Lundenæs amters
kontributionsregnskaber
1703-04, RA
2. Hardss. Aarbog 1945 s. 10

REGISTER OVER STEDNAVNE

- Abisgade, Torsted 49.
 Agersbæk, Hee 134.
 Albæk, Snejbjerg 84.
 Alrum, Stadil 35, 37 f., 142, 154, 157 f., 160.
 Ardal, N. Nissum 80.
 Aunsbjerg 120.
 Ausum, Hjerm 81.
 Ausumgård 81.
 Bailumgård, Hjerk 71, 179.
 Bandsby, Holmsland 108, 127.
 Birrum, S. Lem 99 ff.
 Bjerg, Madum 53, 148.
 Bjerre, Snejbjerg 84.
 Bjerre, Stadil 158.
 Bjerregård, Vedersø 42, 44, 46.
 Boling, S. Lem 96 f.
 Bollerup, Holmsland 108, 111 f., 177.
 Brejning 177.
 Brejninggård 91 ff., 113, 180.
 Bremerholm 149.
 Brink, Tim 18.
 Bro, Madum 54.
 Brogård, Tim 29, 161.
 Broholm 17.
 Brunbjerg, Staby 51 ff., 137, 172.
 Brændgård, Torsted 93 f., 95.
 Brøllund, Holmsland 130.
 Bundgård, Madum 52, 54.
 Bundgård, Staby 51, 59 f.
 Bækbo, S. Lem 86.
 Bøgeskov, Ikast 79.
 Bøndergård, Holmsland 107.
 Bølling 157 f.
 Bøllingbjerg, Bølling 89.
 Bølling herred 7, 85, 96 f., 105.
 Bøvling slot 48.
 Cork, Eire 124.
 Damgård, Hjerm 87.
 Deibsbüll 70.
 Degnbol, S. Lem 97, 99.
 Dejbjerglund 89 ff., 180.
 Doggerbank 124.
 Drammen 124.
 Dyekær, Vedersø 31 f., 34 ff., 138.
 Ebbensgård, Ulfborg 67, 147.
 Ejstrup, Hee 117.
 Estvadgård 8 f., 171, 185.
 Feldbjerg, Vildbjerg 80.
 Feldborg, Hjerm 81.
 Fjand, S. Nissum 50.
 Fredericia 17.
 Fuglbjerg, Stadil 143.
 Fyn 119.
 Fårborg, S. Lem 100 f.
 Gade, Madum 53.
 Gammelgård, S. Lem 96 f., 98 f.
 Gammelsogn 108, 127, 130.
 Gielstrup, S. Nissum 56 f.
 Glistrup, S. Nissum 68.
 Gredstedbro 69.
 Grem, Husby 41.
 Grønbjerggård, N. Omme 177.
 Grønne, Tim 15.
 Gudumkloster 45 f.
 Gørding, Hjerm herred 69.
 Haderup 33.
 Haelby, Hee 117, 123 f., 134.
 Halkær, Stadil 107.
 Hammelvang, Ølstrup 124, 136.
 Hammerum 77.
 Haurvig, Holmsland 110.
 Hee 12, 42, 50, 113, 123, 135, 139.
 Hedegård, Vemb 71.
 Hedegård, Vinding 75.
 Herborg 87.
 Herning 121, 185.
 Herningsholm 104, 113, 171, 185.
 Hindø, Hee 132.
 Hjelm, Hover 180.
 Hjerm 79, 81, 184.
 Hjermhede, Hjerm 82.
 Holm, Ulfborg 65 f., 93 ff., 180.
 Holmgård, S. Lem, se Sønder Holmgård.
 Holmsland 49, 51, 123, 125, 127 f., 131, 135.
 Holstebro 34, 45 f., 58, 73, 104 f., 108 f., 123, 158, 161, 165 f.
 Houvig, Holmsland 50, 126, 129.
 Hover 132, 138 f., 178.
 Hug, Vedersø 42.
 Huolgård, Stadil 145.
 Husby 40 f., 51, 56, 59 f., 178.
 Husted, Ulfborg 63.
 Hvingel, Hee 18, 29, 123, 133.
 Hæsteng, Stadil 154.
 Højriis, Ikast 31.
 Idum 59 f., 178.
 Ikast 79.
 Jyske Riff 125.

- Kabbel, N. Lem 80.
 Kamp, Stadil 167.
 Karsbæk, S. Lem 101.
 Kast, Vedersø 31.
 Kibæk 83.
 Kirkeby, Vedersø 45.
 Kirkegård, Hover 6, 139, 183.
 Kirksbøll 61.
 Kisum, Estvad 81.
 Klegod, Holmsland 128, 133.
 Kloster, Holmsland 110 f.
 Koldby, Stadil 153.
 Koldkær, Vinding 74 f.
 Kragelund, Hjerm 81 f.
 Krog, Hover 113, 180.
 Krog, Vedersø 45.
 Krogsdal, N. Felding 71 ff., 166.
 Krogsgård, Flynder 141.
 Kvium, Hjerm 81.
 Kytterup, Ulfborg 62, 67.
 Kærgård, Holmsland 130.
 Kærgård, S. Lem 136.
 Kærgårdsholm 73.

 Lem, se Sønder Lem.
 Lemvig 45.
 Lillelund, Ulfborg 64.
 Lundenæs 84 ff., 171.
 Lybæk, No 118 f., 135, 137, 181.
 Lychstad 112.
 Lyngvig, Holmsland 110.
 Lystbæk, Torsted 50.
 Lystlund, Ulfborg 67.
 Lønborggård 84, 163.

 Madum 19, 52 ff., 142, 178.
 Madum Kærgård 54.
 Mandø 108.
 Mariager 40.
 Meilby, Stadil 141, 157.
 Meldgård, Ulfborg 65, 179.
 Moesborg, Ulfborg 67.
 Moesby, Husby 49, 59.
 Muldbjerg, Hover 132, 137, 139.
 Møltrup, Timring 73 ff.

 Naibjerg, Timring 73, 75, 80.
 No 124, 133 f., 136.
 Nogård, No 116, 121, 136.
 Norge 124.
 Nygård, S. Lem 96 f.
 Nygård, Rindum 135.
 Nygård, Velling 108.
 Nysogn, Holmsland 125.
 Nørbygård, S. Lem 90 f.

 Nør Esp, Torsted 17.
 Nørkærgård, Hee 115 f., 131, 136, 173.
 Nør Omme 50 f., 87, 92, 177 f.
 Nørre Holmgård, Møborg 68, 95, 142.
 Nørre Vosborg 61 ff., 171, 175, 178.
 Nør Tang, Ulfborg 67, 70.
 Opstrup, Stadil 140, 148, 157.
 Over Isen, Ikast 79.
 Oxbjerg, Tim 17, 19.
 Pallisbjerg, Staby 14, 51, 53, 54 ff., 68, 73, 170 ff.
 Palstrup 71.
 Pradsgård, Husby 56, 58 f., 61, 173.
 Provsigård, Holmsland 127.
 Pølsmark, Tim 19.

 Ramskov, Vinding 72 f., 166.
 Refsgård, Ulfborg 62.
 Refstrup, S. Lem 86, 96 f.
 Rensborg 47 f.
 Ribe 40 f., 54, 69.
 Rindum 50, 102 f., 120, 123, 135 f., 138, 140 f., 178.
 Rindumgård 104.
 Ringkøbing 11, 19, 21, 23, 35 f., 50 ff., 80, 96, 105, 119, 124, 129 ff., 135, 146, 148, 158, 163, 181, 184.
 Rudbøl 61.
 Rybjerg, Velling 30, 89, 101 ff., 104 ff., 169, 173, 181 ff.
 Rybjerg Holm, Stadil 159.
 Rysensten 7, 41, 48 ff., 185.
 Rækkegård 11.
 Rødding, Vildbjerg 75, 76, 79, 182.
 Rødnæs sogn 61.
 Røjklit, Holmsland 109 f., 127, 129 f.
 Råsted 60, 165.
 Sand, Husby 61.
 Sindinggård 171, 185.
 Skarby, Hjerm 83.
 Skau, Ulfborg 69.
 Skidensig, Tim 14.
 Skjerk, Aulum 32.
 Skodborg, Ulfborg 67.
 Skovgård, Ulfborg 57.
 Skærum, Ulfborg 67 f.
 Slee, Hjerm 81.
 Slesvig 61.
 Slumstrup, Sædding 84.
 Slyk, Gørding 141.

- Smedgård, Velling 101, 103, 107 f., 180.
 Snebjerg 84.
 Snøder, Hjerm 82.
 Spøttrup 6.
 Staby 44, 51 ff., 54 ff., 178, 181.
 Staby Kærgård 38, 53 ff., 137, 141.
 Stadil 6, 139, 142, 163, 176, 178, 184.
 Stadilø 129 ff., 149 f., 156 f., 171, 184.
 Stamp, Dejbjerg 90.
 Stauning 89, 177.
 Stavnsbjerg, Staby 61.
 Stengård, Holmsland 110.
 Stenumgård, Råsted 55.
 Stråsøgård, Vind 67.
 Støvl, Ulfborg 147.
 Støvringgård 143 ff., 178, 184.
 Søe, Vedersø 34.
 Søgård, Holmsland 53, 107 ff., 124, 126, 137, 158, 171 ff., 177, 180.
 Søgård, Husby 11.
 Sønderby, Hee 116, 136 f.
 Sønderby, Holmsland 108, 127, 129.
 Sønderbygård, Hee 36, 39, 137.
 Sønder Holmgård, S. Lem 84, 96 ff., 134, 174.
 Sønderjylland 70.
 Søndekær, Hee 117.
 Sønder Lem 85, 89, 100, 138, 142, 181.
 Sønder Nissum 50 f., 60, 68, 178.
 Søndertoft, Hee 117.
 Søndervang, Stadil 135, 137, 141 f., 143 ff., 169, 171, 173, 175 f., 178, 182, 184.
 Søndervig, Holmsland 125 f., 129.
 Sønder Vosborg 11, 20, 61 ff., 94 f., 165.
 Tanderup, Snebjerg 73, 83 ff.
 Tarp, Vedersø 33.
 Tarpgård, Vedersø 31 f.
 Telling, Hjerm 82.
 Thusgård, Hjerm 83.
 Thyborøn 8.
 Tim 11 f., 19, 21, 32, 49, 58, 67, 155, 178, 180 f.
 Timgård 11 ff., 20 ff., 28, 54, 172.
 Timring 76.
 Tirsbæk 73.
 Torsted 48 f., 178.
 Tovstrup, Hover 113.
 Trankær, Vedersø 45.
 Tviskloster 73.
 Tyskigård, Staby 57.
 Udstrup, S. Nissum 41, 48 ff.
 Ulfborg 60, 68, 178.
 Ulfborg-Hing herreder 6, 8, 48, 77.
 Ulkær, Ulfborg 147.
 Ulkær, Velling 181.
 Varde 69 f.
 Vedersø 48, 54, 60, 157, 166 ff., 172, 178.
 Vedersø kirke 42.
 Veje, Ulfborg 69.
 Vejlstup, Ulfborg 65, 67, 171.
 Vejvad, Vinding 75.
 Velling 91, 179.
 Vemb 68 f.
 Vennergård, Velling 101, 104 ff., 173, 175, 181, 183 f.
 Venø 46, 178.
 Vestarp, Velling 102.
 Vesterby, Hover 45, 121, 140.
 Vestergård, Vildbjerg 76.
 Vester Tang, Ulfborg 27, 66 f., 180.
 Vester Tredje, S. Lem 96 f.
 Vestervig 6.
 Vestjylland, Hover i 175.
 Vibholm, Madum 52.
 Viborg 9 f., 81.
 Videbæk 92 f.
 Vildbjerg 76.
 Vind 32, 49, 59, 93.
 Vinding 27, 49, 165, 178.
 Vinkælder, Torsted 49.
 Viumgård, S. Vium 177.
 Voldbjerg, Hee 6, 114 ff., 161, 170, 173, 175, 177, 179.
 Volstrup, Hjerm 30, 32, 71, 81 f.
 Vorgod 85, 87, 89.
 Ørnghoved, Tjørring 136.
 Østerby, Tim 27.
 Øster Lem, S. Lem 96.
 Østerlund, Idum 58, 140.
 Øster No i No 120, 123, 170.
 Østertoft, Stadil 42, 51, 137 f., 140, 142, 158 ff., 172 f., 182.
 Åbjerg i Vedersø 29 ff., 53, 170 ff., 185.
 Årbjerg, Staby 57.
 Årgab, Holmsland 110.
 Århus 35 f., 113.

INDHOLDSFORTEGNELSE

INDLEDNING	5
Opgavens art s. 6, Fremgangsmåden s. 10.	
VESTJYSKE GODSEJERE OG DERES BØNDER	11
Timgård	11
Fra fæstet i utide 14, Per Smed af Tim 19, Ladefogeden fik klø 27, Med eller uden pas 28.	
Åbjerg	29
Restancerne 31, Fra fæstet i utide 31, En fæster løber bort og lader sig hverve 34, Christen Bred i Husby 40, Christen Linde og sol- daten 42, Offentlig tilbud om fæste 45, Med og uden pas 45.	
Udstrup under Rysensten	48
Restancerne 48, Andre gårdforsiddelser 49, Karlene og passet 50.	
Brunbjerg i Staby	51
Staby Kærgård	53
Restancer 53, Karlene 54, Køb af bondeskyld 54.	
Pallisbjerg	54
Restancerne 55, De undvegne 59, Køb af selveje 61.	
Nørre og Sønder Vosborg	61
Restancerne 62, De stod på deres ret 64, Fra fæstet i utide 67, Overhørighed og anden uorden 68, Passager 68, Køb af selveje og udligning af hartkorn 71.	
Krogsdal gods	71
Den fattige kyradser 72.	
Møltrup	73
Fra fæstet før tiden 75, Tilfældet Mads Nielsen 76, Rødding- mændene nægter at tage returfragt på en helligdag 79, Anders Pedersen i Over Isen vil ikke fæste 79, Karle fordufter 80.	
Kabbel	80
Volstrup og Ausumgård	81
Fra fæstet i utide 81, Omkring fæstebrevene 82.	
Tanderup	83
Lundenæs	84
Restancerne 85, Fra fæstet før tiden 85, Landgilden forhøjes 87, Karlene 88.	
Dejbjerglund	89
Væveren stævner godsejeren 90.	
Brejninggård	91
Besværlige fæstere 92, Karlene til kongens tjeneste 93, Bonde- skyld købes 95.	
Sønder Holmgård	96
Restancerne 96, Tre brødre søges hjem 100.	

	195
Rybjerg	101
Fra fæstet i utide 101, Omkring fæstebrevet 102, Passager 103.	
Vennergård	104
Restancerne 104, Den store hoverisag 105.	
Søgård	107
Restancerne 107, Fra fæstet i utide 107, Hvad en forsømmelig bonde kunne afstedkomme 108, Hvideris og hjelme 110, Forhøjelse af landgilde og ny indfæstning 110, Omkring passet og soldater-væsenet 110.	
Voldbjerg	114
Voldbjergs restancer 114, Fra fæstet i utide 115, Overhørighed 120, Uorden på hovmarken 121, Anden uorden 123, Da „de Marie“ af Drammen forliste 124, Fæste på kongetiende o.a. 132, Omkring soldateriet og passet fra godskontoret 133, Køb af selvejergods 136.	
Østertoft	137
Fra fæstet i utide 137, Overhørighed 139, Anden uorden 139, Pas til Las 141.	
Søndervang	143
Ridefoged Henrik Pedersen Winstrup 143, Restancerne 152, Fra fæstet i utide 153, Uorden på hovmarken 154, Anden uorden 156, Omkring fæstebrevene 157, Pas og undvigelse 157, Sag om hoveri på to gårde 159.	
Præsternes karle	165
Magister Dorschæi karl i Vinding 165, Hr. Peders karl i Vedersø 166.	
SLUTNING	169
Herremand og bonde 169, Bonde og herremand 177, En sammenligning 183.	
HENVISNINGER	187
REGISTER	191

FORENINGSMEDDELELSER 1965

Vi har som sædvanlig afholdt to møder, årsmødet i *Struer* den 28. februar og sommerstævnet i *Trans/Fjaltring* den 20. juni.

Årsmødet i *Struer* afholdtes på Teglgården med kun ca. 50 deltagere. Efter velkomstord af formanden, amtmand *Aa. Rangel-Nielsen*, valgtes murermester *M. Lauridsen* til dirigent. Formandens meget udførlige beretning og *E. Jespersens* reviderede regnskab godkendtes, hvorefter valg foretoges. Mod sædvane fandt skriftlig afstemning sted, idet der foruden de på valg værende styrelsesmedlemmer af pastor *Kaldau* blev foreslået lektor *G. Sandfeld*, der godt nok frabad sig valg.

Stemmerne faldt således: *Søndergård Jacobsen* 35, *N. Chr. Skonvig* 33, *Gadgård Nielsen* 28 og *G. Sandfeld* 16 stemmer. Formanden udtalte derefter, at man håbede på lektor *Sandfelds* bistand inden for styrelsen ad åre, idet vi alle kendte hans interesse og fremragende indsats som egnshistoriker.

Som revisor genvalgte overbibliotekar *Nedergaard Pedersen*.

På et i forbindelse med årsmødet afholdt styrelsesmøde konstituerede man sig som hidtil, hvorefter formanden fremdeles er amtmand *Aa. Rangel-Nielsen*, næstformanden *Alfred Kaae* og sekretæren *E. Jespersen*, der tillige er kasserer og udgør sammen med *Kaae* og *Søndergård Jacobsen* redaktionsudvalget.

Efter kaffebordet (4,50) afvikledes det offentlige møde med alt for beskednen tilslutning. Rigsarkivaren dr. phil. *Johan Hvidtfeldt* holdt et stort og lærerigt foredrag om kong *Christian den Tiende*, og lektor *G. Sandfeld* leverede et sprudlende muntret causeri over emnet „Strejftog gennem den gamle provinspresse“. Behandlingen på Teglgården var god.

Søndag den 20. juni var en strålende frisk sommersøndag, og der samlede ca. 200 mødedeltagere kl. 14 i *Trans kirke* for at modtage nogle forskundskaber til senere brug i *Fjaltring forsamlingshus*, hvor museumsinspektør *Knud Krogh* fortsatte sit foredrag. Han fortalte under opholdet i kirken ganske kort om kirkerestaureringen, der havde ført til de interessante udgravninger. Han nævnte, at der var kommet helt nyt inventar i kirken efter en brand i 1911 eller 1912, da man efter en begravelse havde glemt at slukke alterlysene. Også altertavlen brændte, og man fik i stedet en altertavle malet af *Niels Bjerre*. Den bliver nu genopstillet i helt ny ramme, ligesom det meste af det inventar, der ligger paratovre i skolen, er helt nyt. Også kirkegården er interessant, sagde museumsinspektøren, idet det er en af de få i Danmark, som er bevaret i sin oprindelige skikkelse. De mange kirkegårdsreguleringer rundt omkring har virket forskønnende, men kirkegårdene dominerer ofte bygningerne alt for meget. Her i *Trans* er ikke blot en kirke, men også en kirkegård, som er værd at besøge.

I *Fjaltring forsamlingshus* åbnedes mødet af Historisk Samfunds næstformand, lærer *Kaae*, *Ulfborg*.

Museumsinspektør *Krogh* viste derefter en serie interessante farvelysbilleder fra udgravningerne i *Trans kirke*, og samtidig holdt han sit foredrag, idet han understregede, at *Trans kirke* må betragtes som repræsentant for kirkerne her i Nordvestjylland, men den er usædvanlig godt bevaret, og derfor har udgravningerne her givet så betydningsfulde resultater.

Han nævnte, at *Trans kirkes* tårn er fra omkring 1500, medens koret og skibet er fra slutningen af 1100-tallet. Ved udgravningerne har man imidlertid konstateret, at der, før den nuværende kirke blev bygget, har ligget tre trækirker på samme sted – den ældste af disse er opført i den første kristne tid, nemlig i slutningen af 900-tallet. Taleren viste på en skitse,

hvorledes de tre trækirker har ligget, og hvorledes man har fundet frem til dette ved udgravning af jordlagene under kirkegulvet.

Han viste et billede af nogle udskårne træstolper, som blev fundet i Trans kirke i 1880'erne, og som kom på Nationalmuseet, hvor de har været udstillet bogstavelig talt siden som et af de allerældste minder fra danske kirker. Stolperne stammer uden tvivl fra et såkaldt ciborieralter, og ved udgravningerne har man fået et meget præcist billede af, hvordan kirken oprindeligt har set ud. Dette vistes også på en tegning, hvor man så ciborieralteret i koret. Det var et gravalter, hvorover var rejst et lille hus med skråt tag, og heraf har de på Nationalmuseet bevarede stolper med tværforbindelse været en bestanddel.

Blandt de over 150 mønter, der er fundet i kirkegulvet, er en enkelt meget sjælden fra omkring 1030. Den har været benyttet som smykke og lå ved hånden af et af de skeletter, der blev fundet ved udgravningerne. Der findes kun én anden mønt af samme slags, og den var i kongens skatkammer, da dette overgik til Nationalmuseet.

Ialt er der i Trans kirke udgravet ca. 35 grave fra den tidligste kristne tid, og det har givet os flere oplysninger, end vi havde turdet håbe. Vi ved meget lidt om de folk, der levede her i landet på den tid, og vi har ikke forstået i den sjældne situation, at vi som her i Trans kunne foretage en fysiologisk gruppeundersøgelse af ca. 35 mennesker, der har levet på samme tid og på samme sted. Havde der kun været tale om enkelte skeletter, kunne undersøgelsen ikke have givet et pålideligt billede af beboerne, men det kan den, når det drejer sig om så mange, og de undersøgelser, der nu foretages på grundlag af disse fund, vil kunne sige en del om disse folk: hvordan deres sundhedsmæssige tilstand var, hvor gamle de blev, inden de døde, hvor høje de var, o. s. v.

Det kan allerede siges, at gennemsnitshøjden hos mændene for tusind år siden var 174 cm – altså det samme som gennemsnitshøjden i dag. Særlig interessant er tænderne i de skeletter, der er fundet. Ingen har haft dårlige tænder, men tænderne er så stærkt nedslidt, at der er dannet ny emalje i dem.

Der er endvidere visse ejendommeligheder ved tænderne, som gør, at tandlægen allerede ved første undersøgelse har kunnet fastslå, at disse mennesker her i Trans har levet under isolerede forhold, så arvelighedsforholdene har udtrykt sig i tænderne.

Ved en trediedel af skeletterne var der nedlagt en hasselkæp, og det er første gang i Danmark, man har konstateret dette. Tidligere er der i Lund, som engang var dansk område, fundet hasselkæppe i grave, men nu, da vi har fundet en række hasselkæppe i grave i Trans kirke, har vi igen spekuleret over, hvilken betydning de havde. Det viser sig da, at man i Syden i den tidligere middelalder har dyrket hassel som symbol for genfødsel, og derfor er der ingen tvivl om, at folkene i Trans har fået hasselkæppene med i graven, fordi disse var symboler på genfødsel. Det kan altså konstateres, at dette var skik på den første kristne tid i Danmark. Tidligere har vi i Hørning kirke fundet en hedensk grav fra vikingetiden, i hvilken der var begravet en fornem dame, og ved siden af fandtes nogle ganske tynde kæppe, hvis formål man ikke var klar over. Nu er det pludselig gået op for os, at disse hasselkæppe kan være udtryk for det samme, som vi finder i kristne grave her i Trans og i Lund. Spørgsmålet er så, om det er en hedensk skik, der har fået lov til at leve videre i den første kristne tid.

Museumsinspektøren nævnte til sidst, at han ved udgravninger i Jelling kirke for nylig har konstateret, at der her har været to meget store trækirker før den nuværende stenkirke, og han anførte dette som et nyt eksem-

pel på, at det billede af et sogns liv i længst svunden tid, som man kan danne sig på grundlag af udgravningerne i Trans kirke, sikkert vil tegne sig stort set ens, hvis man foretog tilsvarende udgravninger i andre kirker, men disse undersøgelser er meget tidkrævende, og når man gik i gang med dem i Trans, skyldes det, at man kunne se, at bevaringstilstanden her var udover det sædvanlige.

Efter et godt kaffebord (3,50) fortalte landsretssagfører N. Chr. Skouvig om den kendte højkrælle og hypotetiske færdselsvej, som når havet ved Dybås udmunding, hvor der kan have været en havn.

Og så holdt friskolelærer Chr. Christensen et fængslende foredrag om vor tids forhold til historien.

Taleren begyndte med at referere hovedtankerne i Jakob Knudsens bog *Gæring Afklaring*, hvor naturalismen repræsenteres af en yndefuld pige, Rebekka. Hun stilles i forhold til den historisk/poetiske livsholdning, som i vore dage ikke har særlig gode kår. Naturalismen har medbør. Men det behandlede problem er aktuelt i dag, hvor vi er ved at glemme de dybere lag i menneskesindet, som blandt andet finder udtryk i myter og sagn. Vi skal bygge videre på de gamle værdier, og vi kommer galt af sted, om vi afbryder forbindelsen med vor fortid.

I historien mærkes livets pulsslag, og vi må ikke glemme det, når vi underviser i historie. Vi kan naturligvis ikke skrue tiden tilbage, og ønsker det heller ikke, men vi må ikke nøjes med en undervisning i skolen efter et system, som findes i den meget brugte Nicolaj Nielsens Danmarkshistorie. Vi er glade for vor teknik og vore fremskridt. Men der er angst i disse fremskridts kølvand. Der var måske mere historisk sans i folket, før der blev undervist i „historie“, end der er i vore dage. Historien skal bidrage til, at vi føler os som et folk, hvilket er noget andet og mere end en befolkning. Den må gives af levende mennesker, der har et livsforhold til den, så den bliver forkyndelse.

Foredraget mundede ud i omtalen af nogle forårstegn og sluttede med, at man i en historietime uden skade kunne glemme klokken. Livet er en helhed, som ikke kan hugges over mellem forskellige aldre, heller ikke ved atomalderen.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Århus sluttede søndag den 29. august med en bustur, der udgik fra universitetet, hvor mødet holdtes, til Venge Kirke og videre til Øm, Silkeborg Museum, Tvillum Kirke og med afslutning i Grønbæk Kirke.

De to foregående dage var arbejdsdage med beretninger, regnskabsafregnelser, forhandlinger og valg. Valgene var genvalg, hvorefter rigsarkivaren Johan Hvidtfeldt fremdeles er formand for fællesforeningen, der nu omfatter 35 amthistoriske samfund, 111 museer, 77 biblioteker eller arkiver samt 16 amts- og byråd. Sekretærer er mag. art. Knud Prange, som er arkivar i Viborg Landsarkiv. En konsulentvirksomhed er hidtil foretaget af overbibliotekar Bonde i Viborg. Fællesforeningen har med succes holdt kursus for lærere i aftenhøjskolen, og et nyt vil blive planlagt. Der gaves oplysninger om fællesforeningens publikationer, hvortil hører Håndbog for danske Lokalhistorikere. Bogen er udsolgt men genoptrykkes. Problemet om en løbende bibliografi over dansk historisk litteratur vil blive løst i den nærmeste fremtid.

Forud for selve generalforsamlingen holdtes der sektionsmøder for museerne, lokalhistoriske arkiver og de historiske samfund, delvist fortrolige. Århus forhistoriske Museum informerede om nogle udgravninger i Århus, som nok har været en vikingeby. Iøvrigt holdtes der to videnskabelige fore-

drag, det ene af mag. art. Tage E. Christiansen om den middelalderlige landsbykirke som historisk kilde. Det muntre foredrag affødte nogen diskussion, idet museumsinspektør Hans Stiesdal og dr. Roar Skovmand ikke kunne tiltræde hr. Christiansens angreb på arkitektens arbejde med kirkerestaureringerne, der efter museumsinspektør Christiansens mening ikke var nænsom nok.

Bibliotekar, cand. mag. Kristian Hvidt indledte en forhandling om „Nutidens historieopfattelse“. Han omtalte indledningsvis en række historikere, hvoriblandt A. D. Jørgensen, Vilh. la Cour, Erslev, Arup og Hartvig Frisch, hvis kulturhistorie han betegnede som mesterlig, og han nævnte så frem til en omtale af den demokratiske livsopfattelse og en sikkert dermed forbunden trang til folkelivsskildringer, og herfra til en rimelig lovprisning af lokalhistoriske arbejder var der jo kun et kort skridt. Dette lød som sød musik i amatørers øren . . .

Ejendommeligt nok kom disse rosværdige ord og bifaldet af mange om de såkaldte „punktundersøgelser“, efter at undertegnede på vort sektionsmøde havde luftet tanken om, at DHF skulle lade en kvalificeret mand registrere, hvad der til dato er fremkommet af sognebøger og andre lokalhistoriske arbejder i vort land, give en rimelig biografi af forfatterne, et passende referat af deres arbejder og en vurdering af deres værdi – såvel folkeligt som videnskabeligt.

Tanken vandt ubetinget bifald. Men derfor får vi nok alligevel ikke et sådant arbejde – hverken påbegyndt eller fuldendt i vor levetid; thi det forekom forhandlingsdeltagerne mildest talt ret uoverkommeligt. Men nu er tanken fremsat, og hvem ved, om ikke en historiker engang får lyst til på egen regning og risiko at lave en doktorafhandling over emnet.

Vort næste møde bliver årsmødet på *Rindum sognegård* sidste søndag i februar 1966, hvor borgmester K. Dalgård-Knudsen og museumsinspektør Olfert Voss er indbudt som talere.

Årbøgerne for 1956, 62, 63, 64 og mange ældre årgange er udsolgt. De i behold værende restoplag i øvrigt er deponeret på Holstebro Centralbibliotek og kan erhverves af medlemmer for halv kontingentpris.

Ringkøbing amt, vore købstæder og mange pengeinstitutter, som gennem årene har understøttet os, bringer vi vor bedste tak, herunder en personlig tak til *Holstebro Sparekasse* for kærkommen understøttelse til min sidste bog *Sol over Skovbjerg Bakkeø*.

Med venlig hilsen fra
E. Jespersen.

Regnskab 1964 for Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

INDTÆGTER:			UDGIFTER:		
	Kr.	Øre		Kr.	Øre
Kontant beholdning ved årets begyndelse	1.580	84	Årbogens trykning i 1300 eksemplarer	8.362	95
Efterbetaling af 92 medlemmer	920	00	Klicheer	385	15
Kontingent af 1096 medlemmer	10 960	00	Bogbinder og ekspedition	871	80
Salg af årbøger	1.840	00	Anden bogtrykkerregning	158	00
Statstilskud	1.695	00	Forfatterhonorarer	2.400	00
Ringkøbing amt	500	00	Annoncer	127	80
Fra købstæder	425	00	Møder, foredrag og repræsentation	784	35
Fra pengeinstitutter	800	00	Dansk historisk Fællesforening	211	40
Renter til 11/12 1964	1.038	64	Forsikring	7	70
Godtgjort porto og forsendelsesudgifter	2.481	80	Bogkøb	18	00
Papirafgiftsgodtgørelse	116	80	Lønninger	1.053	10
Overskuddet	5.574,87		Porto og forsendelsesudgifter m. m.	1.902	96
Indsat i Sparekassen	4.136,38		»Sol over Skovbjerg Bakke«	500	00
Kontant	1.438,49			16.783	21
			Overskud	5.574	87
Balance	22.358	08	Balance	22.358	08

I Sparekassen stod revisionsdagen 24.462,61 kr.

E. Jespersen.

Regnskabet d. d. gennemgået og fundet i orden. Bilag og sparekassebøger forevist. Kassebeholdning konstateret.

Holstebro, den 26. februar 1965.

Kn. Engby-Larsen.

V. Nedergaard Pedersen.

AAGE RANGEL-NIELSEN

1908-1965

Meddelelsen om vor formand Aage Rangel-Nielsens død nåede mig et par uger efter, at jeg havde vekslet nogle ord med ham i telefonen om Historisk Samfunds sager. Han ville rekreere sig lidt og var så klar til at gå i arbejde igen efter sin sygdom. Og han tog fat med sædvanlig myndighed og dygtighed. Få dage før sin død ledede han amtsrådsmødet og deltog i et møde i indenrigsministeriet og i udvalget for Karup flyveplads, hvor han var formand. Men mandag den 6. september måtte han lade sig indlægge på Ringkøbing sygehus. Kun hans allernærmeste vidste, hvor alvorligt tilbagefaldet var. Han udåndede onsdag den 7. september ved 13,30-tiden.

Aage Rangel-Nielsen var født i København som søn af viceskoleinspektør, cand. mag. Einar Carl Rangel-Nielsen og hustru Fanny Marie f. Nehm.

Faderen døde, da Aage var elleve år, og moderen måtte kæmpe bravt for at skaffe sin søn og datter en god uddannelse. Han blev student fra Efterslægtens skole 1926 og fik ansættelse i Københavns magistrat. Sin virksomhed dér beholdt han til 1936 og studerede jura i sin fritid. Sin embedseksamen tog han 1936 og fik straks derefter ansættelse i indenrigsministeriet, hvor han hurtigt avancerede, så han allerede 1955 blev kontorchef og leder af indenrigsministeriets 6. kontor, der beskæftigede sig med kommunale sager. Den 1. april 1958 tiltrådte han embedet som amtmand, og efter kammerherre Karbergs død overtog han formandsposten for Historisk Samfund for Ringkøbing Amt, indvalgt i styrelsen på årsmødet i Holstebro den 25. februar 1962.

Hans jordefærd fra Ringkøbing sognekirke mandag den 13. september fik et gribende forløb. Alle 500 pladser i kirken var besat, og efter jordpåkastelsen på Ringkøbing kirkegård, samledes ca. 250 af deltagerne til et mindesamvær på Højskolehotellet. Gennem de mindeord, der blev udtalt, blev det klart, hvor omfattende Aage

Rangel-Nielsens gerning havde været. I kirken prædikede sognepræst E. Hillersborg over ordene i Jobs bog: Nøgen kom jeg fra moders liv og nogen vender jeg tilbage, Herren gav, Herren tog, Herrens navn være lovet. Ved graven mindedes lektor Egon Bork

den afdøde som den, der kæmpede og stred, men også som den, der led. Og altid med tålmod.

På Højskolehotellet indlededes der med sangen: Jeg elskede den brogede verden, hvorefter fru Inger Rangel-Nielsen holdt en gripende tale, og sluttede med ordene:

Tag immer noget for til eftermandens nytte,
og lev, som om du skal herfra i morgen flytte.

Jeg synes, det passer så usigelig godt på min mand. Og jeg og Claus siger tak for alt indtil nu.

Amtsrådssekretær Mogens Nygaard holdt derefter mindetale over sin afdøde og afholdte chef. Derefter talte amtsrådsmedlem Aage Ebbensgaard, stiftamtmand Pinholt, Haderslev, lederen af Mødrehjælpen i Holstebro, fru Skalkam, sognerådsforeningens formand Einar Petersen, Esbern Jespersen, amtslæge Vagn Christensen, borgmester J. Dalgaard-Knudsen, fhv. amtsrådssekretær Brandt Pederesen, skoledirektør Munk-Poulsen, lektor Egon Bork, provst Olsen, overlæge Finn Jensen, fru læge Thomsen, gdr. Martin Møller, politimester Halsteen, amtsvejsinspektør R. B. Mortensen, dommer Knud Thestrup, ingeniør Mogens Lange og M. Nygaard, hvorefter samværet afsluttedes med sangen.

Der er mennesker, der altid
går som de gik kongebud,
og er vidnesbyrd iblandt os
om så kongelig en gud.
Deres smil er som et solskin,
som et solskin og en fred.
Vejen, som vi selv skal følge,
bliver skønnere derved.

Og med disse ord og ordene i de følgende vers havde fru Inger Rangel-Nielsen villet karakterisere sin afdøde mand og kammerat.

Hvad undertegnede på samfundets vegne fik lejlighed til at sige var:

Må jeg have lov til at henvende et par ord til Dem, fru Rangel-Nielsen – på Historisk Samfunds vegne – ja, og på egne vegne, for at sige Dem tak for Deres bidrag til vort arbejde.

Vi er nu ude af stand til at takke vor afdøde formand.

Men jeg tror, han *følte vor taknemmelighed*, fordi han ville overtage formandsposten efter Karbergs død.

Hans virksomhed i øvrigt faldt i en periode, hvor mange gamle former og traditioner var under opløsning for at give plads for nydannelser på mange områder.

Men alle former for fremskridt og udvikling må opbygges på tidligere generationers liv og virken.

Dette erkendte amtmand Aage Rangel-Nielsen ved, trods sin store arbejdsbyrde af praktisk art at stille sig i spidsen for historisk belysning af folkelig art i vort amt.

Hans noble fremtræden og vennesæle sindelag bidrog til godt samarbejde indenfor styrelsen, og det bidrog frem for alt til, at store dele af historisk interesserede drog berigede hjem fra vore møder. Og De, fru Rangel-Nielsen har sikkert også mærket vor glæde over Deres mands stilfærdige medvirken.

Vi deler Deres sorg. I den nuværende situation betyder ord vel ikke meget. Vi bruger dem dog, så godt vi kan.

Leve kort tid eller længe.

Blot vi lyser op i tågen.

E. J.